

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας

Διπλωματική Διατριβή

Ανταλλαγή κι ανασυγκρότηση : Η προσπάθεια έλεγχου της κοινωνικής συμπεριφοράς στην αναδιαρθρωμένη κοινωνία της Δράμας, 1924-1932 / Η ανάγνωση της μέσα από την λειτουργία του τοπικού τύπου και την εργαλειοποίηση του τοπικού αθλητισμού

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Α. Αναγνωστοπούλου

Μεταπτυχιακός φοιτητής : Δ. Παπαδόπουλος (Α. Μ.: 1104601)

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Ν. Θεοτοκάς, Καθηγητής

Ν. Κοταρίδης, Καθηγητής

Α. Αναγνωστοπούλου, Αν. Καθηγήτρια

Ιούνιος 2014

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες.....	5
1. Εισαγωγή.....	6
2. Ιστορικό πλαίσιο	9
α. Τοπικό	9
β. Εθνικό.....	18
Γ. Χρονική οριοθέτηση της εργασίας-βασικές πηγές	22
Ενότητα 1. Κοινωνική Πραγματικότητα στην αναδιαρθρωμένη περιοχή της Δράμας μετά την έλευση των προσφύγων.....	25
Κεφάλαιο 1. Περιβάλλον Πόλης.....	28
1.1 Οι συνθήκες διαβίωσης και η κατάσταση των προσφύγων.....	28
1.2 Συνθήκες εργασίας.....	32
1.3 Ανελεύθερο περιβάλλον δράσης	34
2. Περιβάλλον περιφέρειας	41
2.1 Προβλήματα στην μεθόριο ζώνη.....	44
2.2. Αντιπαράθεση σλαβόφωνων - ελληνικής εθνικής συνείδησης - με πρόσφυγες στα πεδινά του νόμου	52
3. Συγκρουσιακή ροπή.....	55
3.1 Εντόπιοι - Πρόσφυγες.....	55
3.2 Πρόσφυγες εναντίων Προσφύγων.....	57
3.3 Συγκρούσεις με ιδεολογικό περιεχόμενο.....	61

3.4. Συγκρούσεις εναντίων των αρχών στο πλαίσιο εργατικών διεκδικήσεων	65
Ενότητα II. Ο έλεγχος της κοινωνικής συμπεριφοράς.....	71
Κεφάλαιο 1. Η συμβολή του φιλοβενιζελικού τύπου στον έλεγχο της κοινωνικής συμπεριφοράς και στην αυταρχική διευθέτηση των κοινωνικών ζητημάτων.....	73
1.1 Η χειραγώγηση της εκλογικής συμπεριφοράς.....	73
1.2 Τύπος & εργατική διεκδίκηση.....	78
1.3 Σχέσεις διαπλοκής μεταξύ του τύπου και των τοπικών αρχών	86
1.3.1 Ο παρακρατικός «Εφέσιος», η εφημερίδα «Εθνική ιδέα» και η σχέση του με το «Θάρρος».....	87
1.3.2 Σχέσεις διαπλοκής: Τοπικός τύπος – Δημοτική αρχή.....	92
1.4 Η ίδρυση συντηρητικών εργατικών σωματείων με την αρωγή του κράτους και η σχέση των ηγετικών στελεχών τους με την οργάνωση ενόπλων ομάδων κρούσης	96
1.5 Καπνικό ζήτημα.....	101
1.5 Η απελευθέρωση της εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών παρά την εκφρασμένη αντίθεση της πλειοψηφίας του αγροτικού και του καπνεργατικού κόσμου.....	101
1.5.1 Περί ανεπεξέργαστων.....	102
1.5.2 Προς το Β΄ Καπνοπαραγωγικό συνέδριο	110
Κεφάλαιο 2. Εργαλειοποιώντας τον αθλητισμό.....	115
2.1 Ο στρατός πρωτοστατεί στην οργάνωση της αθλητικής δραστηριότητας.....	117
2.2 Η σύζευξη του στρατιωτικού παράγοντα και μέρους της τοπικής ελίτ με τον Γ.Σ Δόξα και η ηγεμονία του τελευταίου στην αθλητική δραστηριότητα της περιοχής.....	124
2.3 Αθλητισμός και ιδεολογία : Ο αθλητισμός ως προαγωγός της πατριωτικής στάσης ζωής και παράγοντας αναχαίτισης της κομμουνιστικής ιδεολογίας.....	135
2.3.1 Η τόνωση του πατριωτικού στοιχείου της κοινωνίας μέσω του αθλητισμού	136

2.3.2 Ο αθλητισμός ως εργαλείο καταπολέμησης του κομμουνισμού.....	139
Συμπεράσματα	146
Παράρτημα	157
Παράρτημα Α.....	158
Οδηγός τοπικού τύπου	158
Χάρτες.....	178
Έγγραφα / Αποσπάσματα εφημερίδων	181
Πίνακες.....	191
Πηγές	193

Συντομογραφίες

- Ε. Α. Π : Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων
- Ε. Τ. Ε : Εθνική Τράπεζα Ελλάδας
- Γ. Δ. Μ. : Γενική Διοίκηση Μακεδονίας
- Ι. Α. Μ. : Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
- Ε. Μ. Σ : Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
- Ι. Κ. Κ. Ι. Κ : Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινήματων και Ιστορίας Καπνού
- Δ. Ε. Κ. Π.Ο. Τ. Α : Δημοτική Επιχείρηση Κοινωνικής Πολιτιστικής και Τουριστικής Ανάπτυξης
- Ι. Λ.Α. Κ. : Ιστορικό Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας
- Ε. Κ. Κ. Ε : Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
- Λ. Ε. Σ : Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας
- Α. Ε. Ο : Αντικομμουνιστική Ελληνική Οργάνωση
- Κ. Ο. Ε : Καπνεργατική Ομοσπονδία Ελλάδας
- Π. Ο. Σ : Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών
- Ε. Π. Π : Ένωση Παλαιών Πολεμιστών
- Σ. Α. Δ : Σωματείο Αρτεργατών Δράμας
- Ε. Τ. Δ. : Ένωση Τυπογράφων Δράμας
- Π.Ε. Δ. : Πανεργατική Ένωση Δράμας
- Ε. Ε. Κ. : Εθνικό Εργατικό Κέντρο
- Α. Δ. Χ. Μ : Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Μακεδονίας
- Δ. Ε. Φ. Α : Διεύθυνση Εθνικής Φυσικής Αγωγής
- A. T. C: American Tobacco Company

1. Εισαγωγή

Η εξέταση της κατάστασης στην περιοχή της Δράμας στην αρχή της μεσοπολεμικής περιόδου, χρήζει ιδιαίτερου ενδιαφέροντος λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Νομός Δράμας είναι ο πρώτος σε όλη την ελληνική επικράτεια σε ποσοστό απορρόφησης προσφυγών τόσο σε αστικό όσο και σε περιφερειακό-αγροτικό επίπεδο¹. Εκ των πραγμάτων, παρουσιάζεται η ευκαιρία να μελετηθεί μια τοπική περίπτωση που μπορεί να αναδείξει χαρακτηριστικά γνωρίσματα σχετικά με την γενικότερη διαδικασία ενσωμάτωσης των «Νέων χώρων» η οποία συνδυάζεται και με την διαδικασία μετάβασης των περιοχών αυτών από το Οθωμανικό παρελθόν στην νεοελληνική πραγματικότητα. Η περιοχή της Δράμας ως κομμάτι της πεδιάδας της Αν. Μακεδονίας², αποτελούσε μια αρκετά γόνιμη έκταση και γι' αυτόν το λόγο σημαντική καθώς εκεί καλλιεργούνταν αρίστης ποιότητας καπνά, ίσως το πιο προσοδοφόρο αγροτικό προϊόν εκείνη την εποχή για τα οικονομικά του κράτους³. Ταυτόχρονα αυτή η περιοχή αποτελούσε, ως παραμεθόρια ζώνη και την πύλη εισόδου αρκετών ενόπλων ομάδων από την Βουλγαρία που σε συνεργασία με τμήματα γηγενών σλαβόφωνων βουλγαρίζοντων, της ζώνης αυτής, συνέθεταν ένα πλέγμα που ανά πάσα στιγμή μπορούσε να προκαλέσει αποσταθεροποίηση στην περιοχή⁴. Όπως επισημαίνουν σύγχρονοι μελετητές⁵ αλλά και άνθρωποι που συνδέθηκαν με την διαδικασία της ανταλλαγής⁶, οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών

¹ Β. Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος: στοιχεία δια την μελέτην της αστυφιλίας*, Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα, 1968, σ. 33-34, Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. Β', Εστία, Τρίτη έκδοση, σ. 972 – 984, Ν. Γεωργιάδης, *Η Δράμα και η περιοχή της, 3000 – 1950 μ. Χ*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 264-265

² Μ. Βεϊνογλου, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Αθήνα, 1997, σ.123

³ Γ. Ν. Κοφίνας, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα, 1914, σ. 50-65, Γ. Δερτιλής, *οπ. π.*, σ. 1015.

⁴ Μ. Βεϊνογλου, *οπ. π.*, σ. 108.

⁵ Έ. Κοντογιώργη, *Αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930*, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 9 (1992), σ. 47-59. Για την εγκατάσταση προσφύγων σε καπνοπαραγωγικές περιοχές προς αντικατάσταση των αναχωρούντων μουσουλμάνων καπνεργατών. Ε. Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia, The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford university press, 2006, σ. 169.

⁶ Εδώ γίνεται λόγος για τον Α. Πάλλη, που ως προϊστάμενος της εγκατάστασης προσφύγων στην Μακεδονία το 1914 αλλά και ως μέλος της επιτροπής της ανταλλαγής των Ελληνο-τουρκικών πληθυσμών, επιχειρηματολογούσε υπέρ των πλεονεκτημάτων που παρείχε για την

που επικυρώθηκαν από τις συνθήκες της ανταλλαγής της Λοζάνης και του Νεϊγύ παρουσίαζαν την ευκαιρία για την πολιτική ηγεσία της εποχής, να ενισχυθούν πληθυσμιακά περιοχές όπως η Δράμα αφ' ενός για οικονομικούς λόγους με στόχο να μη διακοπεί η αγροτική παραγωγή και η λειτουργία της βιομηχανίας καπνού και αφ' ετέρου για να ενισχυθεί το ελληνικό στοιχείο σε μια ευαίσθητη για την άμυνα της χώρας, μεθόρια ζώνη επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εθνική ομοιογένεια στη Μακεδονία.

Η μαζική αποχώρηση του μεγαλύτερου μέρους του γηγενούς πληθυσμού της περιοχής και ταυτόχρονα η αντίστοιχα μεγάλη, εισερχόμενη πληθυσμιακή - κοινωνικά ετερογενής - ποσότητα των προσφύγων, πέρα από τα προτερήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, αποτελούσε συγχρόνως και μια ισχυρή πρόκληση για τις πολιτειακές αρχές σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο ως προς την επιτυχή - σύμφωνα με τον δικό τους αξιακό κώδικα - περαίωση της διαδικασίας αποκατάστασης. Σε αυτήν την προσπάθεια δεν μπορούσαν να παραμεριστούν δυναμικοί φορείς επηρεασμού των εξελίξεων όπως η έντονη στρατιωτικοποίηση της πολιτικής ζωής στην χώρα και στην περιοχή αλλά και η διατήρηση των διαχωρισμών πολιτικής κυρίως φύσης, μεταξύ του πληθυσμού, συγκεκριμένα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς.

Κατευθυντήριοι συλλογισμός δόμησης αυτής της εργασίας πως η προσπάθεια αυτή διεκπεραιώθηκε με αρκετά αυταρχικό τρόπο. Εμπρόθετα οι κρατικές αρχές και οι πολιτικές δυνάμεις που συνθέτουν τον βενιζελικό χώρο ο οποίος κυριαρχούσε εκείνη την περίοδο, επιδίωξαν να ελέγξουν και να επηρεάσουν ακόμα και με βίαιο τρόπο την κοινωνική συμπεριφορά των νέων κατοίκων της περιοχής. Το εύρος αυτού του «έλεγχου», δεν αφορά μόνο την αυταρχική οριοθέτηση των κανόνων εργατικής συμπεριφοράς και του τρόπου εκδήλωσης της αλλά απαντάται και στην επέμβαση σε ζητήματα κεντρικού ενδιαφέροντος όπως το καπνικό. Στην συγκεκριμένη περίπτωση επιχειρήθηκε η χειραγώγηση των εργασιών των καπνοπαραγωγικών συνεδρίων με στόχο την αναθεώρηση συνθηκών που απαγόρευαν την ελεύθερη εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών - παρά την εκφρασμένη αντίθεση την πλειοψηφίας των αγροτών και των καπνεργατών της περιοχής.

Παράλληλα, ο έλεγχος αυτός διαπιστώνεται και σε τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως ο αθλητικός χώρος, που εκ πρώτης όψεως που δεν προΐδεάζει για μια δυναμική προσπάθεια επηρεασμού από την πλευρά των ισχυρών. Αποκαλύπτεται εκεί η σύνδεση

εθνική ομοιογένεια στην Μακεδονία η ανταλλαγή πληθυσμών. Α. Πάλλης, *Η ανταλλαγή πληθυσμών*, Βάρτσου, Αθήνα, 1933.

κρατικών δομών, όπως ο στρατός, και τμήματος της τοπικής αστικής τάξης με αποτέλεσμα την περιχαράκωση συλλόγων γύρω από συγκεκριμένα ιδεολογικά πρότυπα που προτάσσουν την εθνικοφροσύνη και τον αντικομμουνισμό. Οι παραπάνω φορείς της ανάπτυξης του τοπικού αθλητισμού, προάγουν την σωματική και πνευματική διάπλαση της νεολαίας - η οποία αποτελεί την βασική «δεξαμενή» αθλητών - με στοιχεία φρονηματοισμού και πειθάρχησης καθώς περιορίζεται η δυνατότητα ένταξης αθλητών, εναλλακτικών πολιτικών πεποιθήσεων στον μοναδικό αναγνωρισμένο αθλητικό σύλλογο και ταυτόχρονα διαπιστώνεται η καταπίεση της δράσης των ανταγωνιστικών αθλητικών συλλόγων.

Για την όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση και ευρύτερη δυνατότητα αντίληψης της αυταρχικής αυτής τάσης των αρχών και τμήματος της τοπικής κοινωνίας, θα επιχειρηθεί αρχικά μια μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας στην πόλη της Δράμας και στην περιφέρεια του νομού. Ως κυριότερα σημεία εξέτασης για την πόλη επιλέγονται τα σχετικά με τη διαδικασία αποκατάστασης των προσφύγων στοιχεία, οι συνθήκες εργασίας των κατοίκων και οι ευρύτερες συνθήκες διαβίωσης που αναδύουν ένα ανελεύθερο πεδίο δράσης. Αναφορικά με την περιφέρεια, εξετάζεται η κατάσταση σχετικά με την επιχειρούμενη εγκατάσταση προσφύγων στη μεθόριο ζώνη και οι συνέπειες της, για γηγενείς και πρόσφυγες και παράλληλα μελετάται και η κατάσταση στα πεδινά του νομού που περικλείει αρκετά από τα χαρακτηριστικά της έντασης μεταξύ εντόπιων και προσφύγων. Κλείνοντας, γίνεται μια καταγραφή των συγκρουσιακών περιστατικών τόσο σε αστικό όσο και περιφερειακό επίπεδο, με σκοπό να απεικονιστεί συνολικά η κατάσταση κατά την υπό εξέταση περίοδο σχετικά με το εύρος των προστριβών ανάμεσα στις κατηγορίες του πληθυσμού, τα χαρακτηριστικά τους και το ποσοτικό μέγεθός τους.

Η δεύτερη ενότητα, που αφορά και το κεντρικό σημείο της έρευνας, σχετίζεται με την προσπάθεια «ανάγνωσης» των αυταρχικών αυτών τάσεων. Από την εξέταση των πηγών αναδύεται μια τάση καταπίεσης της διεκδικητικής εργατικής δυνατότητας και της άσκησης των συνδικαλιστικών ελευθεριών και στο επίπεδο της προπαγάνδας από τον φιλοβενιζελικό τύπο αλλά και με τη χρήση φυσικής βίας από τα στελέχη των συντηρητικών εργατικών σωματείων που αποδεδειγμένα διαπλέκονται με φορείς της κεντρικής εξουσίας και με παράγοντες του φιλοβενιζελικού τύπου. Παράλληλα, μελετώνται σημαντικά ζητήματα της τοπικής επικαιρότητας, όπως το καπνικό, στο οποίο παρατηρείται η έλλειψη των προϋποθέσεων που νομιμοποιεί την εγκυρότητα των ειλημμένων αποφάσεων από τα καπνοπαραγωγικά συνεδρία που είχαν πανελλαδική

ισχύ. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η διαδικασία που ακολουθήθηκε κατά την διάρκεια του Α' καπνοπαραγωγικού συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στην Δράμα, το οποίο ουσιαστικά νομιμοποίησε την ελεύθερη εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών ενάντια στην εκφρασμένη αντίθεση της πλειοψηφίας των καπνοπαραγωγών και των καπνεργατών.

Προχωρώντας η έρευνα επιδιώκει να αναδείξει τα αίτια της εργαλειοποίησης του αθλητικού χώρου αναλύοντας την δυναμική παρέμβαση κρατικών φορέων, όπως ο στρατός, στην ανάπτυξη του αθλητισμού και τον εμπλουτισμό του με στοιχεία της δικής τους νοοτροπίας. Το στοιχείο αυτό θα οδηγήσει στην ισχυροποίηση συλλόγων όπως ο Γ.Σ «Δόξα», τον οποίο προσεταιρίζεται ο στρατός, με αποτέλεσμα την ηγεμονία του τελευταίου στην αθλητική κίνηση της περιοχής. Το ενδιαφέρον στοιχείο εδώ συνδέεται με την ανάδυση αντιπάλων ιδεολογικά εργατικών αθλητικών σωματείων, που θα οδηγήσει σε ακόμα μεγαλύτερη πολιτικοποίηση του αθλητικού χώρου. Η εξέλιξη αυτή θα αποτελέσει ίσως την αιτία πρόσδεσης οικονομικά εύρωστων παραγόντων της περιοχής στο Γ.Σ «Δόξα» με συνέπεια το «μπόλιασμα» του με στοιχεία αποκλεισμού, όπως φανερώνουν οι απαγορευτικές διατάξεις στο καταστατικό του σχετικά με την εγγραφή σ' αυτόν κομμουνιστών. Το γεγονός ότι την περίοδο αυτή ο Γ.Σ «Δόξα» αποτελεί το μοναδικό αθλητικό αναγνωρισμένο σωματείο της Δράμας ενισχύει τη θέση που υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του αθλητισμού πραγματοποιήθηκε με στοιχεία αυταρχισμού και προθέσεις φρονηματισμού του πληθυσμού.

2. Ιστορικό πλαίσιο

α. Τοπικό

Λίγο πριν το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και γύρω στο 1870, η Δράμα αποτελούσε την έδρα του ομώνυμου σαντζακίου και το διοικητικό του κέντρο⁷. Η πόλη

⁷ Στα χρόνια αυτά η Δράμα ανήκει διοικητικά στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, το οποίο χωρίζεται σε τρία σαντζάκια, αυτό της Θεσσαλονίκης, της Δράμας και των Σερρών. Το σαντζάκι της Δράμας, με πρωτεύουσα την ομώνυμη πόλη, περιέχει πέντε καζάδες, αυτούς της Δράμας, της Καβάλας, του Σαρή-σαμπάν (Χρυσούπολη), του Πραβίου (Ελευθερούπολης) και της Θάσου. Το μουσουλμανικό στοιχείο κυριαρχεί στον καζά της Δράμας καθώς την περίοδο 1877-1879 αυτός περιέχει 65 μουσουλμανικά χωρία, 5 χριστιανικά, 9 μικτά και 35 τσιφλίκια. Β. Πασχαλίδης, *Η Δράμα 7000 χρόνια*, Δράμα, 1997, σ. 149-156.

της Δράμας παρουσίαζε την εικόνα μιας κωμόπολης όπου το μουσουλμανικό στοιχείο κυριαρχούσε με τους χριστιανούς κατοίκους της να μην ξεπερνούν τους 400⁸. Μετά την πάροδο, όμως, μιας 15ετίας, συντελέστηκαν αλλαγές τόσο στη δημογραφική σύνθεση της περιοχής, όσο και στη σπουδαιότητα που αποκτά όσον αφορά τον οικονομικό τομέα⁹. Τα αίτια αυτής της μεταβολής μπορούν να αναζητηθούν στη γειτνίαση με το σημαντικό, γεωστρατηγικά, λιμάνι της Καβάλας που εξελίσσεται σε κύριο εξαγωγικό λιμάνι της περιοχής διευκολύνοντας έτσι τη διοχέτευση των άφθονων αγροτικών προϊόντων της Δράμας¹⁰ και στα εμπορικά πλεονεκτήματα της λειτουργία της πόλης ως ενδιάμεσου σταθμού της σιδηροδρομικής γραμμής από τη Θεσσαλονίκη προς την Κων/πόλη.¹¹

⁸ Η βίαια συμπεριφορά των μπέηδων της Δράμας, οι ληστρικές συμμορίες Κιρκάσιων και Βασιβουζούκων στην ύπαιθρο οι οποίες ενισχύονταν από την τοπική Οθωμανική διοίκηση καθώς και η δράση ένοπλων βουλγαρικών σωμάτων καθιστούσε μη ελκυστική την οικονομική μετανάστευση πληθυσμών στην περιοχή της Δράμας. Β. Ριτζαλέος, *Η δημογραφική εξέλιξη της εβραϊκής κοινότητας Δράμας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, στο Χρ. Π. Φαράκλας, Ν. Θ. Γεωργιάδης, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2002, σ. 289. Το γεγονός ότι στην Δράμα κατοικούσαν φανατικοί μουσουλμάνοι με βίαιη αρκετές φορές συμπεριφορά απέναντι στο ελληνικό στοιχείο, σημειώνουν δυο άνθρωποι που επισκέφθηκαν την πόλη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}. Ν. Σχίνας, *Οδοιπορικοί σημειώσεις, Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα, 1886, σ. 448-449, G. Abbot, *The tale of a tour in Macedonia*, E. Arnold, London, 1903, σ. 279-281.

⁹ Ξεκινώντας από το 1885 ο καζάς της Δράμας περιλαμβάνει σύμφωνα με την απογραφή του ελληνικού υποπροξενείου Καβάλας, 14 χωριά και έχει πληθυσμό 19.115 κάτοικους, 9950 Μουσουλμάνους, 4.000 Έλληνες, Βουλγάρους ορθόδοξους 2240 (Πατριαρχικούς), Βούλγαρους, 2925. Στην συνέχεια το 1902 στο σαντζάκι Δράμας ζουν 129.556 κάτοικοι, από τους οποίους, οι 109.403 είναι Μουσουλμάνοι, οι 15.839 Έλληνες, οι 3.861 Βούλγαροι και οι 563 Ισραηλίτες. Ε.Γ. Καρσανίδης, *Η εκπαίδευση στις επαρχίες δράμας & Ζιχνών κατά την Τουρκοκρατία (1840-1913)*, Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2010, σ. 50-54. Την ίδια περίοδο ιδρύεται στην πόλη το Αγγλικό υποπροξενείο (1884), με πρώτο υποπρόξενο τον μεγαλέμπορο καπνών, Κ. Ασλάν. Κ. Τρακοσοπούλου-Τζήμου, *Δράμα : Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη*, στο Γ. Βελένης-Β. Άτσαλος (επιμ.) *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δράμα, 1991, σ. 300.

¹⁰ Τα κυριότερα εξαγωγίμα προϊόντα του νομού ήταν πρώτιστα ο καπνός και έπειτα το βαμβάκι και το ρύζι. Σ. Πετμεζάς, *Αγροτική οικονομία, Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 207-208.

¹¹ Φ. Τριάρχης, *Ιστορία του Νομού Δράμας*, Λασκαρίδης - Αλεξιάδης, σ. 337, Θεσσαλονίκη, 1973.

Η επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής το 1897 από τη Θεσσαλονίκη προς την Κων/πόλη φαίνεται πως ευνόησε την αναβάθμιση του ρόλου της πόλης στην περιοχή, αφού εμφανίζεται αύξηση της εμπορικής και βιομηχανικής δραστηριότητας, η οποία εμφορούνταν από την δυνατότητα διάθεσης των δραμινών προϊόντων σε μεγαλύτερες αγορές στο εξωτερικό¹². Συγχρόνως, η σιδηροδρομική σύνδεση θα ωφελήσει την άνθηση του εσωτερικού εμπορίου, καθώς η περιοχή θα λειτουργήσει ως τομέας διαμετακόμισης των εισαγόμενων προϊόντων από τη Θεσσαλονίκη, τα οποία αρχικά, μεταφέρονται σιδηροδρομικώς στη Δράμα και έπειτα διατίθενται στην περιφέρεια της.¹³

Όσον αφορά τη στρατηγική σχέση με την Καβάλα, το αίτημα των καπνεμπορικών οίκων για τη σιδηροδρομική σύνδεση της Δράμας με την Καβάλα έτσι ώστε να παρακαμφθεί το προβληματικό οδικό δίκτυο, προσέκρουε στην άρνηση της Πύλης που έδραζε την απόρριψη αυτών των σχεδίων σε αμυντικούς σκοπούς¹⁴. Η γειτνίαση με την Καβάλα αποδείχθηκε καθοριστική και για χωρία της Δράμας που βρίσκονταν στον δρόμο προς το σημαντικό λιμάνι της Αν. Μακεδονίας, όπως το Δοξάτο, τα οποία απέκτησαν σημαντική οικονομική ανάπτυξη χάρη στην διεξαγωγή της εμπορίας καπνού¹⁵. Επίσης, όπως αναφέρουν ξένοι περιηγητές, η Δράμα αποτελούσε τον τόπο

¹² Δυο τραίνα εβδομαδιαίως πραγματοποιούν την διαδρομή Θεσσαλονίκη - Κων/πόλη, διαμέσου της οποίας συνδέεται η Δράμα και η περιφέρεια της με τις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις, εγκαταλείποντας σταδιακά τον απομονωτισμό τους. Κ. Τρακοσοπούλου - Τζήμου, *Η Αρχιτεκτονική του K.J. Von Vilas, στην Δράμα και την ευρύτερη περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2002-2003, σ. 26-27. Στην πόλη υπάρχουν 10 υδρόμυλοι που είναι ικανοί να αλέσουν έκαστος 400 οκάδες αλεύρι ενώ το 1874 χτίζεται το καπνομάγαζο του Ι. Αναστασιάδη, και γύρω στο 1880 οικοδομούνται οι καπναποθήκες της Regie. Την ίδια περίοδο επεκτείνεται η αγορά της πόλης ενώ υπάρχουν 12 χάνια και 12 τζαμιά και σημαντική παρουσία στρατιωτικού δυναμικού. Κ. Τρακοσοπούλου - Τζήμου, οπ. π., σ. 300-303, Ν. Σχίνας, οπ. π., σ. 449.

¹³ Δ. Αϊβαζόγλου-Δόβα, *Η Δράμα, Ο Νεοκλασικισμός στην Αστική Αρχιτεκτονική της πόλης*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2002, σ. 52.

¹⁴ Το γεγονός της διάνοιξης της σιδηροδρομικής γραμμής Κων/Πόλης - Θεσ/νίκης πρωταρχικά για στρατιωτικούς σκοπούς απέκλεισε το ενδεχόμενο επέκτασης της γραμμής προς την Καβάλα καθώς βασικό μέλημα των σχεδιαστών της, ήταν η μεταφορά στρατευμάτων χωρίς την δυνατότητα θέασης τους από την Θάλασσα. Κ. Τρακοσοπούλου-Τζήμου, οπ. π., σ. 26-27. Σύμφωνα με τον Abbott, οι καπνέμποροι ήταν έτοιμοι να καλύψουν τα έξοδα της διάνοιξης της γραμμής. G. Abbott. οπ. π. σ. 300-301.

¹⁵ Το στρατιωτικό φεουδαρχικό καθεστώς της αυτοκρατορίας περιόριζε την δυνατότητα εκτεταμένων οικονομικών δραστηριοτήτων και εμπορίου στους Τούρκους, οπότε δίπλα στους

διανυκτέρευσης ατόμων που επρόκειτο να επισκεφθούν την Καβάλα και για το σκοπό αυτό υπήρχαν αρκετά πανδοχεία στην πόλη¹⁶. Στο γεγονός της αναβάθμισης του ρόλου της Δράμας στην περιοχή οφείλεται και η εγκατάσταση στην ευρύτερη περιοχή της αρκετών ελληνικών οικογενειών που θα συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του εμπορίου και στην μεγέθυνση της ντόπιας βιοτεχνίας¹⁷.

Οι ευνοϊκές περιβαλλοντικές συνθήκες για την άνθηση της βιομηχανίας του καπνού συμβάλλουν, ώστε η περιοχή της Δράμας, ως τμήμα της Αν. Μακεδονίας, να αποτελεί μια από τις «πηγές» των ποιοτικότερων καπνών στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας¹⁸. Αναφορικά με την γαιοκτησία στο σαντζάκι της Δράμας, το 24% των καλλιεργήσιμων εδαφών αποτελούσαν τσιφλίκια, ποσοστό σχετικά μικρό στον Βαλκανικό χώρο, που δικαιολογείται από την γενικότερη λειτουργία της παραγωγής του καπνού¹⁹. Παρά ταύτα οι Τούρκοι μπέηδες της Δράμας προσπαθούσαν να επιβάλουν τους δικούς τους όρους με δυναμικό τρόπο, στη διεξαγωγή του καπνεμπορίου

τούρκους μπέηδες που κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος των καπνοχώρων άρχισαν να ισχυροποιούνται χριστιανοί προύχοντες χάρη στην επιτυχημένη εξαγωγική εμπορία του καπνού. Το χωριό Δοξάτο αποτελούσε μια τέτοια περίπτωση καθώς βρισκόταν στον δρόμο για την Καβάλα αυξάνοντας έτσι την δυνατότητα κέρδους από το εμπόριο καπνού με συνέπεια την συγκέντρωση αρκετού πλούτου ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και την εμφάνιση μιας πρώιμης αστικοποίησης. Μ. Στυλίδου, Η οικονομία του Δοξάτου, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στο Χρ. Φαράκλας, Η Δράμα και η περιοχή της, Δ.Ε. Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2006, σ. 463-467.

¹⁶ G. Abbot, οπ.π., σ. 278

¹⁷ Από το 1882 εγκαθίστανται στην Δράμα ελληνικές οικογένειες εμπόρων και επαγγελματιών από την Ήπειρο, την Δ. Μακεδονία, το Μοναστήρι, το Μελένικο, τη Θεσσαλία και την Χαλκιδική. Οι πληθυσμοί αυτοί εγκαθίστανται στην παλιά χριστιανική συνοικία που περικλείεται από τα βυζαντινά τείχη. Ν. Γεωργιάδης, *Η Δράμα και η περιοχή της, 3000 π. Χ-1950 μ. Χ*, Δράμα, σ. 25-28.

¹⁸ Ταξινομώντας τις περιοχές με τα ποιοτικότερα καπνά, η Δράμα μαζί με την Καβάλα, τις Σέρρες και την Ξάνθη ανήκουν στην κατηγορία καπνών άριστης ποιότητας. Το δεύτερο τμήμα υποδεέστερης ποιότητας αποτελείται από τις περιοχές της Κασσάνδρας, της Δοϊράνης, του Κιλκίς, του Λαγκαδά, της Στρωμνίτσας και της Γευγελής. Γ.Ν. Κοφίνας, οπ. π., σ. 3 & 41.

¹⁹ Το μικρό εύρος των τσιφλικιών δεν είναι παράξενο καθώς η καλλιέργεια του καπνού παρείχε άφθονα αλλά ασταθή έσοδα σε συνδυασμό με εντατική προσωπική εργασία ενώ για τα τσιφλίκια προορίζονταν αγροτικά προϊόντα, σταθερής απόδοσης όπως το σιτάρι. Α. Στεφανίδου, *Η πόλη λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας*, Ι.Λ.Α.Κ, Καβάλα, 2007, σ. 154-155.

μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα²⁰. Το καπνοπαραγωγικό σαντζάκι της Δράμας, λίγο πριν τους Βαλκανικούς πολέμους, βρισκόταν στις πρώτες θέσεις όσον αφορά, στην παραγωγή καπνού στην Αν. Μακεδονία καθώς και στις εισπράξεις που προκύπτουν από τη φορολόγηση του εν λόγω αγροτικού προϊόντος²¹. Οι ποσότητες του καπνού που παράγονταν στη Δράμα εξάγονταν κυρίως από το λιμάνι της Καβάλας με κυριότερους προορισμούς την Αμερική, την Αυστρία και την Αίγυπτο²².

Οι οικονομικές ευκαιρίες που παρουσίαζε η βιομηχανία του καπνού σε συνδυασμό με πολιτικές συγκυρίες της περιόδου θα προσελκύσουν εύπορα άτομα αλλά και εργάτες²³

²⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν δεν ήταν ευχαριστημένοι με τις συνθήκες διεξαγωγής του εμπορίου, διέκοπταν τις μεταφορές ποσοτήτων κάπνων ξένων εμπόρων χρησιμοποιώντας προσχηματικούς λόγους όπως την έλλειψη άδειας μεταφοράς. Παρά το γεγονός ότι μεγάλος μέρος των καπνοκαλλιεργειών δεν βρισκόταν στα χέρια τους, οι ισχυροί μπέηδες έλεγχαν τον καϊμακάμη Δράμας και τα τοπικά συμβούλια στα οποία οι ίδιοι συχνά ήταν μέλη παρεμβαίνοντας ανάμεσα στον εξαγωγέα και τον παραγωγό. Οι μπέηδες έπαιρναν την παραγωγή από τους καλλιεργητές και στην συνέχεια την μεταπωλούσαν στους ξένους εμπόρους. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα όμως, ο έλεγχος της κατάστασης πέρασε στα χέρια των μεγάλων εξαγωγικών οίκων, οι οποίοι καθόριζαν τους όρους παραγωγής και εμπορίας καθώς η εξωτερική ζήτηση προσδιόριζε το ύψος και το είδος της παραγωγής, καθιστώντας τους καπνοπαραγωγούς περισσότερο εξαρτημένους από την διεθνή αγορά. Α. Στεφανίδου, οπ. π. σ. 192-193, Κ. Α. Βακαλόπουλος, *Η οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 88.

²¹ Συγκεκριμένα η σοδειά της Δράμας είναι η μεγαλύτερη στην Αν. Μακεδονία, τις χρονιές 1909-10 και δεύτερη το 1911. Όσον αφορά τις εισπράξεις της δεκάτης επί των καπνών η Δράμα βρίσκεται στην πρώτη θέση με διαφορά από το 1909 ως το 1913. Γ. Ν. Κοφίνας, οπ. π., σ. 10.

²² Οι καπνεμπορικοί οίκοι που πρωτοστατούν εκείνη την περίοδο στο εμπόριο καπνού της Δράμας, είναι: Commercial company of Salonica limited, The Oriental tobacco trading company (Herzog et cie), Kiazin Emin et cie, V. Grigoriades, M. Portocalis, Vr. Hadji Giorgi, St. Pentzikis. Την ίδια στιγμή στην Καβάλα δραστηριοποιούνται 61 αντίστοιχοι οίκοι, στην Ξάνθη 52, στην Θεσ/νίκη 12 και στις Σέρρες 7. Γ. Ν. Κοφίνας, οπ. π., σ. 43-46, Ι.Α.Μ, συλλογή Γ.Δ.Μ, φάκ. 34, Εξαγωγικό εμπόριο με Αίγυπτο, 1914, σ. 51.

²³ Η περιοχή της Δράμας αποτελούσε μια καθαρά καπνοπαραγωγική περιοχή, με το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων να απασχολούνται στον τομέα αυτό. Οι συνθήκες εργασίας ήταν εξοντωτικές, 12 με 13 ώρες αδιάκοπης δουλείας σε μια αποπνικτική από τις αναθυμιάσεις και την σκόνη του ατμού, ατμόσφαιρα η οποία προκαλούσε τον θάνατο σε πολλούς από αυτούς. Οι συνθήκες αυτές εντατικοποίησαν τις διαδικασίες ριζοσπαστικοποίησης πολλών εργαζομένων στις καπνεμπορικές εταιρίες και τελικά κατάληξαν στην δημιουργία του εργατικού σωματείου «Αλληλεγγύη» το 1888, μέσω του

από διάφορες εθνοθηρσκευτικές ομάδες²⁴. Μια τέτοια συγκυρία, που συνέβαλλε στην εντατικοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας στη Δράμα, αφορά στην άφιξη 800 περίπου Εβραίων από τις Σέρρες, μετά την πυρπόληση του συνοικισμού τους από τον αποχωρούντα Βουλγαρικό στρατό, το 1913. Άτομα της κοινότητας αυτής θα δραστηριοποιηθούν ενεργά και θα κυριαρχήσουν στο καπνεμπόριο της περιοχής τοποθετώντας τα κεφάλαια τους σε ανταλλάξιμες περιουσίες κατοικίας και επαγγελματικής στέγης και ταυτόχρονα θα συνεταιριστούν με χριστιανούς σε διαφόρους κλάδους της οικονομίας²⁵.

Η οικονομική πρόοδος μερίδας του πληθυσμού έχει κοινωνικό αντίκτυπο, καθώς ενισχύθηκαν οι κοινωνικές διακρίσεις ανάμεσα στον πληθυσμό - κυρίως στο αστικό

οποίου πραγματοποιήσαν την πρώτη μαζική απεργία στον τομέα του καπνού, με αιτήματα την αύξηση του ημερομισθίου σε άντρες και γυναίκες και την μείωση στις 10 ώρες του απάνθρωπου ωραρίου. Η απεργία παρά τις αντιρρήσεις των ξένων καπνεμπόρων πέτυχε και αποτέλεσε μεγάλη επιτυχία για τους εργαζομένους, Έλληνες και Τούρκους. Το 1908 στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος από πλευράς Νεότουρκων ιδρύθηκε και επίσημα το καπνεργατικό σωματείο «Η Ευδαιμονία», το οποίο στα χρόνια του μεσοπολέμου ελέγχεται από τους κομμουνιστές. Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, Η ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940), Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2009, σ. 16-23. Ενδεικτικά το 1913 στην βιομηχανία καπνού απασχολούνται, 3000 εργάτες στην Δράμα, 14.000 στην Καβάλα και 9.000 στην Ξάνθη. Γ. Ν. Κοφίνας, οπ. π. σ. 43.

²⁴ Λόγω της οικονομικής άνθησης προσελκύονται και ευρωπαίοι υπάλληλοι που εργάζονται στα γραφεία της “Regie Ottomane des Tabacs”. G. Abbot, *The tale of a tour in Macedonia*, E. Arnold, London, 1903, σ. 279-280. Η “Regie” ήταν εταιρεία γαλλοβρετανικών συμφερόντων η οποία μετά την χρεοκοπία του Οθωμανικού δημοσίου, ήλεγχε την παραγωγή, τη μεταποίηση, την τοπική κατανάλωση, τη δασμολόγηση αλλά και τη φορολόγηση του καπνού. Μόνο η εξαγωγή του καπνού διέφευγε από τον έλεγχο της. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε εκχωρήσει το μονοπώλιο του καπνού στην εταιρεία κι αυτή απέδιδε μερίδιο από τα κέρδη της στο οθωμανικό δημόσιο και στο Συμβούλιο Διαχείρισης του Οθωμανικού Χρέους. Χ. Αγραντίωνη, Βιομηχανία, στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, 1900-1922, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, τομ. Α1, σ. 197-198.

²⁵ Συμφωνά με στατιστική του 1925, 1.085 άνθρωποι, απαρτίζουν την εβραϊκή κοινότητα της Δράμας. Β. Ριτζαλέος οπ. π., σ. 295-298, Χ. Βουρούτζιδης, Από το ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα της Εβραϊκής κοινότητας των Σερρών στο Α. Καραδήμου - Γερολύμππου, Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, *Σέρρες 1900-1940, Χώρος και Ιστορία*, Τ.Ε.Ι Σερρών, Σέρρες, 2008, σ. 175-197. Επίσης η οικονομική άνθηση θα προσελκύσει και ολιγάριθμους ευρωπαίους υπαλλήλους που εργάζονται στα γραφεία της Regie. G. Abbot, *The tale of a tour in Macedonia*, E. Arnold, London, 1903, σ. 279-280.

περιβάλλον - οι οποίες βασιζόνταν σε ιεραρχικά και ταξικά κριτήρια²⁶. Στην πόλη της Δράμας και σε κοντινά αστικά κέντρα της περιοχής, τμήμα των πετυχημένων οικονομικά εμπόρων δέχτηκε επιρροές από την ευρωπαϊκή πρακτική και ανοικοδόμησε λιθόκτιστα ιδιωτικά μέγαρα επιδιώκοντας να αναδείξει έτσι την οικονομική του ισχύ. Περίπου στα 1910, μέρος της αστικής τάξης της Δράμας οργανώνει την παρουσία του στο δημόσιο χώρο ακολουθώντας τάσεις οι οποίες στην περιοχή πρωτοεμφανίστηκαν στην Καβάλα²⁷. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η δημιουργία συλλόγων με φανερή πρόθεση ανάδειξης της κοινωνικής διαφοροποίησης, καθώς η βάση συγκρότησης τους δεν ήταν πλέον η κοινή θρησκεία ή το κοινό επάγγελμα, αλλά η οικονομική δύναμη, η κοινωνική προβολή και το κοινό συμφέρον.²⁸

Τα μεγάλα πολιτικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στον χώρο της Μακεδονίας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου}, άφησαν το στίγμα τους και στην περιοχή της Δράμας. Ο εθνοτικός ανταγωνισμός μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας στα πλαίσια του Μακεδονικού αγώνα δε άφησε ανεπηρέαστη την περιοχή της Δράμας, καθώς παρά, το γεγονός ότι δεν συνέβησαν μεγάλης έκτασης συγκρούσεις, η ύπαρξη ισχυρού σλαβόφωνου στοιχείου βουλγαρικής εθνικής συνείδησης στην περιφέρεια της Δράμας, θα προκαλέσει αντιπαράθεση και δυσκολίες στη συμβίωση με τους ελληνικούς πληθυσμούς, ιδιαίτερα σε μικτές κοινότητες της περιοχής²⁹. Η περιοχή καταλήφθηκε από τον Ελληνικό στρατό κατά την διάρκεια του Β' Βαλκανικού πολέμου μετά την ήττα των Βουλγάρων, και προσαρτήθηκε, στην Ελλάδα με την συνθήκη του Βουκουρεστίου, αποτελώντας Νομό της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας με εκτεταμένες αρμοδιότητες³⁰. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει τη Δράμα

²⁶ Για τις αιτίες εμφάνισης των κοινωνικών διακρίσεων στο αστικό περιβάλλον, βλ. J. Pinol, Ο κόσμος των πόλεων τον 19^ο αιώνα, Πλέθρον, Αθήνα, 2000, σ. 227-273.

²⁷ Κ. Τρακοσοπούλου-Τζήμου, σ. 30-31

²⁸ Τέτοιοι σύλλογοι ήταν η «Commercial new club», η «Ελληνική λέσχη» και η λέσχη των «Νεότουρκων». Κ. Τρακοσοπούλου-Τζήμου, οπ. π.

²⁹ Στοιχεία για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή της Δράμας κατά τα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα περιέχονται στο αρχείο του Ι.Μ.Χ.Α, με τίτλο «Εκθέσεις κοινοτήτων για την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, Νομός Δράμας», φάκ. 26.

³⁰ Μετά την συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913 και τον καθορισμό των συνόρων μεταξύ Ελλάδας-Σερβίας-Βουλγαρίας, η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας προχώρησε σε νέες διοικητικές διαιρέσεις και το ελληνικό κομμάτι της Μακεδονίας, χωρίστηκε σε 5 νομούς : Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Φλώρινας, Σερρών, Δράμας. Ο νομός Δράμας με έδρα την πόλη της Δράμας διαιρούνταν σε 5 επαρχίες : Δράμας (με την περιφέρεια Ζυρνόβου), Καβάλας, Σαρί

και την Καβάλα ως αντάλλαγμα για την προσάρτηση στην Ελλάδα της Δυτικής Μικράς Ασίας³¹. Μολονότι οι προτάσεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν, η περιοχή θα γνωρίσει νέες εντάσεις στην διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, όταν θα καταληφθεί από τη Βουλγαρία³². Η λήξη του Πολέμου θα βρει την Ελλάδα νικήτρια στο πλευρό των συμμάχων και την περιοχή της Αν. Μακεδονίας υπό την κατοχή της³³. Οι προσπάθειες πολιτικών κύκλων της Βουλγαρίας να προσεταιριστούν, έστω και την τελευταία στιγμή, τις δυνάμεις της Αντάντ δεν ευοδώθηκαν, όποτε η περιοχή παρέμεινε στην Ελλάδα μετά τις συμφωνίες που ακολούθησαν την λήξη του πολέμου³⁴.

σαμπάν (Χρυσούπολη), Πραβίου (Ελευθερούπολη) και Θάσου. Ι. Χατζηισαάκ, Δημογραφική και εκπαιδευτική κατάσταση του Νομού Δράμας μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας, στο Χ. Φαράκλας, Ν. Γεωργιάδης, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.ΟΤ.Α, Δράμα, 2006, σ. 433-446. Στην απογραφή του 1914, στην πόλη της Δράμας διαβιούν 4797 Μουσουλμάνοι, 3.449 Έλληνες και 628 Ισραηλίτες, στην ίδια απογραφή στην επαρχία Δράμας (έκτος της Καβάλας) ζουν 86.085 μουσουλμάνοι, και 50.877 Έλληνες σε σύνολο 139.726 ανθρώπων, Ε.Γ. Καρσανίδης, οπ. π. σ. 50-54.

³¹ Γ. Μουρέλος, «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων», στο Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, του Institute For Balkan Studies, Θεσσαλονίκη (1990), σ. 178, Α. Μπαγιάς (επιμ.), «Από το 1913 έως την μικρασιατική καταστροφή», *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, Τόμος ΙΕ, σ. 20-26.

³² Η επιστροφή των Βουλγάρων το 1916 θα αποτελέσει ένα διαρκές μαρτύριο για τους κατοίκους της Αν. Μακεδονίας. Τα αποτελέσματα της επιτροπής περί των είναι αποκαλυπτικά : Μείωση πληθυσμού από 305.000 σε 235.000, 30.000-32.000 νεκροί λόγω πείνας- κακουχιών, μεταφορά στην Βουλγαρία 42.000 ανθρώπων από τους οποίους πέθαναν 10-12.000 άνθρωποι ενώ από τους 18.000 μουσουλμάνους που μεταφέρθηκαν στην Βουλγαρία δεν επέστρεψαν 8-10.000. Τετράδια βουλγαρικής κατοχής, *Ανατολική Μακεδονία, 1916-18*, Ι.Λ.Α.Κ, Καβάλα, 2008, τόμος 2, σ. 39-40. Από μαρτυρίες στην ίδια επιτροπή αναδύεται το κλίμα εκδίκησης των βουλγάρων καθώς σε πολλά βασανιστήρια συμμετέχουν γνωστοί κομιτατζήδες, οι οποίοι έδρασαν στην περιοχή κατά τον Μακεδονικό αγώνα, όπως ο Πανίτσα. Τετράδια βουλγαρικής κατοχής, οπ. π., σ. 139 & 151.

³³ Από τον Μάρτιο του 1915 η Δράμα αποτελεί νομό που περιλαμβάνει τις υποδιοικήσεις : Δράμας, Καβάλας, Νέστου, Πραβίου (Ελευθερούπολη), Μπουκίων (Παρανέστι). Τον Αύγουστο του 1924 ιδρύεται ο Νομός Καβάλας με έδρα την ομώνυμη πόλη, ο οποίος αποσπά τις υποδιοικήσεις του Νέστου και του Πραβίου. Εκτοτε ο νομός Δράμας αποτελείται μόνο από τις υποδιοικήσεις – επαρχίες, Δράμας-Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι). Β. Ριτζαλέος, οπ. π. σ. 283.

³⁴ Ο κυριότερος κίνδυνος για τα ελληνικά συμφέροντα, ήταν το ενδεχόμενο να προσχωρήσουν οι Βούλγαροι στο συμμαχικό στρατόπεδο της Αντάντ. Σε ευρύ κύκλο συζητήσεων του Βούλγαρου σοσιαλιστή Ραμπόλοφ με την αγγλική κυβέρνηση, τον Ιούνιο του 1918, αυτός έθεσε τις εξής προτάσεις: επανάσταση στην Βουλγαρία, εκθρόνιση του Φερδινάνδου και

Το επόμενο χρονικό διάστημα, δηλαδή η αφετηρία της μεσοπολεμικής περιόδου, αποτελεί και το επίκεντρο της έρευνας της παρούσης εργασίας. Η διαδικασία της μετάβασης από το οθωμανικό παρελθόν στην νεοελληνική πραγματικότητα αποτελεί το κλειδί στην κατανόηση της κατάστασης στην περιοχή. Για την ολοκληρωτική διάβαση από την μια θεσμική δομή στην επόμενη θα έπρεπε να έχει οριστικοποιηθεί επιτυχώς ο μετασχηματισμός μιας σειράς κοινωνικών μεταβλητών που θα έκαναν δυνατή αυτήν την μεταβολή³⁵. Τα κυριότερα από αυτά τα χαρακτηριστικά αφορούσαν στους τομείς της πολιτειακής οργάνωσης της κοινωνίας³⁶, στην οικονομική διαδικασία αλλά και στην μετατροπή της δημογραφικής σύνθεσης του συγκεκριμένου τόπου³⁷. Η Δράμα, την περίοδο που προσπαθεί να αφήσει πίσω το μακράιωνο Οθωμανικό παρελθόν της βρισκόμενη σε διαδικασία μετάβασης στη νεότερικότητα, συγκροτούσε, μετά την αρνητική τροπή της μικρασιατικής εκστρατείας, την εστία της μεγαλύτερης εισροής προσφύγων σε αστικό και περιφερειακό επίπεδο. Το γεγονός αυτό αποτελεί ορόσημο,

προσχώρηση στην Αντάντ με ταυτόχρονη παροχή αυτονομίας στην Μακεδονία. Η αρνητική στάση της Αγγλίας στα παραπάνω αιτήματα, είχε ως αποτέλεσμα την μη τελεσφόρηση των βουλγαρικών θέσεων. Τ. Φεργάδη, Η Καβάλα στα κρίσιμα χρόνια του Α' Παγκοσμίου πολέμου, *Βαλκανικά σύμμεικτα*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, τ.4 1992, σ. 232. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα, 2000, σ. 340-346.

³⁵ A. Wimmer, B. Min, From Empire to Nation-State: Explaining Wars in the Modern World, 1816–2001, *American Sociological Review*, 2006, Vol. 71, December, σ. 867-897

³⁶ Ενδεικτικά είναι τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι νέες πολιτειακές αρχές στο νομό Δράμας και συγκεκριμένα στην επαρχία Ελευθερούπολης, όπου σύμφωνα με τον τοπικό έπαρχο υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα στα νέα όργανα της διοίκησης και στους μητροπολίτες οι οποίοι δυσκολεύονταν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα διοίκησης του Ελληνικού Βασιλείου, λειτουργώντας σύμφωνα με τον έπαρχο, αυτοβούλως και παρεμποδίζοντας το έργο της νέας διοίκησης. Ι. Χατζηισαάκ, Δημογραφική και εκπαιδευτική κατάσταση του Νομού Δράμας μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας, στο Χρ. Φαράκλας, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2006, σ. 439.

³⁷ F.M. Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of the empire*, Oxford University Press, USA, 1996, σ. 80-92. Η διαδικασία μαζικής εισροής προσφύγων στην Δράμα, ξεκίνησε από το 1913 καθώς μέχρι το 1915 είχαν οδηγηθεί στην περιοχή περίπου 13.000 Έλληνες από την Βόρεια Θράκη. Παράλληλα με την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου, 20.000 μουσουλμάνοι αποχώρησαν από τις εστίες τους στη Βουλγαρία (Πετρίτσι, Νευροκόπι, Δοϊράνη, Στρωμνίτσα, Γευγελή, Α. Τζουμαγιά), και φιλοξενήθηκαν στην περιοχή, φοβούμενοι την διάπραξη αγριστιών από την πλευρά των Βουλγάρων. Ι.Α.Μ / Γ.Δ.Μ, φάκ. 76, *Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων*, 1914.

καθώς θα συμβάλει απότομα στην επιτάχυνση της μεταβατικής διαδικασίας η οποία θα προσδώσει τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας της νέας Δράμας.³⁸

β. Εθνικό

Μετά την παρέλευση μια δεκαετίας, κατά την διάρκεια της οποίας η Ελλάδα συμμετείχε σε τρεις περιφερειακές πολεμικές συγκρούσεις και μια παγκόσμια, η χώρα εμφανίζεται εξουθενωμένη οικονομικά και τραυματισμένη ψυχολογικά, ιδιαίτερα μετά την σκληρή ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο. Παράλληλα όμως παρουσιάζεται η ευκαιρία για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, καθώς μία από τις κυριότερες αιτίες καθυστέρησης της ελληνικής βιομηχανίας, η έλλειψη εργατικού δυναμικού, εξαλειφόταν με την άφιξη των προσφυγικών πληθυσμών, οι οποίοι παρείχαν άφθονο εργατικό δυναμικό, γεγονός που μείωνε ταυτόχρονα το κόστος εργασίας.³⁹

Κυριότεροι παράγοντες δράσης σε αυτό το αποσταθεροποιημένο περιβάλλον, όσον αφορά το πολιτικό σύστημα, είναι οι δύο χώροι που πρωτοστάτησαν στην διαμάχη που ονομάστηκε «εθνικός διχασμός», οι βενιζελικοί και οι αντιβενιζελικοί⁴⁰. Η διαμάχη αυτή δεν αποτελούσε κομμάτι μόνο της αντιπαράθεσης του πολιτικού κόσμου, αλλά περιελάμβανε και άλλους δυναμικούς παράγοντες επηρεασμού της πολιτικής

³⁸ Την διετία 1923/24 περίπου 76.000 μουσουλμάνοι ανταλλάχθηκαν από την ευρύτερη περιοχή της Δράμας ενώ 16.000 Σλαβόφωνοι αποχώρησαν από την περιοχή με κατεύθυνση την Βουλγαρία μέχρι το 1929. S. Ladas, *The exchange of minorities, Bulgaria Greece and Turkey*, New York, 1932, σ. 438. Όσον αφορά τον αριθμό των εισερχομένων πληθυσμών, 92.086 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στο Νομό Δράμας από τους οποίους οι 58.086, δήλωσαν αγρότες και οι 34.000 αστοί. Μαζί με τους 24.854 εντόπιους συγκροτούσαν έναν πληθυσμό 116.940 ανθρώπων. Στ. Κισαγιζλή, *Ετήσιο Δελτίο του Εμπορικού Επιμελητηρίου Καβάλας 1927-1928*, σ. 59-74. Σύμφωνα με τον αντιπρόεδρο της Ε.Α.Π, J.Campbell, οι πρόσφυγες προήγαγαν τη Μακεδονία και την Θράκη από τον 17ο στον 20ο αιώνα. Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, Β' Η άνοδος του Αντιβενιζελισμού*, Ίκαρος, Αθήνα, 1955, σ. 95

³⁹ Κ. Φουντανόπουλος, Μισθωτή εργασία, οπ. π., σ. 88.

⁴⁰ Αντίθεση που λαμβάνει μορφές αγρίου οικονομικού ανταγωνισμού, τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στην ιδιοποίηση γης, αγροτικής – αστικής αλλά και σε όλη την κλίμακα από το μικρεμπόριο μέχρι την βιομηχανία. Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*". Θεμέλιο, Αθήνα, 1988 σ. Για τις ευρύτερες κοινωνικές διαστάσεις που πήρε ο διχασμός, Γ. Μαυρογορδάτος, *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-40*, Σακκούλα, Αθήνα, 1981, σ. 21-79.

κατεύθυνσης της χώρας, όπως ο στρατός. Έτσι, όταν με την «Επανάσταση του 1922», ο στρατιωτικός χώρος επενέβη με σκοπό να ρυθμίσει την πολιτική κατάσταση της χώρας, στην ουσία κήρυττε την αφετηρία της απευθείας ανάμιξης του στα πολιτικά πράγματα του κράτους σε όλη τη μεσοπολεμική περίοδο⁴¹. Αναπόφευκτα αναδύθηκε και μια ισχυρή милитарιστική τάση στην εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης της χώρας, αφού αυτή βαλλόταν από στρατιωτικά κινήματα και περιόδους στρατιωτικής δικτατορίας που κατοχύρωναν την παρουσία και δράση των στρατιωτικών στα πολιτικά ζητήματα της χώρας⁴².

Τέσσερα πολιτικά γεγονότα χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα για να λειτουργήσουν ως ορόσημα για την καλύτερη κατανόηση του πολιτικού κλίματος. Ως αρχικό ιστορικό γεγονός έναρξης της επιλέγεται το **κίνημα των αντιβενιζελικών στρατιωτικών Λεοναρδόπουλου - Γεωργαλίδη** με την αρωγή του Βασιλιά Γεώργιου Β', τον Οκτώβριο του 1923⁴³. Η κατάπνιξη του κινήματος από τους Βενιζελικούς στρατιωτικούς αναπτέρωσε το κύρος τους και χρησιμοποιήθηκε από τους τελευταίους για την απομάκρυνση του Βασιλιά Γεώργιου, αφού στοχοποιήθηκε ο ίδιος ως ο ηθικός αυτουργός του πραξικοπήματος⁴⁴. Η απομάκρυνση των αντιβενιζελικών στρατιωτικών αποτελούσε τη μεγαλύτερη επιχείρηση «εκκαθάρισης» που είχε λάβει χώρα στη νεότερη ιστορία του κράτους και καταδείκνυε την στενή σχέση στρατιωτικών – πολιτικών. Οι στρατιωτικοί ήταν υποχρεωμένοι, με σκοπό την προστασία των

⁴¹ Κεντρικό οργανωτικό όργανο των στρατιωτικών την περίοδο εκείνη είναι ο στρατιωτικός σύνδεσμος. Η οργάνωση αυτή ιδρύεται το 1923 με στόχο την αντιμετώπιση μιας ενδεχόμενης βασιλικής ενέργειας κατά της επανάστασης του 1922. Η οργάνωση είχε κατορθώσει να παρεισφρήσει σε όλα τα επίπεδα της στρατιωτικής διοίκησης. Β. Ι. Δασκαρόλης, *Στρατιωτικά Κινήματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1935)*, Γνωμών εκδοτική, Αθήνα, 2012, σ. 10-22, Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αθήνα, Εξάντας, 1977, σ. 136-137.

⁴² Εδώ υποδηλώνονται οι βενιζελογενείς στρατιωτικοί και η αντίδραση σε αυτούς. Γ. Ανδρικόπουλος, *Η Δημοκρατία Του Μεσοπολέμου 1922 – 1936*, Φυτράκης, Αθήνα, 1987, σ. 27.

⁴³ Η έκρηξη του κινήματος δεν αποτελούσε έκπληξη καθώς οι τόνοι και οι απειλές του φιλοβασιλικού τύπου με στόχο την ματαίωση των εκλογών ανέβαιναν συνεχώς το αμέσως προηγούμενο διάστημα., Χ. Χατζηιωσήφ, οπ. π. σ. 438-9.

⁴⁴ Η πίεση των βενιζελικών στρατιωτικών προς τον Γεώργιο δεν θα είχε τελεσφορήσει χωρίς την προηγούμενη μαζική εκκαθάριση 1.284 αξιωματικών που κατηγορήθηκαν για σύμπραξη με τους κινηματίες καθιστώντας έτσι ακλόνητη, την υπέροχη των βενιζελικών στρατιωτικών στο στράτευμα. Θ. Βερέμης, οπ. π., σ. 138.

συμφερόντων τους, να παρακολουθούν τις πολιτικές εξελίξεις και να επεμβαίνουν καθορίζοντας τις όποτε το έκριναν αναγκαίο⁴⁵.

Συμπληρωματικά, μια από τις σημαντικότερες συνέπειες του κινήματος ήταν η δυναμική ανάδειξη του στρατού - που ως τότε αποτελούσε δυναμικό έρεισμα της κυριαρχίας της αστικής τάξης - σε κύριο πρόβλημα για την άσκηση αυτής της κυριαρχίας. Πρέπει να τονιστεί ότι οι Δημοκρατικοί αποτελούσαν την εποχή αυτή, μια ιδιαίτερα ετερογενή παράταξη, στα πλαίσια της οποίας υπήρχαν άτομα και ομάδες με αυταρχικές τάσεις που επιδίωκαν δικτατορικές λύσεις υπονομεύοντας έτσι το νέο πολίτευμα που οι ίδιοι θεωρητικά στήριζαν.⁴⁶

Η επόμενη περίοδος αφορά την **πραξικοπηματική ανάληψη της εξουσίας από τον Θ. Πάγκαλο**, τον Ιούνιο του 1925. Η υπερφίαλη στρατιωτική προσωπικότητα του στρατηγού Πάγκαλου επιβεβαιώθηκε από τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής καθώς απείλησε με πόλεμο την Τουρκία και διέταξε στρατιωτική εισβολή στην Βουλγαρία⁴⁷. Στον εσωτερικό τομέα προσπάθησε να καταπνίξει οποιαδήποτε φωνή κριτικής απέναντι στο καθεστώς με αυταρχικό τρόπο και φιμώνοντας τον τύπο. Στον οικονομικό τομέα αρκετά είναι τα σκάνδαλα που τον επιβαρύνουν. Συγκεκριμένα, για να περισώσει το οικονομικό χάος, διχοτόμησε το χαρτονόμισμα μειώνοντας την αξία του κατά το ¼.⁴⁸

Η επόμενη περίοδος που περιέχεται στο πλαίσιο αυτής της εργασίας ξεκινά με την περίοδο από την **ανατροπή του Θ. Πάγκαλου από τον Γ. Κονδύλη και την επακόλουθη σταδιοδρομία τριών κυβερνήσεων συνασπισμού που ξεκίνησαν με την λεγόμενη «Οικουμενική Κυβέρνηση»**, γεγονότα που διαδραματίστηκαν από τον Αύγουστο του 1926 έως τον Ιούλιο του 1928 (με την ανάληψη της ηγεσίας της χώρας από τον Ε. Βενιζέλο)⁴⁹. Το πολιτικό αδιέξοδο που έθεσε το εκλογικό αποτέλεσμα του

⁴⁵ Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα / Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 439-442.

⁴⁶ Χ. Χατζηιωσήφ, οπ. π.,

⁴⁷ R. Glogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας*, Ιστορήτης, Αθήνα, 1995, σ. 115.

⁴⁸ Θ. Βερέμης, *Οικονομία και δικτατορία/ Η συγκυρία 1925-1926*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1982.

⁴⁹ Η ανατροπή του Θ. Πάγκαλου δεν σήμανε και την συνολική εξάλειψη του αυταρχικού μηχανισμού διακυβέρνησης του πρώην δικτάτορα. Ο δυναμικός Παγκαλικός στρατιωτικός Ν. Ζέρβας, αναβαθμίζεται σε διοικητή ταξιαρχίας ενώ ο επίσης Παγκαλικός Παλαιολόγου αναλαμβάνει την διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού. Στο ίδιο μήκος κύματος ο Δ. Κοκκάλας παραμένει αρχηγός της Χωροφυλακής. Δ. Νικολή, *Ιστορική πορεία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, 1928, τομ.2, σ. 518-527.

Νοεμβρίου του 1926 αναδεικνύοντας σχεδόν ισόπαλες τις δύο βασικές ομαδοποιήσεις των αστικών κομμάτων, οδήγησε στη συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης υπό τον Α. Ζαΐμη με στόχο την εξασφάλιση πολιτικής σταθερότητας. Το Κ.Κ.Ε πραγματοποιεί την πρώτη του κοινοβουλευτική παρουσία στον ρόλο της αντιπολίτευσης ανάμεσα σε δύο πολιτικές παρατάξεις που πλέον διαχωρίζονταν από συναισθηματικές και όχι πολιτικές διαφορές επιδιδόμενο στην καταγγελία της αυταρχικής αντιμετώπισης των εργατικών κινητοποιήσεων από τις κρατικές αρχές.⁵⁰

Παρόλο όμως το συναινετικό κλίμα, η συμμετοχή του Λαϊκού κόμματος στην κυβέρνηση που διαφωνούσε ακόμα για το πολιτειακό ζήτημα, σε συνδυασμό με την εκδήλωση ζητημάτων που αναζωπύρωναν την αντιπαλότητα στους δυο πολιτικούς χώρους - βασικούς συντελεστές της κυβέρνησης, - όπως το ζήτημα της διαχείρισης των απότακτων στρατιωτικών αλλά και το ξέσπασμα οικονομικών σκανδάλων, οδήγησαν στην πτώση της κυβέρνησης τον Αύγουστο του 1927. Την οικουμενική κυβέρνηση διαδέχτηκε, νέα κυβέρνηση υπό το Ζαΐμη με τον αντιβενιζελικό χώρο να εκπροσωπείται από του «Ελευθερόφρονες» του Ι. Μεταξά, οι οποίοι ανέλαβαν ένα μέρος των υπουργείων του αποχωρούντος Λαϊκού κόμματος⁵¹. Η διάρκεια αυτής της κυβέρνησης ήταν βραχεία λόγω της αποχώρησης του Α. Παπαναστασίου τον Φεβρουάριο του 1928. Ακολούθησε ως συνέπεια ο σχηματισμός νέας κυβέρνησης πάλι υπό τον Ζαΐμη και κεντρικό πρόσωπο τον Καφαντάρη που ανέλαβε το υπουργείο οικονομικών και την ευθύνη να βάλει τάξη στα οικονομικά της χώρας με κύρια μέριμνα την σταθεροποίηση της Δραχμής⁵². Ούτε αυτή η προσπάθεια μακροημέρευσε καθώς οι κλυδωνισμοί στον χώρο των Φιλελευθέρων, που εμφορούνταν από την επιθυμία του Ε. Βενιζέλου να επιστρέψει στην κεντρική πολιτική σκηνή οδήγησαν στην παραίτηση της κυβέρνησης. Οι δυναμικές εργατικές κινητοποιήσεις σε πανελλήνιο επίπεδο επίσπευσαν τον σχηματισμό κυβέρνησης υπό την ηγεσία του Ε. Βενιζέλου και τις διαδικασίες διεξαγωγής εκλογών που πραγματοποιήθηκαν τον Αύγουστο του 1928 και ανέδειξαν

⁵⁰ Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, Ίκαρος, Αθήνα, 1974, Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)*, Κομμούνα, 1987, σ. 15-30.

⁵¹ Ι. Μπάσπιας, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1975, τομ. ΙΕ', σ. 304-310.

⁵² Δ. Νικολής, *οπ. π.*, σ. 518-527.

νικήτρια τη βενιζελική παράταξη εγκαινιάζοντας μια νέα περίοδο διακυβέρνησης από το βενιζελικό χώρο και τον ηγέτη του.⁵³

Η τελευταία περίοδος στην οποία αναφέρεται αυτή η εργασία είναι η τετραετία **διακυβέρνησης της χώρας από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων και τον Ελευθέριο Βενιζέλο**. Λόγω της έλλειψης επαρκών στοιχείων αναφορικά με την τοπική κατάσταση, η έρευνα θα εστιάσει στην εξέταση των συνεπειών από τη χρήση του νόμου 4229 του 1929 : «περί μέτρων ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», που έμεινε γνωστός ως «Ιδιώνυμο»⁵⁴ στους τομείς της κοινωνίας της Δράμας που αναλύονται στην παρούσα εργασία. Απόρροια του νόμου ήταν η εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων κατά των κομμουνιστικών οργανώσεων και των χώρων επιρροής τους καθώς και η ποινικοποίηση ακόμα και της υποστήριξης προς το κομμουνιστικό δόγμα δημιουργώντας ένα πολύ περιορισμένο χώρο δράσης για τους φορείς του διεκδικητικού κινήματος και γενικότερα για την ελευθερία άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων.⁵⁵

Γ. Χρονική οριοθέτηση της εργασίας - βασικές πηγές

Η παρούσα εργασία απλώνει το ερευνητικό της πεδίο από τα τέλη του 1923 έως τις αρχές του 1932, εστιάζοντας κυρίως στην περίοδο από το 1923 ως τα μέσα του 1928. Η επιλογή αυτή σχετίζεται με το εύρος των πηγών που μπορούν να επικουρήσουν τις ανάγκες της όσο το δυνατόν επιτυχέστερης προσέγγισης της περιόδου. Βασική πηγή της εκπόνησης της εργασίας είναι ο τοπικός τύπος που την περίοδο εκείνη, στα τέλη του 1923 εμφανίζεται με δύο εφημερίδες που εκπροσωπούν το Βενιζελικό χώρο. Ένα

⁵³ Γ. Κολιόπουλος, Η περίοδος 1909-1941 στο Λ. Τσακτσίρας, *Ελλάδα, Ιστορία & Πολιτισμός*, Μάλλιαρης, Αθήνα, 1995, σ. 161-163.

⁵⁴ Η σύλληψη της ιδέας περί του «ιδιώνυμου» αποδίδεται στον συντηρητικό πολιτικό, Κ. Ζαβιτσάνο, ο οποίος κατά τη δικτατορία Μεταξά διετέλεσε αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και αργότερα Υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης Ι. Μεταξά. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα, 1927-1931*, Κομμούνα/ Ιστορική μνήμη, Αθήνα, 1987, σ. 119.

⁵⁵ Μέχρι το 1932 είχαν πραγματοποιηθεί 11.400 συλλήψεις και 2.130 καταδίκες πανελλαδικά, βασισμένες στις διατάξεις του Ιδιωνύμου, ενώ είχαν εκτοπιστεί περισσότερα από 200 άτομα από τις επιτροπές ασφαλείας. Α. Ελεφαντής, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, Ολκός, Αθήνα, 1975, σ. 256

χρόνο αργότερα θα εκδοθεί η εφημερίδα «Αγών» από το χώρο των αντιβενιζελικών δυνάμεων, γεγονός ιδιαίτερης αξίας για τον ερευνητή, καθώς διευρύνεται το εύρος του διαθέσιμου αρχείου από ένα έντυπο που λειτουργεί ανταγωνιστικά στον κυρίαρχο φιλοβενιζελικό τύπο. Ακριβώς αυτή η σύγκριση μεταξύ των εντύπων των αντίπαλων πολιτικών χώρων θα προσφέρει μια πιο αξιόπιστη ματιά στα γεγονότα της περιόδου και θα δώσει την δυνατότητα διασταύρωσης των στοιχείων που περιέχονται σε κάθε έντυπο.

Αποφασιστικής σημασίας χαρακτηριστικό για την επιλογή της εναρκτήριας περιόδου έρευνας στην παρούσα εργασία, αποτελεί το γεγονός της σύμπτωσής της με την εποχή πραγματοποίησης της ανταλλαγής των πληθυσμών και τη διαδικασία αποκατάστασης τους στο περιβάλλον του νομού Δράμας. Από την άλλη πλευρά, η περίοδος που ολοκληρώνεται με τη θητεία της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1932, προκρίνεται ως το ιδανικότερό χρονικό όριο διάρκειας της εργασίας, καθώς, ήδη από το 1928, το εύρος των πηγών από τον τοπικό τύπο γίνεται πιο ισχνό ποσοτικά και ποιοτικά, καθώς, υπάρχει σημαντική έλλειψη εντύπων από τον αντιβενιζελικό χώρο. Επίσης η διαδικασία της εγκατάστασης των προσφύγων έχει σε μεγάλο βαθμό ολοκληρωθεί την ίδια περίοδο και ταυτόχρονα το κεντρικό πολιτικό σκηνικό εισάγεται σε μια νέα φάση. Μετά τις εκλογές του 1932 και την άνοδο στην εξουσία των αντιβενιζελικών και του Λαϊκού κόμματος, συντελείται ακόμα μεγαλύτερη πύκνωση πολιτικών εξελίξεων που θα μπορούσε να οδηγήσει στην απώλεια της εμπεριστατωμένης τεκμηρίωσης των ζητημάτων που θέτει η εργασία.⁵⁶

Σχετικά με τις πηγές αυτής της εργασίας, το μεγαλύτερο κομμάτι αφορά σε αρχεία από τον τοπικό τύπο της εποχής. Η μελέτη των εφημερίδων του τοπικού τύπου πραγματοποιήθηκε στο ιδιωτικό αρχείο του Ρ. Βεζιρτζόγλου στην Δράμα, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων στην Αθήνα⁵⁷, στο Ι.Λ.Α.Κ στην Καβάλα⁵⁸ και στο

⁵⁶ Για τις εκλογές του 1932 και την στάση του προσφυγικού κόσμου απέναντι στο Βενιζέλο. Ιφ. Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*. Φιλιππότη, Αθήνα, 1932, σ. 22-31.

⁵⁷ Τα αποκτήματα αυτά περιέχονται και στον διαδικτυο, στον ιστότοπο <http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/microfilms.htm>. Σχετικά με τα διαθέσιμα αποκτήματα της εφημερίδας «Θάρρος» στο αρχείο της βιβλιοθήκης της βουλής, παρατηρείται ένα σφάλμα στην καταχώρηση των ετών. Πρόκειται για το έτος 1928-29, το οποίο στην πραγματικότητα είναι το 1931 αφού στην παράθεση των στοιχείων στην πρώτη σελίδα αναφέρεται ότι είναι το όγδοο έτος της έκδοσης (η εφημερίδα ξεκινά το 1923).

Ε. Λ. Ι. Α της Αθήνας. Επικουρικά λειτούργησε η έρευνα σε δημόσια αρχεία, όπως το Ι.Μ. Χ.Α, κυρίως για την περίοδο του μακεδονικού αγώνα, και το Ι. Α. Μ για την περίοδο από του Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '20. Τέλος, το εύρος της εργασίας συμπληρώθηκε από την παραχώρηση υλικού από ιδιωτικά αρχεία, όπως καταστατικά συλλόγων και φωτογραφίες, τη σχετιζόμενη με την περίοδο βιβλιογραφία και σε μικρότερο βαθμό από προσωπικές μαρτυρίες.

Κλείνοντας το εισαγωγικό μέρος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αν. καθηγήτρια Σ. Αναγνωστοπούλου για την πολύτιμη συνεισφορά της στην επιτυχή ολοκλήρωση αυτής της εργασίας καθώς η «εξοικείωση» της με την εξεταζόμενη περίοδο, διευκόλυνε κατά πολύ το δύσκολο έργο της κατανόησης των γενικότερων συνθηκών γύρω από την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Καθοριστική επίσης για το πέρας της εργασίας, στάθηκε η συμβολή του δρ. Ιστορίας Γ. Παπαδόπουλου, ο οποίος οποιαδήποτε στιγμή ήταν πρόθυμος και διαθέσιμος να παράσχει οποιαδήποτε βοήθεια για την πρόοδο της εργασίας. Επίσης όσον αφορά στα σεμινάρια στα οποία συμμετείχα κατά την παραμονή μου στο τμήμα, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω το ακαδημαϊκό προσωπικό του Π. Μ. Σ για το σοβαρό επιστημονικό έργο που παράγει κάτω από αντίξοες συνθήκες. Αναφορικά με τους «πάροχους» του αρχειακού υλικού, οφείλω κάτι παραπάνω από ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένεια Βεζυρτζόγλου, που με περισσή ευγένεια και ανεκτικότητα με «φιλοξένησε» στην οικία της για περισσότερο από έναν μήνα, ώστε να αποδελτιώσω τα στοιχεία από την τοπική εφημερίδα «Θάρρος». Ακόμη, να ευχαριστήσω τον ιστορικό Ν. Ρουδομέτωφ, για την θερμή υποδοχή και το χρήσιμο ερευνητικό υλικό που μου παρείχε στο Ι. Λ. Α. Κ στην Καβάλα. Τέλος, οφείλω να ευγνωμονήσω μια σειρά από φίλους όπως την φιλόλογο Ε. Σαμαρτζίδου που βοήθησε στην ορθογραφική επιμέλεια του κειμένου αλλά και το στενό οικογενειακό περιβάλλον που με την προσωπική τους προσφορά και αρωγή συντέλεσαν αποφασιστικά ώστε να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία.

⁵⁸ Τα αποκτήματα από το συγκεκριμένο αρχείο αφορούν περιορισμένο αριθμό φύλλων της εφημερίδας «Αγών» που τυχαίνει να μην περιέχονται στα αποκτήματα της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

Ενότητα Ι. Κοινωνική Πραγματικότητα στην αναδιαρθρωμένη περιοχή της Δράμας μετά την έλευση των προσφύγων / Συνθήκες που ευνοούν την κοινωνική δυσαρέσκεια

Ξεκινώντας την έρευνα των ζητημάτων που προσπαθεί να αναδείξει αυτή η εργασία, κρίνεται απαραίτητο να γίνει αναφορά στις συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της περιοχής σε αστικό και περιφερειακό επίπεδο. Στο αστικό τοπίο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποτύπωση των δυσχερών συνθηκών διαβίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού των προσφύγων στο νέο τους περιβάλλον από τον συνωστισμό που προκάλεσε η απότομη και μεγάλης κλίμακας εισροή προσφύγων⁵⁹. Συγχρόνως, παρατίθενται επιπρόσθετες πληροφορίες που αφορούν στην κοινωνική ένταξη των προσφύγων και δίνεται ιδιαίτερο βάρος στις δυσχερείς συνθήκες εργασίας που αντιμετωπίζουν οι νέοι αλλά και οι παλαιοί πληθυσμοί της πόλης, κυρίως στα καπνεργοστάσια της πόλης και οι οποίες αποτελούν έναυσμα για την επιτάχυνση της πολιτικοποίησης της κοινωνικής ζωής. Παράλληλα θεωρήθηκε απαραίτητο να περιγραφούν οι συνθήκες που επικρατούν στην πόλη και αναδύουν ένα ανελεύθερο πεδίο δράσης των κοινωνικών υποκειμένων, όσον αφορά στη λειτουργία των κοινωνικών δομών, των θεσμών της τοπικής αυτοδιοίκησης αλλά και των κανόνων διεξαγωγής της πολιτικής διαδικασίας.

Στη συνέχεια της έρευνας γίνεται μια περιήγηση στο περιβάλλον της περιφέρειας, με έμφαση στην ιδιαιτερότητα του και στη διαχείριση του από το κράτος καθώς περιλαμβάνει περιοχές σλαβόφωνων πληθυσμών με βουλγαρική εθνική συνείδηση (κυρίως στην παραμεθόριο ζώνη του νομού) και οι οποίοι αποτελούν έναν εν δυνάμει εχθρό για το ελληνικό κράτος, καθώς δεν μπορεί να αγνοηθεί το ενδεχόμενο ενεργής συνεργασίας τους με ένοπλες ομάδες βουλγάρων που παραβιάζουν τα ελληνικά σύνορα εκείνη την περίοδο. Για τον κρατικό μηχανισμό δε θα μπορούσε να μην εμφανίζεται δελεαστική η αποκατάσταση των πολυπληθών προσφύγων – συγκεκριμένα των Ποντίων - στην εύθραυστη παραμεθόριο ζώνη εμπλουτίζοντας έτσι την αποσταθεροποιημένη αυτή περιοχή

⁵⁹ Είναι ενδεικτικό ότι ο πληθυσμός της πόλης της Δράμας έστω και προσωρινά το 1926 φθάνει τις 46.500, σχεδόν διπλάσιος από τον πληθυσμό του 1920 και τριπλάσιος από του 1910. Δύο χρόνια αργότερα το νούμερο αυτό θα μειωθεί σε 32.186. Στ. Κισαγιζλής, οπ. π., σ. 59.

με έναν πληθυσμό που - εκτός των άλλων - είχε και εμπειρία στην ένοπλη αντάρτικη δράση⁶⁰. Ο τρόπος, όμως, που επιχειρήθηκε αυτή η εγκατάσταση περιείχε αυταρχικά χαρακτηριστικά τόσο για τους νεοφερμένους - Πόντιους κυρίως πρόσφυγες - σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης όσο και για τους βουλγαρίζοντες γηγενείς που ξαφνικά βρέθηκαν περικυκλωμένοι, σε αρκετές περιπτώσεις, από ένα εχθρικό περιβάλλον.⁶¹

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν κοινότητες με σλαβόφωνους κάτοικους ελληνικής εθνικής συνείδησης ενταγμένες στην πλειοψηφία τους, στον αντιβενιζελικό πολιτικό χώρο⁶². Οι πληθυσμοί αυτοί, πολλοί από τους οποίους υπέστησαν ιδιαίτερα βίαιη μεταχείριση από το βουλγαρικό στοιχείο κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα και τη βουλγαρική κατοχή της περιοχής, δεν παρουσιάζονταν πρόθυμοι να δεχτούν την εγκατάσταση προσφύγων σε οικισμούς εντός των ορίων των κοινοτήτων τους και αντιστέκονταν στην προοπτική αμφισβήτησης της κυριαρχίας τους σε τοπικό επίπεδο από τους αντίπαλους πολιτικά και ξένους πολιτιστικά πρόσφυγες.

Κλείνοντας την ενότητα, επιχειρείται μια ποσοτική, κυρίως, περιγραφή των συγκρουσιακών στιγμιotypών μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων που κατοικούν την περιοχή, ώστε να αποτυπωθεί στον παρατηρητή μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης στο νομό. Μολονότι η διένεξη εντόπιων και προσφύγων υφίσταται⁶³, η

⁶⁰ Ένα γεγονός που επαληθεύει την παραπάνω θέση, είναι το επεισόδιο της εισβολής του Ελληνικού στρατού στην Βουλγαρία τον Οκτώβριο του 1925 επί δικτατορίας Πάγκαλου. Μετά από διαταγή του τελευταίου, το Γ' Σώμα Στρατού, η 10^η Μεραρχία Σερρών και το σύνταγμα Δράμας μαζί με ένοπλα σώματα πόντιων οπλαρχηγών της παραμεθορίου, έλαβαν μέρος σε επιχειρήσεις στην περιοχή του Πετριτσίου. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, τα σώματα των Ποντίων αριθμούσαν 3.000 μαχητές. Γ. Αντωνιάδης, *Οι Γενναίοι του Βορρά*, Ε.Σ.Ε.Α, Δράμα, 1997, σ. 24-26.

⁶¹ Οι πόντιοι πρόσφυγες αποτελούν το 35,65% του συνολικού αριθμού προσφύγων στο νομό Δράμας. Αντίστοιχα στην Καβάλα, 17,02%, στις Σέρρες 5,2% και 5,46% στη Δυτική Θράκη. Δ. Πασχαλίδης, Τ. Χατζηαναστασίου, *Τα γεγονότα της Δράμας (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 1941), εξέγερση ή προβοκάτσια* ; Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2003, σ. 77

⁶² Β. Γούναρης, *Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας : Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870 – 1940*, Μακεδονικά, Σύγγραμμα Περιοδικόν της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τόμ. 29^ο 1993-1994, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 209-236.

⁶³ Κ. Κατσάπης, «Αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Γιώργος Τζεδόπουλος (επιμ.), Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού (έκδ.), Αθήνα 2003, σ. 107-108.

σύγκρουση που παρουσιάζει μεγαλύτερη ένταση και αυξημένη παραγωγή επεισοδίων αφορά στην ίδια την κατηγορία των προσφύγων. Εκτός από τη γεωγραφικά προσδιοριζόμενη προστριβή των κατοίκων της περιφέρειας Δράμας, η νέα κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στη Δράμα περιέχει και συγκρούσεις με ιδεολογικό περιεχόμενο. Η αύξηση του εργατικού δυναμικού της πόλης και η ριζοσπαστικοποίηση μέρους αυτού θα προκαλέσει και την αντίδραση απέναντι του με τη δημιουργία – με κρατική αρωγή – συντηρητικών σωματείων με βασικό στόχο την αναχαίτιση της επιρροής των διεκδικητικών σωματείων της πόλης, στο εργατικό δυναμικό. Συγχρόνως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταφορά της συγκρουσιακής φόρτισης και στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων, καθώς εκτυλίσσονται κατά καιρούς βίαια επεισόδια ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης με βασική αιτία την ύπαρξη ιδεολογικών διαφορών.

Το κεφάλαιο για τις συγκρούσεις ολοκληρώνεται με την αναφορά στις συμπλοκές που απορρέουν από την εργατική διεκδίκηση και τη συνάντηση της με την σφοδρή αντίδραση από τις αρχές. Μέσω της αναπαράστασης των συγκρουσιακών γεγονότων της περιόδου, επιχειρείται η διερεύνηση της ικανότητας του εργατικού δυναμικού της πόλης να πραγματοποιεί κινητοποιήσεις και «αλιεύονται» έτσι στοιχεία για την δυναμικότητα του. Παράλληλα, αποκαλύπτεται και η αντιμετώπιση του διεκδικητικού κινήματος από τις αρχές καταστολής. Η απουσία εξειδικευμένης εκπαίδευσης μεγάλου μέρους των αστυνομικών αρχών συχνά οδηγούσε στην ακατάλληλη διαχείριση της αστυνόμευσης των κινητοποιήσεων⁶⁴. Συνάμα, η σπουδαιότητα της απρόσκοπτης λειτουργίας της σπουδαίας, για τα έσοδα του κράτους και του καπνεμπορικού κεφαλαίου, βιομηχανίας του καπνού, οδήγησε στον αυταρχικό περιορισμό της

⁶⁴ Επισημαίνεται εδώ, ότι όσο πιο υψηλό (τεχνικά) είναι το επίπεδο αστυνόμευσης οι πιθανότητες χρήσης σκληρών κατασταλτικών μεθόδων απομακρύνονται αντίθετα όταν ο χώρος της αστυνομίας έχει εμπλουτιστεί από ένα μιλιταριστικό ύφος που επιτρέπει την αυταρχική λειτουργία, τότε η πιθανότητα χρησιμοποίησης αυξημένης καταστολής αυξάνεται. D. Della Porta, *Social Movements and the State: Thoughts on the policing of protest*, στο D. McAdam, J. McCarthy, M. Zald (επιμ.), *Comparative perspectives on social movements*, Cambridge University press, Cambridge, 1996, σ. 64-66. Η πρώτη οργάνωση σε εθνικό επίπεδο με αρμοδιότητες στην αντικατασκοπεία και την δημόσια τάξη και ασφάλεια δημιουργήθηκε κατά την δικτατορία του Πάγκαλου το 1925, D. H. Close, *Η αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου*, στο Χ. Φλαϊσερ, Ν. Σβορώνος, *Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Μορφωτικό ινστιτούτο Α.Τ.Ε, Αθήνα, 1989, σ. 78-81. Η σύσταση του Α' Αστυνομικού τμήματος Δράμας πραγματοποιείται τον Ιούλιο του 1924. Θάρρος, 8/7/24.

εργατικής κινητοποίησης, την στρατιωτικοποίηση της πόλης σε περιόδους απεργιακών αγώνων και την βάνανυση τιμωρία των συλληφθέντων έπειτα από εργατικές διαδηλώσεις.⁶⁵

Κεφάλαιο 1. Περιβάλλον Πόλης

1.1 Οι συνθήκες διαβίωσης και η κατάσταση των προσφύγων

Η πορεία της εγκατάστασης των προσφύγων στην πόλη της Δράμας παρουσίαζε αρκετή καθυστέρηση, καθώς η επιτυχής και ολοκληρωτική εγκατάσταση ενός τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων ήταν - από μόνη της - ένα πολύ δύσκολο έργο για οποιονδήποτε οργανισμό, και ακόμη περισσότερο για ένα κράτος εξερχόμενο από μια πολεμική διαδικασία δέκα ετών⁶⁶. Παρόλα αυτά, τη δυσκολία περαίωσης της διαδικασίας εγκατάστασης εμπόδιζε και η ιδιοτελής συμπεριφορά τοπικών φορέων εξουσίας, όπως αναφάνεται από πολύ νωρίς στον τομέα της Δράμας⁶⁷. Από καταγγελίες κατοίκων αναδεικνύεται η παράτυπη παρεμβατική πρακτική κρατικών αξιωματούχων στη λειτουργία επιτροπών αρμοδίων για τη διανομή των ανταλλάξιμων ακινήτων⁶⁸. Εκτός, όμως, από τη διαπλοκή αξιωματούχων στην διαδικασία της

⁶⁵ Ο ΑΘ. Ζουγρής γραμματέας της Κομμουνιστικής Νεολαίας Καβάλας, κρατούμενος μετά την δυναμική απεργία του 1923, πέθανε στις φυλάκες της Δράμας το Νοέμβριο του 1923. Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 78

⁶⁶ D. Pentzopoulos, *The Balkan exchange of minorities and its impact on Greece*, London Hurst, 2002, σ. 76-92.

⁶⁷ Για μια ολοκληρωμένη εικόνα περί της εγκατάστασης στην Δράμα, αστικού ή αγροτικού περιεχομένου, βλ. Γ. Μπακάλη, *Το Θάρρος και το προσφυγικό ζήτημα στην Δράμα και την περιοχή της, 1923-1926*, Διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη, 2007.

⁶⁸ Επιστολή αναγνώστη, με θέμα την παράνομη παραχώρηση, πολυτελούς μουσουλμανικής κατοικίας με μεσολάβηση του Νομάρχη Δράμας στον εύπορο φίλο του Κριονίδη από την Θεσ/νίκη, παρά την αντίθετη άποψη του αρμόδιου «Γνωμοδοτικού Συμβουλίου». Θάρρος, 17/8/1924. Να τονιστεί εδώ ότι στην περιοχή της Μακεδονίας είχε θεσπιστεί νόμος που απαγόρευε την μαζική απαλλοτρίωση ιδιοκτησιών των μουσουλμάνων και άλλων αλλοεθνών

χορήγησης στέγης διαπιστώνεται και η «παρείσφρηση» προσφύγων σε θεσμικά όργανα υπεύθυνα για τη στέγαση που διακρίνονταν επίσης, από τη μη αξιοκρατική τους στάση στη διαδικασία χορήγησης στέγης⁶⁹. Παράλληλα, τους αποδίδεται και δόλος για την ευνοϊκή - στους οικονομικά εύρωστους - προώθηση σε συνοικισμούς, σε αντίθεση με τους οικονομικά αδύνατους πληθυσμούς που δεν έτυχαν της ίδιας αντιμετώπισης.⁷⁰

Σχετικά με το επίπεδο της αστικής εγκατάστασης, η εφημερίδα «Αγών» παραθέτει κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία, δύο χρόνια μετά την έναρξη των εργασιών οικοδόμησης των προσφυγικών συνοικισμών περιγράφοντας το αδιέξοδο των προσφύγων : « Από διετίας και πλέον ιδρύονται οι περί την Δράμαν προσφυγικοί συνοικισμοί, χωρίς μέχρι σήμερα να έχει κατορθωθεί η αποπεράτωση των, χωρίς ακόμη να είναι έτοιμοι προς παράδοσιν εις τους δεκατιζόμενους με ιώβειαν υπομονήν ατυχείς πρόσφυγας εντός των διαφόρων, τζαμιών, τεμένων και ανήλων αποθηκών»⁷¹. Συνεχίζοντας η καταχώρηση, τονίζει ότι ενώ ο συνοικισμός δεν έχει ολοκληρωθεί και περιέχει σημαντικές ελλείψεις, εντούτοις παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένος από τις αρχές εποικισμού : « Θαυμάσατε εργασίαν. Εστήθη ο σκελετός εντω Συνοικισμώ και το παν συντελέσθη. Ο Εποικισμός πλέον παρουσιάζει επί μίαν διετίαν -και έχει ο θεός- ως εστεγασμένους τους μελλομαρτυρήσοντας πρόσφυγας [...] Δεν εισέρχεσθε εντός του Συνοικισμού δια να ευρεθήτε προ ομοβροντίας ερωτημάτων, των ζώντων εντός τω παναθλίων αυτών σκελετών καθ'όλα όμοιων σας που σας ερωτούν πως θα διαφυλαχθώμεν από το ψύχος, την βροχήν, τον αέρα και εν γένει όλα τα σημεία της ανηλεούς φύσεως; ». ⁷²

Την ίδια χρονιά, το πρόβλημα εγκατάστασης στην πόλη αναγνωρίζεται ως ένα από τα πλέον σημαντικά, αφού, μετά από αίτηση του Νομάρχη Χριστόπουλου, ζητείται η περαιτέρω ανέγερση συνοικισμών που θα παραχωρηθούν στους πρόσφυγες, οι όποιοι ζουν κάτω από ιδιαίτερα δυσχερείς συνθήκες⁷³ : « Το υπουργείον της Υγιεινής Πρόνοιας και

από έλληνες κερδοσκόπους. Χ. Χατζιωσηφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Όψεις Πολιτικής και οικονομικής Ιστορίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 342.

⁶⁹ Με επιστολή στην εφημερίδα Θάρρος, ασκείται έντονη κριτική κατά του αντιπροσώπου των Ποντίων Προσφύγων, διότι χωρίς προηγούμενη ενημέρωση τοποθέτησε αυτοβούλως, 24 οικογένειες σε οικίες αναχωρούντων Αρμενίων. Θάρρος, 9/10/1924.

⁷⁰ Θάρρος, 11/10/1927.

⁷¹ Άρθρο του Κ. Νασούφη. Αγών, 8/4/1925.

⁷² Θάρρος, οπ. π.

⁷³ Ενδεικτικό γεγονός, των μη ικανοποιητικών υποδομών της πόλης, είναι οι ειδήσεις από τις μεγάλες ζημιές που προκάλεσε νεροποντή στην πόλη και στοίχισε την ζωή, σε τρεις

της Αντιλήψεως απαντών εις σχετική έκθεσιν του κ. Νομάρχου περί τη ανάγκης ανεγέρσεως έτερων 500 οικίσκων εν Δράμα καθόσον παρά τους ανεγερεθέντας προσφυγικούς συνοικισμούς, τα δύο τρίτα του προσφυγικού κόσμου Δράμας εξακολουθούν να παραμένουν εις ανήλιους και ανθυγιεινάς τρώγλας, κατασκευασμένας το πλείστον εκ τενεκέδων». ⁷⁴

Παρά την πάροδο ικανού χρονικού διαστήματος για την ολοκλήρωση του ζητήματος της εγκατάστασης των προσφυγών ή έστω την βελτίωση του, το πρόβλημα παραμένει άλυτο και οι συνθήκες διαβίωσης για τους πρόσφυγες άσχημες. Μετά από έρευνα του «Θάρρους», τον Οκτώβριο του 1927 αναφέρονται τα εξής : « Ο Προσφυγικός κόσμος στέκεται ακόμη μέσα εις τα πλακόστρωτα τζαμιά, εις τα υγρά και ανήλια γυφτόσπητα, εις της τρώγλες εις τα υπόγεια και μέσα εις τα ετοιμόρροπα και παμπάλαια σκοτεινά οικήματα, εγκατασταθείς εις τα νύχια του διαβόλου [...] Οι τοίχοι των σπηλαίων αυτών με τις πρώτες βροχές, έχουν μετατραπεί εις ρυάκια, διοχετεύονται την υγρασίαν των εις το πάτωμα, όπερ δεν είναι άλλο από το μαύρο χρώμα. Εκατοντάδες παράγκες σκέπασμένες με λαμαρίνες και καζοτενεκές, στεγάζουν πλείστας όσας οικογένειας, αι οποίαι είναι εκτεθειμένοι εις όλας τας καιρικιάς μεταβολάς. Γυμναί, ξυπόλυται, ελονοσούσαι, ασθениκοί, καχεκτικοί και φυματιώσαι ακομη υφίστανται και σήμερον τα πανδεια. Υπό τοιάυτας συνθήκας ζεί σήμερον ένα μεγάλο μέρος του προσφυγικού κόσμου των εν ταις πόλεσι αστών». Συγχρόνως, σχολιάζοντας την απουσία αμεροληψίας στην παροχή των κατοικιών εντός των συνοικισμών, το «Θάρρος» παραθέτει : «Ναι μεν, εγενόντο αριετοί συνοικισμοί αλλ' εις αυτούς εγκατεστάθησαν, όχι τα απροστάτευτα ορφανά, όχι αι εγκατελελειμμένα χήραι, όχι τα άμοιρα γυναικόπαιδα και τα θύματα των πολέμων, άλλοι εν καλεί κατάστασει αστοί, οι φίλοι και ευνοούμενοι, του Α' ή Β' ισχυρού του Γ' ή Δ' αρμόδιου επί της διανομής, υπαλλήλων». ⁷⁵

Οι πληροφορίες που υπάρχουν και για την επόμενη χρονιά δεν αναδύουν καλύτερα αποτελέσματα ως προς τη αντιμετώπιση του προβλήματος εγκατάστασης των προσφύγων. Μετά από ενδελεχή εξέταση των αρχών, στα τέλη του 1928 ο αριθμός των άστεγων στην πόλη της Δράμας υπολογίζεται σε 5900 ανθρώπους, οι όποιοι απαρτίζουν

ανθρώπους. Οι δύο από αυτούς, ανήλικα παιδιά τα οποία παρασύρθηκαν, την ώρα που κοιμόντουσαν στο παράπηγμα τους. Θάρρος, 6/9/25.

⁷⁴ Θάρρος, 30/12/1925.

⁷⁵ Άρθρο με τίτλο: «Η κόλασις εις τους προσφυγικούς συνοικισμούς της Δράμας». Θάρρος, 11/10/1927.

συνολικά 1852 οικογένειες⁷⁶. Σε αντίστοιχη έρευνα της εφημερίδας «Θάρρος», γίνεται αντιληπτό από τον παρατηρητή ότι οι παραγκουπόλεις και οι δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης ακόμα υφίστανται και συγκεκριμένα ο συντάκτης της δημοσιογραφικής έρευνας να σχολιάζει: « Η σημερινή στέγαση της πλειοψηφείας των κατοίκων της πόλεως προσάπτει αληθινό στίγμα εις τον ανθρώπινο πολιτισμό και αποτελεί αίσχος για το κράτος μας και την ελληνική κοινωνία».⁷⁷

Μέχρι το 1932, είχαν οικοδομηθεί οι περισσότεροι συνοικισμοί προσφύγων στην πόλη της Δράμας θεραπεύοντας, ως ένα μεγάλο βαθμό, το πρόβλημα στέγασης στην πόλη. Οι πρόσφυγες κατανεμήθηκαν στους οικισμούς ανάλογα με τον τόπο προέλευσης τους⁷⁸. Για το γεγονός αυτό κατηγορούνται οι επιτροπές που ήταν αρμόδιες για τη στέγαση των προσφύγων, καθώς υποχωρούσαν στις αιτήσεις των προσφύγων που ζητούσαν την συμβίωση με τους συμπατριώτες τους, αντίθετα με την απόφαση της Κοινοβουλευτικής επιτροπής, η οποία υποστήριζε την δημιουργία μεικτών προσφυγικών συνοικισμών μέσα στην πόλη⁷⁹. Επιπρόσθετα, ασκούσαν κριτική στις εν λόγω επιτροπές, για τη μη εκμετάλλευση των πολυπληθών ακινήτων της ανταλλάξιμης τουρκικής περιούσιας στο κέντρο της πόλης. Τα δύο αυτά γεγονότα κρίνονται ως τα πιο σημαντικά από τους επικριτές της τελικής μορφής που έλαβε η πόλη, μετά την αποπεράτωση των συνοικισμών. Υποστήριζαν, συγκεκριμένα, πως παρουσίαζε προβλήματα υποδομής, επικοινωνίας και οργάνωσης, τα οποία οφείλονταν στη διασπορά της πόλης σε

⁷⁶ Για την κατάσταση στους προσφυγικούς συνοικισμούς, όπου παρατίθενται και δηλώσεις των αγανακτισμένων προσφύγων, όπως «Αν μας έσφαζε ο Κεμάλ θα γλυτώναμε τώρα», Θάρρος, 1 & 4/12/1928. Για τα στατιστικά στοιχεία, Θάρρος, 24/12/1928.

⁷⁷ Θάρρος, 4/12/1928.

⁷⁸ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι συνοικισμοί : Νέας Κρώμνης, που αποτελούνταν από Πόντιους πρόσφυγες και του σιδηροδρομικού σταθμού από αντίστοιχους Θράκες. Οι νέες συνοικίες που δημιουργήθηκαν ήταν οι εξής : Βορειομακεδόνων, Ταμείου στεγάσεως, Νέας Κρώμνης, Αμπελοκήπων, Στενημαχητών, Ορτακινών, Εποικισμού, Σαρανταεκκλησιωτών, Κρατικού συνοικισμού, Αμπελάκια, Ε. Α. Π. Δ. Αϊβαζόγλου - Δόβα, Οικιστική ανάπτυξη της Δράμας στη δεκαετία 1920-1930 στο Γ. Βελένης-Β. Άτσαλος (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ. Ε. Κ. Π. Ο. Τ. Α, Δράμα, 1998, σ. 771-772.

⁷⁹ Αναφέρει σχετικά ο «Αγών» : « [...] Συμφώνως όμως προς την απόφαση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής ότι πρέπει ίσος αριθμός εξ' έκαστης Προσφυγικής ομάδος να τοποθετηθούν εις αυτά [...]. Αγών, 29/3/1925, σ. 3.

απομακρυσμένους συνοικισμούς χωρίς συνοχή, ενώ παράλληλα επισήμαιναν και προβλήματα στην εμπορική κίνηση της κεντρικής αγοράς.⁸⁰

1.2 Συνθήκες εργασίας

Στο κομμάτι αυτό θα επιχειρηθεί να δοθεί μια εικόνα για την κατάσταση που αντιμετώπιζε ο εργαζόμενος πληθυσμός της πόλης. Τα γενικότερα χαρακτηριστικά που παρατηρήθηκαν στη χώρα με την έλευση των προσφύγων εμφανίσθηκαν και στην πόλη της Δράμας, όπου η εισαγωγή προσφύγων ξεπέρασε σε αναλογία κάθε άλλη περιοχή της Ελλάδας⁸¹. Ως εκ τούτου, άμεσα αποτελέσματα της εισροής των πληθυσμών αυτών ήταν η δημιουργία πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, που από την μια παγίωνε τα χαμηλά ημερομίσθια ρίχνοντας ταυτόχρονα το βιοτικό επίπεδο και από την άλλη διευκόλυνε, με την ύπαρξη αρκετού, φθηνού και προηγμένου εργατικού δυναμικού, τη σύντομη βιομηχανική ανάπτυξη.⁸²

Ξεκινώντας την περιήγηση στους χώρους εργασίας, αποκαλύπτεται από πολύ νωρίς η προσπάθεια της εργοδοσίας να εκμεταλλευτεί τις μεταβολές που προκάλεσε η ανταλλαγή πληθυσμών στον εργασιακό τομέα με την παραβίαση του νόμου προστασίας των γυναικών και των ανήλικων παιδιών, ιδιαίτερα στον τομέα των καπνεργατών⁸³. Η εφημερίδα «Θάρρος» γράφει χαρακτηριστικά: «Μια επισκεψίς μας όμως εις την αστυνομίαν, καθ' ην ώραν προσήρχοντο αι εργατιδες δια να θεωρήσουν τα πιστοποιητικά της ηλικίας των, μας έπεισεν, ότι ο νόμος ούτος, «περι γυναικών και ανηλικών» καταστρατηγείται καταφόρως εκ μέρους

⁸⁰ Δ. Αϊβαζόγλου – Δόβα, οπ. π. σ. 771.

⁸¹ Στην πόλη της Δράμας, ο πληθυσμός των προσφύγων αποτελούσε το 70,2%, του πληθυσμού της πόλης. Χ. Χατζιωσήφ « Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 62-64.

⁸² Κ. Σεφέρης, *Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, 1860-1975*, σ. 54-55.

⁸³ Το 1928 το συνολικό ποσοστό των καπνεργατών άνω των 10 ετών στην Δράμα, ανέρχεται στα 28.3%. Κ. Φουντανόπουλος, «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», στο Χατζιωσήφ Χρήστος κ. α, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 316-317.

των μεγαλόσχημων καπνέμπορων αλλά και εκ μέρους της αρχής ήτις εξέδωκε ψευδή πιστοποιητικά. Και ο λόγος δια τον οποίον καταστρατηγείται ασυνειδήτως ο νόμος είναι προφανής. Δια να μη πληρώνουν αι καπνεμπορικά εταιρία μεγάλα ημερομίσθια και να έχουν διττό κέρδος. Αφ'ενός μεγάλον αριθμό εργατιών χειρών, αφ'ετέρου να πληρώνουν μικρόν ημερομίσθιον εις μικρά κοράσια άτινα τους προσφέρουν ιδίαν εργασίαν.»⁸⁴

Η δυσχερής θέση των εργαζομένων συναντάται και στον δημόσιο τομέα, μόνο που εκεί δε γίνεται λόγος τόσο για τις άσχημες συνθήκες εργασίας, όσο για την ανασφάλεια που προκαλεί η αστάθεια του πολιτικού συστήματος, η οποία συνδέεται με την έμμεση, αλλά ισχυρή επέμβαση του στρατιωτικού παράγοντα στα πολιτικά του τόπου. Η τάση αυτή αποκαλύπτεται από την έκκληση συμπαράστασης της τοπικής ένωσης Δημοσίων υπαλλήλων προς την αντίστοιχη των Αθηνών : «Ο σύνδεσμός των ενταύθα δημοσίων υπαλλήλων απηύθηνε χθές προς την Λέσχην των δημοσίων υπαλλήλων Αθηνών τηλεγράφημα δια του οποίου εκφράζει την αγανάκτησιν του Δημοσιουπαλλήλικού κόσμου της Δράμας δια την συμμετοχήν αξιωματικών εις την μέλλουσιν να λάβη χώραν εκκαθάρισιν των δημοσίων υπηρεσιών και την πλήρωσιν των εκ ταύτης δημιουργηθησομένων κενών δι' εκκαθαριστέων τοιούτων». Είναι σημαντικό εδώ να τονιστεί ότι, την περίοδο αποστολής της ανακοίνωσης - τον Αύγουστο του 1924 - η χώρα κυβερνάται επίσημα κοινοβουλευτικά, διανύοντας τη δεύτερη περίοδο της Δημοκρατίας, με την κυβέρνηση Σοφούλη να έχει αναλάβει τα ηνία της χώρας μετά την πτώση της κυβέρνησης Παπαναστασίου.⁸⁵

Στον τομέα των αρτεργατών, διαπιστώνεται μια συνολικά αρνητική εικόνα για τις συνθήκες εργασίας, τις χρηματικές απολαβές και την οικονομική τους κατάσταση γενικότερα, όπως αναφέρουν οι ίδιοι : « Οι όροι της εργασίας μας, που υποχρεωνόμεθα να εργαζόμεθα για να βγάλουμε το ψωμί μας είναι κτηνωδικοί. Οι φούρνοι είναι καταγωγιά. Η αϋπνία μας λύνει. Η απόλαυση της κτηνωδικής εργασίας δεν επαρκεί ούτε για ψωμί, δεδομένου ότι ένας οικογενειάρχης θέλει δύο και τρία ψωμιά την ημέραν του τρώγουνε σχεδόν όλο το μεροκάματο. Τα πράγματα που ντυνόμαστε ηυξήθησαν κατά εκατόν επί τοις εκατόν»⁸⁶. Η κατάσταση δεν

⁸⁴ Καταχώρηση με τίτλο: «Νόμος περί εργασίας Γυναικών & Ανηλίκων». Θάρρος, 26/7/1924, Ουσιαστικά από το 1920 κ έπειτα δεν υπήρχαν θεσπισμένα μέτρα προστασίας της εργασίας. Οι σχετικές διεθνείς συμβάσεις δεν κυρώνονταν η όταν ενσωματώνονταν στην ελληνική νομοθεσία δεν εφαρμόζονταν. Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 316.

⁸⁵ Θάρρος, 31/8/1924.

⁸⁶ Ανακοινωθέν του Σωματείου Αρτεργατών Δράμας. Αγών, 13/3/1925.

ήταν καλύτερη ούτε στον τομέα του τύπου, με τις διαμαρτυρίες εδώ να συγκεντρώνονται στην παραβίαση του ωραρίου εργασίας. Ύστερα από απεργία στην εφημερίδα «Αγών», η Ένωση Τυπογράφων Δράμας αναφέρει σε ένα σημείο της ανακοίνωσής της : «Αν και κατόπιν Διατάγματος του υπουργείου καθωρίσθησαν αι ώραι της εργασίας των εργατών τυπογράφων κατά ώραν ολιγώτερον των άλλων επαγγελματιών, ενταύθα εξακολουθώμεν να εργαζόμεθα επί ώρας 9 (1 ώρα επιπλέον), νύκτα της οποίας η εργασία είνε σκληρά». ⁸⁷

Ο σεβασμός της αργίας της Κυριακής ως μη εργάσιμης ημέρας και η τήρηση του νομικά κατοχυρωμένου οκταώρου εργασίας αποτελούσαν πάγια αιτήματα των εργαζομένων καθώς η παραβίαση τους ήταν σταθερή πρακτική για πολλές επιχειρήσεις⁸⁸. Είναι χαρακτηριστικές οι ενέργειες του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία» για την προάσπιση και τον σεβασμό από τους εργοδότες της οκτάωρης εργασίας. Τον Ιούνιο του 1925, ζήτησαν ακρόαση από το Νομόρχη Δράμας, Σαρρή, ώστε να διαμαρτυρηθούν για τη συνεχιζόμενη παραβίαση του Νόμου περί Κυριακής από τους ιδιοκτήτες των καπνεργοστασίων και την πίεση που ασκούν οι τελευταίοι στους καπνεργάτες με σκοπό να εργάζονται και τη συγκεκριμένη μέρα⁸⁹. Η αντιπαλότητα μεταξύ της «Ευδαιμονίας» και των καπνεμπορικών εταιρειών συνεχιζόταν, καθώς κάποιες από αυτές εξακολουθούσαν να παραβιάζουν το ωράριο εργασίας, ωθώντας έτσι το καπνεργατικό σωματείο να καταθέσει μηνύσεις κατά συγκεκριμένων καπνεμπορικών εταιρειών που δεν συμμορφώνονταν με την νομοθεσία περί οκταώρου.⁹⁰

1.3 Ανελεύθερο περιβάλλον δράσης

⁸⁷ Ανακοίνωση της Ε. Τ. Δ. Θάρρος, 17/9/1925.

⁸⁸ Κ. Φουντανόπουλος, στο Χατζηιωσήφ Χρήστος κ.α, «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμ. Β1, σ. 316-317, Αθήνα 2002.

⁸⁹ Θάρρος, 17/6/25.

⁹⁰ Πρόκειται για τις μηνύσεις της «Ευδαιμονίας» εναντίον των καπνεμπορικών εταιρειών «Κομέρσιαλ» και «Σαββόπουλος». Θάρρος, 6/5/1927.

Από τα πρώτα δείγματα ανάλυσης του τοπικού τύπου, εντοπίζεται η έντονη παρέμβαση και η προσπάθεια χειραγώγησης των εξελίξεων από τις τοπικές αρχές σε ζητήματα σχετικά με την πολιτική διαδικασία, τις κινητοποιήσεις διεκδικητικών οργανώσεων ή γενικότερα την ελεύθερη εκδήλωση νόμιμων ατομικών δικαιωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι από πολύ νωρίς, οι αρχές της πόλης χρησιμοποιώντας διατάξεις του στρατιωτικού νόμου, που βρίσκεται σε ισχύ εκείνη την περίοδο, προβάλλουν σημαντικούς περιορισμούς στην πραγματοποίηση απεργιών, συγκεντρώσεων και άλλων μορφών διεκδίκησης οριοθετώντας εκ των πραγμάτων, ένα ελάχιστο περιθώριο διεκδικητικής δραστηριοποίησης στους εργαζομένους. Οι τελευταίοι είναι οι κύριοι αποδέκτες της εργοδοτικής καταπίεσης στον ιδιωτικό τομέα και της αυταρχικότητας της κρατικής εξουσίας στον δημόσιο τομέα απασχόλησης.

Δείγματα αυτής της στάσης των αρχών εμφανίζονται από τον Μάιο του 1924, όταν μετά από σχετική συνεννόηση με τον Καπνεμπορικό Σύλλογο Καβάλας, ο τοπικός καπνεμπορικός σύλλογος κηρύσσει Λόκ άουτ⁹¹ κλείνοντας τα καπνεργοστάσια της πόλης. Την ίδια μέρα, η Διοίκηση Χωροφυλακής Δράμας⁹², ενημερώνει με ανακοίνωσή της, πως : «έταξε προς φρούρησιν των καπνεμπορικών καταστημάτων ισχυράν δύναμιν χωροφυλάκων υπό έναν αξιωματικόν», ενώ η ΙΧ μεραρχία Στρατού που εδρεύει στην Δράμα, με ανακοίνωση της, και αφού πρώτα υπενθυμίζει τις περιοριστικές διατάξεις του νόμου ΔΞΘ', «περί καταστάσεως πολιορκίας»⁹³, διατάσσει : «απαγορευόμεν πασάν συγκέντρωσιν και οιανδήποτε σκοπόν υπό τύπου συλλαλητηρίου, διαλέξεως, διαμαρτυρίας. Οι παραβάται εισαχθήσονται ενώπιον του Δ' Στρατοδικείου επί παραβάσει στρατιωτικής εντολής». Η πρακτική, της χρησιμοποίησης των απαγορευτικών διατάξεων του στρατιωτικού νόμου

⁹¹ Την περίοδο εκείνη οι εργοδότες είχαν το δικαίωμα σε περιπτώσεις παρατεταμένων απεργιακών κινητοποιήσεων να αντικαταστούν και να απολύουν απεργούς χωρίς την καταβολή αποζημίωσης. Κ. Φουντανόπουλος, οπ. π., σ. 316-317.

⁹² Η διοίκηση χωροφυλακής Δράμας υπαγόταν στην Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Θράκης, αρμόδια για την περιοχή της Αν. Μακεδονίας και της Θράκης με 4 Διοικήσεις χωροφυλακής και 14 υποδιοικήσεις. Α. Δάγκας, *Ο Χαφιάς / το κράτος κατά του κομμουνισμού*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σ. 47-49.

⁹³ Αναφέρει η προκήρυξη της ΙΧ Μεραρχίας για την απαγόρευση : « την υπ αριθμόν 38296/296, δι' ης απαγορεύεται πάσα συνάθροισης εν ανοικτώ και κλειστώ χώρω ανευ αδείας ημών». Θάρρος, Πρωία, 23/5/1924.

θα εφαρμοστεί και κατά την διάρκεια της μεγάλης απεργίας των σιδηροδρομικών, το Μάρτιο του 1925.⁹⁴

Η αυταρχική τάση των αρχών συνεχίζεται φτάνοντας στο σημείο της ανοιχτής δίωξης των πολιτικών φρονημάτων, όταν λίγο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1924, μετά από ανακοίνωση της αστυνομίας, απαγορεύεται η συγκέντρωση εργατών, διότι υπάρχουν ενδείξεις ότι οι τελευταίοι είναι υποστηρικτές της Κομμουνιστικής ιδεολογίας⁹⁵. Η πίεση στους κομμουνιστές⁹⁶, παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη καθώς πραγματοποιούνται κατά διαστήματα συλλήψεις μελών του κόμματος με την κατηγορία της διανομής αντικαθεστωτικών προκηρύξεων ή της τέλεσης προδοτικών ενεργειών κατά του κράτους⁹⁷. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι οι κατηγορούμενοι δε δικάζονται από πολιτικά δικαστήρια, αλλά παραπέμπονται στο στρατοδικείο του Δ' Σώματος Στρατού.⁹⁸

Είναι η περίοδος κατά την οποία στην περιοχή της Δράμας υφίστανται τα ένοπλα σώματα των επονομαζόμενων «κυνηγών» ή «επίστρωτων», τα οποία πρωτοδημιουργήθηκαν από τον Θ. Πάγκαλο, όταν ο ίδιος βρισκόταν στην περιοχή για την οργάνωση της στρατιάς του Έβρου, το 1923⁹⁹. Τα μισθοφορικά αυτά σώματα, χρηματοδοτούμενα από το κράτος αποτελούσαν μια πρώτης τάξεως ομάδα κρούσης

⁹⁴ Αγών, 10/3/1925. Ο στρατός βρισκόταν σε στενή συνεργασία με την αστυνομία σε ένα ευρύ φάσμα αρμοδιοτήτων που εκτεινόταν από την καταστολή των κινητοποιήσεων ως και την πραγματοποίηση παρακολουθήσεων υπόπτων. Συνδετικός κρίκος ανάμεσα στα δύο σώματα ήταν τα Β' επιτελικά γραφεία του στρατού. Α. Δάγκας, *οπ.*, π. σ. 50.

⁹⁵ Θάρρος, 7/9/1924.

⁹⁶ Είναι ενδεικτικό ότι το καπνεργατικό σωματείο «Ευδαιμονία» που ελέγχεται από κομμουνιστές εργάτες απαιτείται να πάρει άδεια από την Διεύθυνση Χωροφυλακής Δράμας για να πραγματοποιήσει Γενική Συνέλευση. Θάρρος, 29/10/24.

⁹⁷ Σύλληψη τριών μελών του κομμουνιστικού κόμματος στην Δράμα. Θάρρος, 3/1/25.

⁹⁸ Πρόκειται για την σύλληψη 21 μελών του κόμματος τον Μάρτιο του 1925. Θάρρος, 28/3/1925.

⁹⁹ Στα σώματα αυτά δρούσαν ντόπιοι άτακτοι που είχαν πολεμήσει τους κομιτατζήδες στην τελευταία φάση του Μακεδονικού αγώνα αλλά και κακοποιά στοιχειά που αποσκοπούσαν σε οικονομική αποκατάσταση. Θ. Πάγκαλος, *Αρχείο Θεόδωρου Πάγκαλου, 1918-1925*. Κέδρος, Αθήνα, 1973, τόμ. Α, σ. 240-241. Σύμφωνα με δηλώσεις του πληρεξούσιου Δράμας Κωνσταντίνιδη, στην Δράμα είχε οργανωθεί από τα στελέχη του «εθνικού κόμματος», ένοπλο φασιστικό κόμμα το οποίο πραγματοποιούσε μέχρι και παρελάσεις στο κέντρο της πόλης. Σκρίπ, 20/11/1924, σ. 6.

στα χέρια αυταρχικών στρατιωτικών, όπως ο Γ. Κονδύλης, που με πρόφαση την καταπολέμηση της κομμουνιστικής επιρροής στη Μακεδονία, καταδίωκε οποιαδήποτε φωνή αντίστασης στη κυβερνητική πρακτική¹⁰⁰. Ανακοίνωση καπνεργατών που κρατούνται προληπτικά στις φυλακές Δράμας φανερώνει ένα τέτοιο κλίμα : « [...] κρατούμεθα εις τα βρωμοκρατητήρια των φυλακών Δράμας δια λόγους σκοπιμότητος και προληπτικούς επί δέκα ημέρας τριάκοντα επτά καπνεργάται και γυναίκες. Οι κρατούμενοι όλοι είναι οικογενειαρχαι υπηρετήσαντες ως στρατιώται εις πάσας τας εκστρατείας. Υποβαλόμεθα εις φρικτά βασανιστήρια κινδυνεύομεν να πάθωμεν δηλητηρίασιν λόγω του συνωστισμού και των ακαθαρσιών [...] »¹⁰¹. Οι πρώτες αυτές πρακτικές καταστολής είναι σημαντικό ότι δεν υλοποιούνται από ένα καθεστώς απόλυτης στρατιωτικής δικτατορίας, που θα προκύψει λίγο αργότερα, αλλά κατά την διάρκεια των κυβερνήσεων Παπαναστασίου και Μιχαλακόπουλου.

Η άμεση στρατιωτική επέμβαση και η ανάληψη της εξουσίας από τον Θ. Πάγκαλο, τον Ιούνιο του 1925, θα επιφέρει ακόμα μεγαλύτερη καταστολή και καταπίεση των λαϊκών ελευθεριών. Η ροπή αυτή διατρανώνεται από τον περιορισμό που επιβάλλεται ακόμα και στη μετακίνηση των φυσικών προσώπων μετά από σχετική διαταγή της αστυνομίας, η οποία περιορίζει την κινητικότητα των προσφύγων, : «Απηγορεύθη η μετακινήσις προσφύγων άνευ ειδικής άδειας, επίσης ετέρα τοιαύτη περί απαγορεύσεως εις τους αυτοκινητιστάς και αμαξηλάτας της μεταφοράς των άνευ αδείας μετακινουμένων προσφύγων»¹⁰². Παρατηρείται έτσι, η πλήρης καταπάτηση στοιχειωδών πολιτικών δικαιωμάτων με την στέρηση ακόμα και του δικαιώματος της ελεύθερης μετακίνησης.

¹⁰⁰ Ε. Λευκοπαρίδης, *Α. Παπαναστασίου, Πολιτικά κείμενα / μελέτες, λόγοι άρθρα*, Μπάϋρον, Αθήνα, Μέρος Α', σ. 389-392. Όπως θα φανεί στην επόμενη ενότητα τα σώματα αυτά έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην βίαιη καταστολή απεργιακών κινητοποιήσεων και γενικότερα στην προσπάθεια φρονηματοποίησης των διεκδικητικών οργανώσεων της πόλης. Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν μιλλέτ / Ζήτω το έθνος*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2001, σ. 105

¹⁰¹ Την ανακοίνωση υπογράφει ο Ι. Σαμαράς κατ' εντολή των κρατουμένων. Σκρίπ, 18/11/1924, στο ίδιο φύλο υπάρχει και τηλεγράφημα από την Τσατάλτζα (Χωριστή), που αναφέρει ότι η κωμόπολη Τσατάλτζας «Γρομοκρατείται υπό εξοπλισμένων του Ξυδή (Διοικητής ΙΧ μεραρχίας)», σ. 6. Τρείς ημέρες αργότερα ο δικηγόρος των καπνεργατών Τζερμιάς, πιστοποιεί ότι οι κρατούμενοι καπνεργάτες βρίσκονται στην φυλακή : « [...] ενεχόμενοι εις την επίθεσιν ην ενήργησαν κατ' αυτών οι φασίσται». Σκρίπ, 21/11/1924, σ. 6

¹⁰² Θάρρος, 14/11/1925.

Στο καπνικό ζήτημα, το νέο καθεστώς εξουσίας επιχείρησε να δώσει την εικόνα του αμερόληπτου διαμεσολαβητή στη διαμάχη ανάμεσα στους καπνεργάτες και το καπνεμπορικό κεφάλαιο, με τη σύσταση της επιτροπής «περί ρυθμίσεως διαφορών Καπνεμπόρων & Εργατών». Η σύνθεση όμως της παραπάνω επιτροπής ουσιαστικά καταρρίπτει αυτόν τον ισχυρισμό καθώς αποτελείται από τον Νομάρχη Δράμας Σαρρή, τον επιτελάρχη της ΙΧ μεραρχίας στρατού, Ε. Τσιμικάλη, το διοικητή της χωροφυλακής Παπαδάκη, και τους καπνέμπορους Σιώτα και Μπαμπούκα (πρόεδρος του συλλόγου καπνεμπόρων Δράμας), οι οποίοι έχουν δείξει έμπρακτα την αντίθεση τους στην δυναμική κινηματική δράση των καπνεργατών. Στην επιτροπή συμμετέχουν και δύο εργάτες, χωρίς να δίνονται στοιχεία για την ιδιότητα τους.¹⁰³

Συμπληρωματικά στοιχεία που αποδεικνύουν τη στρατιωτικοποίηση της καθημερινότητας κατά τη δικτατορία του Πάγκαλου στην περιοχή, αφορούν στην προετοιμασία της υποδοχής που διοργάνωσαν οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της πόλης κατά την επιστροφή της ΙΧ μεραρχίας Στρατού - μετά από ένα όχι και τόσο σημαντικό μεθοριακό επεισόδιο - στην πόλη της Δράμας, με τον εμπορικό σύλλογο της πόλης να προβαίνει σε ανακοίνωση που προτρέπει τους επαγγελματίες της πόλης να κλείσουν τα καταστήματά τους και το Δήμαρχο της πόλης να ζητεί την ένθερμη συμμετοχή του λαού στην επίσημη υποδοχή της Μεραρχίας στην είσοδο της πόλης¹⁰⁴. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πάγκαλου, έγιναν οι πρώτοι επίσημοι εορτασμοί της επετείου της απελευθερώσεως της περιοχής τον Ιούλιο του 1926.

Συνεχίζοντας την έρευνα στην περίοδο της δικτατορίας Πάγκαλου, μπορεί να αναφερθεί ότι ο εκμηδενισμός της κομμουνιστικής επιρροής φαίνεται πως ήταν ο στόχος της τοπικών αρχών εξουσίας. Η στοχοποίηση και οι διώξεις εναντίον των κομμουνιστών αυξήθηκαν¹⁰⁵ ενώ χαρακτηριστική του κλίματος είναι η απέλαση μαθητή γυμνασίου στην Σύρο, μετά από διαταγή της μεραρχίας, με την κατηγορία του

¹⁰³ Θάρρος, 21/7/25.

¹⁰⁴ Θάρρος, 4/11/1925.

¹⁰⁵ Γράφει σχετικά, η τοπική εφημερίδα «Κέρβερος» αναπολώντας την σκληρή στάση του Πάγκαλου απέναντι στους κομμουνιστές : « Να παταχθούν, να καταστραφούν, να στραγγαλισθούν τα μίσαρα και ει δεχθή δηλητηριώδη υποκείμενα, μόνο ο Πάγκαλος ήξερε τον σφυγμό τους. Τους είχε ταράξει». Κέρβερος, 6/11/1927.

επικίνδυνου κομμουνιστή¹⁰⁶. Ένα μήνα αργότερα συλλαμβάνεται, και απελαύνεται στο νησί της Αμοργού ηγετικό στέλεχος της τοπικής κομμουνιστικής οργάνωσης¹⁰⁷. Προς τα τέλη της Παγκαλικής δικτατορίας, η πιο χαρακτηριστική ένδειξη αυταρχικότητας στην διαχείριση των ζητημάτων της τοπικής κοινωνίας αφορούσε την ίδρυση των λεγόμενων «Λεγεώνων Εθνικής Σωτηρίας». Αναπαράγοντας από το «Θάρρος» : «Υπό του Νομάρχου Δράμας προχθές εκλήθησαν διάφοροι πολίται προς ίδρυσιν λεγεώνας εθνικής σωτηρίας. Ως σκοποί αυτής φέρονται η αναπτέρωσις του εθνικού φρονήματος, η καταδίωξις του κομμουνισμού και η εξυγίανσις της κοινωνίας».¹⁰⁸

Μολονότι η κίνηση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της πτώσης του δικτάτορα αλλά και της αντίδρασης που προκλήθηκε από τμήμα του πολιτικού κόσμου της πόλης¹⁰⁹, αυτό δε σήμαινε ότι οι διώξεις με κύριο άξονα την τρομοκράτηση των διεκδικητικών δρώντων έπαψαν. Οι αρχές δικαιολογούσαν την αυταρχική αυτή ροπή ως προσπάθεια πάταξης του Κομμουνιστικού κινδύνου. Ενδεικτικά τον Απρίλιο του 1927 και με κυβέρνηση συνασπισμού, υπό τον Ζαΐμη, απελαύνονται 7 μαθητές της Α΄ Γυμνασίου από το ορφανοτροφείο Δράμα ως : «Πρωταίτιοι της κομμουνιστικής προπαγάνδας εν τω ιδρυματί»¹¹⁰. Επιπρόσθετα, τον Ιούλιο του 1928, όπως και σε άλλες περιοχές της χώρας, υφίσταται στην πόλη οργάνωση με τον τίτλο : «Επιτροπή Ασφαλίσεως Δράμας», αποτελούμενη από άτομα αμφισβητούμενου κύρους και στελέχη των τοπικών αρχών της περιοχής¹¹¹. Η παραπάνω επιτροπή αποφασίζει για τον εκτοπισμό

¹⁰⁶ Θάρρος, 30/1/1926.

¹⁰⁷ Πρόκειται για τον Μ. Κωνσταντινίδη. Θάρρος, 26/2/1926.

¹⁰⁸ Να τονιστεί ότι η εφημερίδα “Πρόοδος”, υποστηρίζει την ίδρυση των Λ.Ε.Σ. Πρόοδος & Θάρρος, 8/7/1926, 9/7/1926. Βλ. τον οδηγό τοπικού τύπου στο παράρτημα.

¹⁰⁹ Με σχετική ανακοίνωση τους, διακεκριμένοι πολίτες της Δράμας, δηλώνουν την αποστροφή τους προς την σύσταση των «Λεγεώνων», χαρακτηρίζοντας την κίνηση αυτή ως άσκοπή και επικίνδυνη για την ελευθερία των πολιτικών φρονημάτων ενώ παράλληλα προτρέπουν τους πολίτες να μην συμμετέχουν στις οργανώσεις αυτές. Αγών, 9/7/1926

¹¹⁰ Θάρρος, 20/5/1927

¹¹¹ Στην επιτροπή συμμετέχει και ο πρόεδρος του Συντηρητικού σωματείου καπνεργατών Θ. Σισμανίδης. Το συγκεκριμένο πρόσωπο κατηγορείται από καπνεργάτες του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία» ως όργανο της ασφάλειας και των καπνεμπόρων, Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, *Η ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*, Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2009. Παράλληλα φέρεται να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην συμπλοκή

στοχοποιημένων πολιτικά κάτοικων της περιοχής με έντονη συνδικαλιστική δράση, κυρίως από το καπνεργατικό σωματείο «Ευδαιμονία» και σε μικρότερο βαθμό από το αντίστοιχο σωματείο, συντηρητικών τάσεων, «Πρόοδος»¹¹². Η αυταρχική στάση των αρχών ήταν ο κανόνας ακόμα και κατά την διάρκεια απεργιακών κινητοποιήσεων που δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως υποκινούμενες από τον κομμουνιστικό χώρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην νόμιμη πανελλαδική απεργία του επαγγελματικού κλάδου, το Μάρτιο του 1927, η Αστυνομία της πόλης επιτάσσει 15 παντοπωλεία, 7 μαγειρεία και όλα τα ξενοδοχεία της πόλης προκαλώντας εμπόδια στην πραγματοποίηση της απεργίας των επαγγελματιών της πόλης¹¹³.

Η παρουσία, όμως, των αρχών δεν εντοπίζεται μόνο στην δυναμική παρέμβαση τους στην πολιτική διαδικασία, αλλά έχει να κάνει και με την εμφάνιση των οργάνων τους σε περιστάσεις που σε μια φυσιολογικά λειτουργούσα κοινωνία δε θα είχαν θέση. Αρκετά χρόνια μετά την άφιξη των πρώτων προσφύγων στην πόλη της Δράμας υφίσταται επιτροπή διατιμήσεων, η οποία καθορίζει τις τιμές στα βασικά προϊόντα διατροφής, όπως, επίσης, και τις τιμές στα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια¹¹⁴. Αντίστοιχα, στις αρχές του 1925, ο ίδιος ο διοικητής της Χωροφυλακής Δράμας, επιθεωρεί τα αρτοποιεία της πόλης για να ελέγξει την ποιότητα του παραγόμενου ψωμιού φανερώνοντας την ανυπαρξία θεσμών για την πραγματοποίηση τέτοιων ελέγχων, και την επέμβαση των αρχών της πόλης σε ζητήματα που εκ πρώτης όψεως δεν περιέχονται στις αρμοδιότητες τους.¹¹⁵

μεταξύ κομμουνιστών κι εθνικιστών εργατών που κατέληξε στην δολοφονία καπνεργάτη του συντηρητικού σωματείου ενώ κατηγορείται από μέλη του συντηρητικού σωματείου «Πρόοδος», στο οποίο διατελεί πρόεδρος για εκτεταμένη καλπονόθευση κατά τις εκλογές του σωματείου για την ανάδειξη νέου Δ.Σ τον Απρίλιο του 1928 καθώς και για οικονομικές ατασθαλίες στην διαχείριση των οικονομικών του σωματείου. Κέρβερος, 21/9/1928, Θάρρος, 25/4/1928, 26/4/1928, 30/4/1928.

¹¹² Θάρρος, 2/7/1928

¹¹³ Θάρρος, 11/3/1927

¹¹⁴ Θάρρος, 21 & 22/2/1925, Θάρρος, 3/11/1931

¹¹⁵ Θάρρος, 4/1/1925

2. Περιβάλλον περιφέρειας

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται ναδειχθεί η νέα πραγματικότητα που επιφυλάσσει η περιφέρεια της Δράμας στους κατοίκους της περιοχής μετά από μια έντονη περίοδο συγκρούσεων που σηματοδεύτηκε από γεγονότα, όπως ο Μακεδονικός Αγώνας, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η βουλγαρική κατοχή του 1916-18 και οι επακόλουθες πληθυσμιακές ανακατατάξεις που επικυρώθηκαν από τις συνθήκες της Λωζάννης και του Νεϊγύ¹¹⁶. Η αραίωση του πληθυσμού στην εν λόγω περιφέρεια προξένησε προβληματισμό στην κεντρική εξουσία και ταυτόχρονα γονιμοποίησε τη διαδικασία εμπλουτισμού της από ένα μεγάλο κομμάτι του προσφυγικού πληθυσμού που εγκαθίσταται σκόπιμα στην περιφέρεια του Νομού¹¹⁷. Με τη διαδικασία αυτή, εμφανιζόταν ως ελκυστική η ιδέα της συμπλήρωσης της μεθοριακής ζώνης με έναν πληθυσμό θετικά προσκείμενο στο καθεστώς και με εμπειρία στα όπλα που θα λειτουργούσε και ως ασπίδα προστασίας από ενδεχόμενες βουλγαρικές επιθέσεις¹¹⁸.

¹¹⁶ Η εξέλιξη των γεγονότων αυτών κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση του γενικότερου κλίματος της περιοχής. Συγκεκριμένα, οι εκατέρωθεν βιαιότητες του πρόσφατου παρελθόντος, όταν η μια πλευρά είχε το πάνω χέρι στην διάρκεια των πολεμικών αντιπαραθέσεων δεν μπορεί να μην επέδρασαν στην συλλογική συνείδηση των κατοίκων των ξεχωριστών εθνοτικών ομάδων της περιοχής και την πρόσληψη της μιας από την άλλη. Οι παραμένοντες βουλγαρίζοντες σλαβόφωνοι της μεθόριας ζώνης δεν μπορεί να μην ήταν γνώστες των βιαιοτήτων της ελληνικής πλευράς κατά την αποχώρηση των βουλγαρικού στρατευμάτων από την περιοχή το 1913. Αντίστοιχα δεν είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τι εντύπωση προκάλεσαν στον ελληνικό πληθυσμό οι σφαγές στο Δοξάτο από τον αποχωρήσαντα βουλγαρικό στρατό το 1913, ή η οργανωμένη προσπάθεια μαζικών εκκαθαρίσεων του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής κατά την βουλγαρική κατοχή του 1916-18.

¹¹⁷ Η ανάλυση των στόχων της Ε.Α.Π και του κρατικού σχεδιασμού περιέχονται στο, Ε. Κοντογιώργη, *Αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930*, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ. 9ος, 1992, σ. 47-59, επίσης, Έ. Κοντογιώργη, *Αγροτική εγκατάσταση*, *Ιστορικά*, Ελευθεροτυπία, 30/8/2001, σ. 20

¹¹⁸ Η τάση αυτή αποκαλύπτεται και από έγγραφο της ασφάλειας που αφορά την αντιμετώπιση της βουλγαρικής προπαγάνδας στο εσωτερικό της χώρας. Στο έγγραφο

Δεν είναι τυχαίο ότι στην περιφέρεια της Δράμας ως επί το πλείστον εγκαταστάθηκαν Πόντιοι πρόσφυγες, οι οποίοι πληρούσαν τα παραπάνω «προσόντα»¹¹⁹. Η ύπαρξη όμως κοινοτήτων με ισχυρή παρουσία σλαβοφώνων βουλγαρικής εθνικής συνείδησης θα επιδράσει αρνητικά στην ήπια συμβίωση των δυο διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων, αφού οι πρώτοι θα συνδεθούν με τις επιθέσεις κομιτατζήδων και θα στοχοποιηθούν με δυσμενή τρόπο στην συνείδηση των προσφύγων.¹²⁰

Η νέα πραγματικότητα στην περιφέρεια της Δράμας, μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδας της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, κρίνεται ως εξαιρετικά δυσχερής για τους κατοίκους της, πρόσφυγες και γηγενείς. Η δύσκολη αυτή κατάσταση εκπορευόταν κυρίως από τη διαχείριση των προβλημάτων που πήγαζαν από φυσικά αίτια, όπως η ύπαρξη αρκετών ελωδών περιοχών σε κατοικήσιμες ζώνες, από την προβληματική κατάσταση των υποδομών, όσον αφορά στο συγκοινωνιακό δίκτυο, αλλά και από την έλλειψη κτηματογράφησης¹²¹. Όσον αφορά στους πρόσφυγες,

αναφέρεται ότι η λήψη μέτρων όπως ο εξοπλισμός ελλήνων κάτοικων της παραμεθορίου, η δημιουργία πολιτοφυλακής αλλά και η εγκατάσταση χιλιάδων ελλήνων προσφύγων στην Μακεδονία αναχαίτισαν επιτυχώς τα βουλγαρικά σχέδια. Ι.Α.Μ, συλλογή Γ.Δ.Μ, φάκ. 89, Ιανουάριος 1923 - Δεκέμβριος 1925, Προπαγάνδες, σ. 9

¹¹⁹ Σύμφωνα με έκθεση της Κοινωνίας των Εθνών : «Οι Πόντιοι δεν έχουν απωλέσει τίποτα από το μαχητικό μένος και τις πολεμικές αρετές [...] , οι γυναίκες είναι προικισμένες με κουράγιο και σφρίγος, επιδίδονται στις αγροτικές εργασίες ακόμα καλύτερα και απ αυτές του νοικοκυριού [...] », Γ. Μπακάλη, Όψεις του προσφυγικού ζητήματος στην Δράμα και την περιοχή της, στο Χ. Φαράκλας, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2013, σ. 847-848. Δ. Πασχαλίδης, Τ. Χατζηαναστασίου, οπ. π., σ. 77.

¹²⁰ Την κατάσταση θα περιπλέξει ακόμα περισσότερο η αποδοχή από το Κ.Κ.Ε, της διακήρυξης της Κομιντέρν περί «ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας» το Νοέμβριο του 1924, γεγονός που συνέδεσε εσφαλμένα ολόκληρο το σλαβόφωνο στοιχείο με τους κομμουνιστές καθώς στην πραγματικότητα, οι σλαβόφωνοι είχαν αποθέσει την στήριξη τους, στο Λαϊκό κόμμα. Ως εκ τούτου, η όξυνση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους σλαβόφωνους έλαβε και πολιτικά χαρακτηριστικά. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1923-27*, Αθήνα, Κομμούνα / Ιστορική μνήμη, 1985, σ. 115-121. Β. Γούναρης, οπ. π., σ. 206 – 236.

¹²¹ Για την ελονοσία που μαστίζε τους κατοίκους των ελωδών περιοχών. Π. Κρικόπουλος, *Οι θεμελιωτές του χωριού Καλαμπακίου Δράμας*, Δήμος Καλαμπακίου, Δράμα, 2010, σ. 49-50. Για τα προβλήματα που προκαλούσε η έλλειψη κτηματογράφησης βλ. Γ. Μπακάλη, *Το Θάρρος και το προσφυγικό ζήτημα στην Δράμα και την περιοχή της, 1923-1926*, Διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 78-86.

αυτοί καλούνταν να συμπληρώσουν περιοχές που είχαν εγκαταλειφθεί από τους προηγούμενους κατοίκους τους δημιουργώντας κυρίως αμιγή προσφυγικά χωριά ή να εμπλουτίσουν ήδη υπάρχοντα χωριά όπου η παρουσία των γηγενών ήταν κυρίαρχη, δημιουργώντας έτσι μικτά χωριά¹²². Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι η πλειοψηφία των γηγενών είχε συνταχθεί στο πολιτικό στρατόπεδο των αντιβενιζελικών¹²³, σε μια περίοδο που η κυριαρχία των βενιζελικών ήταν συντριπτική, συνιστά μια τοποθέτηση που δεν ευνοούσε τη θετική μεταχείριση τους από το κράτος, ενώ και οι ίδιοι δεν έβλεπαν με καλό μάτι την εισροή των προσφύγων – «προστατευόμενων» του βενιζελικού χώρου – στα χωριά τους ή σε περιοχές κοντά στις δικές τους. Επίσης, όσοι από τους σλαβόφωνους πληθυσμούς με βουλγαρική εθνική συνείδηση είχαν παραμείνει στις εστίες τους αποδεδειγμένα αντιμετώπιζαν το πολύ πιθανό ενδεχόμενο να υποστούν διώξεις από το επίσημο κράτος ή τους πρόσφυγες.¹²⁴

Αναφορικά με τη γεωγραφία του Νομού, στην επαρχία Ζυρνόβου (Κάτω Νευροκόπι) αλλά και γενικότερα στην γεωγραφική ζώνη βόρεια της πόλης της Δράμας,

¹²² Συνολικά η Δράμα μετά την αποπεράτωση της εγκατάστασης των προσφύγων το 1928, αποτελούνταν από 192 αμιγώς προσφυγικά χωριά, εκ των οποίων 33 είχαν ανεγερθεί από την Ε.Α.Π, 24 μικτά ενώ 20 χωριά παρέμεναν ακατοίκητα. Θάρρος, 1/4/1928.

¹²³ Ήδη από το 1915, μπορεί να παρατηρηθεί η ένταξη των γηγενών στην συντηρητική παράταξη ως αποτέλεσμα μιας σειράς αρνητικών πολιτικών επιλογών που εφάρμοσε η βενιζελική παράταξη – η οποία κυβερνούσε ως την άνοιξη του 1915 – όπως: η ακαταλληλότητα των δημοσίων υπαλλήλων, η περιορισμένη παροχή υπηρεσιών, η υποβάθμιση των παλαιών κοινοτικών αρχών σε συνδυασμό με την αναστολή όλων των εκπαιδευτικών θρησκευτικών και κοινωνικών βοηθημάτων από τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Ελλάδα, τα οποία στήριζαν για δεκαετίες τον ελλειμματικό προϋπολογισμό των κοινοτήτων και οδήγησαν σε ξαφνική οικονομική καθίζηση. Επίσης, η αδυναμία του κράτους να αναλάβει τα δημόσια έργα και την κοινωνική πρόνοια ή να προχωρήσει σε ρύθμιση του φλέγοντος αγροτικού προβλήματος λειτούργησαν ανασταλτικά ενώ παράλληλα διατηρήθηκαν παλαιοί και μη δημοφιλείς θεσμοί όπως η αγγαρεία και η τροφοδοσία των χωροφυλάκων. Β. Γούναρης, οπ. π., σ. 209-236, Μ.Κenna *Η Κοινωνική οργάνωση της εξορίας*, Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 21.

¹²⁴ Με εντολή του πρωθυπουργού Πάγκαλου, τον Σεπτέμβριο του 1925, αποστέλλεται προς τα σχετικά αρμόδια υπουργεία, σύσταση με σκοπό να παρθούν μέτρα ώστε να παύσουν τα κρούσματα αυταρχικής συμπεριφοράς απέναντι στον εντόπιο στοιχείο του πληθυσμού της Μακεδονίας (ιδιαίτερα το σλαβόφωνο) από τα κρατικά όργανα. Ι.Α.Μ, συλλογή Γ.Δ.Μ, φάκ. 89, Προπαγάνδες, Ιανουάριος 1923 - Δεκέμβριος 1925, σ. 97-99.

κυριαρχούσε το σλαβόφωνο βουλγαρίζον στοιχείο. Στα δυτικά του νομού, υπήρχαν σλαβόφωνα χωριά με κυρίαρχο το βουλγαρικό στοιχείο, κάποια από τα οποία καταστράφηκαν από τους ελληνικούς πληθυσμούς των γύρω περιοχών μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού το 1913¹²⁵. Παρόλα αυτά, υπήρχαν σλαβόφωνες κοινότητες που άνηκαν στο Πατριαρχείο, όπως, επίσης, και μεικτά χωριά με κυρίαρχη γλώσσα τη σλαβική, περιοχές όμως που ανέδειξαν πολεμιστές αρκετά δραστήριους οι οποίοι συμπαράσχθηκαν με την ελληνική πλευρά κατά τα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα¹²⁶. Στα πεδινά του νομού και στον ίδιο γεωγραφικά χώρο με το Παγγαίο και την Καβάλα, υπήρχαν κοινότητες που απάρτιζαν μια ισχυρή ελληνόφωνη πληθυσμιακή ομάδα εν μέσω συμπαγών μουσουλμανικών κοινοτήτων, οι οποίες μετά την ανταλλαγή ερήμωσαν και εποικίστηκαν από τους πρόσφυγες.

2.1 Προβλήματα στη μεθόριο ζώνη

Η αποσταθεροποιημένη κατάσταση της μεθορίου περιοχής, και ιδιαιτέρα η ζώνη της περιφέρειας Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι), αποτελούσε μια ζοφερή πραγματικότητα που βίωναν οι κατοικοί της, γηγενείς σλαβόφωνοι με βουλγαρική εθνική συνείδηση ή πρόσφυγες, κυρίως, Ποντιακής καταγωγής¹²⁷. Οσον αφορά στους πρώτους, η δυσκολία είχε να κάνει με την ανασφάλεια που τους προξενούσε η συμβίωση σε ένα εν δυνάμει

¹²⁵ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι ο εμπρησμός των κοινοτήτων Σκρίτζοβας (Σκοπιά) και Καλαποτίου (Πανόραμα), οι οποίες αποτελούσαν και το καταφύγιο του βούλγαρου πολέμαρχου Πανίτσα κατά τα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα. Ι.Μ.Χ.Α, Χρ. Τέντζος, *Παληές Ιστορίες/Από τους αγώνες για την απελευθέρωση της Μακεδονίας*, σ. 32.

¹²⁶ Ενδεικτικά, γνωστοί Μακεδονομάχοι αυτή της κατηγορίας είναι, ο Α. Κούπτσιος από το χωριό Βώλακας, ο Αθ. Βαλαβάνης από την Πλεύνα (Πετρούσα), ο Ι. Δ. Μάρτζιος από το χωριό Γκόρνιτσα (Καλή βρύση) πρωτοπαλικάρο του Καπετάν Δούκα που δρούσε στην Α. Μακεδονία. Ι.Μ.Χ.Α, Φάκ. 26, Εκθέσεις κοινοτήτων για την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα / Νομός Δράμας.

¹²⁷ Σύμφωνα με την απογραφή της Γενικής Διοίκησης Θράκης, στην επαρχία Νευροκοπίου ζούσαν 6.403, Βούλγαροι και 2.736 Σλαβόφωνοι Έλληνες σε σύνολο 15.352 κατοίκων το 1924. Ι. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930)*, Κριτική, Αθήνα, 2003, σ. 101.

εχθρικό κράτος, αφού τα συμφέροντα των δύο χωρών συγκρούονταν στην περιοχή¹²⁸, ενώ από την άλλη, οι πρόσφυγες, με την εγκατάστασή τους στη μεθόριο, αποκόπτονταν από τα αστικά κέντρα¹²⁹ χωρίς τις περισσότερες φορές να χαίρουν ικανοποιητικών συνθηκών διαβίωσης¹³⁰ και βρισκόμενοι σε ευάλωτη θέση λόγω των συχνών επιδρομών ενόπλων βουλγαρικών ομάδων με σκοπό την εκδίκηση. Ήδη από την άνοιξη του 1924, υφίστανται περιστατικά που αποκαλύπτουν το εύθραυστο των συνόρων και τη σχετικά εύκολη διείσδυση ενόπλων ομάδων από τα βουλγαρικά σύνορα. Σε ένα από τα πιο βίαια περιστατικά, στην περιοχή των Μπουκίων (Παρανέστι) και το χωριό Δρατσίστα, δολοφονήθηκε μια γυναίκα και δύο άνδρες, ενώ οι ένοπλοι πήραν μαζί τους δυο όμηρους και λάφυρα¹³¹. Οι προσφυγικοί πληθυσμοί αυτών των περιοχών καλούνται να ανταπεξέλθουν χωρίς περιθώρια εναλλακτικών επιλογών, αφού από πολύ νωρίς ισχύει σχετική διαταγή που απαγορεύει την αυτόβουλη μετακίνηση των γεωργικά

¹²⁸ Η Βουλγαρία μέσω της Ε.Μ.Ε.Ο, ενθάρρυνε τις μειονότητες της να παραμείνουν στην ελληνική επικράτεια ώστε να τις χρησιμοποιεί ως μοχλό πίεσης απέναντι στο ελληνικό κράτος. Από την άλλη η Ελλάδα επιθυμούσε την έξωση των πληθυσμών αυτών, ώστε να τακτοποιήσει το πρόβλημα στέγασης των προσφύγων με την τοποθέτησή τους σε μια ιδιαίτερα ευάλωτη περιοχή. Ως εκ τούτου, η ελληνοβουλγαρική ανταλλαγή παρουσίαζε στασιμότητα, καθώς σε αντίθεση με τους Έλληνες, οι Βούλγαροι ήταν εξαιρετικά απρόθυμοι να μεταναστεύσουν. Γι' αυτό επανειλημμένα παρατάθηκε η ισχύς της σύμβασης προκειμένου να υπερνικηθούν οι δισταγμοί των βουλγαρίζοντων Σλαβόφωνων. Β. Γούναρης, *οπ. π.*, σ. 209-236. Α. Πάλλης, *Η ανταλλαγή των πληθυσμών*, Βάρτσου, Αθήνα, 1933, σ. 15.

¹²⁹ Η έλλειψη ικανοποιητικού συγκοινωνιακού δικτύου αποτελεί κατά τον J.Simpson (Αντιπρόεδρος Ε.Α.Π) ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα για την επιτυχή εγκατάσταση των προσφύγων, Θάρρος, 15/1/1928. Συχνές είναι στον τοπικό τύπο οι αναφορές ατυχημάτων στο οδικό δίκτυο Δράμας - Ζυρνόβου. Θάρρος, 25/10/1925.

¹³⁰ Ενδεικτικά αναφέρονται τα προβλήματα που συνάντησε ο Νομάρχης Δράμας σε περιοδεία του στην περιφέρεια Δράμας. Στην τοποθεσία Χιντίρκιοϊ (Νεστοχώρι) συνάντησε πληθυσμούς που μαστίζονταν από ελονοσία ενώ παράλληλα η διατροφή τους ήταν πολύ λιτή αποτελούμενη μόνο από ξηρούς καρπούς ελλείψη επαρκούς τροφής. Ταυτόχρονα διαπιστώνει ότι η αγροτική περιοχή της Οσενίτσας (Σιδηρόνερο), κατοικείται από πόντιους πρόσφυγες αστικής προέλευσης ενώ σχολιάζεται αρνητικά το γεγονός της παροχής προβάτων σε πληθυσμούς που δεν έχουν γνώσεις κτηνοτροφίας. Από την άλλη στα χωριά Όστιτσα (Μικρομηλιά) και Λακάβιστα (Μικροκλεισούρα) είχαν χορηγηθεί Ουγγρικοί ίπποι οι οποίοι δεν εξυπηρετούσαν τους πρόσφυγες που ζητούσαν μουλάρια και αγελάδες. Θάρρος, 1/10/1925. Σύντονα, στην περιφέρεια Οσενίτσας (Σιδηρόνερο) ακόμα και το καλοκαίρι του 1927 δεν υφίσταται σχολείο ή εκκλησία. Θάρρος, 14/10/1927.

¹³¹ Θάρρος, 4/4/1924.

εγκατεστημένων προσφύγων¹³², ενώ από μεταγενέστερη συνέντευξη του αντιπροέδρου της Ε.Α.Π (J.Simpson), αναδεικνύεται η αναγκαστική σε πολλές περιπτώσεις εγκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών στη μεθόριο ζώνη παρά τη θέληση τους.¹³³

Η όξυνση της αντιπαλότητας και η ανάγκη των ελληνικών αρχών της περιοχής να διαχειριστούν επιτυχώς το πιεστικό προσφυγικό ζήτημα αναβαθμίσαν τη σπουδαιότητα του ζητήματος και επέβαλαν την άμεση αντιμετώπιση του. Ήδη από τον καλοκαίρι του 1924, ο ανώτερος αξιωματικός του Στρατού στην περιοχή, Στρατηγός Θ. Ξυδής, διοικητής της ΙΧ Μεραρχίας, καθίστα σαφές το πλαίσιο δράσης για τους βουλγαρίζοντες κάτοικους της περιοχής επιστρέφοντας μετά από περιοδεία - επιθεώρηση, στην περιοχή του Κ. Νευροκοπίου. Σε ερώτηση σχετική με τη δράση των κοιμητοζήδων απαντά πως η δράση τους θα τσακιστεί, ενώ σε ερώτηση του δημοσιογράφου σχετικά με τους «Βουλγάρους των χωριών εκείνων» απαντά : «Τους είπα ότι έπρεπε να τους πώ. Έχουν καιρό να σκεφθούν που θέλουν να ζήσουν. Αν δε μπορούν να ζήσουν στην Ελληνική πολιτεία, η οποία εξασφαλίζει απόλυτον ελευθερία εις όλες τους πολίτας της, μπορούν και πρέπει να φύγουν. Αν μείνουν εδώ, πρέπει να έχουν υπ' όψει ότι πρέπει να ζήσουν με ελληνικήν συνείδησιν, αλλιώς πάσα παρεκτροπή των θα τιμωρηθή αμειλίκτως».¹³⁴

Ο αμερόληπτος ρόλος που ο Στρατηγός Ξυδής προσπαθεί να προσδώσει στην λειτουργία των ελληνικών αρχών αποδομείται από την εξέλιξη των κατοπινών γεγονότων. Το επεισόδιο που δεσπόζει τη συγκεκριμένη περίοδο και μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά στην προσπάθεια αντίληψης της κατάστασης στα σύνορα αφορά τα λεγόμενα «γεγονότα του Τερλίσ» (Βαθύτοπος). Στα χωρία Τερλίσ, Καρακιοϊ

¹³² Θάρρος, 12/2/1924.

¹³³ Σε άρθρο του στην εφημερίδα «Θάρρος», τον Ιανουάριο του 1928, ο Simpson δηλώνει για την εγκατάσταση στην μεθόριο : «Ηύραμεν μεγάλην δυσκολίαν εις την αποκατάστασιν των προσφύγων εις αυτάς τας περιφέρειας. Δεν ήθελαν να πάνε εκεί και πολλοί εγκατεστημένοι είναι δυστυχείς-μερικοί έφυγαν και εκ των μενόντων μόνον ολίγοι εργάζονται ως πρέπει». Ως κυριότερα προβλήματα της εγκατάστασης σημειώνει την έλλειψη ικανοποιητικής συγκοινωνίας και την ακρίβεια, σημειώνοντας πως μια οκά σιταριού κοστίζει 6.65 δρχ., στην πόλη ενώ στην μεθόριο (Μπόροβο) η ίδια ποσότητα κοστίζει 13 δρχ. Θάρρος, 15/1/1928. Ανάλογες μαρτυρίες, αναφέρουν ότι οι επίσημες κρατικές αρχές ωραιοποιούσαν την κατάσταση στην Δράμα με σκοπό να δελεάσουν τους υποψηφίους για εγκατάσταση πρόσφυγες αλλά όταν έφταναν εκεί, σχεδόν τους έδιωχναν προς τα παραμεθόρια χωριά. Β. Χατζηθεοδωρίδης, *Το Πέρασμα*, Αθήνα, 1997, σ. 48-51.

¹³⁴ Πρωία, 5/6/1924.

(Κατάφυτο) και Λόφτσα (Ακρινό), όπου σημειώθηκαν τα γεγονότα, η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων ήταν Βούλγαροι, καθώς από τις 800 οικογένειες οι 750 ήταν βουλγαρικές. Στα τέλη Ιουλίου κι ενώ η διαδικασία σχετικά με την κατάθεση δηλώσεων εκούσιας μετανάστευσης συνεχιζόταν χωρίς προβλήματα¹³⁵, πραγματοποιήθηκε η σύλληψη περίπου 60-70 Βουλγάρων από τα τρία προαναφερόμενα χωριά ως υπόπτων τέλεσης ενός βίαιου επεισοδίου στο χωριό Τερλίζ. Την επόμενη μέρα, διατάχθηκε από τον αρμόδιο αξιωματικό η μεταφορά 27 συλληφθέντων στο χωριό Βροντού. Ο υπεύθυνος για την μεταφορά αξιωματικός, αφού μετέφερε τους κρατούμενους από ένα δύσβατο μονοπάτι που δε χρησιμοποιούνταν συχνά, επέστρεψε έπειτα από πέντε ή έξι ώρες αναφέροντας ότι είχε δεχθεί επίθεση από κομιτατζήδες και πως οι κρατούμενοι βρήκαν την ευκαιρία να δραπετεύσουν. Αυτός ισχυρίστηκε πως αναγκάστηκε να σκοτώσει 17 από αυτούς ενώ οι υπόλοιποι 10 κατάφεραν να διαφύγουν.¹³⁶

Η σοβαρότητα του επεισοδίου ήταν τέτοια που προκάλεσε αντιδράσεις σε Ελλάδα και Βουλγαρία ενώ απασχόλησε και τον ξένο τύπο. Η βουλγαρική πλευρά προσπάθησε να χρησιμοποιήσει το γεγονός υπέρ της επιχειρηματολογώντας στα διεθνή φόρα για τις πιέσεις που υφίστανται οι εν Ελλάδι βουλγαρικοί πληθυσμοί, ενώ η Ελλάδα προσπάθησε να κατευνάσει τις αρνητικές εντυπώσεις εναντίον της κατηγορώντας τη Βουλγαρική κυβέρνηση ως υπεύθυνη των ωμοτήτων εναντίον της ελληνικής μειονότητας της Βουλγαρίας και της δράσης των κομιτατζήδων στην παραμεθόριο ζώνη.¹³⁷

Όσον αφορά τις πολιτικές προεκτάσεις που πιθανά κρύβονται πίσω από τις διώξεις του σλαβόφωνου πληθυσμού, αυτές έρχονται στο προσκήνιο έπειτα από επιστολή

¹³⁵ Από τα χωριά Τερλίζ και Καρά Κιοϊ δεν είχαν σημειωθεί πολλές δηλώσεις καθώς αρκετοί από τους κατοίκους δίσταζαν αντίθετα ένας μικρός αριθμός είχε συμπληρώσει τις σχετικές αιτήσεις. Αντίθετα στο χωριό Λόφτσα (Ακρινό) όλοι οι κάτοικοι είχαν κάνει δηλώσεις μετανάστευσης αφού το χωριό τους είχε χωριστεί στα δυο, μετά την χάραξη των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, έπειτα από την συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913. Τ. Φεργάδη, *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες, πρωτόκολλο Πολίτη Καλφώφ 1924-1925*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α σ. 46.

¹³⁶ Τ. Φεργάδη, οπ. π., σ. 46-47.

¹³⁷ Ο πρεσβευτής της Ελλάδας εν Σόφια, Α. Δελμούζος, διετάχθη να προβεί σε έντονο διάβημα ζητώντας την άμεση λήψη αυστηρότατων μέτρων κατά των κομιτατζήδων. Θάρρος, 26/7/1924.

γηγενούς κατοίκου της περιοχής, λίγο μετά τα γεγονότα του Τερλίζ, στην οποία τονίζεται πως οι επιθέσεις των κομιτατζήδων στην περιοχή αποτελούν πρόφαση για τον ελληνικό κρατικό μηχανισμό, ώστε να απομακρύνει τους αντίπαλους πολιτικά, εντόπιους πληθυσμούς και να εγκαταστήσει τους προσκείμενους στο βενιζελικό χώρο, πρόσφυγες. Αναφέρει χαρακτηριστικά η επιστολή για τη φυγή των κατοίκων της περιοχής προς την Βουλγαρία : «Είνε αποτέλεσμα της συστηματικής εργασίας και των συστηματικών διωγμών τους οποίους υφίστανται παρὰ των κρατικών οργάνων οι ατυχείς εκπατριζόμενοι τη εισηγήσει της Κυβερνήσεως. Η κυβέρνησις και η πρώην και η νυν συμφώνως προς τας αρχάς του Βενιζελισμού έδωκεν οδηγίας εις τας διαφόρους αρχάς της Μακεδονίας όπως πάση θυσία εκδιωχθούν οι εγχώριοι σλαυόφωνοι πληθυσμοί [...] διασπείρεται η δικαιολογία ότι τούτο γίνεται διότι οι εκδιωκόμενοι έχουν Βουλγαρικά αισθήματα, όστις όμως ισχυρισμός είναι τελείως ψευδής». Ταυτόχρονα αναγνωρίζει πως : «Βεβαίως κατά τους αγώνας τούτους πολλοί κάτοικοι της Μακεδονίας εβοήθησαν την βουλγαρικήν ιδέαν, πάντες όμως οι όπωσδήποτε αμέσως η εμμέσως εξυπηρετήσαντες τον Βουλγαρικών αγώνα, είτε δια των όπλων είτε δια οιονδήποτε εν γένει τρόπον πάντες λέγω ούτοι άμα τη απελευθέρωσει της Μακεδονίας ανεχωρήσαν εις Βουλγαρίαν, εν Ελλάδι παρέμειναν μόνον οι ενεργώς βοηθήσαντες τον ελληνικών αγώνα [...] ». Η επιστολή ολοκληρώνεται, καταλήγοντας στο συμπέρασμα, : «Αι βενιζελικαί Κυβερνήσεις παρετήρησαν ότι η μέγιστη πλειοψηφεία των γηγενών Μακεδόνων είνε αντιβενιζελική και δια τούτο απεφάσισαν την εξόντωσιν και την εκδίωξιν ταυτών εις Βουλγαρίαν [...] ».¹³⁸

Επιβεβαιώνοντας την άποψη της αυταρχικής ροπής των κρατικών οργάνων απέναντι στο σλαβόφωνο στοιχείο βουλγαρικής εθνικής συνείδησης, το Υπουργείο Εσωτερικών αποστέλλει, τον Ιανουάριο του 1925, εγκύκλιο προσπαθώντας να αποσαφηνίσει την κατάσταση σχετικά με τις υπάρχουσες μειονότητες στη χώρα και να παραθέσει έναν οδηγό ικανοποιητικής συμπεριφοράς και στάσης των αρχών απέναντι στις μειονότητες, βασισμένο στα ανθρώπινα δικαιώματα και όχι στην υποκειμενική αντίληψη του κάθε αξιωματικού. Το έγγραφο, αποδίδοντας την ευθύνη για τις

¹³⁸ Η επιστολή δημοσιεύεται από την αντιβενιζελική εφημερίδα «Σκρίπ», και υπογράφεται με το όνομα «Παρορβήλιος». Αν και η επιστολή περιέχει αληθοφανή επιχειρήματα αναφορικά με την στάση του κρατικού μηχανισμού απέναντι στους βουλγαρίζοντες, εντούτοις χωλαίνει όσον αφορά την εκτίμηση σχετικά με την ποσότητα των βουλγαρίζοντων που παρέμειναν στην περιοχή μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού το 1918 αλλά και την στάση των κατοίκων των περιοχών εκείνων που φέρεται να έχουν σχέσεις με το βουλγαρικό κομιτάτο και να ευθύνονται για τις δολοφονίες προσφύγων ελληνικής καταγωγής. Σκρίπ, 24/9/1924.

βιαιοπραγίες έναντι των αλλοεθνών στην έλλειψη ώριμης διαχείρισης της κατάστασης από τα κατώτερα όργανα τήρησης της τάξης αναφέρει: « Είναι βέβαιον ότι τα κατώτερα Κρατικά όργανα εσπερημένα απαραιτήτου γνώσεως, όπως καταλάβωσιν ότι μια βιαιότης εις την Κρατιάν ή την Βροντού κατά ξενόγλωσσών χωρικών δύναται να δημιουργήση σοβαρώτατα ζητήματα δια την κυβέρνησιν [...] ». Συνεχίζοντας, η εγκύκλιος αναφέρεται στην σλαβόφωνη μειονότητα, κάνοντας λόγο για λάθη στην αντιμετώπιση των σλαβόφωνων που όχι μόνο προκάλεσε την αποστροφή των κατοίκων αυτών προς το κράτος, αλλά εμπόδισε και την επιτυχή αφομοίωση τους από αυτό : «Η μειονότης αυτή αποτέλεσε από της απελευθερώσεως των νέων χωρών το καθ' ου κατηυθύνθησαν οι περισσότεραι υποψίαι αλλοεθνές στοιχείον. Και είνε μιν αληθές ότι η περιοδική δράσις των κομιτατζήδων εδικαιολογεί πως τα απέναντι των βουλγαρόφωνων αυστηρά μέτρα. Αλλ' είνε εξ ίσου βέβαιον ότι κατώτερα όργανα εξετράπησαν ενίοτε εις υπερβολές, οίτινες όχι μόνο έβλαψαν εθνικώς αλλά και διέθεσαν εχθρικώς προς το κράτος τους Έλληνες τούτους υπηκόους ενώ καλλίτερα συμπεριφορά των οργάνων της εξουσίας προς αυτούς ήθελε βαθμιαίως συντελέσει εις την αφομοίωσιν αυτών ως συνέβη και εις άλλας χώρας με το Ελληνικόν στοιχείον. Δια της αλογίστου αυστηρότητος, δια των ύβρεων, δια της καθημερινής αποκλήσεως αυτών δια της λέξης «Βούλγαρος» επέρχεται ασυνειδητώς η ψυχική απομάκρυνσις από το κράτος και από τον λαόν. Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί δέον εις το μέλλον ν' απέχωσιν αυστηρώς πάσης ενοχλήσεως ξενόφωνων πληθυσμών.». ¹³⁹

Η αυξανόμενη ένταση ανάμεσα στις δύο χώρες προκάλεσε ακόμα μεγαλύτερη αστάθεια στην παραμεθόριο ζώνη και παραγωγή βίαιων επεισοδίων. Το επόμενο σοβαρό επεισόδιο βίας στην περιοχή είχε να κάνει με την δολοφονία τριών προσφύγων στο χωριό Μπούλκοβο (Χρυσοκέφαλος). Λίγες μέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε και νέα δολοφονία, ενός ζωέμπορου ελληνικής καταγωγής μεταξύ Βέσμης (Εξοχής) και Κουμανιτσίου (Δασωτό) ¹⁴⁰. Οι υπεύθυνοι αυτών των δολοφονιών προέρχονταν από βουλγαρίζοντες κατοίκους της Λειβάδιστα (Λειβαδάκι) και του Μπουτίμ (Κριθαριά), προκαλώντας αναταραχή και αγανάκτηση στους προσφυγικούς πληθυσμούς της περιοχής. Ενδεικτικά είναι τα λόγια ενός κατοίκου της περιοχής λίγες ημέρες μετά : «Τα αλλεπάλληλα κρούσματα φονέων και ληστειών εις τον τομέαν του Ζύρνόβου τα οποία κρατούν εν πανικώ τους κατοίκους, είνε ανάγκη όπως προσκαλέσουν σύντονον και αποτελεσματικήν την

¹³⁹ Πρωία, 17/1/1925.

¹⁴⁰ Θάρρος, 17/1/1925 για το πρώτο περιστατικό και 21/1/1925 για το δεύτερο.

ενέργειαν των αρχών. Ως και άλλοτε εγράψαμεν το έκρυθμον της ασφάλειας εν τη περιφέρεια εκείνη θα έχη συνέπειας τρομέρας και από απόψεως εθνικής. Ο προσφυγικός κόσμος του τομέως εκείνου αποβάλλων το αίσθημα της ασφάλειας θα εγκαταλείψη τους τόπους εις ους εγκαταστάθη και τότε τα αποτελέσματα μιας τιαυτής καταστάσεως θα είνε οδυνηρά.»¹⁴¹

Από μαρτυρίες προσφύγων του χωριού Χρυσοκέφαλος και συγκεκριμένα από το δάσκαλο του χωριού, αναγνωρίζεται ότι οι παραπάνω φόννοι λειτούργησαν καταλυτικά για την βίαιη εκδίωξη των βουλγαρίζοντων πληθυσμών από την περιοχή με την ανοχή των κρατικών αρχών. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο δάσκαλός του χωριού, Μ. Νυμφόπουλος, ότι μετά τις δολοφονίες προκλήθηκε γενικός ξεσηκωμός ανάμεσα στους πρόσφυγες του χωριού, οι οποίοι κατευθύνθηκαν στο χωριό Λειβάδιστα (Λειβαδάκι) εκδιώκοντας τους κατοίκους του και στην συνέχεια έπραξαν το ίδιο και στο χωριό Μπελοτίντσα (Λευκόγεια). Οι κάτοικοι των χωριών αυτών είτε έφυγαν σε χωριά προς την περιφέρεια Δράμας είτε μετακινήθηκαν προς την Βουλγαρία¹⁴². Τα συγκεκριμένα περιστατικά η ελληνική πλευρά προσπάθησε έντεχνα να τα αποσιωπήσει κινητοποιώντας μηχανισμούς και πετυχαίνοντας την αποφυγή της πραγματοποίησης επιθεώρησης από την αρμόδια επιτροπή της αποκατάστασης στο σύνολο των χωριών που διαπιστώθηκαν οι βιαιότητες.¹⁴³

Η μαρτυρία του δάσκαλου Νυμφόπουλου φαίνεται να επιβεβαιώνεται από την εξέλιξη των γεγονότων καθώς η επιτροπή αποκατάστασης δίνει, εκείνη την περίοδο, παράταση στη διαδικασία κατάθεσης των αιτήσεων μετανάστευσης κάνοντας δεκτές εκπρόθεσμες αιτήσεις από τους κατοίκους των παραπάνω χωριών¹⁴⁴. Αντίστοιχα, το καλοκαίρι του 1925, γίνεται γνωστό ότι πρόκειται να μεταφερθεί μεγάλος αριθμός προσφύγων που

¹⁴¹ Επιστολή του Κ. Πολίτη, κάτοικου Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι). Θάρρος, 23/1/1925.

¹⁴² Μ. Νυμφόπουλος, *Ιστορία του χωριού Χρυσοκέφαλος και του σχολείου του*, Θεσσαλονίκη, 1969.

¹⁴³ Μετά από ενέργειες του μέλους της ελληνοβουλγαρικής επιτροπής μετανάστευσης, Διαμαντόπουλου, απορρίφθηκε η πρόταση του Βούλγαρου Πάρεδρου για συνολική επιθεώρηση στα χωριά, Τερλίτζ, Τσερέσοβο, Μπουτίμ, Καρά κιοϊ, Λειβάδιστα, Βέσμη, Στάρτισα, Άνω και Κάτω βροντού. Πραγματοποιήθηκε μόνο η επίσκεψη του Έλληνα αρμόδιου στο Ζύρνοβο (Κ. Νευροκόπι) για την εξέταση θεμάτων σχετικών με τις περιουσίες των μεταναστευόντων από τα χωριά Μπουτίμ και Λειβάδιστα. Ι.Α.Μ, / Γ.Μ.Α, φάκ. 69, 12/2/1925 & 14/2/1925.

¹⁴⁴ Ι.Α.Μ / Γ.Μ.Α, οπ. π., 17/2/1925

βρίσκονταν στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Ήπειρο, ώστε να εγκατασταθεί στις περιοχές που εγκαταλειφθήκαν από τους γηγενείς σλαβόφωνους με βουλγαρική εθνική συνείδηση¹⁴⁵. Πρόκειται κυρίως για τα χωριά Λόφτσα (Ακρινό)¹⁴⁶, όπου η μετακίνηση οφειλόταν στον χωρισμό του χωριού ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία μετά την χάραξη των συνόρων και τα χωριά Μπουτίμ (Κριθαράς) και Λειβάδιστα (Λειβαδάκι). Στα χωριά αυτά, μετά την στοχοποίηση τους εξαιτίας των διαπραχθεισών δολοφονιών από κατοίκους τους, οι τελευταίοι σταδιακά εγκατέλειψαν τις κατοικίες τους, φοβούμενοι την διάπραξη αντίποινων από την ελληνική πλευρά¹⁴⁷.

Μολονότι μεγάλος αριθμός των σλαβόφωνων πληθυσμών μετανάστευσε στη Βουλγαρία¹⁴⁸ ή σε πιο ασφαλείς τοποθεσίες στην περιοχή, η μεθόριος ζώνη συνέχισε να βάλλεται ακόμη από επιθέσεις -χαμηλής έντασης- ενόπλων σωμάτων από την Βουλγαρική μεθόριο. Τέτοιου είδους συμπλοκή, έλαβε θέση τον Οκτώβριο του 1926, στην περιοχή ανάμεσα στο Καρά Κιοϊ (Κατάφυτο) και στην Α. Βροντού χωρίς απώλειες εκατέρωθεν¹⁴⁹. Ανάλογης έντασης περιστατικό διεξήχθη και το φθινόπωρο του 1928, όταν μικρή ομάδα ενόπλων βουλγάρων επιτέθηκε σε ελληνικό φυλάκιο στην μεθόριο ζώνη του Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι)¹⁵⁰. Δείγμα της αποσταθεροποιημένης μεθοριακής κατάστασης αποτελεί και η αίτηση του Γραφείου εποικισμού Δράμας προς τη διοίκηση Χωροφυλακής Δράμας, ώστε η επικείμενη εγκατάσταση προσφύγων στην περιφέρεια Οσένιτσας (Σιδηρόνερο) να πραγματοποιηθεί με τη συνοδεία ισχυρής αστυνομικής δύναμης.¹⁵¹

¹⁴⁵ Πρόκειται για την μετακίνηση και εγκατάσταση 1500 οικογενειών Ποντιακής καταγωγής. Θάρρος, 31/8/1925.

¹⁴⁶ Θάρρος, 21/7/1925.

¹⁴⁷ Αναπαράγοντας από τον τύπο : «Οι βουλγαρόφωνοι κάτοικοι των χωριών Μπουτίμ και Λειβάδιστα εγκαταλείπουν τα χωριά των από της εποχής που έλαβον χώραν αι δολοφονίαι των τριών προσφύγων και κατέφυγαν εις άλλα χωριά και ιδίως εις Πλεύναν». Θάρρος, 27/3/1925

¹⁴⁸ Ι. Μιχαηλίδης, οπ. π., σ. 143-145.

¹⁴⁹ Θάρρος, 23/10/1926.

¹⁵⁰ Η επίθεση των Βουλγάρων προκάλεσε μάχη σώμα με σώμα με τους έλληνες φρουρούς του φυλακίου. Η έλευση ενισχύσεων από την ελληνική πλευρά απομάκρυνε τους βουλγάρους, χωρίς να υπάρχουν ιδιαίτερα σοβαροί τραυματισμοί. Θάρρος, 3/10/1928.

¹⁵¹ Θάρρος, 25/3/1927.

Ανεξάρτητα από τα κρούσματα ενόπλων επιθέσεων από τη βουλγαρική πλευρά τα οποία με τον καιρό μειώνονταν, η δυσχερής διαβίωση των πρόσφατα εγκατεστημένων πληθυσμών στην παραμεθόριο ζώνη της Δράμας διατηρούνταν χωρίς εμφανή βελτίωση. Για το λόγο αυτό, το Φθινόπωρο του 1928, πραγματοποιήθηκε συνέδριο αντιπροσώπων της παραμεθόριας περιοχής της Δράμας με σκοπό την άσκηση πίεσης στην τοπική και την κεντρική εξουσία, έτσι ώστε να αναδειχθούν τα προβλήματα της περιοχής και να δρομολογηθούν εξελίξεις. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια από το ψήφισμα της 1^{ης} ημέρας του συνεδρίου : « Γενική συνέλευσις 125 παραμεθόριων συνοικισμών Δράμας υποβάλλει υμίν θερμήν παράκλησιν όπως πάσῃ θυσίᾳ επισπευθῇ πληρωμὴ αποζημιώσεων παραμεθόριων πληθυσμῶν ὡν κατὰστασις ἀπελπιστικὴ ἀφόρητος. Πείνα πρωτοφανὲς μαστίζει παραμεθόριους. Ἀπερίγραπτος οἰκτρά, τρισάθλια, ἀφόρητος κατὰστασις τῶν. Ἀδυνατοῦσι παραμονὴν τῶν μεθόριον, ἀπειλούμενοι θάνατον πείνης. Διαρρεῦσῶσι πόλεις ἀπὸ σκληρὰν ἀνάγκην ζωῆς παρακινούμενοι. Μόνον πληρωμὴ ἀποζημιώσεων συγκρατῆται αὐτοὺς μεθόριον. Ἀπεικνυόμεθα πάσης ευθύνης».¹⁵²

2.2. Αντιπαράθεση σλαβόφωνων - ελληνικής εθνικής συνείδησης - με πρόσφυγες στα πεδινά του νόμου

Πέρα από την αναδυόμενη ένταση στις σχέσεις των βουλγαρίζοντων σλαβόφωνων με τις κρατικές αρχές και τους πρόσφατα εγκατεστημένους πρόσφυγες στην μεθόριο ζώνη, αποκαλύπτεται και η όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στους πρόσφυγες και στους σλαβόφωνους πληθυσμούς με ελληνική εθνική συνείδηση στην ενδοχώρα του νομού Δράμας¹⁵³. Τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την παραπάνω κατάσταση, αποκαλύπτονται

¹⁵² Το ψήφισμα αποστέλλεται προς τις πολιτειακές αρχές της χώρας και του νομού Δράμας καθώς και σε εφημερίδες της πρωτεύουσας. Την επιτροπή συνελεύσεως του συνεδρίου που υπογράφει και το ψήφισμα, αποτελούν οι : Μ. Κεκελέκης, Γ. Καραγκιόζογλου, Αντων. Τσαούς, Σ. Ιακωβίδης, Θ. Λαζαρίδης. Θάρρος, 12/11/1928. Λίγους μήνες νωρίτερα ο ανδρικός πληθυσμός του χωρίου Μπέλεν (Σίλλη), είχε κατέλθει με την μορφή διαδήλωσης στην πόλη της Δράμας για να διαμαρτυρηθεί προς τον Νομάρχη για τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης και την μη καταβολή των προσφυγικών αποζημιώσεων απειλώντας να μην επιστρέψουν στο χωριό τους εάν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους. Θάρρος, 23 & 24/4/1928.

¹⁵³ Από τον γραπτό λόγο του αρχισυντάκτη της εφημερίδας «Θάρρος», Κ. Τζαννετάκη, αναδύεται και η πολιτική χροιά της κόντρας εντόπιων – προσφύγων, όταν περιγράφει ειδήσεις

από τη διένεξη μεταξύ της τοπικής επιτροπής του συλλόγου «Μακεδονικός Αγών»¹⁵⁴ και μελών του συλλόγου πόντιων προσφύγων, τον Νοέμβριο του 1926¹⁵⁵. Η αφορμή για την όξυνση της αντιπαράθεσης δόθηκε από την δημοσίευση μιας επιστολής από την «Επιτροπή Προσφύγων Γκόρνιτσας» - στον τύπο της Θεσσαλονίκης - η οποία αφορούσε ένα περιστατικό βίας κατά πρόσφυγα που επρόκειτο να εγκατασταθεί στο χωρίο Γκόρνιτσα (Καλή βρύση), στην οποία οι υπογράφωντες κατήγγειλαν τη στενή σχέση σημαινόντων μελών της τοπικής κοινωνίας της Γκόρνιτσας (Καλή Βρύση) με ομάδες κομιτατζήδων που δρούσαν με βίαιο τρόπο στην περιοχή.¹⁵⁶

Η τοπική οργάνωση του συλλόγου «Μακεδονικός Αγών» αντέδρασε έντονα απαντώντας με ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα, στις κατηγορίες της Επιτροπής Προσφύγων, αναφέροντας : «Θα έλθω η ώρα που θα συζητήσωμεν δια τη άτιμον προπαγάνδα σας και τας συκοφαντίας σας καθ' όλων των Μακεδόνων. Τότε εάν δεν γνωρίζετε θα μάθετε πόσοι είμεθα και πόσοι ήρωες θύματα των Βουλγάρων έπεσαν από ημάς, από τα χωριά και την περιφέρειαν ην

από τον χώρο των γηγενών, αναφέρει ειρωνικά: «Οι αντιπροσφυγικοί σύλλογοι της πόλεως μας, των περιχώρων του Δοξάτου, Πλεύνης, Κρεμιδαρούς, Ποδονίφτη και όλης της Ελλάδος συνελθόντες ανεκήρυξαν επίτιμον πρόεδρον τον κ. Ιωάννην (εν. τον Μεταξά)». Θάρρος, 23 /12/1924.

¹⁵⁴ Συγκεκριμένα, επιτροπές μελών από τις κοινότητες, Πλεύνης (Πετρούσα), Γκόρνιτσας (Καλή βρύση), Καρλίκοβα (Μικρόπολη), Προσωτσάνης, Καλλιθέας. Αγών, 20/11/1926.

¹⁵⁵ Πρόκειται για τους Ε. Σπυράντη και Φ. Χαραλαμπίδη, σημαίνοντα μέλη του Συλλόγου Ποντίων προσφύγων Δράμας.

¹⁵⁶ Αγών, 20/11/1926. Η αντιπαράθεση μεταξύ των δυο πληθυσμιακών ομάδων είχε ξεκινήσει από τα τέλη του 1925, όταν πρόσφυγες που επρόκειτο να εγκατασταθούν στην Καρλίκοβα (Μικρόπολη), είχαν εκφράσει τα παραπόνά τους για την διαγωγή και την υποδοχή των εντόπιων κατοίκων του χωριού, οι οποίοι σε συνδυασμό με εντολή του αστυνομικού σταθμάρχη της περιοχής ανέβαλαν την εγκατάσταση των Ποντίων προσφύγων. Θάρρος, 23/11/1925. Η διένεξη συνεχίστηκε το επόμενο διάστημα μέσω επιστολών που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο, με τον αρχηγό των Ποντίων Φ. Χαραλαμπίδη να φτάνει στο σημείο να κατηγορεί τους εντόπιους κατοίκους της Γκόρνιτσας (Καλή βρύση) ότι έλαβαν μέρος στις σφαγές του Δοξάτου. Από την μεριά τους οι εντόπιοι κάτοικοι απάντησαν αναφέροντας πως το βουλγαρίζον στοιχείο του χωριού αποχώρησε μαζί με τον Βουλγαρικό στρατό το 1913, ενώ κατηγορεί την πρακτική της τοποθέτησης Ποντίων προσφύγων -οπλισμένων με όπλα τύπου Μάνλιχερ- στην περιοχή που λειτουργούν ως πολιτοφύλακες και δεν χαρακτηρίζονται για την συμπάθεια τους στον εντόπιο στοιχείο. Αγών 9/4/1926, το συγκεκριμένο φύλλο του «Αγώνα», περιέχεται στο Ι.Λ.Α.Κ, στην Καβάλα.

συκοφαντείτε [...] τότε που σεις προσκυνούσατε τα τσαρούχια των Τούρκων και των Τατάρων».¹⁵⁷ Εκτός από την προσπάθεια αποδόμησης των συκοφαντιών που τους απέδιδε η επιτροπή προσφύγων, τα μέλη του «Μακεδονικού Αγώνα», κατηγορούσαν τους ηγέτες των ποντίων προσφύγων ότι εξαπάτησαν τους προσφυγές, προοριζόμενους για εγκατάσταση στην Γκόρνιτσα, τάζοντας τους, τις περιουσίες των κατοίκων της Γκόρνιτσας όπως αναφέρει η επιστολή : «Επήρατε τους δυστυχείς πρόσφυγας πολιτοφύλακας από τα σύνορα και τους εγελάσατε ότι άμα τους φέρετε στην Γκόρνιτσαν θα διώξητε τους εντόπιους, θα πάρουν τα σπίτια των, τα χωράφια των, των βιό των. Αυτοί πίστευσαν και σας έδωκαν χρήματα να το κάνητε και έτσι ευρίκατε ευκαιρίαν να χρηματισθήτε όπως η δικαιοσύνη θα αποδείξη».¹⁵⁸

Ο πρόεδρος του συλλόγου των ποντίων προσφύγων Ε. Σπυράντης, απαντώντας στις κατηγορίες των εντόπιων του «Μακεδονικού Αγώνα», επέλεξε να υπονομεύσει την πατριωτική στάση των κατοίκων της συγκεκριμένης περιφέρειας σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινότητες της περιοχής την περίοδο του Μακεδονικού αγώνα, λέγοντας : «Δια την διατήρησιν του ελληνισμού της Μακεδονίας και ιδίως της Ανατολικής ηγωνίσθησαν πραγματικώς οι ακραιφνείς ελληνικοί πληθυσμοί Σερρών, Νιγρίτης, Δοξάτου, Παγγαίου, Τσατάλτζας (Χωριστή), Εδινερτζίκι (Ανδριανή) κλπ., οίτινες και δια τούτο κατεστράφησαν, που όμως οι αγώνες Πλεύνης (Πετρούσα), Γκόρνιτσης (Καλή βρύση), Καλλιθέας, Ρουσιλόβης (Χαριτωμένη), Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι), Μπελοτίντσης (Λευκόγεια) κ.λ.π, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων; Οι αγώνες του συνίστανται εις την υποδοχήν του βουλγαρικού στρατού κατά την εισβολήν τους εις Δράμαν.»¹⁵⁹

Η σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στις δύο πλευρές κατέληξε στα δικαστήρια τον επόμενο χρόνο, έπειτα από μήνυση των κατοίκων της Γκόρνιτσας (Καλή βρύση), εναντίων της επιτροπής προσφύγων, που απέστειλε την αρχική επιστολή διαμαρτυρίας και του Π. Πινάτση, τοπικού δημοσιογράφου και ανταποκριτή της εφημερίδας «Νεολόγος» εκείνη την περίοδο. Τελικά λίγο πριν την διεξαγωγή της δίκης και αφού η πλευρά των εντόπιων είχε καλέσει αρκετό αριθμό μαρτύρων για να αποδείξουν την συμμετοχή τους υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στον Μακεδονικό αγώνα, προέκυψε

¹⁵⁷ Αγών, 20/11/1926.

¹⁵⁸ Αγών, οπ. π.

¹⁵⁹ Θάρρος, 21/11/1926.

συμβιβασμός μεταξύ των δύο πλευρών με την πλευρά των κατηγορουμένων, προσφύγων, να πληρώνει τα δικαστικά έξοδα.¹⁶⁰

Το περιστατικό αυτό είναι ενδεικτικό των αγκυλώσεων που αμφότερες χαρακτήριζαν την πρόσληψη της μιας πληθυσμιακής κατηγορίας από την άλλη, στον συγκεκριμένο γεωγραφικά χώρο στα πεδινά του νομού. Από την πλευρά των γηγενών η μεγάλη προσφυγική πληθυσμιακή εισροή αποτελούσε απειλή για τη διαίωνιση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων σε έναν χώρο που τον θεωρούσε αποκλειστικά δικό της¹⁶¹. Από την άλλη πλευρά, τμήμα της ηγετικής ομάδας των Ποντίων προσφύγων - με όλες τις εσωτερικές της διαφοροποιήσεις - ερχόταν να αμφισβητήσει την δικαιοδοσία των γηγενών στην συγκεκριμένη περιοχή, κατηγορώντας τους συνολικά για έλλειψη επαρκούς πατριωτικής αγωνιστικότητας κατά τους εθνικούς αγώνες.

3. Συγκρουσιακή ροπή

3.1 Εντόπιοι - Πρόσφυγες

Τον Μάιο του 1924, διεξήχθει ένα από τα πρώτα περιστατικά ρήξης ανάμεσα στους πληθυσμούς του νομού Δράμας. Η σύγκρουση έλαβε μέρος στην περιοχή του χωριού Πλεύνα (Πετρούσα), ανάμεσα στους γηγενείς κατοίκους του ομώνυμου χωριού και στους Πόντιους πρόσφυγες του χωριού Μιναρέ Τσιφλίκ (Σιταγροί), λόγω κτηματικών διαφορών. Για την επίλυση της διαμάχης χρειάστηκε η επέμβαση της τοπικής χωροφυλακής, χωρίς να υπάρχουν σοβαροί τραυματισμοί εκατέρωθεν¹⁶². Στα τέλη της

¹⁶⁰ Θάρρος, 10/12/1927.

¹⁶¹ Για τις προσπάθειες σημειόντων μελών των γηγενών της περιοχής να κατοχυρώσουν αγροτικές εκτάσεις προς όφελος τους. Γ. Μπακάλη, οπ. π., σ. 83-85.

¹⁶² Η διένεξη των κοινοτήτων δεν έλαβε τέλος με την λήξη της σύγκρουσης καθώς δυο χρόνια αργότερα θα ξαναδημιουργηθούν προστριβές μεταξύ των κατοίκων. Θάρρος, 11/5/24 & 6/3/1926. Η Πλεύνα (Πετρούσα) είναι από τις ελάχιστες κοινότητες του νομού Δράμας, που

ίδιες χρονιάς «δεσπόζουν» τα επεισόδια μεταξύ γηγενών και προσφύγων των χωριών Κιούπ Κιοϊ (Πρώτη) και Μπάφρας - περιοχής υπαγόμενης στην περιφέρεια Δράμας - η σφοδρότητα των οποίων προκάλεσε έντονο ενδιαφέρον και παρέμβαση ανώτατων πολιτικών στελεχών¹⁶³. Η σφοδρή συμπλοκή των δυο πλευρών - άνω των εκατό ατόμων - οφειλόμενη σύμφωνα με τον τοπικό τύπο σε κτηματικές διαφορές¹⁶⁴, περιείχε ακόμα και χρήση όπλων από την οποία τραυματίστηκαν αρκετά άτομα. Τέσσερα άτομα τραυματίστηκαν σοβαρά, ενώ παράλληλα οι εντόπιοι κάτοικοι του Κιούπ Κιοϊ κατέστρεψαν τα καταλύματα των προσφύγων και τους στάβλους τους απαλλοτριώνοντας επίσης και μέρος των περιουσιών τους.¹⁶⁵

Η μη ικανοποιητική διευθέτηση της αντιπαράθεσης εντόπιων και προσφύγων και των διαφορών που απέρρεαν από αυτήν, οδήγησε το Υπουργείο Γεωργίας στην έκδοση διαταγής σχηματισμού τετραμελούς επιτροπής επίλυσης διαφορών μεταξύ εντόπιων και προσφύγων για την περιφέρεια της Δράμας¹⁶⁶. Μολονότι η επιτροπή λειτούργησε το επόμενο διάστημα η οριστική επίλυση των διαφορών μεταξύ εντόπιων και προσφύγων θα καθυστερούσε αφού οι αιτίες που γονιμοποιούσαν τις προστριβές δεν είχαν αντιμετωπιστεί ολοκληρωτικά με συνέπεια το έντονο κατά καιρούς ξέσπασμα της αντιπαράθεσης ανάμεσα σε εντόπιους και πρόσφυγες.

Αναφορικά με τις συγκρούσεις εντόπιων και προσφύγων στον αστικό χώρο, αυτή επιδεινωνόταν από την έλλειψη επαρκούς στέγης και τα παρεπόμενα της¹⁶⁷. Πέρα από

ήδη από το 1920 διαθέτουν γεωργικό συνεταιρισμό. Γ. Μιχαήλ, *Ελληνικός οδηγός*, Αθήνα, 1920, Τόμ. Α', σ. 129.

¹⁶³ Ο Πρωθυπουργός Μιχαλακόπουλος δηλώνε θλιμμένος για το γεγονός ότι χύθηκε αδελφικό αίμα και προέτρεπε τον Γ. Διοικητή Μακεδονίας, Κουρτίδη να κάνει ότι εκρίνε απαραίτητο για την αποφυγή παρομοίων περιστατικών και με την αρωγή των δικαστικών αρχών να φροντίσει ώστε να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι της αιματοχυσίας. Θάρρος, 8/11/1924.

¹⁶⁴ Διαφορετική ερμηνεία για τα αίτια της σύγκρουσης, αποκαλύπτει έγγραφο της ασφάλειας της Γ.Δ.Μ, το οποίο αποδίδει την ευθύνη για την διεξαγωγή των συγκρούσεων στην διείσδυση κομμουνιστικής επιρροής στον προσφυγικό κόσμο. Ι.Α.Μ, /Γ. Δ. Μ , φάκ. 89, σπ. π., σ. 5-6

¹⁶⁵ Συνολικά 24 τραυματίες εκ των οποίων οι 4 διακομίστηκαν με σοβαρά τραύματα στον νοσοκομείο Δράμας. Θάρρος, 6/11/1924. Κ. Κατσάπης, σπ. π. σ. 107-108

¹⁶⁶ Την επιτροπή συγκροτούσαν, ένας ανώτερος υπάλληλος του Υπουργείου, ένας Γεωπόνος, ένας πρόσφυγας κι ένας εντόπιος. Θάρρος, 27/3/1926.

¹⁶⁷ Το μέτρο της επίταξης κτιριακών εγκαταστάσεων δημόσιας και ιδιωτικής ιδιοκτησίας, με σκοπό την στέγαση του υπεράριθμου πληθυσμού των προσφύγων είχε κριθεί αναγκαίο για την πόλη της Δράμας. Ο υπουργός Πρόνοιας και Αντιλήψεως Δ. Πάζης, κατά την επίσκεψη

των αριθμό των αστέγων, οι πρόσφυγες που είχαν καταφέρει να στεγαστούν αντιμετώπιζαν προβλήματα με τους γηγενείς καθώς οι τελευταίοι χρησιμοποιούσαν την τακτική των εξώσεων χαρακτηρίζοντας ετοιμόρροπα αρκετά κτήρια, πετύχαιναν την έξωση των προσφύγων από οικίες ή ξενοδοχεία τα οποία είχαν επιταχτεί έτσι ώστε να τα πουλήσουν¹⁶⁸. Μάλιστα αρκετοί προσφυγές κατήγγειλαν την στάση αυτή των γηγενών προς τα αρμοδία Υπουργεία εσωτερικών και δικαιοσύνης ζητώντας την παρέμβαση τους για την άδικη στάση των ιδιοκτητών¹⁶⁹. Ενδεικτικό της στάσης των ιδιοκτητών, ήταν ότι η «Επιτροπή Στεγάσεως» της πόλης απέστειλε διάβημα στο Νομάρχη Δράμας με σκοπό να τον ενημερώσει για την ανήθικη μέθοδο κάποιων ιδιοκτητών και να εμποδίσει την χορήγηση αδειών κατεδάφισης, σε κτίρια που διέμεναν πρόσφυγες.¹⁷⁰

3.2 Προσφυγές εναντίων Προσφύγων

Το συγκρουσιακό κλίμα δεν αφορούσε αποκλειστικά τη διαμάχη ανάμεσα σε γηγενείς και προσφυγές αλλά και την ίδια την κατηγορία των προσφύγων. Στην Δράμα, το είδος αυτής της σύγκρουσης θα απασχολούσε και το μεγαλύτερο μέρος των βίαιων επεισοδίων μεταξύ του πληθυσμού για τον λόγο ότι ο νομός μετά την ανταλλαγή πληθυσμών αποτελούνταν κατά 2/3 από πρόσφυγες. Η ομάδα αυτή των προσφύγων, παρουσίαζε αρκετές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την καταγωγή, τις πολιτιστικές ιδιοτροπίες και τις κοινωνικές διαβαθμίσεις, ως εκ τούτου η επιτυχής συμβίωση αυτού

του στην πόλη στα μέσα Απριλίου του 1924 ενίσχυσε το μέτρο αυτό με την εφαρμογή του σε περισσότερες συνοικίες και κτιριακές υποδομές της Δράμας. Θάρρος, 15/4/1924.

¹⁶⁸ Θάρρος, 1/6/1924.

¹⁶⁹ Θάρρος, 28/5/1925.

¹⁷⁰ Γ. Μπακάλη, οπ. π., σ. 47-48.

του πληθυσμού θα συναντούσε εμπόδια που θα επιδείνωνε η ανεπαρκής σε πολλές περιπτώσεις διαδικασία αποκατάστασης τους σε αστικό ή αγροτικό επίπεδο.¹⁷¹

Όσον αφορά τη διαμάχη μεταξύ των προσφύγων στο αστικό περιβάλλον, αυτή γονιμοποιούνταν από τη διαδικασία που αφορούσε την παροχή στέγης. Ενισχύοντας την παραπάνω άποψη, ο «Σύνδεσμος Ποντίων Προσφύγων» της περιοχής προέβη σε ανακοίνωση στον τύπο της πόλης σχολιάζοντας αρνητικά το έργο της «Κοινοβουλευτικής επιτροπής περί διανομής των περί την Δράμαν προσφυγικών συννοικισμών» και τονίζοντας την άδικη μεταχείριση του Ποντιακού πληθυσμού σε σχέση με τις άλλες εθνοτικές ομάδες προσφύγων, οι οποίες έλαβαν μεγάλο μέρος των τουρκικών οικοπέδων της πόλης αλλά και αξιόλογα ακίνητα εντός αυτής, αναφέρει χαρακτηριστικά: « Δέον προς τούτοις να τονισθή ότι εις μεν τους Θράκας εδόθη ολόκληρος ο χώρος των τουρκικών μνημάτων και ο περί αυτά ένθα ηγειράν 500 οικίας, καθόσον έσχον το ευτύχημα να έλθωσι μετά των υπάρχοντων, και ο χώρος περί τον νέον κόσμον έν ω δύνανται άνέτως να χωρώσι 300 οικίαι. Εις δε τους Μικρασιάτας ουκ ολίγα γήπεδα, γραφεία και μαγαζεία εν τη πόλει».¹⁷²

Συνεχίζοντας τον επόμενο μήνα, Στενημαχήτες πρόσφυγες από την Αν. Ρωμυλία, επιτίθονταν κατά ποντίων προσφύγων στην πόλη της Δράμας, με σκοπό να μην επιτρέψουν την ανέγερση συννοικισμού των Ποντίων προσφύγων, η κατασκευή του οποίου είχε δρομολογηθεί μετά από την υπογραφή της σύμβασης της Ε.Α.Π με την ανάδοχη κατασκευαστική εταιρεία¹⁷³. Η σύρραξη έληξε μετά από ισχυρή επέμβαση της χωροφυλακής, που ως αποτέλεσμα είχε τον τραυματισμό αρκετών ατόμων και από τις δύο προσφυγικές ομάδες.¹⁷⁴

Στον χώρο της περιφέρειας του νομού Δράμας, ήδη από τον Αύγουστο του 1924, σημειώνονται σοβαρά επεισόδια συμπλοκών μεταξύ προσφύγων στην περιφέρεια του νομού Δράμας. Συγκεκριμένα, στο χωρίο Εσκή Κίοϊ (Νικοτσάρα), πραγματοποιήθηκαν συμπλοκές Μικρασιατών και Θρακών προσφύγων λόγω κτηματικών διαφορών, με

¹⁷¹ Για μια συνολική ματιά στην διαδικασία εγκατάστασης των προσφύγων – αστική ή αγροτική - στην περιοχή της Δράμας, βλ. Γ. Μπακάλη, οπ. π.

¹⁷² Ανακοίνωση του Συνδέσμου Ποντίων Δράμας & Ζυρνόβου. Θάρρος, 24/1/25.

¹⁷³ Θάρρος, 17/8/1924.

¹⁷⁴ Θάρρος, 17/9/1924.

αποτέλεσμα των τραυματισμό εννέα ατόμων¹⁷⁵. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, συνέβη ένα ακόμα σοβαρό περιστατικό αιματηρής σύγκρουσης ανάμεσα σε πρόσφυγες της περιφέρειας Δράμας. Πρόκειται για τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στο χωριό Κιουτσούκ Κιοϊ (Μικρό χωριό) μεταξύ των Ποντίων προσφύγων του Κιουτσούκ Κιοϊ και των Καυκάσιων προσφύγων του Καρά Τσαλή (Μαυρόβατος), που ως αφορμή είχαν για μια ακόμη φορά την αμφισβητούμενη δικαιοδοσία των γαιών υπέρ της μιας ή της άλλης κοινότητας. Η σύρραξη που ακολούθησε ήταν αρκετά σοβαρή με συνέπεια τον θάνατο δυο Καυκάσιων προσφύγων από το όπλο του αγροφύλακα του Κιουτσούκ Κιοϊ, ενώ τραυματίστηκαν σοβαρά 11 Καυκάσιοι πρόσφυγες από το Καρά Τσαλή και 11 Πόντιοι από το Κιουτσούκ Κιοϊ.¹⁷⁶

Η εξέταση των περιστατικών σύγκρουσης ανάμεσα σε πρόσφυγες δεν αναδύει γεγονότα προστριβών ή γενικευμένων συρράξεων για το 1925. Παρόλα αυτά, έπειτα από περιοδεία του αντιπρόσωπου της Ε.Α.Π Νικολετόπουλου, στην Προσωτσάνη και τα εντόπια χωριά της γύρω περιοχής - Ροσίλοβο (Χαριτωμένη), Κουμπάλιστα (Κοκκινόγειο) και Καρλίκοβα (Μικρόπολη) – στα οποία είχαν τοποθετηθεί πρόσφυγες δημιουργώντας μικτά χωριά, παρατηρούσε μέσα από έκθεση του, την διαίρεση ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους εντόπιους αλλά αξιολογούσε την διάσπαση ανάμεσα στους ίδιους τους πρόσφυγες, ως πιο ισχυρή. Ο αντιπρόσωπος της Ε.Α.Π εντόπιζε τα αίτια της διχόνοιας ανάμεσα στους πρόσφυγες, στο γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς παρουσιαζόμενοι ως αντιπρόσωποι των προσφύγων μπόρεσαν να υπεξαιρέσουν ικανά χρηματικά ποσά από την Επιτροπή Εποικισμού που προορίζονταν για την κάλυψη των αναγκών της προσφυγικής εγκατάστασης, προξενώντας την αντίδραση των συμπατριωτών τους.¹⁷⁷

Η επόμενη σοβαρή σύγκρουση μεταξύ προσφύγων στο νόμο Δράμας, διεξήχθη τον Μάιο του 1926, στην περιοχή του χωριού Καλαμπάκι, όταν κτηνοτρόφοι πρόσφυγες από την κοινότητα Γεδή Περέ (Νεροφράκτης), συγκρούστηκαν με αντίστοιχους από το Καλαμπάκι. Αφορμή της σύγκρουσης, αποτέλεσε η διεκδίκηση διαφιλονικούμενου βοσκότοπου από τους κατοίκους των δυο χωριών και για τον σκοπό αυτό συγκρούστηκαν ομάδες προσφύγων, άνω των διακοσίων ατόμων, με αποτέλεσμα τον

¹⁷⁵ Θάρρος, 5/8/1924.

¹⁷⁶ Θάρρος, 4/10/1924.

¹⁷⁷ Θάρρος, 12/3/1925.

σοβαρό τραυματισμό έξι ατόμων¹⁷⁸. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς συντελέστηκε ένα ακόμη επεισόδιο ρήξης, ανάμεσα σε πρόσφυγες, αυτή τη φορά στην περιοχή ανάμεσα στα χωριά Πασαλή Τσιφλίκ και Εσκή Κιοϊ (Νικοτσάρα), με αιτία την ανεπάρκεια γαιών που οδήγησε σε κατάληψη διαφιλονικούμενων εδαφών από την μια πλευρά, η σύγκρουση έληξε με τον τραυματισμό δώδεκα προσφύγων¹⁷⁹. Λίγες μόνο ημέρες αργότερα, νέα διαμάχη ξέσπασε, αυτή την φορά στο χωριό Οσμανίτσα (Καλός Αγρός) με την εμπλοκή αρκετών προσφύγων κατοίκων του χωριού και αφορμή κτηματικές διαφορές.¹⁸⁰

Το έτος 1927, δεν παρατηρούνται σοβαρά περιστατικά βίας μεταξύ προσφύγων, κατάσταση που διαφοροποιείται - σε μικρότερο βαθμό έντασης - το 1928, όταν τον Ιανουάριο, εκτυλίσσονται επεισόδια μεταξύ των Μικρασιατών προσφύγων του χωριού Κουζλού Κιοϊ (Πλατανιά), με τον τραυματισμό δυο ατόμων από χρήση περίστροφου. Να σημειωθεί ότι στο Κουζλού Κιοϊ εγκαταστάθηκαν αποκλειστικά πρόσφυγες, Μικρασιατικής καταγωγής¹⁸¹. Την ίδια περίοδο, αιματηρό επεισόδιο μεταξύ προσφύγων, χωρίς να υπάρχουν πληροφορίες για τα αίτια της συμπλοκής, σημειώθηκε και στο χωριό Καρα Καβάκ (Μαυρολεύκη), όπου κατοικείτο αποκλειστικά προσφυγές από την Α. Θράκη¹⁸². Η τελευταία σφοδρή σύγκρουση, μεταξύ προσφύγων για το 1928, πραγματοποιείται τον Δεκέμβριο του 1928, όταν προσφυγές, κάτοικοι του χωριού Λατσίστα (Προάστιο), συγκρούονται μαζί με τους αντίστοιχους του χωριού Γενή Τσιφλίκ (Ν. Σεβάστεια), με αφορμή κτηματικές διαφορές.¹⁸³

¹⁷⁸ Θάρρος, 6/5/1926.

¹⁷⁹ 10 πρόσφυγες από το Εσκή Κιοϊ και 2 από το Πασαλή Τσιφλίκ. Θάρρος, 6/10/1926.

¹⁸⁰ Θάρρος, 18/10/1926.

¹⁸¹ Κέρβερος, 15/1/1928

¹⁸² Κέρβερος, οπ. π.

¹⁸³ Θάρρος, 8/12/28.

3.3 Συγκρούσεις με ιδεολογικό περιεχόμενο

Μία ακόμη όψη της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον πληθυσμό της περιοχής, αυτήν τη φορά με ιδεολογικά χαρακτηριστικά μπορεί να αλιευθεί από τον χώρο των εργατικών οργανώσεων που δρούσαν στην πόλη. Η αύξηση του εργατικού δυναμικού που προκάλεσε η μαζική εισαγωγή προσφύγων στο νομό Δράμας, οδήγησε στην εντατικοποίηση της πολιτικοποίησης μεταξύ των εργατών αλλά και στον ανταγωνισμό μεταξύ των αντίπαλων ιδεολογικών συνδικαλιστικών οργανώσεων που επιδίωκαν τον προσεταιρισμό της ευρείας προσφυγικής εργατικής δύναμης. Ακριβώς αυτή η διεκδίκηση, ερέθισε την συγκρουσιακή φόρτιση και ρήξη στην διεκπεραίωση των εργατικών ζητημάτων. Από την μία πλευρά η ισχυρή παρουσία του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία» που παρουσίαζε ιδιαίτερα διεκδικητική στάση με δυναμικό τρόπο παρέμβασης στο καπνικό ζήτημα και με επιρροή από το Κ.Κ.Ε. Από την άλλη τα εκάστοτε συντηρητικά εργατικά σωματεία τα οποία πρωτοδημιουργήθηκαν με κρατική μέριμνα υπό τον φόβο ισχυροποίησης των ελεγχόμενων από το Κ.Κ.Ε διεκδικητικών σωματείων¹⁸⁴. Η κυριότερη λειτουργία των συντηρητικών σωματείων στην περιοχή ήταν η αναχαίτιση της ενδυνάμωσης των διεκδικητικών σωματείων από τον προσφυγικό πληθυσμό.¹⁸⁵

Ξεκινώντας από τον Αύγουστο του 1924, οπότε και εμφανίζεται η πρώτη σημαντική διένεξη μεταξύ εργατών στην πόλη της Δράμας. Συγκεκριμένα στην καπναποθήκη

¹⁸⁴ Την παραδοχή αυτή πραγματοποίησε ο Α. Παπαναστασίου σε συνεδρίαση της βουλής, βλ. π. υπ. 319. Ο ίδιος ο Κονδύλης παραδέχτηκε την χορήγηση χρημάτων με σκοπό την ίδρυση αντιδραστικών εργατικών σωματείων αντίπαλων των κομμουνιστικών, Σκρίπ, 21/11/1924, σ. 5. Στην πόλη της Δράμας το σημαντικότερο συντηρητικό σωματείο ήταν η «Πρόοδος», με ηγετικά στελέχη αρχικά τον περίφημο «Εφέσιο», «όργανο των καπνεμπορικών εταιρειών και της Χωροφυλακής» σύμφωνα με μαρτυρίες καπνεργατών της εποχής. Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, *Η ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*, Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2009, σ. 36. Χαρακτηριστική είναι η εντολή της Γ. Δ. Μ : « Διά των γραφείων εργασίας [...] το κράτος πάντα να υποστηρίζει αποτελεσματικώς πάντα τα αντικομμουνιστικά σωματεία ώστε πάς εργάτης νομιμόφρων να μην αναγκάζεται να προτιμά τα κομμουνιστικά σωματεία αλλά να έχει πεποίθησιν και εις τα αντικομμουνιστικά [...]». Ι.Α.Μ/Γ.Δ.Μ, φάκ. 89, οπ. π. σ. 7.

¹⁸⁵ Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, οπ. π. σ. 30.

«Γκλεν», σημειώθηκε διαμάχη μεταξύ των εργατών, όταν στελέχη του νεοσύστατου συντηρητικού σωματείου «Εθνικό Εργατικό Κέντρο» προσπάθησαν να αποσπάσουν υπογραφές από μη κομμουνιστές εργάτες για την εγγραφή στο σωματείο τους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση των κομμουνιστών εργατών κι έπειτα από λεκτική αντιπαράθεση ξεκίνησε ισχυρή συμπλοκή μεταξύ των δύο εργατικών ομάδων¹⁸⁶. Τον επόμενο μήνα σημειώθηκε μια ακόμη συμπλοκή κομμουνιστών εργατών με αντίστοιχους των εθνικών σωματείων, στο κέντρο της πόλης, χωρίς όμως να υπάρχουν πληροφορίες για την έκβαση των επεισοδίων.¹⁸⁷

Λίγο αργότερα, το φθινόπωρο του 1924 αξιολογείται, ως ιδιαίτερα θερμό όσον αφορά την διαμάχη μεταξύ των εργατικών οργανώσεων της πόλης. Αιτία σύγκρουσης του επόμενου περιστατικού ρήξης μεταξύ εργατών, στάθηκε η ενέργεια του καπνεμπορίου Πατρίκη, να αντικαταστήσει τους κομμουνιστές εργάτες της αποθήκης του με αντίστοιχους των εθνικών σωματείων. Η κίνηση αυτή προκάλεσε την οργισμένη αντίδραση των θιγέντων καπνεργατών οι οποίοι δημιούργησαν επεισόδια και προκάλεσαν την επέμβαση της χωροφυλακής¹⁸⁸. Η ρήξη ανάμεσα στα δύο σωματεία εργατών, επισφραγίστηκε με μια ακόμα σφοδρή σύγκρουση τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, η οποία έλαβε μέρος στο κέντρο της πόλης¹⁸⁹. Αφορμή για την έναρξη των εχθροπραξιών μεταξύ των εργατών υπήρξε η οργανωμένη μετάβαση μελών των εθνικών σωματείων στο καπνεργατικό κέντρο «Ευδαιμονία» με πρόφαση την διευθέτηση οικονομικών εκκρεμοτήτων. Η διάσταση απόψεων ανάμεσα στις δύο οργανώσεις σύντομα προκάλεσε την όξυνση της σύγκρουσης, που κορυφώθηκε όταν οι εθνικιστές εργάτες, προσπάθησαν να υψώσουν την ελληνική σημαία στο καπνεργατικό κέντρο «Ευδαιμονία» όπου έπειτα από σθεναρή αντίσταση των «πολιορκημένων» η σύγκρουση σταδιακά μεταφέρθηκε στο κέντρο της πόλης. Μετά από δυο ώρες συγκρούσεων, οπου έγινε χρήση ακόμα και όπλων, η σύγκρουση έληξε με την ισχυρή επέμβαση των αρχών

¹⁸⁶ Θάρρος, 10/8/1924.

¹⁸⁷ Θάρρος, 23 /9/1924.

¹⁸⁸ Θάρρος, 30/10/1924.

¹⁸⁹ Για μια συνολικότερη εικόνα στο ζήτημα βλ. την Ενότητα II, κεφάλαιο 1.

και είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό εφτά εργατών κι ενός αξιωματικού, όπως επίσης και την σύλληψη δώδεκα ατόμων.¹⁹⁰

Εκτός όμως από τις συγκρούσεις που αφορούν τους εργάτες ως μέρος ευρύτερων συλλογικών οργανώσεων υφίστανται και μεμονωμένα περιστατικά βίας, με πολιτικά αίτια. Παράδειγμα τέτοιων συμπεριφορών αποτελεί το επεισόδιο του Οκτώβριου του 1926, όταν καπνεργάτης έστησε ενέδρα σε καφενείο της πόλης, πυροβόλησε και τραυμάτισε τρία άτομα, επειδή είχε προηγούμενα μαζί τους. Στο περιστατικό συμμετείχε και ο ιδιοκτήτης του καταστήματος, ο οποίος τραυμάτισε έναν από τους τρεις με το μαχαίρι του¹⁹¹. Συνέχεια των ατομικών περιστατικών βίας, αποτελεί η δολοφονία καπνεργάτη, την άνοιξη του 1927. Την περίοδο εκείνη είχε εντατικοποιηθεί η σύγκρουση ανάμεσα σε στελέχη των ταξικών εργατικών οργανώσεων με τους αντίστοιχους των «κίτρινων σωματείων»¹⁹² σε πολλά κέντρα καπνεργασίας στη Μακεδονία και τη Θράκη¹⁹³. Έπειτα από έναν καυγά ανάμεσα σε αριστερούς και συντηρητικούς εργάτες το μεσημέρι της 1^{ης} Απριλίου, πρόεκυψε νέα συμπλοκή το ίδιο βράδυ προετοιμασμένη από πρωτοκλασάτα στελέχη του συντηρητικού σωματείου «Πρόοδος» τα οποία, κατασκόπευαν στελέχη του σωματείου «Ευδαιμονία». Η σύρραξη που προκλήθηκε είχε ως συνέπεια τη δολοφονία ενός καπνεργάτη, μέλους της «Προόδου».¹⁹⁴

¹⁹⁰ Η εφημερίδα Θάρρος κάνει λόγο για τραυματίες μόνο από την πλευρά των εθνικιστών εργατών. 5 & 6/11/1924.

¹⁹¹ Θάρρος, 31/10/1926.

¹⁹² Τα σωματεία αυτά αποκαλούνταν και «κίτρινα» λόγω της καθοριστικής συμβολής των καπνέμπορων ή του κράτους στην ίδρυση τους, με αποτέλεσμα την απουσία διεκδικητικής συνδικαλιστικής δράσης. Ενδεικτικά, το 1917, το 97% των εργατικών σωματείων ήταν αδρανή, το 1918, 51% και το 1919 61%. Κ. Φουντανόπουλος, Μισθωτή εργασία, οπ. π., σ. 108-109.

¹⁹³ Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 98.

¹⁹⁴ Στην σύρραξη συμμετείχε ενεργά ο πρόεδρος του συντηρητικού σωματείου «Πρόοδος», Θ. Σισμανίδης. Θάρρος, 2/4/1927, 3/4/1927, 7/4/1927. Νεκρός έπεσε ο Ε. Κετικίδης, από το αμφίστομο μαχαίρι του Μ. Παπαδόπουλου, Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 101. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1923, η ασφάλεια της Γ.Δ.Μ με εμπιστευτικό σημείωμα της προς τις τοπικές αρχές, πρότεινε μέτρα για την καταπολέμηση του κομμουνιστών ανάμεσα στα οποία είναι η κατασκοπεία και συλλογή πληροφοριών για τις κινήσεις τους. Ι.Α.Μ / Γ.Δ.Μ, Φάκ. 89, οπ. π. σ. 8.

Επιστρέφοντας σε συγκρουσιακά περιστατικά συλλογικής αντιπαράθεσης, ενδεικτικά του πολωτικού κλίματος στο πολιτικό επίπεδο μεταξύ του διεκδικητικού εργατικού κινήματος και της αντίδρασης σε αυτό, αφορούν και οι κινήσεις των συντηρητικών στοιχείων της πόλης, μεσούσης της δυναμικής καπνεργατικής απεργίας, το καλοκαίρι του 1927. Σε συλλαλητήριο που οργανώθηκε το απόγευμα της 4^{ης} Ιουνίου, με ομιλητές τον πρόεδρο του σωματείου αυτοκινητιστών Α. Πέτρου, τον Θ. Αθανασιάδη, διευθυντή του εμπορικού επιμελητηρίου και τον πρόεδρο του συντηρητικού σωματείου Καπνεργατών «Πρόοδος», αποφασίστηκε να επιδοθεί ψήφισμα στις τοπικές κι εθνικές αρχές. Το παραπάνω ψήφισμα στρεφόταν, α) κατά των αντεθνικών ενεργειών των Κομμουνιστών, β) διαμαρτυρόταν για την επιείκεια που επιδεικνύει η κυβέρνηση ως προς την διαχείριση της απεργίας και απαιτεί από αυτήν να δράσει αμείλικτα κατά των απεργών, γ) Διέταζε την άμεση διάλυση των αντεθνικών και προδοτικών οργανώσεων και δ) Ζητούσε από τους επαγγελματίες της πόλης να μην προσλαμβάνουν στις επιχειρήσεις τους, εργαζομένους από τα σωματεία των αριστερών¹⁹⁵. Από την πλευρά τους οι εκπρόσωποι του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία» κατήγγειλαν τις αρχές της Δράμας, ότι εξανάγκασαν με αυταρχικό τρόπο τους επαγγελματίες της πόλης να κλείσουν τα καταστήματά τους και να συμμετέχουν υποχρεωτικά στην συγκέντρωση.¹⁹⁶

Πέρα από τις συγκρούσεις ανάμεσα στις οργανώσεις των εργατών, αντιπαράθεση ανάμεσα στους κατοίκους της Δράμας σημειώνεται και στο ευρύτερο πολιτικό πεδίο. Η τάση αυτή, αποκαλύπτεται κατά την διάρκεια των δημοτικών εκλογών του Οκτωβρίου του 1925, διεξαγόμενων από το καθεστώς Πάγκαλου. Ο υποψήφιος δήμαρχος Δεϊμερντζόγλου – του αντιβενιζελικού χώρου – και τα μέλη του εκλογικού συνδυασμού του, κατά την διάρκεια προεκλογικής επίσκεψης στον προσφυγικό συνοικισμό της Ν. Κρώμνης, αποδοκιμάστηκαν έντονα από τους πρόσφυγες του συνοικισμού, σε βαθμό πρόκλησης γενικής σύρραξης με τμήμα της συνοδείας του υποψηφίου δημάρχου. Οι

¹⁹⁵ Θάρρος, 5/6/1927.

¹⁹⁶ Η εφημερίδα «Θάρρος», υπολογίζει σε 4.000, τους συμμετέχοντες στην συγκέντρωση. 5/6/1927, 6/6/1927. Να σημειωθεί ότι στην πόλη δραστηριοποιείται και η Α. Ε. Ο (αντικομμουνιστική ελληνική οργάνωση) η οποία με ανακοινώσεις της στον τοπικό τύπο την ίδια περίοδο, παρεμβαίνει υπέρ των συντηρητικών σωματείων αποκηρύσσοντας ταυτόχρονα την δράση των ριζοσπαστικών εργατικών οργανώσεων τα οποία χαρακτηρίζει : «όργανα του Μπολσεβικισμού». Θάρρος, 16/7/1927.

τελευταίοι, έφτασαν στο σημείο να ανοίξουν πυρ κατά των προσφύγων, όπως κατήγγειλαν οι τελευταίοι με ανακοίνωση τους στην εφημερίδα «Θάρρος».¹⁹⁷

3.4. Συγκρούσεις εναντίων των αρχών στο πλαίσιο εργατικών διεκδικήσεων

Εξέχουσα θέση σε αυτήν την κατηγορία σύγκρουσης, κατείχαν οι αγώνες των καπνεργατών της περιοχής, οι οποίοι συγκροτούσαν ένα κίνημα διεκδίκησης καλύτερων συνθηκών εργασίας και προστασίας των δικαιωμάτων τους σ' ένα ιδιαίτερα εύθραυστο περιβάλλον δράσης¹⁹⁸. Ένας σημαντικός παράγοντας που ενίσχυε το ασταθές περιβάλλον εργασίας προκαλούνταν από τη τακτική των εργοδοτών, οι οποίοι με προεξέχοντες τους καπνέμπορους εκμεταλλεύονταν την ανάγκη για εργασία των πολυπληθών -δυσχερώς διαβιούντων- προσφύγων, χρησιμοποιώντας την μέθοδο του λοκ-άουτ. Με την μέθοδο αυτή κατοχύρωναν εργασία, ακόμα και σε περιόδους απεργιακών κινητοποιήσεων με χαμηλά ημερομίσθια. Απέναντι στην διχαστική αυτή τακτική των εργοδοτών που λειτουργούσε διαλυτικά για την ενότητα του πληθυσμού της περιοχής αφού έστρεφε τους πρόσφυγες εργάτες ενάντια στους γηγενείς, οι εργατικοί αγώνες βρίσκουν απέναντι τους, τις αρχές της πόλης, οι οποίες τις περισσότερες φορές λειτουργούσαν ως προστάτες των καπνεμπορικών εταιρειών της πόλης.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Θάρρος, 25/10/1925.

¹⁹⁸ Τα πρώτα περιστατικά βιαιάς συμπεριφοράς των αρχών απέναντι σε συνδικαλιστές καπνεργάτες, καταγράφονται το 1922. Τον Φλεβάρη του 1922 ο Ε. Σταυρίδης, συνελήφθη κατά την διάρκεια συλλαλητηρίου με την κατηγορία ότι φώναζε αντιπολεμικά συνθήματα και ξυλοκοπήθηκε, ενώ την ίδια τύχη είχε και ο μουσουλμάνος ηγέτης των καπνεργατών Χιβζή που βασανίστηκε άγρια στο κρατητήριο, τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 79

¹⁹⁹ Οι αρχές εμφανίζονταν ιδιαίτερα προβληματισμένες με την ανησυχητική αποσκίρτηση εργαζομένων από τα εθνικά σωματεία λόγω της μεγάλης αεργίας που πλήττει την χώρα και την επακόλουθη ενσωμάτωση μεγάλου αριθμού εξ αυτών από τα εργατικά σωματεία που ελέγχονται από τους κομμουνιστές. Ι.Α.Μ / Γ.Δ.Μ, φάκ. 89, οπ. π., σ. 5-9.

Στο πλαίσιο των καπνεργατικών κινητοποιήσεων που γονιμοποίησαν οι καπνεργατικοί αγώνες στην Καβάλα το Νοέμβριο του 1924 και αποσκοπούσαν στην μη εξαγωγή των ανεπεξέργαστων κάπνων, εκδηλώθηκαν επεισόδια στην πόλη της Δράμας ανάμεσα σε πολυάριθμους καπνεργάτες και την χωροφυλακή. Δυο μέρες αργότερα ξέσπασαν συγκρούσεις ανάμεσα στον στρατό και σε καπνεργάτες στο χωριό Τσατάλτζα²⁰⁰, λίγο έξω από την Δράμα. Οι αρχές κατέλαβαν το καπνεργατικό σωματείο του χωριού ενώ κατέσχεσαν επίσης το αρχείο της τοπικής οργάνωσης «Παλαιών Πολेमιστών»²⁰¹, συλλαμβάνοντας έξι εργάτες²⁰². Αργότερα, η δικτατορία του Πάγκαλου λειτούργησε ανασταλτικά ως προς την περαιτέρω ανάπτυξη των εργατικών διεκδικήσεων στην περιοχή, παρόλα αυτά υπάρχουν περιστατικά που εμφανίζουν το συγκρουσιακό κλίμα της περιόδου. Ένα από αυτά, εξελίχτηκε τον Οκτώβριο του 1925, όταν λόγω της επιτεινόμενης αεργίας, υπήρξαν συμπλοκές στις καπναποθήκες Στυλίδη-Λήμου, καπνεργατών με αστυνομικούς, οι οποίοι ζήτησαν την βοήθεια

²⁰⁰ Το χωριό Τσατάλτζα (Χωριστή), λίγο έξω από την Δράμα, αποτελούσε έναν σημαντικό θύλακα ριζοσπαστικής πολιτικής δράσης καθώς αρκετοί κάτοικοι του χωριού εργάζονταν στα καπνεργοστάσια της Δράμας και της Καβάλας και είχαν την δυνατότητα να διαμορφώσουν πολιτική συνείδηση, Δ. Πασχαλίδης, Τ. Χατζηαναστασίου, *οπ. π. σ.* 295. Στις εκλογές του Νοέμβριου του 1926, το Κ.Κ.Ε. έλαβε την πλειοψηφία των ψήφων (256), οι Φιλελεύθεροι ακολούθησαν με (189), ενώ το Αγροτικό κόμμα έλαβε (118), Θάρρος, 8/11/1926. Αναδύεται έτσι μια ισχυρή επιρροή του ΚΚΕ αλλά και μια ευρύτερη προοδευτική πολιτική τοποθέτηση των κατοίκων η οποία απεικονίζεται από τους συλλόγους που υφίστανται στο χωριό όπως, τον σύλλογο δεσποινίδων Κομμουνιστριών ή τον ποδοσφαιρικό σύλλογο «Εργατικός Αστήρας Τσατάλτζης», ενώ η σφόδρα αντικομμουνιστική εφημερίδα «Κέρβερος» κάνει λόγο για ύπαρξη 5 Κομμουνιστικών φραξιών στην «Σοβιετική», όπως αναφέρει Τσατάλτζα, 30/10/1927. Σημαντικό είναι και το γεγονός της δημιουργίας στην Τσατάλτζα, γεωργικού συνεταιρισμού με αντικείμενο την εμπορική επεξεργασία και την κοινή πώληση καπνού εναντίον στα συμφέροντα των καπνέμπορων της περιοχής. Α. Κλήμης, *Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα*, ΠΑ. Σ. Ε. Γ. Ε. Σ, Αθήνα, 1985, τομ. Β', σ. 98.

²⁰¹ Η οργάνωση των Παλαιών Πολेमιστών στοχοποιείται από την ασφάλεια ως ένας αντεθνικός οργανισμός που βρίσκεται υπό των έλεγχω των κομμουνιστών, λειτουργώντας ανασταλτικά στην καλλιέργεια κλίματος υπέρ του πολέμου καθώς προτρέπει τα μέλη του να απόσχουν από ενδεχόμενη επιστράτευση, Ι.Α.Μ / Γ.Δ.Μ, φάκ. 89, *οπ. π., σ.* 6-7. Περισσότερα για την οργάνωση των Π. Πολेमιστών, βλ. *υπ.* 256.

²⁰² Δ. Λιβιεράτος, *οπ. π., σ.* 49. Να σημειωθεί ότι η τοπική εφημερίδα «Θάρρος» δεν αναφέρεται καθόλου στα γεγονότα.

στρατιωτών για την επιτυχή καταστολή της διαμαρτυρίας²⁰³. Ένα ακόμη παρεμφερές επεισόδιο, σημειώθηκε ένα μήνα αργότερα στην καπναποθήκη του οίκου «Σπήρερ» με την αστυνομία να επεμβαίνει και πάλι εναντίων των εργατών.²⁰⁴

Ο τερματισμός της δικτατορίας του Πάγκαλου - τον Αύγουστο του 1926 - χωρίς να σημαίνει αυτόματα, την έναρξη μιας φιλελεύθερης δημοκρατικής περιόδου, αποδεικνύεται πως επέδρασε ευνοϊκά στην καλύτερη οργάνωση των εργαζομένων και αρτιότερη παρασκευή των εργατικών τους κινητοποιήσεων, ταυτόχρονα όμως, η συνεχιζόμενη πρακτική εκμετάλλευσης των καπνεργατών από τους καπνεμπόρους, οδήγησε αρκετούς από τους πρώτους, στην ανάληψη ριζοσπαστικότερων εργατικών δράσεων. Ως εκ τούτου, τον Οκτώβριο του 1926, σημειώθηκαν επεισόδια στο καπνεργοστάσιο «Γκέρυ», όταν άεργοι καπνεργάτες πληροφορηθήκαν την πρωτοβουλία της εταιρείας να προβεί σε εξαγωγή ικανής ποσότητας ανεπεξέργαστων καπνών. Οι καπνεργάτες πέτυχαν με την κινητοποίηση τους να αναστείλουν προσωρινά την εξαγωγή των καπνών, η εταιρεία ωστόσο προέβη σε αντίποινα, προχωρώντας στην απόλυση της επιτροπής εργατών η οποία είχε σχηματιστεί με σκοπό την διαπραγμάτευση με την διοίκηση της εταιρείας.²⁰⁵

Στις αρχές του 1927 και πάλι στο καπνεργοστάσιο «Γκέρυ», όπως και στο προηγούμενο περιστατικό, πολυάριθμοι καπνεργάτες συγκεντρώθηκαν με σκοπό την αποτροπή φόρτωσης ανεπεξέργαστων καπνών προς εξαγωγή, από το λιμάνι της Καβάλας. Έπειτα από ισχυρή επέμβαση των δυνάμεων της χωροφυλακής, οι καπνεργάτες αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν συνέλευση και να διαμαρτυρηθούν για την πρακτική της εταιρείας, προ της ενέργειας αυτής όμως, μονάδες του στρατού που – κατά τις αρχές – επέστρεφαν από άσκηση, πλησίασαν αρκετά κοντά στους συγκεντρωμένους οι οποίοι προσπάθησαν να εμποδίσουν την διέλευση των στρατιωτών. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν να ποδοπατηθούν δυο καπνεργάτριες,

²⁰³ Θάρρος, 6/10/1925.

²⁰⁴ Θάρρος, 3/11/1925.

²⁰⁵ Αγών, 1 & 2/10/1926, Θάρρος, 1/10/1926.

αποκομίζοντας σοβαρά τραύματα²⁰⁶. Οι καπνεργάτες της Χωριστής σε ένδειξη συμπαράστασης απέκλεισαν τον δρόμο προς την Καβάλα.²⁰⁷

Οι επόμενες μεγάλες εργατικές κινητοποιήσεις, αφορούν και πάλι το καπνεργατικό κομμάτι του εργατικού δυναμικού της Δράμας. Με αφορμή την ψήφιση αρνητικών, για τους καπνεργάτες, νομοθετικών ρυθμίσεων²⁰⁸, εκδηλώθηκαν αρκετές εργατικές κινητοποιήσεις σε πόλεις με καπνεργάτες, το τρίτο δεκαήμερο του Μαΐου του 1927. Στην Δράμα, από τις αρχές της εκδήλωσης των κινητοποιήσεων συμμετέχει το σύνολο του καπνεργατικού κόσμου σε συγκεντρώσεις, άνω των τεσσάρων χιλιάδων καπνεργατών σε καθημερινή βάση, και με ψηφίσματα που στρέφονται κατά των ανήθικων πρακτικών των καπνεμπόρων, της διχαστικής τακτικής συνδικαλισμού των λεγόμενων «κίτρινων» σωματείων καθώς και κατά των ιδιαίτερα καταπιεστικών μεθόδων καταστολής από τις αρχές²⁰⁹. Η προετοιμασία των αστυνομικών δυνάμεων καταστολής είχε εμπλουτιστεί και από δυνάμεις του Στρατού καθώς περίπου 400 ένστολοι τοποθετήθηκαν ως φρουρά, στα διάφορα καπνεργοστάσια της πόλης, ενώ είχαν ληφθεί και δρακόντεια μέτρα για την περιφρούρηση των διαδηλώσεων με το σύνολο του δυναμικού, της ΙΧ Μεραρχίας που έδρευε στην Δράμα, να βρίσκεται σε επιφυλακή.²¹⁰

Την επόμενη ημέρα οι καπνεργάτες προσερχόμενοι στην εργασία τους αντιμετώπισαν την ισχυρή παρουσία των αρχών οι οποίες επέτρεπαν μόνο σε έναν

²⁰⁶ Θάρρος, 6/1/1927.

²⁰⁷ Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 105.

²⁰⁸ Πρόκειται την ψήφιση του νόμου « περί συστάσεως ταμείου ασφαλίσεως καπνεργατών ». Στα πλαίσια του οποίου θα γινόταν κράτηση 4% για το ταμείο, από τις αποδοχές των καπνεργατών, που εκείνη την εποχή ήταν πενιχρές. Δ. Λιβιεράτος. *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 1931*, Κομμούνα / Ιστορική μνήμη, Αθήνα, 1987, σ. 24.

²⁰⁹ Θάρρος, 26/5/1927. Ένα ενδιαφέρον περιστατικό από τις εξελίξεις των ημερών αφορά την παραπλάνηση του Δ. Στύλου, γ. γ της Π.Ο.Ε και απεσταλμένου του Κ.Κ.Ε για την καλύτερη οργάνωση των κινητοποιήσεων. Όταν αυτός έφθασε στην Δράμα στις 31/5/1927, θεώρησε λανθασμένα τα γραφεία της Προόδου (κίτρινο σωματείο), ως τα γραφεία της Πανεργατικής (το ταξικό εργατικό κέντρο), παραπλανήθηκε από τα στελέχη της Προόδου και τους αποκάλυψε τα οργανωτικά σχέδια της απεργιακής κινητοποίησης. Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 85.

²¹⁰ Θάρρος, οπ. π.

μικρό αριθμό εργατών - και από πριν καθορισμένο - να εισέλθει και να εργαστεί²¹¹. Από τις πρώτες πρωινές ώρες της 26^{ης} Μαΐου, σημειώθηκαν μικροεπεισόδια ανάμεσα σε καπνεργάτες και τις φρουρές των καπνεργοστασίων, τα οποία κορυφώθηκαν στο καπνεργοστάσιο «Κομέρσιαλ». Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας, η αστυνομία στην προσπάθεια της να διαλύσει το πλήθος των εργατών χρησιμοποίησε μέχρι και όπλα ενώ πραγματοποιήθηκε και έφιππη επέλαση με συνέπεια τον σοβαρό τραυματισμό τριών καπνεργατριών²¹². Επεισόδια διαδραματίστηκαν και στο άλλο μεγάλο καπνεργοστάσιο της Δράμας, αυτό του οίκου «Σπήρερ», όπου έφιππη δύναμη πραγματοποίησε κι εκεί έφοδο εναντίων των συγκεντρωμένων καπνεργατών με συνέπεια τον σοβαρό τραυματισμό τριών καπνεργατριών. Συνολικά σε όλη την διάρκεια της ημέρας συνελήφθησαν πάνω από τριάντα άτομα, στα οποία περιλαμβάνονταν και τα ηγετικά στελέχη του σωματείου «Ευδαιμονία»²¹³. Παράλληλα, την ίδια ημέρα η ΙΧ μεραρχία Δράμας, εξέδωσε διαταγή με την οποία μετέτρεπε το φρουρούμενο μέρος των καπνεργοστασίων σε φυλάκιο, στο οποίο οι εκάστοτε φρουρές διέθεταν διευρυμένη δικαιοδοσία άσκησης κατασταλτικών πρακτικών.²¹⁴

Ανάλογης έντασης και ακόμα βιαιότερες συγκρούσεις συνέβησαν και τον επόμενο χρόνο, συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1928, στα πλαίσια της παγκαπνεργατικής απεργίας που κηρύχτηκε λίγο μετά το πρώτο δεκαήμερο του ίδιου μήνα. Οι αρχές για μια ακόμη φορά ανέλαβαν την φρούρηση των καπνεργοστασίων με την πρόφαση την προστασία των εργατών που επιθυμούσαν να εργαστούν. Τα πρώτα επεισόδια συνέβησαν το πρωί της 12^{ης} Ιουνίου, όταν οι εργάτες του συντηρητικού σωματείου «Πρόοδος» κατευθυνόμενοι προς τα γραφεία τους για συγκέντρωση, δέχθηκαν επίθεση από έφιππες δυνάμεις του στρατού, με αποτέλεσμα τον σοβαρό τραυματισμό δυο καπνεργατριών²¹⁵.

²¹¹ Οι εργαζόμενοι αυτοί ήταν εφοδιασμένοι με μάρκες, τις οποίες είχαν προμηθευτεί από τους εκπροσώπους των συντηρητικών σωματείων της πόλης.

²¹² Θάρρος, 27/5/1927.

²¹³ Παρά τις προσπάθειες του βουλευτή του Κ.Κ.Ε, Σ. Μάξιμου που βρέθηκε εκείνη την ημέρα στην Δράμα, οι αρχές προχώρησαν στην απέλαση αρκετών συλληφθέντων στην Κρήτη και στη Σαμοθράκη. Θάρρος, 27/5/1927, σ. 1&4.

²¹⁴ Οι φρουρές μπορούσαν να απαγορεύσουν την συγκέντρωση πολιτών και σε περίπτωση επίθεσης ή γενικότερης αναταραχής, να κάνουν χρήση των όπλων τους. Θάρρος, 27/5/1927.

²¹⁵ Θάρρος, 13/6/1928.

Το γεγονός αυτό βοήθησε, το ήδη υπάρχον συναινετικό κλίμα –όσον αφορά τις συγκεκριμένες κινητοποιήσεις – μεταξύ των καπνεργατικών σωματείων της πόλης, που ως συνέπεια είχε την ενωμένη παρουσία των καπνεργατών στις κινητοποιήσεις²¹⁶. Η μαζικότητα των διαδηλώσεων προκάλεσε την ανησυχία της αστυνομίας, η οποία προσπάθησε να περιορίσει την δράση των διαδηλωτών αρκετά αυταρχικά²¹⁷. Μετά από μια συγκέντρωση στον κεντρικό κινηματογράφο της πόλης, αστυνομικοί με προεξέχοντα τον διοικητή χωροφυλακής Ι. Σταυριανό, επιχείρησαν να συλλάβουν τον ομιλητή, εκτελεστικό επίτροπο της Κ.Ο.Ε, Καπεταν Ανδρέου, η αντίδραση όμως των πολυπληθών συγκεντρωμένων τους προκάλεσε πανικό, με αποτέλεσμα να κάνουν χρήση όπλων, τραυματίζοντας σοβαρά δυο καπνεργάτες ενώ ένας ακόμα καπνεργάτης που χτυπήθηκε αγρία στο ίδιο περιστατικό, βρισκόταν σε κώμα.²¹⁸

Την επόμενη ημέρα, η μαζική ενωτική συγκέντρωση αριστερών και συντηρητικών καπνεργατών, προκάλεσε την άμεση επέμβαση των δυνάμεων της αστυνομίας που σε συνδυασμό με τα σώματα του στρατού και τις έφιππες δυνάμεις των αρχών ασφάλειας, διέλυσαν τις συγκεντρώσεις των εργατών κάνοντας για μια ακόμη φορά χρήση των όπλων και προκαλώντας τον πανικό στους πολίτες της Δράμας, μέρος των οποίων απάντησε στα πυρά με αποτέλεσμα των τραυματισμό ενός χωροφύλακα και ενός έφιππου στρατιώτη²¹⁹. Ο Νομάρχης Δράμας Τ. Χριστόπουλος, προσπαθώντας να κατευνάσει την οργή του κόσμου για τις βίαιες επιθέσεις των δυνάμεων ασφαλείας, απέδωσε την ευθύνη για τα γεγονότα στην «νευρικότητα των κατώτερων αστυνομικών οργάνων»²²⁰. Μετά το ιδιαίτερα σκληρό χτύπημα των αρχών τις πρώτες μέρες της απεργίας, οι αρχές επιδόθηκαν σε ένα ευρύ κύμα συλλήψεων και απελάσεων κατά των

²¹⁶ Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1927-1931*, οπ. π. σ. 77.

²¹⁷ Ο στρατός είχε στήσει πολυβόλα σε περιοχές της πόλης και σε συνεργασία με την αστυνομία καταδίωκε τους απεργούς σε όλη την πόλη. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1927-1931*, οπ. π. σ. 77.

²¹⁸ Θάρρος, 13/6/1928.

²¹⁹ Θάρρος, 14/6/1928. Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 90. Το γεγονός αυτό, αποδεικνύει ότι τμήμα των απεργών είχε οργανώσει την αντίσταση κατά των αρχών προχωρώντας ακόμα και σε επιθετικές ενέργειες, με χρήση όπλων. Η εφημερίδα Μακεδονία αναφέρει πως καπνεργάτρια αποπειράθηκε να δολοφονήσει τον διοικητή της αστυνομίας Ι. Σταυριανό, πυροβολώντας επανειλημμένα εναντίον του. Μακεδονία, 17/ 6/1928

²²⁰ Θάρρος, 14/6/1928.

καπνεργατών²²¹. Παράλληλα, το ισχυρότερο πλήγμα για το διεκδικητικό δίκτυο των εργατικών οργανώσεων της πόλης, αποτέλεσε η διάλυση - μετά από απόφαση των αρχών της πόλης - του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία», του σωματείου υποδηματεργατών και τέλος, του σωματείου εργατών επισιτισμού με την κατηγορία της άμεσης κομμουνιστικής επιρροής.²²²

Ενότητα II. Ο έλεγχος της κοινωνικής συμπεριφοράς

Το γεγονός της απότομης εισροής ενός τόσο μεγάλου πληθυσμιακού μεγέθους στην περιοχή της Δράμας αποτελεί από μόνο του ένα σημαντικό δεδομένο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και μελέτης. Στόχος της ενότητας αυτής είναι να εξεταστεί η αντιμετώπιση της κατάστασης που προκαλεί η διαχείριση του ετερόκλητου - πολιτιστικά και κοινωνικά - ανθρώπινου δυναμικού που συρρέει στην Δράμα από τους φορείς της τοπικής εξουσίας ή από παράγοντες που παράγουν πολιτική και μπορούν να επηρεάσουν πρόσωπα και καταστάσεις στην αναδιαμορφωμένη κοινωνία της Δράμας. Από την εξέταση των πηγών εμφανίζεται η έντονη συμμετοχή του τοπικού τύπου και ιδιαίτερα, των έντυπων που πρόσκεινται στον βενιζελικό χώρο, στις πολιτικές εξελίξεις της περιοχής αφού διαπιστώνεται η διαπλοκή του με άτομα του παρακρατικού μηχανισμού αλλά και η έντονη προσπάθεια του να ασκήσει επιρροή στην εκλογική

²²¹ Ήδη στις 14 ης Ιουνίου είχαν συλληφθεί περισσότερα από 30 άτομα, εκ των οποίων, απελάθηκαν οι 16. Να σημειωθεί ότι η απεργία έληξε μέσα το πρώτο δεκαήμερο του Ιούλη, με τις αρχές να συνεχίζουν τον διωγμό των πολιτικών φρονημάτων σε όλη την περίοδο της απεργίας. Θάρρος, 15/6/1928.

²²² Μετά από συνεδρίαση του Δικαστηρίου Πρωτοδικών στα τέλη του Φεβρουαρίου του 1928, η απόφαση για την διάλυση των εν λόγω σωματείων ανακοινώνεται στον τύπο στις 4 Μαρτίου του ίδιου έτους. Η απόφαση κάνει λόγο για την προσπάθεια από τα παραπάνω σωματεία να προσηλυτίσουν στον κομμουνισμό, στρατιώτες, μαθητές και τροφίμους των ορφανοτροφείων παράλληλα με την προσπάθεια εισαγωγής ανατρεπτικού κλίματος στους παραπάνω χώρους. Θάρρος, 24/2/1928, 4/3/1928. Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, Ιστορία του Καπνεργατικού Κινήματος Δράμας(1840-1940), Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2009, σ. 68.

προτίμηση των κατοίκων της περιοχής και να προβάλλει τα κατάλληλα -σύμφωνα με τα δικά του δεδομένα- πρότυπα ιδανικής εργατικής συμπεριφοράς. Μέσα από την στάση των εφημερίδων θα εξεταστεί η ενδεχόμενη ύπαρξη στοιχείων αυταρχικότητας στην εξέλιξη ζητημάτων κεντρικού ενδιαφέροντος όπως το καπνικό ζήτημα, σε συνδυασμό με την τροπή που παίρνει η αναδυόμενη αντιπαράθεση στους κόλπους του εργατικού κόσμου της πόλης καθώς δημιουργούνται συντηρητικά εργατικά σωματεία με την αρωγή του κράτους, μέλη των οποίων ασκούν βία στους εργάτες των ήδη υπαρχόντων διεκδικητικών σωματείων.

Το δεύτερο κομμάτι αυτής ενότητας θα απασχολήσει η διερεύνηση των αιτιών της δυναμικής ανάμιξης του στρατιωτικού παράγοντα στην ανάπτυξη του αθλητισμού της περιοχής. Σε σχέση πάντα με την προσπάθεια έλεγχου της κοινωνικής συμπεριφοράς του τοπικού πληθυσμού, επιλέγεται αυτός ο τομέας ώστε να αναδυθούν γεγονότα και να εξεταστούν συμπεριφορές από περιοχές της κοινωνικής ζωής που εκ πρώτης όψεως δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η στόχευση αυτού του κεφαλαίου είναι να αναζητηθούν τα αίτια ανάμιξης του στρατιωτικού παράγοντα στην αθλητική κίνηση όπως επίσης και οι λόγοι της σύνδεσης του στρατιωτικού στοιχείου με συγκεκριμένους επιφανείς οικονομικά παράγοντες της Δραμινής κοινωνίας και η συμπόρευση τους στο γυμναστικό σύλλογο «Δόξα». Ο σύλλογος, αν και ιδρύεται από γηγενείς το 1918²²³ λόγω και των γενικότερων συνθηκών που δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη αθλητικής δραστηριότητας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη δράση. Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών όμως επανανοηματοδοτείται η λειτουργία του από τους παραπάνω φορείς, στοιχείο που θα οδηγήσει στην ισχυροποίηση και ηγεμόνευση του τελευταίου στην αθλητική δραστηριότητα της περιοχής. Ενδιαφέρει εδώ να εξεταστεί κάτω από ποιες προϋποθέσεις πραγματοποιήθηκε αυτή η μετάβαση και αν η παρουσία στον σύλλογο, φορέων συντηρητικής ιδεολογίας, όπως ο στρατιωτικός παράγοντας και οι εκπρόσωποι της αστικής τάξης, περιόριζε την συμμετοχή στον σύλλογο ατόμων εναλλακτικής πολιτικής τοποθέτησης αλλά και δρούσε αναχαιτιστικά ως προς την λειτουργία ανταγωνιστικών αθλητικών συλλόγων με διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα, όπως τα αθλητικά σωματεία των εργατών της πόλης, που αναπτύσσονται μετά το 1927.

²²³ Β. Τσιαμπούσης, Δόξα Δράμας 1918-1965, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, 1996, σ. 7.

Κεφάλαιο 1. Η συμβολή του φιλοβενιζελικού τύπου στον έλεγχο της κοινωνικής συμπεριφοράς και την αυταρχική διευθέτηση των κοινωνικών ζητημάτων / Έντονη πολιτικοποίηση τοπικού τύπου, υποστήριξη των κρατικά σχεδιασμένων εργατικών σωματείων που δρουν αυταρχικά, απελευθέρωση εμπορίου ανεπεξέργαστων καπνών παρά την αντίθετη θέληση καπνεργατών-καπνοπαραγωγών

Αντικείμενο του πρώτου τμήματος αυτής της ενότητας είναι η εξέταση της ανάμιξης και της δυναμικής συμμετοχής του τοπικού τύπου στην διαμόρφωση των τοπικών εξελίξεων. Η ύπαρξη ισχυρών τοπικών μπλοκ παραγωγής πολιτικής που λειτουργούν ως αντιπρόσωποι των κεντρικών πολιτικών σχηματισμών, ο αναβαθμισμένος ρόλος του στρατού στην περιοχή αλλά και η παρουσία σημαντικών εταιρειών από τον χώρο της καπνοβιομηχανίας φέρονται ως ικανοί να επηρεάσουν τους κανόνες διεξαγωγής του πολιτικού αγώνα με σκοπό την επίτευξη του συμφερόντων τους, επιδρώντας άμεσα στην καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας. Η χρησιμότητα του τοπικού τύπου και ιδιαίτερα του τμήματος που πρόσκειται στον βενιζελικό χώρο, ως αγωγού διοχέτευσης της επιθυμητής ιδεολογίας είναι πιθανό να εμφανίστηκε ως ένας ιδανικός τομέας παρέμβασης των παραπάνω δικτύων έτσι ώστε να προωθήσουν την επιρροή τους. Ο τύπος δεν ορίζεται ως ένας εντελώς χειραγωγημένος θεσμός που τελεί υπό την ομηρία των πολιτικών και οικονομικών ελίτ αλλά η πολιτική αστάθεια της περιόδου και οι οικονομικές δυσχέρειες τον καθιστούν περισσότερο ευάλωτο ώστε να δεχτεί την επιρροή των οικονομικών και πολιτικών ελίτ.

1.1 Η χειραγωγή της εκλογικής συμπεριφοράς

Ξεκινώντας από μια γενική παρατήρηση, όσον αφορά τον τοπικό τύπο σχετικά με την εμφάνιση και κυκλοφορία των εφημερίδων την συγκεκριμένη περίοδο, διαπιστώνει κανείς ότι αρκετά από τα έντυπα εκδόθηκαν λίγο πριν την τέλεση εκλογικών αναμετρήσεων ή την πραγματοποίηση δημοψηφισμάτων. Κατοχυρώνεται έτσι, ως ένα βαθμό, η εργαλειακή χρησιμοποίηση του τύπου με σκοπό την προπαγάνδισή θέσεων και

υποψηφιοτήτων και όχι τόσο το ενδιαφέρον για την ενημέρωση. Παραδείγματα τέτοιας πρακτικής, μπορούν χαρακτηριστούν εφημερίδες, όπως η «Σάλπιγξ»²²⁴, υπό τον Θ. Αθανασιάδη, η «Εθνική» με εκδότη τον Γ. Συρούκη²²⁵ ή «Ο Κήρυξ της Δράμας»²²⁶ ενώ και το «Θάρρος» μπορεί να ενταχθεί ως έναν βαθμό σε αυτήν την κατηγορία αφού ιδρύεται τον Νοέμβριο του 1923 λίγες μέρες πριν την διεξαγωγή των εκλογών της 6^{ης} Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου, συμμετέχοντας ενεργά στην εκλογική αναμέτρηση²²⁷. Επίσης πριν από τη διενέργεια του δημοψηφίσματος σχετικά με την κατάργηση ή όχι της μοναρχίας, εμφανίστηκε για μικρό διάστημα, η εφημερίδα «Ελευθερία»²²⁸, ενώ λίγο πριν την διεξαγωγή των εθνικών εκλογών τον Νοέμβριο του 1926, εμφανίζεται ο «Νέος ορίζων», βενιζελικής πολιτικής τοποθέτησης.²²⁹

Συμπληρωματικά προς αυτήν την κατεύθυνση, λειτουργούν οι δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο με θέμα την προσέλκυση ψήφων προς την επιθυμητή για την εκάστοτε εφημερίδα, πολιτική στέγη. Ξεκινώντας από το «Θάρρος» αποκαλύπτεται ένα σαφές πατερναλιστικό ύφος, ιδιαίτερα προς τους πρόσφυγες, το οποίο εκδηλώνεται έντονα κατά την εκάστοτε προεκλογική αναμέτρηση. Άρθρα με τίτλο, «το νου σας πρόσφυγες»²³⁰, εμφανίζονται από τις πρώτες μέρες λειτουργίας της εφημερίδας λίγο πριν τις εκλογές του 1923. Επίσης, η εφημερίδα δεν στέκεται μόνο στην προπαγάνδισή των προτερημάτων του προτεινόμενου υποψηφίου και του πολιτικού χώρου στον οποίο

²²⁴ Η εφημερίδα έπαυσε να εκδίδεται μετά τις εκλογές, τον Νοέμβριο του 1920. Θ. Αθανασιάδης, *Ημερολόγιο Αν. Μακεδονίας 1930*, Ιστορική ανασκόπηση της τυπογραφίας, Δράμας, Κυριαζόπουλος-Πεντζίκης, σ. 36-38.

²²⁵ Η εφημερίδα είχε επανεμφανιστεί για λίγο πριν τις εκλογές τον Δεκέμβριο του 1923. Θάρρος, 18/11/1924.

²²⁶ Η εφημερίδα αφορά δισεβδομαδιαία έκδοση με διευθυντή τον Ι. Καραμαλίκη (δικηγόρος) που πρωτοεμφανίζεται τον Νοέμβρη του 1923, χωρίς ιδιαίτερη διάρκεια. Ν. Ρουδομέτωφ, Ο τύπος της Δράμας 1916-1941, σ. 497-498, στο Χρ. Φαράκλας, Ν. Γεωργιάδης, *Η Δράμα και η περιοχή της, Δ' επιστημονική Συνάντηση*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2002, σ. 499

²²⁷ Θάρρος, 5/12/1923.

²²⁸ Θάρρος, οπ. π.

²²⁹ Συγκεκριμένα στις 17/10/1926. Ιδιοκτήτης της εφημερίδας είναι ο Λ. Θεοδωρίδης πολιτικός σχετιζόμενος με τον αγροτικό τομέα από τον βενιζελικό χώρο, ο οποίος εκλέγεται και βουλευτής με την ένωση Φιλελευθέρων το 1926 και το 1936. Κ. Τσιούμης, *Εκλογές και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο Νομό Δράμας κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1923-1936)*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 1998, σ. 720-722.

²³⁰ Θάρρος, σ. 1, 13/12/1923

ανήκει αλλά λειτούργει και αντισταθμιστικά στον πολιτικό αγώνα, μη επιθυμητών υποψηφίων, όπως αυτών του κομμουνιστικού χώρου²³¹ ή υποψηφίων που πρόσκεινται στο αντιβενιζελικό πολιτικό μπλοκ.²³²

Το «Θάρρος» φιλοξενεί κείμενα από διάφορες ομάδες ή επιτροπές, που ουσιαστικά αναπαράγουν τον λόγο της εφημερίδας, παρουσιάζεται έτσι το φαινόμενο ανακοινώσεων όπως αυτών, της επιτροπής προσφύγων, λίγο πριν την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος τον Μάρτιο του 1924, με ξεκάθαρο σκοπό τον επηρεασμό του αποτελέσματος²³³. Ακόμα μια ομάδα προσφύγων, με την παρέμβαση της στην εφημερίδα - μέσω επιστολής - παρακινεί, μια έτερη επιτροπή προσφύγων (η οποία με προκήρυξη της, προτείνει την δημιουργία εθνικού δημοκρατικού συλλόγου), να αναζητήσει την λύση των προσφυγικών ζητημάτων μόνο μέσα στα πλαίσια του βενιζελικού χώρου²³⁴. Αντίστοιχο δείγμα που αφορά τον επηρεασμό της εκλογικής συμπεριφοράς των προσφύγων ψηφοφόρων παρουσιάζεται στις δημοτικές εκλογές, τον Οκτώβριο του 1925, με τίτλο «Προσέξατε πρόσφυγες»²³⁵. Ενώ κατά τις εθνικές εκλογές του 1926, με ανακοίνωση της στην εφημερίδα, ομάδα επιφανών προσφύγων, δηλώνουν ότι αποσύρουν την στήριξη από το κόμμα της αποκαταστάσεως προσφύγων, και στρέφονται στον χώρο των φιλελευθέρων, δημιουργώντας έτσι κλίμα, σαφούς πολιτικής παρακίνησης προς τους πρόσφυγες, σχετικά με την πολιτική τους τοποθέτηση²³⁶. Στις ίδιες εκλογές, η εφημερίδα θα αφιερώσει μεγάλο μέρος της ύλης της στην προπαγάνδα υπέρ των φιλελευθέρων υποψηφίων. Με τετραήμερη καθημερινή αρθρογραφία της υπό τον τίτλο «Πρόσφυγες και εκλογή», θα επαναχρησιμοποιήσει όλα τα παραπάνω εργαλεία για διαμορφώσει μια ιδανική εικόνα για τους επιθυμητούς υποψηφίους του βενιζελικού

²³¹ Το άρθρο αφορά την υποψηφιότητα του κομμουνιστή Μ. Κωνσταντινίδη, Θάρρος, 12/12/1923.

²³² Πολεμική αρθρογραφία κατά του ανεξάρτητου υποψηφίου δημάρχου Α. Δεϊρμεντζόγλου συντηρητικών πεποιθήσεων. Να σημειωθεί ότι ο παραπάνω υποψήφιος άνηκε στον τοπικό συνδυασμό των Ελευθεοφρόνων του Ι. Μεταξά στις βουλευτικές εκλογές τον Νοεμβρίου του 1926. Θάρρος, 1/10/1925 & Αγών, 7/11/1926.

²³³ Θάρρος, 6/4/1924.

²³⁴ Θάρρος, 12/10/1924.

²³⁵ Θάρρος 17/10/25.

²³⁶ Θάρρος, 5/11/1926

χώρου και ταυτόχρονα να υποβαθμίσει την πολιτική θέση των αντιβενιζελικών και των κομμουνιστών.²³⁷

Η εμφάνιση και κυκλοφορία του αντιβενιζελικού έντυπου, «Αγών», θα λειτουργήσει ανταγωνιστικά προς το «Θάρρος» καθώς με τη ρητορική του θα προσπαθήσει να αποδώσει τις ευθύνες της ατελέσφορης διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος και των συμφόρων που πηγάζουν από αυτό, στην πλευρά των βενιζελικών δυνάμεων. Με μια εκτενή αρθρογραφία σε έντονο ύφος²³⁸, καλεί τον προσφυγικό κόσμο να χειραφετηθεί από την ηγεμονία των βενιζελικών πολιτικών κύκλων, συνδέοντας τα πάθη τους με την υπερβολική προσκόλληση στον παραπάνω πολιτικό χώρο²³⁹. Παράλληλά με την προπαγάνδισή των θέσεων, των δικών της αντιπροσώπων, η εφημερίδα, θα επιδοθεί σε μια συστηματική εκστρατεία καταγγελίας της δράσης των βενιζελικών μηχανισμών, κατά την διάρκεια των εκλογικών αναμετρήσεων, κατηγορώντας τους για βία και νοθεία.²⁴⁰

Ο «Νέος Ορίζων» από την πλευρά του και σε σχέση με την πολιτική του στάση κατά την προεκλογική περίοδο, αποπειράται να συμβάλει στην συνένωση όλων των προσφυγικών ομαδοποιήσεων κάτω από την στέγη του κόμματος των φιλελευθέρων²⁴¹. Το ίδιο πατερναλιστικό ύφος που χρησιμοποιείται και στα υπόλοιπα έντυπα συναντάται κι εδώ. Άλλη μια φορά ο τίτλος «το νου σας πρόσφυγες»²⁴² χρησιμοποιείται στην πρωτοσέλιδη στήλη εφημερίδας, παρακινώντας τους προσφυγές να ψηφίσουν τους δύο

²³⁷ Τετράημερη προεκλογική τοποθέτηση με τίτλο «Πρόσφυγες κ εκλογή», Θάρρος, 24/9/26

²³⁸ Όσο τις επιτρέπεται από το καθεστώς Πάγκαλου, η εφημερίδα τοποθετείται με το πρωτοσέλιδο άρθρο, «Χειραφετηθείτε», απευθυνόμενο προς τους πρόσφυγες της περιοχής. Αγών, 23/4/1925.

²³⁹ Πρωτοσέλιδο άρθρο που περιγράφει τα πάθη των προσφύγων λόγω και της προσκόλλησης τους στον βενιζελικό πολιτικό χώρο, με τίτλο «Εάν δεν εφοβούμην». Αγών, 26/4/1925.

²⁴⁰ Παραθέτει την συνέντευξη του Ι. Μεταξά, που απευθύνεται με σφοδρότητα ενάντια στις παρατυπίες κατά την διεξαγωγή των εθνικών εκλογών του 1923. Ενώ αμέσως μετά τις δημοτικές εκλογές του 1925, στο πρωτοσέλιδο της, κάνει λόγο για «αισχρά σκανδαλώδης νόθευση των εκλογών». Αγών, 5/5/1925 & 26/10/1925.

²⁴¹ Πρωτοσέλιδη καταχώρηση με τίτλο «Όχι τις παραφυάδες αλλά το κόμμα!». Νέος Ορίζων, 30/10/1926.

²⁴² Νέος Ορίζων, 24/10/1926.

συνδυασμούς των Φιλελευθέρων και όχι τους προσφυγικούς συνδυασμούς²⁴³. Όσον αφορά τα αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα, η εφημερίδα δίνει μεγαλύτερο βάρος στη ρήξη με το αντιβενιζελικό πολιτικό μπλοκ και συγκεκριμένα κατά του αρχηγού των ελευθεροφρόνων Ι. Μεταξά²⁴⁴. Σχετικά με τον κομμουνιστικό χώρο - αν και δεν μπορεί να γίνει μια ασφαλή εκτίμηση λόγω έλλειψης μεγάλου εύρους του αρχείου της εφημερίδας - χρησιμοποιείται μια πιο ήπια στάση στην προσέγγιση του συγκεκριμένου πολιτικού χώρου. Εν τούτοις και ο «Νέος Ορίζων» δεν αποφεύγει την επιθετική στάση απέναντι στους κομμουνιστές, προειδοποιώντας τους αναγνώστες του για την επικινδυνότητα του κομμουνισμού και ορίζοντας τον ως μια ιδεολογία διαβρωτική για την κοινωνία παρέχοντας παράλληλα πληροφορίες για τις πιθανές εστίες δράσης των οπαδών του, στα πλαίσια του αστικού καθεστώτος. Η παραπάνω εφημερίδα αναγνωρίζει την κακή κατάσταση του κράτους ως την κυριότερη αιτία για την απήχηση που σημειώνει η κομμουνιστική ιδεολογία στην τοπική κοινωνία.²⁴⁵

²⁴³ Νέος Ορίζων, 19/10/1926.

²⁴⁴ Νέος Ορίζων, 27/10/1926.

²⁴⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας αρθρογραφίας είναι το κείμενο με τίτλο: «Κομμουνισμός, Κράτος, Αγρόται». Νέος Ορίζων, 22/12/1926.

1.2 Τύπος & εργατική διεκδίκηση / η σπουδή του φιλοβενιζελικού τύπου προς την εξύψωση των συντηρητικών σωματείων και την συκοφάντηση των διεκδικητικών εργατικών οργάνων.

Στον τομέα των εργασιακών ζητημάτων, οι εφημερίδες επιστρατεύουν έναν πολύ προσεχτικό τρόπο για να παρουσιάζουν τα θέματα που αφορούν τις εργατικές διεκδικήσεις, τις διαμαρτυρίες των εργαζομένων αλλά και την στάση της αστικής ελίτ της περιοχής, απέναντι τους. Από την στιγμή που μεγάλο μέρος του αναγνωστικού κοινού αποτελείται από εργαζόμενους, ο τύπος δεν μπορεί να μην προσφέρει ενημέρωση για τα τεκταινόμενα στο χώρο αυτό. Δεν παραλείπει όμως, να προτάσσει την δική του στάση ως πρότυπο, της ενδεικτικής εργατικής συμπεριφοράς. Έτσι το σύνολο του τύπου που πρόσκειται στον βενιζελικό χώρο²⁴⁶ αναγνωρίζει μεν, την ανάγκη καλύτερης αντιμετώπισης των εργατικών ζητημάτων από το κράτος, υποσκάπτει όμως οποιαδήποτε δυναμική τοποθέτηση των εργατικών ομάδων, καθώς την αξιολογεί ως επικίνδυνη για την κοινωνική γαλήνη. Επιλέγει έτσι, την μη παροχή χώρου στις στήλες του, σε ανακοινώσεις από οργανώσεις των ριζοσπαστικών εργατικών σωματείων. Με τον τρόπο αυτό, υπονομεύει το ρόλο των ριζοσπαστικών σωματείων που λειτουργούν στην πόλη και ελέγχονται κυρίως από τους κομμουνιστές²⁴⁷, αρχικά με τη στοχοποίηση των προσωπικοτήτων του χώρου²⁴⁸ και στη συνέχεια με τη στρέβλωση των θέσεων τους²⁴⁹.

²⁴⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, η απεργία των σιδηροδρομικών τον Μάρτιο του 1925. Σε μια περίοδο 16 ημερών, το σύνολο των ανακοινώσεων από το σωματείο των σιδηροδρομικών αλλά και των δηλώσεων αλληλεγγύης στον αγώνα τους από άλλες εργατικές οργανώσεις, δημοσιεύονται στην αντιβενιζελική εφημερίδα Αγών. Αγών 10-26/3/1925.

²⁴⁷ Κυρίως κατά του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία». Η στάση της εφημερίδας θα σκληρύνει προς το τέλος του 1927 και τις αρχές του 1928, εποχή κατά την οποία με διάφορες καταχωρήσεις απαιτεί την καταδίωξη των κομμουνιστών και την διάλυση του «Ευδαιμονία» από τις αρχές. Θάρρος, 8/11/1927, 16/11/1927, 28/11/1927. Για την προτροπή διάλυσης του «Ευδαιμονία», 22-25/2/1928.

²⁴⁸ Επίθεση κατά του γραμματέα του κομμουνιστικού τμήματος Δράμας, Μ. Κων/νίδη. κατηγορώντας τον για ηθική αυτουργία επεισοδίων και σύμπραξη με τους βασιλικούς. «[...] του πολυκτηματίου εκατομμυριούχου κ. Μερκούριου Κων/νίδου, αυτοαποκαλούμενου προλετάριου, διατας ύβρεις ας εκτοξεύει κατά του τύπου της Δράμας και των αρχών, έχομεν να παρατηρήσωμεν ότι ημείς τουλάχιστον ουδέποτε εταχθήκαμεν εναντίον των εργατών προκειμένω να υποστηρίξωμεν τα δίκια των και

Αποτελούσε άλλωστε θέση του Κόμματος των Φιλελευθέρων να «επιτραπεί» η πολιτικοποίηση της συνδικαλιστικής συνείδησης μέχρι το επίπεδο της δημιουργίας σχέσεων πατρωνίας μεταξύ κράτους και εργατών. Αντίθετα, η προοπτική ύπαρξης διεκδικητικού εργατικού κινήματος με ταξική συνείδηση υπό την καθοδήγηση μιας επαναστατικής πρωτοπορίας, θεωρούνταν ανεπίτρεπτη²⁵⁰. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική καθώς η γενική απεργία του 1919, το γενικότερο απεργιακό κλίμα της περιόδου, η διεθνής συγκυρία μετά την Ρωσική Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και η επιρροή του νεοϊδρυθέντος Σ.Ε.Κ.Ε στα εργατικά σωματεία αποτελούσαν πρόσκομμα στις επιδιώξεις των Βενιζελικών²⁵¹. Παρολ' αυτά, οι βενιζελικοί με δύο νομοθετήματα της κυβέρνησης το 1920 περιόριζαν σε μεγάλο βαθμό την δυνατότητα συνδικαλιστικής δράσης, καθώς καθιστούσαν την πραγματοποίηση απεργιών σχεδόν αδύνατη²⁵².

Από την άλλη πλευρά, ο αντιβενιζελικός πολιτικός χώρος, εκφραζόμενος από τον «Αγώνα», δεν δίσταζε να δημοσιεύει τις ανακοινώσεις των ως άνω σωματείων, στο όνομα του ανθρωπισμού και της καλύτερης αντιμετώπισης που πρέπει να απολαμβάνουν από το κράτος οι εργατικές διεκδικήσεις. Παρολ' αυτά η διευθυνση της

τούτο απεδείξεν [...] και ούχοι οι ολίγοι οπαδοί του εκατομμυριούχου κ. Μερκουρίου όστις ενώ δι' αναρχικών διδαχών φανατίζει τους εργάτας και τους εξωθεί εις απονενοημένα διαβήματα ως τα προχθεσινά, από το άλλο μέρος έχει δώσει αμοιβαίαν υποστήριξιν με τους βασιλόφρονάς και εξωθούν τους εργάτας εις ακρότητας». Θάρρος, 12/11/1924, σ. 3.

²⁴⁹ «Φωνή διαμαρτυρίας εκβάλλει η ενταύθα «Ευδαιμονία», η σπαταλώσα τα χρήματα του εργατικού ιδρώτος δια την κομμουνιστικήν προπαγάνδαν, η πληρώνουσα τουρκικάς και ελληνικάς κομμουνιστικάς εφημερίδας. Ενδιαφέρεται δήθεν δια τους απεργούς σιδ/κούς και απειλεί απεργίαν δια να πτοήση τας αρχάς. Εις κέντρα όμως λακτίζει [...]. Το κράτος του νόμου θα επιβληθή και θα κτυπηθούν τα κατακέφαλα τα μίσθαρνα οργάνετα της Μόσχας ». Θάρρος, άρθρο με τίτλο : «Αι υπονομευταί της Μακεδονίας», 16/3/1925,

²⁵⁰ Γ. Λεονταρίτης, Το Ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος, 1910-1920 στο Θ. Βερέμης - Οδ. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα για τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1979, σ. 49-84.

²⁵¹ Κ. Φουντανόπουλος, Μισθωτή εργασία, στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1900-1922*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, τομ. Α1, σ. 116-117.

²⁵² Κ. Φουντανόπουλος, οπ. π. σ. 117.

εφημερίδας με άρθρα της ξεκαθάριζε ότι αυτό δεν σήμαινε ότι αποδέχεται την στάση της δυναμικής εργατικής κινητοποίησης και της θεωρητικής της πλαισίωσης.²⁵³

Ταυτόχρονα με την συκοφάντηση του χώρου της αριστεράς, οι εφημερίδες που πρόσκεινται στον βενιζελικό χώρο προωθούσαν τη δράση των συντηρητικών εργατικών σωματείων επιδοκιμάζοντας την ένταξη των εργαζομένων της πόλης σε αυτά. Ενδεικτικά, το «Θάρρος» αναφέρει: «Πληροφορούμεθα ότι πρόκειται να ιδρυθή ενταύθα σωματείων συντηρητικών εργατών το οποίον θα έχει σκοπόν την ανύψωσιν του εργατικού φρονήματος, την προστασίαν του εργάτου κατά πάσης επιβουλής και την απαλλάγην αυτού από τα διεφθαρμένα κομμουνιστικά στοιχεία [...] . Τοιούτον σωματείον βεβαίως θέλει μεγάλως εξυπηρετήσει τα εργατικά συμφέροντα και μεγάλως θα συμβάλλη εις την βελτίωσιν όλων των όρων της ζωής, υγιεινής και αμοιβής των εργατών. Επί πλέον δε, θα καταστήση τους εργάτας συμπαθείς εφ' όσον η κομμουνιστική μομφή δε θα δύναται ποτέ να τους αποδοθή»²⁵⁴. Αντίθετα η οργάνωση των «Παλαιών Πολεμιστών», η οποία χρησιμοποιούσε ριζοσπαστική - για την εποχή - ρητορική²⁵⁵, καλείται από την εφημερίδα «Θάρρος»: « να αποβάλλη τον περί κομμουνισμού χαρακτηρισμό της ή να διαψεύσει την κατηγορία ταύτην δι' ανακοινωθέντος της»²⁵⁶. Η εφημερίδα θα συνεχίσει την πίεση στην οργάνωση των «Παλαιών

²⁵³ Για μια καλύτερη απεικόνιση της στάσης του «Αγώνα» δες τον «Οδηγό τοπικού τύπου» στο παράρτημα.

²⁵⁴ Θάρρος, στήλη «Συγκεκριμένα», 3/4/25, σ. 3.

²⁵⁵ Πρόκειται για την πιο ισχυρή πολιτικά, εξωκομματική οργάνωση της περιόδου. Στο πανελλήνιο συνέδριο που συγκλήθηκε τον Μάιο του 1924, έδωσαν το παρόν πάνω από 400 οργανώσεις από όλη την χώρα. Το καταστατικό της ομοσπονδίας Παλαιών Πολεμιστών αναφέρει ως στόχους: α) Αγών εναντίον του πολέμου και της στρατοκρατίας. Εναντίον των ξένων και εντόπιων αιτίων του πολέμου. Β) Υπεράσπισης των υλικών και ηθικών συμφερόντων των Παλαιών Πολεμιστών και θυμάτων στρατού εν αρμονία με τον αγώνα των εργατών, αγροτών και προσφύγων. Γ) Ειδική προστασία των δικαιών των θυμάτων του στρατού(αναπήρων, χήρων, ορφανών κλπ.), δια την υπό του κράτους παροχής δωρεάν υγειονομικής περιθάλψεως επαρκών συντάξεων καθώς και κάθε άλλου βοηθήματος, δ) Επιδίωξης της λύσεως κάθε γενικού η τοπικού ζητήματος υπέρ των συμφερόντων των πτωχών και εργαζόμενων λαϊκών τάξεων, αι οποίοι εθυσιάσθησαν εις τους πολέμους. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1923-27*, Αθήνα, Κομμούνα / Ιστορική μνήμη, 1985, σ. 94-97

²⁵⁶ Ο αρχισυντάκτης του Θάρρους Κ. Τζαννετάκης συνεχίζει, στηλιτεύοντας τις: « [...] ελληνίδες μητέρες εις των οποίων τας φλέβας ρέει αίμα ελληνικόν αν επιτρέψωσιν εις τα κορίτσια των να συναγελάσθωσιν με τους ανθρώπους εκείνους οίτινες έχουν αποβάλει προ πολλού το οικογενειακόν συναισθήμα και επιδιώκουν την κατάλυσιν της οικογένειας και των ηθικών των ελληνικών παραδόσεων;» Θάρρος, 6/1/1925.

Πολεμιστών»²⁵⁷, καταχωρώντας στις στήλες της επιβαρυντικές δηλώσεις εναντίον της, από στελέχη της κυβέρνησης²⁵⁸. Εκτός αυτού, το «Θάρρος» θα επιτεθεί με οξείς χαρακτηρισμούς κατά της εφημερίδας «Αγών», κατηγορώντας την ότι αποτελεί σύμμαχο της ανατρεπτικής για την κοινωνική ειρήνη, οργάνωσης των «Παλαιών Πολεμιστών»²⁵⁹. Λίγο αργότερα, το «Θάρρος» θα προσφέρει τη συμπαράσταση του, στον νεοϊδρυθέντα σύνδεσμο «Έλληνες Πολεμιστές», σύλλογο με ιδιαίτερα συντηρητικές θέσεις που φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην δράση της οργάνωσης των «Παλαιών Πολεμιστών»²⁶⁰.

Σχετικά με την κάλυψη των εργατικών κύκλων διαμαρτυρίας και την εχθρική τοποθέτηση του «Θάρρους» σε ενδεχόμενη έναρξη κινητοποιήσεων, αποκαλυπτική είναι η στάση της εφημερίδας κατά την μεγάλη απεργία των σιδηροδρομικών τον Μάρτιο του 1925²⁶¹ : «Η τάσις ήτις παρατηρείται προς απεργίαν [...] παρέχει μια εικόνα λίαν

²⁵⁷ Γράφει ο αρχισυντάκτης του Θάρρους, Κ. Τζανετάκης : « [...] η Ένωσις Παλαιών Πολεμιστών, εκτρέπεται και εις ύβρεις, αιτίνες μας δίδουν το δικαίωμα να σκεφθώμεν ότι δεν δυνάμεθα να απαντήσουμε με την καλώς εννοούμενην συμπεριφορά αλλά να καταφύγωμεν εις τον κ. Εισαγγελέα προς επίλυσιν της διαφοράς μας.». Θάρρος, 26/11/1924, σ. 1

²⁵⁸ Απόσπασμα από δηλώσεις του Πρωθυπουργού Μιχαλακόπουλου, οπού απαιτεί (sic.) από τους τελευταίους την διακοπή των σχέσεων με κομμουνιστικούς κύκλους. Θάρρος, 15/10/1924, σ. 4

²⁵⁹ «Αλλ' εφέθη εις την υπεράσπισιν του κ. Μαγιάκου (ένας από τους ιδιοκτήτες του «Αγών»), διότι ο αχρωμάτιστος πολιτικώς κύριος ανέλαβε εργολαβικώς την συνηγορίαν παντός κομμουνιστού εντός και εκτός του δικαστηρίου[...]και ήδη η εφημερίς του αναλαμβάνει την υπεράσπισιν του συμβουλίου των Π. Πολεμιστών για να ρίψει στάχτη στα μάτια της κοινωνίας». Άρθρο με τίτλο, «επί του χορού των Π. Πολεμιστών». Θάρρος, 6/1/1925, σ. 1,

²⁶⁰ Ως στόχοι του συνδέσμου αναφέρονται : α) η περιθάλψης των θυμάτων πολέμου, β) Η εξύψωσις του εθνικού φρονήματος, γ) Η ελληνική διαπαιδαγώγησις των μελών αυτού, δ) Η ακριβής τήρησις των ηθών και παραδόσεων της ελληνικής οικογενείας. Η καταχώρηση κλείνει πληροφορώντας ότι έχουν εγγραφεί στον σύλλογο 200 μέλη . Θάρρος, 9/1/1925, σ. 1

²⁶¹ Η απεργία συγκροτήθηκε ως απάντηση στα επιχειρούμενα μέτρα της κυβέρνησης Μιχαλακόπουλου για μειώσεις μισθών, περικοπές στα επιδόματα και απολύσεις σιδηροδρομικών. Στις 8 Μαρτίου ξεκίνησε η απεργία με μαζική συμμετοχή. Η απάντηση της κυβέρνησης ήταν ιδιαίτερα σκληρή και πραγματοποιήθηκε με αυταρχικό τρόπο, κόβοντας οποιαδήποτε επικοινωνία και αποκλείοντας τον διάλογο με τους απεργούς. Η λαϊκή δυσφορία που προέκυψε από την δυσλειτουργία των μεσών συγκοινωνίας και η έντεχνη εκμετάλλευση της από την κυβέρνηση ανάγκασε την Π.Ο.Σ, να λύσει την απεργία 16 μέρες αργότερα με αρνητικά για τους εργαζομένους αποτελέσματα. Δ. Λιβιεράτος, οπ. π. σ. 127-131

επικίνδυνον δια την κοινωνικήν σύνθεσιν της χώρας μας [...] από καιρού ήδη παρατηρείται η ροπή αυτή [...] ο δε κομμουνισμός παίζει σπουδαίον ρόλον εις κάθε παρουσιαζόμενην περίστασιν»²⁶². Η εφημερίδα, αποτυπώνει την φοβική της θέση απέναντι στην εργατική διαμαρτυρία και ταυτόχρονα ενθαρρύνει την ροπή της κυβέρνησης προς καταστολή της κινητοποίησης και καθυπόταξη των υπαίτιων : « [...] και θα είναι άξια τιμής και λαϊκής ευγνωμοσύνης εάν κατορθώση όπως πιστεύομεν να δώση τέρμα εις μιαν κατάστασιν ανισόρροπον ήτις τείνει να γκρεμίσει το κοινωνικόν οικοδόμημα και να θέση εις στάσιν ευλάβειας τους υψώνοντας το ανάστημα των υπεράνω της ισχύος του κράτους».²⁶³

Η μονοδιάστατη πληροφόρηση της εφημερίδας για την εξέλιξη της απεργίας αφορά και την ενημέρωση για τους πρωταγωνιστές της, τους εργαζομένους και τις διαπραγματεύσεις με τους κρατικούς φορείς. Το «Θάρρος», παραθέτει τα λόγια του Στρατηγού Ξυδή προς τους απεργούς σιδηροδρομικούς, χωρίς κανέναν σχολιασμό, για το καθαρά εκβιαστικό περιεχόμενο που αυτά περιέχουν : « [...] Πρέπει να γνωρίζετε ότι ισχύει και ο στρατιωτικός νόμος και ότι πάσα παρεκτροπή εκ μέρους σας θα παταχθή αμειλίχτως [...] Επίσης όσοι εξ υμών δεν επανέλθουν εις την εργασίαν θα είναι υποχρεωμένοι να εκκενώσουν τα οικήματα τα οποία κατέχουν και τα οποία ανήκουν εις το δημόσιον διότι η υπηρεσία θα εγκαταστήση τους νέους υπαλλήλους»²⁶⁴. Η εφημερίδα δίχως ίχνος συμπάραστασης στους απεργούς σιδηροδρομικούς, που απειλούνται με έξωση από τα σπίτια τους και απόλυση από την εργασία τους, προσφέρει κάλυψη σε εργαζομένους που ενδεχομένως θα απόσχουν της απεργίας : « Άξιοι τιμής και της κοινωνικής ευγνωμοσύνης τυγχάνουσι οι μη προσχωρήσαντες εις την κηρυχθείσαν απεργίαν των σιδηροδρομικών προθυμοποιηθέντες να προσφέρουν τας υπηρεσίας των χωρίς να διακόψουν την εκτέλεσιν των καθηκόντων των». Συνεχίζοντας, ενοχοποιεί την συμμετοχή των σιδηροδρομικών σε κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας και προτάσσει την υποχωρητικότητα των διεκδικήσεων και την υποταγή των εργατών, στο βωμό της κοινωνικής γαλήνης : «Η ελληνική κοινωνία έχουσα υπ' όψιν της ότι οι σιδηροδρομικοί υπάλληλοι φορείς του πολιτισμού δεν θα αναλάβουν ακρότητας [...] ότι όλοι θα αναλάβουν υπηρεσίαν επανερχόμενοι εις τα καθήκοντα των ίνα αποκατασταθή η γαλήνη ην έχομεν τώσην ανάγκην».²⁶⁵

²⁶² Θάρρος, 10/3/1925, σ. 1.

²⁶³ Θάρρος, οπ. π.

²⁶⁴ Θάρρος, οπ. π., σ. 1.

²⁶⁵ Θάρρος, 11/3/1925, σ. 3.

Στον αντίποδα, ο αντιβενιζελικός τύπος που εκπροσωπείται από τον «Αγών»²⁶⁶, κατηγορεί την κυβέρνηση ως την αποκλειστικά υπεύθυνη για τον αδέξιο χειρισμό των εργασιακών ζητημάτων που οδηγούν σε περαιτέρω διαιώνιση του διχασμού μεταξύ εντόπιων και προσφύγων, αναφέροντας : «Όπισθεν των σημερινών και αυριανών απεργών προβάλλει το φάσμα της πανεργατικής απεργίας δηλονότι των υποδηματεργατών, των αρτεργατών, των καπνεργατών και άλλων ουκ εστίν αριθμός εργατων [...]. Και ενώ τοιουτοτρόπως εξελίσσεται η κατάσταση η κυβέρνηση λαμβάνει μέτρα προς καταστολήν της απεργίας και αποκατάσιν της συγκοινωνίας δι' ελεύθερων εργατών στρατολογουμένων εκ του προσφυγικού κυρίως κόσμου [...]. Η κυβέρνηση επολιτεύθη τόσον αστόχως όσο αστόχως επίσης επολιτεύθει και εν τω ζητήματι των δημοσιών υπαλλήλων. Και εις τας δύο περιπτώσεις δεν είναι οι εργάται και υπάλληλοι προκαλούντες παρά αυτή η κυβέρνηση».²⁶⁷

Επιπλέον ο «Αγών», αναλαμβάνει τη δημοσίευση ανακοινώσεων των διεκδικητικών εργατικών σωματείων παρουσιάζοντας εκτενώς την δράση τους ακόμα και κατά την διάρκεια διαμαρτυριών ή απεργιών, διατρέχοντας τον κίνδυνό να υποστεί κυρώσεις από το καθεστώς εξουσίας. Συγχρόνως όμως, αποσαφηνίζει την θέση του, υπενθυμίζοντας την αστική του προέλευση και αποστροφή του προς την κομμουνιστική θεωρία²⁶⁸. Καθημερινά κατά την διάρκεια της απεργίας, η εφημερίδα κοινοποιεί τις ανακοινώσεις από τον σιδηροδρομικό σύνδεσμό (τμήμα Δράμας) αλλά και αυτές της Πανεργατικής Ένωσης Δράμας που καλεί σε συμπράσταση προς τον απεργιακό αγώνα των σιδηροδρομικών²⁶⁹. Παράλληλα διαπιστώνεται πως η απεργία των σιδηροδρομικών γονιμοποίησε την κινητοποίηση και άλλων κλάδων των εργαζομένων καθώς ο «Αγώνας» καταχωρεί στις στήλες του ανακοινώσεις ποικίλων εργατικών οργανώσεων, όπως των Αρτεργατών ή της Πανυπαλληλικής Ένωσης.²⁷⁰

²⁶⁶ Να σημειωθεί ότι, νομικός σύμβουλος των σιδηροδρόμων απεργών είναι ένας από τους ιδιοκτήτες της εφημερίδας «Αγών» ο Ε. Μαγιάκος.

²⁶⁷ Πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Οι υπεύθυνοι», Αγών, 10/3/1925, σ. 1.

²⁶⁸ Άρθρο με τίτλο «Οι Συκοφάνται», 21/3/1925. σ. 1.

²⁶⁹ Ανακοινωθέν του σιδηροδρομικού συνδέσμου του τμήματος Δράμας αλλά και της Πανεργατικής Ένωσης Δράμας που συμπαραστέκεται στους σιδηροδρομικούς και περιμένει οδηγίες από την γενική συνομοσπονδία εργατών. Αγών, 11/3/1925.

²⁷⁰ Το σωματείο αρτεργατών « η Αλληλοβοήθεια » διαμαρτύρεται διότι ο Νομάρχης κατά την συνάντησή τους δεν αναγνώρισε την επίσημη επιτροπή του σωματείου τους, ενώ την ίδια μέρα δημοσιεύεται η διαμαρτυρία της Πανεργατικής Ένωσης Δράμας για τα παράνομα μέτρα

Από τη μεριά του, το «Θάρρος», με την πάροδο του χρόνου θα οξύνει το κλίμα και θα κατηγορήσει έντονα του κομμουνιστικούς κύκλους ως υπεύθυνους των απεργιακών κινητοποιήσεων : « [...] αλ' ας μη κρυπώμεθα όπισθεν του δακτύλου μας. Οι κήρυκες των νέων κοινωνικών δογμάτων, οι απόστολοι των κοινωνικών ανατροπών και οι εχθροί του κοινωνικού συγκροτήματος δεν είναι αμέτοχοι της απεργιακής κινήσεως. Ούτοι εισίν οι υποθαλπόντες τας ταιαύτας ενέργειας, ούτοι εισίν οι υποδαυλίζοντες τας ταιαύτας στάσεις, εις ας ενέπεσαν οι απεργοί και τον όλεθρον, απεργαζόμενοι ούτω τον ίδιον τον όλεθρον του κράτους. Όπισθεν αυτών ορωσιν σατανικώς οι πράκτορες του κομμουνισμού, έτοιμοι να ορχηθώσιν επί των ερειπίων της ελληνικής κοινωνίας και της οικογένειας και να κορεσωσι πόθους και επιθυμίας απάνθρωπου [...] το σατανικόν αυτών έργον είναι ανάγκη να κατανοηθή παρά των εντίμων και ελλήνων εργατών και υπαλλήλων [...] αλλά τότε θα είναι αργά πλέον. Ο κομμουνισμός θα έχη συντέλεση το απαισιον έργον του και απ' άκρου εις άκρον της Ελλάδος θα πλανάται το πνεύμα της καταστροφής, της αποσυνθέσεως και της απαισιώτερης δουλείας ην είδεν ο άνθρωπος».²⁷¹

Συνεχίζοντας, ένα ενδιαφέρον στοιχείο της εμπλοκής του τοπικού τύπου στην διαδικασία της απεργιακής κινητοποίησης, παρουσιάζεται όταν η διοίκηση χωροφυλακής Δράμας μετά από εντολή του Διοικητή της, πραγματοποιεί επέμβαση στο καπνεργατικό σωματείο «Ευδαιμονία», στα γραφεία της κομμουνιστικής νεολαίας και στις οικίες υπόπτων κομμουνιστικής προπαγάνδας²⁷². Η εφημερίδα «Θάρρος», είχε κυκλοφορήσει την προηγούμενη μέρα με πρωτοσέλιδό τίτλο «Ανάγκη Μέτρων» νομιμοποιώντας ουσιαστικά την εισβολή των αρχών, στους τομείς δράσης των κομμουνιστών, αναφέροντας : «Δεν δυνάμεθα σιγούντες να αποκρύψωμεν τον ολισθηρόν δρόμον τον οποίον ακολουθεί μια τάξι ανθρώπων η οποία ζή και υφίσταται εις τους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας δρώσα επικινδύνως προς αποσύνθεσιν και εξαχρείωσιν ταύτης από κάθε απόψεως [...] και η τάξι αυτή είναι ο κατατρεμένος κομμουνισμός οστις δρα υπό διάφορους μορφάς εντός των κόλπων της ελληνικής κοινωνίας [...]». Το πνεύμα της επιείκειας ταύτης επικράτησεν παρά τη ελληνική κοινωνία και έσχεν επίδρασιν επί των κυβερνητικών σκέψεων

των αρχών κατά των σιδηροδρομικών και καταλήγει προειδοποιώντας την κοινωνία της πόλης ότι προετοιμάζεται για κήρυξη γενικής απεργίας διαμαρτυρίας. Αγών, 12/3/1925.

²⁷¹ Θάρρος, 12/3/1925, σ. 1.

²⁷² Μέσα από τις στήλες της εφημερίδας επιδοκιμάζεται ο δίδων την εντολή επέμβασης: «ΑΞΙΟΣ πάσης τιμής δια την άοκνον δραστηριότητα του ο διοικητής της χωρ/κής Δράμας δια τας χθεσινάς ιδίως επιτυχίας της ανακαλύψεως της κομμουνιστικής σπείρας και ολοκλήρου του σχεδίου των ανατρεπτικών ενεργειών της κομμουνιστικής συνωμοσίας». Θάρρος, 15/3/1925, σ. 1 & 3.

υπήρξεν ακριβώς η μόνη ενθάρρυνσις των κομμουνιστών ώστε να επεκταθή η κομμουνιστική προπαγάνδα και εις την Ελλάδα».²⁷³

Από την πλευρά του ο «Αγώνας», τοποθετείται κατά την διάρκεια της επιδείνωσης της αντιπαράθεσης μεταξύ των κρατικών αρχών και των απεργών εμμένοντας στην θέση του περί λανθασμένης κυβερνητικής διαχείρισης του ζητήματος τονίζοντας : « Τα λαμβανόμενα υπό της κυβερνήσεως εναντίον των απεργιών μέτρα δεν είναι εν προκειμένω τα ενδεικνύόμενα [...]. Καθημερινώς καταγγέλλονται ενέργειαι των πρακτόρων της Μόσχας, υπ'αυτής της Κυβερνήσεως και συνεπώς έπρεπε να γνωρίζει ότι η δημιουργία σιδηροδρομικής απεργίας θα έθετε αντιμέτωπον του κράτους ολοκληρήν την εργατικήν τάξην επί της οποίας στηρίζει ο Μπολσεβικισμός τις ελπίδας του». Συνεχίζοντας, πρόσθετε πως η απεργιακή δράση δεν οφείλεται στην δυναμικότητα των κομμουνιστών εργατών και πως η λήψη σκληρών μέτρων ίσως ωφελήσει την ισχυροποίηση των κομμουνιστών : « Συνέλθετε κύριοι, εφόσον ακόμη υπάρχει καιρός. Εξεφυλίσθη παν ιδεώδες, παν ευγενές μη θελήσετε να διασπάσετε και την εθνικήν ενότητα. Μη δημιουργείτε κομμουνιστάς εκεί που δεν υπάρχουν, δεν είναι κομμουνισταί οι σιδηροδρομικοί, ούτε οι δημόσιοι υπάλληλοι, ούτε η πλειονότης των εργατών οίτινες σήμερον απεργούν».²⁷⁴

Μετά την επέμβαση των αρχών και τις έρευνες στα κέντρα δραστηριοποίησης των εργατών ακολούθησε μια σειρά ανακοινώσεων από τα σωματεία που δέχτηκαν την παρέμβαση αυτή, όπως το σωματείο «Ευδαιμονία»²⁷⁵ αλλά και από οργανώσεις εργατών όπως το σωματείο των αχθοφόρων Δράμας²⁷⁶, όπου συμπαραστέκονται στις βαλλόμενες από τις κρατικές αρχές, εργατικές οργανώσεις. Αντίθετα το «Θάρρος», συνέχιζε να παραχωρεί ύλη σε κινήσεις εργατών που στρέφονταν κατά των κομμουνιστικών κύκλων των σωματείων τους και υποστήριζαν την στάση της

²⁷³ Θάρρος, 14/3/1925, σ. 1.

²⁷⁴ Αγών, πρωτοσέλιδο άρθρο «Στώμεν καλώς», 16/3/1925, σ. 1.

²⁷⁵ Το καπνεργατικό σωματείο « Ευδαιμονία» περιγράφει τις άθλιες συνθήκες κράτησης των συλληφθέντων μελών του σωματείου από τις αρχές. Γίνεται λόγος για εγκλεισμό σε ανήλια μπουντρούμια της αστυνομίας και απαγόρευση επισκέψεως ιατρού απεσταλμένου από το ίδιο το σωματείο. «Αγών», 16/3/1925, σ. 3.

²⁷⁶ Το Σωματείο Αχθοφόρων Δράμας στέκεται αλληλέγγυο στην επίθεση που αντιμετωπίζει η Πανεργατική Ένωση Δράμας με ανακοίνωση που απευθύνεται στον Διευθυντή της αστυνομίας και αφού αναφέρεται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν ως κλάδος, τονίζει πως η μόνη επίσημη οργάνωση που ενδιαφέρθηκε για το σωματείο τους ήταν η «Πανεργατική». «Αγών», 16/3/1925, σ. 3.

κυβέρνησης στον χειρισμό της απεργίας²⁷⁷. Κλείνοντας, η εφημερίδα «Αγώνας» θα συνεχίσει μέχρι και το τέλος της απεργίας να δημοσιεύει ανακοινώσεις των εργατικών σωματείων της πόλης με θέμα την απεργία και την εξέλιξη της²⁷⁸ ενώ το «Θάρρος» θα συνεχίσει στο ίδιο μοτίβο αντιλαμβανόμενο κάθε εργατική διεκδίκηση ως κομμουνιστική απειλή για την κοινωνική ειρήνη. Αναμεταδίδοντας ένα από τα τελευταία πρωτοσέλιδα του πριν τον τερματισμό της απεργίας, επισημαίνει τα εξής : « Εκτός τούτου, επειδή απεργία και κομμουνισμός θα πη ανωμαλία εσωτερική και υποψηφιότης προς σπίλιν και επειδή όλα αυτά προκαλούν αδυναμίαν ευχάριστον εις τους εχθρούς [...] είναι πλέον καιρός η κυβέρνησις να σπάση αλύπητα τους εξασθενούντας το κράτος.»²⁷⁹

1.3 Σχέσεις διαπλοκής μεταξύ του τύπου και των τοπικών αρχών

Το παρόν τμήμα της εργασίας, θα απασχολήσει η εξέταση της σχέσης των τοπικών εφημερίδων με φορείς της κεντρικής και τοπικής εξουσίας. Στο πρώτο κομμάτι του κεφαλαίου, παρουσιάζεται η προσπάθεια των στρατιωτικών κύκλων να κερδίσουν έδαφος στο χώρο του τοπικού τύπου με το σχηματισμό ξεχωριστού προπαγανδιστικού εντύπου, προοριζόμενο να καλύψει τα κενά που υπάρχουν στον εκδοτικό τομέα, ως προς την αρτιότερη διοχέτευση του καθεστωτικού δόγματος. Η εκδοτική αυτή προσπάθεια, διεκπεραιώνεται από άτομα που συνδέονται με τον παρακρατικό χώρο πολιτικής δράσης και το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη σχέση που διατηρούν οι πρωταγωνιστές του χώρου αυτού με τμήμα του τοπικού τύπου της πόλης. Στο δεύτερο μέρος θα επιχειρηθεί η έρευνα στον τομέα των τοπικών δικτύων εξουσίας και της διαπλοκής τους

²⁷⁷ Γίνεται λόγος την κίνηση ομάδας αρτεργατών οι οποίοι με δήλωση τους στον Νομάρχη Δράμας: «αποκηρύσσουν το Δ.Σ του σωματείου αρτεργατών ως διαπνεόμενον υπό κομμουνιστικών ιδεών, ότι τάσσονται παρὰ το πλευρό του Κράτους ως έντιμοι εργάται και Έλληνες.». Θάρρος», 17/3/1925, σ. 3

²⁷⁸ Κυριότερες ανακοινώσεις αυτές του συνδέσμου σιδηροδρομικών(τμήμα Δράμας) στις 18-19, που αφορούν την δημοσιοποίηση της διάθεσης για συνέχιση της απεργίας του Μαρτίου και αυτήν του σωματείου «Ευδαιμονία» που απαντάει στις επικρίσεις της αστυνομίας σχετικά με την κατάσταση των συλληφθέντων. «Αγών», 18 & 19/3/1925.

²⁷⁹ Πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Αι Απεργίαι εν Ελλάδι», «Θάρρος», 22/3/1925.

με τους φορείς του τοπικού τύπου. Υπάρχουν ενδείξεις διασπάθισης δημοσίου χρήματος από το δημοτικό συμβούλιο της πόλης με σκοπό την παροχή σε συγκεκριμένα τοπικά μέσα, χρηματικών ποσών σημαντικών για την συντήρησή τους, εγείροντας έτσι ζητήματα, άμεσης διαπλοκής των μελών της τοπικής εξουσίας με συγκεκριμένες εφημερίδες.

1.3.1 Ο παρακρατικός²⁸⁰ «Εφέσιος», η εφημερίδα «Εθνική ιδέα» και η σχέση του με το «Θάρρος».

Τα αιματηρά γεγονότα της Καβάλας το Νοέμβριο του 1924²⁸¹, δημιούργησαν ένα αρκετά τεταμένο κλίμα στις συνεδριάσεις της βουλής προσφέροντας έδαφος για την άσκηση ευρείας κριτικής από την αντιπολιτευτική πτέρυγα του βενιζελικού πολιτικού χώρου προς την εφαρμοζόμενη πολιτική της κυβέρνησης Μιχαλακόπουλου, και κυρίως εναντίον του Υπουργού Εσωτερικών Γ. Κονδύλη. Κατά την διεξαγωγή των συζητήσεων, η ομάδα αυτή με εκφραστές τον Θ. Πάγκαλο και τον Α. Παπαναστασίου, κατηγόρησε την κυβέρνηση για την προστασία που προσέφερε σε παρακρατικές οργανώσεις που δρούσαν με αυταρχικό τρόπο στη Δράμα ενώ προχώρησε και στην αποκάλυψη του πραγματικού ρόλου της εφημερίδας «Εθνική Ιδέα», που είχε εκδοθεί στην περιοχή την ίδια περίοδο²⁸². Κατά την διάρκεια των ομιλιών της Βουλής, ο Θ. Πάγκαλος, επέδειξε: « [...] διαταγήν του στρατηγού Παπαθανασίου, προς τας υπ' αυτόν αρχάς δια της οποίας εντέλλεται λέγει -όχι παρακαλεί- να εγγράφουν συνδρομηταί της εφημερίδος «Εθνική Ιδέα» οργάνου των οργανώσεων τούτων του κ. Κονδύλη, διευθυντής των οποίων είναι ο περιφημὸς Εφέσιος».²⁸³

²⁸⁰ Για την εμφάνιση των παρακρατικών σχηματισμών στην σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας βλ. Α. Δάγκας, οπ. π., σ. 51.

²⁸¹ Βλ. υπ. 335

²⁸² Η εφημερίδα φέρεται να εκδίδεται κανονικά το φθινόπωρο του 1924, αφού με ανακοίνωση της στο «Θάρρος», ενημερώνει το αναγνωστικό κοινό ότι πρόκειται να επανεκδοθεί: «Δια τεχνικούς λόγους δεν εκυκλοφόρησε χθές η εφημερίς μας. Από τη προσεχούς Δευτέρας θα κυκλοφορήσει με νέα εμφανισιν». Θάρρος, 3/12/1924 & 2/12/1924.

²⁸³ Αθήναι, 23/11/1924, σ. 4.

Το απόρρητο αυτό έγγραφο, με την υπογραφή του Στρατηγού Παπαθανασίου μετέφερε τις σαφείς οδηγίες του εν λόγω αξιωματικού που απαιτούσε από τα στελέχη του στρατού αλλά και τους οπλίτες να γίνουν συνδρομητές της εφημερίδας με σκοπό την ισχυροποίηση της, αναφέροντας χαρακτηριστικά : «Κοινοποιών κατώτερων την αίτησιν του Πολιτικού γραφείου των ηνωμένων Σωματείων Δράμας εντέλλομαι την υποβολήν αριθμ. καταστάσεως εις αξιωματικούς και οπλίτας των βουλούμενων να εγγραφώσι συνδρομηταί εις την υπό των σωματείων τούτων εκδιδόμενην εφημερίδα «Εθνική Ιδέαν»²⁸⁴. Ο Στρατηγός Παπαθανασίου τόνιζε τη σπουδαιότητα του εντύπου για το ηθικό των ένοπλων δυνάμεων και παράλληλα αναφερόταν στη μέθοδο που θα χρησιμοποιούνταν για την παράδοση της εφημερίδας σε ολόένα και μεγαλύτερο αριθμό ενόπλων, : «Κρίνω περιττόν να συστήσωμεν την συμβολήν πάντων ημών προς μεγαλείτεραν κυκλοφορίαν της περί ης πρόκειται εφημερίδος εξυπηρετούσης κατά πολύ την τόνωσιν του ηθικού του στρατεύματος. Αι μεραρχίαι και τα μη μεραρχιακά τμήματα να συμπεριληφθούν εις την υποβληθείσόμενην καταστασίν των συνδρομητών εκάστης μονάδος και τον απαιτούμενον αριθμόν ανττύπων, ώστε εις έκαστον λόχον εκάστου σώματος και εκάστης υπηρεσίας να χορηγῇται υπηρεσιακῶς εν τουλάχιστον αντίτυπον της περί ης πρόκειται εφημερίδος».²⁸⁵

Αναφερόμενη στα ίδια γεγονότα η αντιβενιζελική εφημερίδα «Σκρίπ» δημοσιεύει και μια αίτηση της διοίκησης της εφημερίδας «Εθνική Ιδέα» προς το Α' σώμα στρατού Αθηνών με την οποία αφού πρώτα εξηγεί τους λόγους έκδοσης του εν λόγω εντύπου, ζητεί την επιχορήγηση της εφημερίδας από τον παραπάνω οργανισμό καθώς αυτή κρίνεται απαραίτητη για την απρόσκοπτη λειτουργία του εγχειρήματος. Αναφέρει η αίτηση: « Αναλαμβάνοντες ενταύθα την έκδοσιν εφημερίδος «Εθνικήν ιδέαν» με σκοπόν όπως υπάρξει μια σοβαρά αντενέργεια κατά των κομμουνιστικών οργανώσεων και με ελπίδας παντελούς διαλύσεως των αντεθνικών τούτων σωματείων. Έχομεν την τιμήν να αιτησόμεθα το εθνικόν τούτον έργον και παρακαλούμεν όπως ευαρεστούμενος διαθέσητε τα αποστελλόμενα υμίν 1000 αντίτυπα προς οικονομικήν ενίσχυσιν καθόσον είνε οι μόνοι πόροι της προπαγάνδας μας. Λάβετε δε την

²⁸⁴ Ολόκληρο το απόρρητο έγγραφο παρατίθεται στο Παράρτημα II. Σε σχετική μελέτη αναφέρεται ότι η «Εθνική ιδέα» εκδόθηκε το 1924 και κυκλοφορούσε δυο φορές την εβδομάδα , Β. Πασχαλίδης, *Δραμινά Ιστορικά*, Μέλισσα, Δράμα, 1992, σ. 123.

²⁸⁵ Αθήναι, 23/11/1924, σ. 4.

καλωσύνην να μας γνωρίσετε πόσα αντίτυπα θα σας ήτο δυνατόν να διαθέσητε δι' έκαστην μας έκδοσιν».²⁸⁶

Στην συγκεκριμένη συνεδρίαση της βουλής ο Α. Παπαναστασίου αναφερόμενος στη δράση του αποκαλούμενου «Εφέσιου», υπεύθυνου για την εφαρμογή του παρακρατικού «έργου» στην περιοχή, υποστηρίζει ότι οι : «αι νει αιταί επιστρατικαί ομάδες, αι τρομοκρατησάσαι την Μακεδονίαν, ωργανώθησαν κατά την περιοδειαν του κ. Υπουργού των Εσωτερικών, επίσης δε και το έτερον γεγονός, ότι ο περιφημος Εφέσιος έχει υποκαταστήσει το κράτος [...] εφθάσαμεν στο σημείον να καθιστώμεν υποχρεωτικόν ανάγνωσμα δια τον στρατόν τα διαφορά ρυπαρόφυλλα, ως το του Εφέσιου». Παράλληλα, επιθυμώντας να αναδείξει τη δύναμη που διέθετε ο αρχηγός των παραπάνω ομάδων, ο Α. Παπαναστασίου αναφέρει : «το γεγονός αυτό είναι μάλλον σοβαρόν, διότι ούτος ασκεί επίδρασιν επι των αρχών Δράμας και επ'αυτού έτι διοικητού του Σώματος Στρατού»²⁸⁷. Περαιτέρω ευρήματα στην σχετική βιβλιογραφία πιστοποιούν τα παραπάνω καθώς ο «Εφέσιος», περιγράφεται ως Κονδυλικός μπράβος αναμεμειγμένος σε κυκλώματα διαφθοράς στα Χιώτικα της Σμύρνης γι' αυτό και «Εφέσιος»²⁸⁸. Σε συνεργασία με τον υποστράτηγο Θ. Ξυδή οργάνωσε την «Εθνική Ομοσπονδία» η οποία περιελάμβανε ένα δίκτυο σωματείων στις γύρω πόλεις, τα μέλη των οποίων στη Δράμα, κυκλοφορούσαν οπλισμένα και προχωρούσαν σε συλλήψεις, κυρίως κομμουνιστών και φορολόγηση των κατοίκων της περιοχής.²⁸⁹

Η υπερβολική ισχύ ενός τέτοιου ατόμου, παρακρατικής προέλευσης, αποτελεί σκάνδαλο για την πολιτική διακυβέρνηση της περιοχής, αν σκεφτεί κανείς ότι η περίοδος δράσης του «Εφέσιου», αφορά την περίοδο κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων, πριν ακόμα την άμεση επέμβαση των στρατιωτικών και την ανακήρυξη της δικτατορίας του Πάγκαλου. Όσον αφορά τον τοπικό τύπο, το ενδιαφέρον παρουσιάζεται από την

²⁸⁶ Σκρίπ, 23/11/1924, σ. 5. Το «Σκρίπ» ορίζεται ως φανατικό αντιβενιζελικό έντυπο. Λ. Δρούλια, Γ. Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού τύπου 1784-1974*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, Τόμος Α', σ. 43.

²⁸⁷ Στην συγκεκριμένη συνεδρίαση της βουλής ο πληρεξούσιος Κορινθίας, Κ. Ρέντης προχώρησε και σε περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με την προσωπικότητα του αποκαλούμενου Εφέσιου : « ο Εφέσιος είναι γνωστός φωτογραφημένος λωποδύτης, ονομαζόμενος Ι. Μανουσάκης και εμφανισθείς άλλοτε εις το Ξυλόκαστρον υπό το όνομα Κώστας Αθάνατος. Συνελήφθη και φυλακίσθη, αποφυλακισθείς είτα επί εγγυήσει ». Αθήνα, 23-11-1924.

²⁸⁸ Α. Δάγκας, οπ. π. σ. 54 - 55.

²⁸⁹ Α. Δάγκας, οπ. π.

τυχόν επαφή που μπορεί να είχε ένας άνθρωπος αυτής της κατηγορίας με εφημερίδες της περιοχής. Από την εξέταση της μεταγενέστερης χρονικά περιόδου²⁹⁰ αλλά και των νέων εφημερίδων που εμπλούτισαν το χώρο του τοπικού τύπου, προκύπτει ότι ο «Εφέσιος» διατηρούσε σχέσεις με πρωτοκλασάτα στελέχη της εφημερίδας «Θάρρος» κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της εφημερίδας.

Η εφημερίδα «Αγών» με αφορμή τα σενάρια ιδρύσεως «εθνικών λεγεώνων» από το καθεστώς του Πάγκαλου τον Ιούλιο του 1925, περιέγραφε χαρακτηριστικά την σύνδεση εκείνης της περιόδου : «Η συνάδελφος Θάρρος, χθες αναμνησθείσα επαλαιάς Εφεσσειακώς δόξας, επετέθη προκαταβολικώς εναντίον της χθесινής [...]. Και άλλοτε το θάρρος, εστέγαζε ένα απαταιώνα τον κ. Εφεσιον, ον ως υπερπατριώτην παρουσίαζε και ως ικανόν να εξυψώση το πατριωτικόν αίσθημα το οποίο υπεσκάπτον οι κομμουνισταί, ετονίσαμεν ότι η τακτική εκείνη του θάρρους και των αρχών δεν ήτο εξυπηρετική της ιδέας ης οπαδοί είμεθα πάντες, δια βιαιοτήτων και δι απαταιώνων δεν εξυπηρετείται μια ωραία ιδέα της πατρίδος»²⁹¹. Ο «Αγών», συνέχιζε την κριτική προς το «Θάρρος», κατηγορώντας το για την ιδιαίτερη σχέση του με τον Εφέσιο : «Και είναι εύκολο να κρούη τον κώδωνα του κινδύνου δια να δημιουργή οίαν κατάπτυστον κατάστασιν εδημιούργησε και εστήριζεν άλλοτε επί της εποχής του Εφέσιου, οτέ κατερρακώθη πάσα ιδέα του κράτους και της δικαιοσύνης [...] μήπως ενόμισε ότι είναι η ίδια εποχή και εδέχθη εις τους κόλπους της νέους Εφέσιους δια να δημιουργήση ομοίαν καταστασίς;»²⁹². Συνεχίζοντας ο «Αγώνας» εγκαλούσε το «Θάρρος» : «Το Θάρρος ως ήτο επόμενον έχον παλαιάς περιγαμηνάς πατριωτισμού χρονολογουμένας από της ηρωικής εποχής του περιώνυμου Εφέσιου και γαλβανισθέν υπό της ελπίδος νέας δράσεως ομοίας της παλαιας [...]. Ας μη λησμονή η αγαπητή συνάδελφος ότι η δημιουργία των κατάπτυστων σκηνών του Εφέσιου εγέννησε τον φανατισμόν των εργατών και την συμπάθειαν προς τους αδικουμένους παντός εντίμου ανθρώπου»²⁹³.

Εκτός από τις σημαντικές αποκαλύψεις που πραγματοποιούσε ο «Αγών» για την σύνδεση του περιβόητου Εφέσιου με το «Θάρρος» το φθινόπωρο του 1924, ενδιαφέρον στοιχεία προκύπτουν και από την ανάλυση της αντιπαλότητας μεταξύ της εφημερίδας

²⁹⁰ Η στενή σχέση του «Εφέσιου» με την συγκεκριμένη εφημερίδα αποκαλύπτεται και από το γεγονός ότι μετά τα γεγονότα της Καβάλας τον Νοέμβριο του 1924 και μέχρι το τέλος της ίδιας χρονιάς αρθρογραφεί στο «Θάρρος», προπαγανδίζοντας υπέρ των εθνικών σωματείων ή καταγγέλλοντας τον «Αγώνα» για συστράτευση με τους κομμουνιστές. Τα σχετικά άρθρα δημοσιεύονται στο «Θάρρος» στις, 12, 15, 17, 19 και 20 Δεκεμβρίου του 1924.

²⁹¹ Αγών, πρωτοσέλιδο άρθρο «Τις πταίει;», 7/12//1925.

²⁹² Αγών 6/7/1926.

²⁹³ Αγών, 8/7/1926.

«Πρόοδος»²⁹⁴ και του «Θάρρους» το καλοκαίρι του 1926, με αφορμή την ίδρυση των λεγόμενων «Εθνικών Λεγεώνων» από το Παγκαλικό καθεστώς²⁹⁵. Η διεύθυνση της εφημερίδας «Πρόοδος» θέλοντας να απαντήσει στα ειρωνικά σχόλια του Θάρρους²⁹⁶, σημειώνει πως το «Θάρρος» εκείνη την περίοδο αποτελούσε όργανο του Εφέσιου, αναφέροντας : «Το Θάρρος αποπειρόμενον να ειρωνευθή τας οργανώσεις των λεγεώνων αδικεί πολύ εαυτό όταν αναγράφει ότι καταφθάνει προς ενίσχυσιν των ο Εφεσιος. Διότι ο άνθρωπος αυτός ως ενθυμούμεθα καλλώς υπήρξε άλλοτε όταν ευρίσκετο εδώ αρχηγός της συναδέλφου αυτή δε όργανον αυτού. Αν τώρα το θάρρος φοβίται μήπως ο αρχηγός του μεταπήδηση εις τας Λεγεώνας διαβεβαιούμεν αυτό ότι τοιούτος κίνδυνος δεν επαπειλεί τους λεγεώνας διότι Ιστανται πολύ υψηλά [...]. Συνεπώς δύνανται να μένη ήσυχον ότι ο Εφέσιος θα παραμένει πάντοτε δικός του φίλος αφοσιωμένος προς αυτό».²⁹⁷

Από την μεριά του, το «Θάρρος», επιθυμώντας να απεμπλακεί από την κατηγορία της συνεργασίας με έναν άνθρωπο του παρακρατικού μηχανισμού, επισημαίνει το γεγονός ότι η τωρινή διοίκηση της εφημερίδας δεν έχει καμία σχέση με την περίοδο δράσης του «Εφέσιου», ανέφερε μάλιστα, πως οι υπεύθυνοι της συνεργασίας εκείνης βρίσκονται πλέον στην διεύθυνση της εφημερίδας «Πρόοδος», γράφοντας χαρακτηριστικά : «Η «Πρόοδος» κατηγόρησε χθες του «Θάρρους» ότι υπήρξεν άλλοτε όργανον του Εφέσιου. Να μας συγχωρεί πολύ η χαριτωμένη συνάδελφος αν της υπενθυμίσωμεν ότι το Θάρρος τότε διηύθυνον οι κ.κ. Κουτούπης και Τζαννετάκης θαυμασταιί του Εφέσιου, νυν δε διευθύνται της Προόδου, ενώ οι νυν διευθύνται του «Θάρρους» κ. κ. Βεζυρτζόγλου και Βλαχόπουλος ουδεμίαν είχαν ποτέ σχέσιν με τον Εφέσιον, ατέ όντες ξένοι προς το «Θάρρος». Ώστε η «Πρόοδος» συκοφαντούσα το «Θάρρος» δεν κάμνει τίποτε άλλο από του να εκθέτη τους νυν διευθυντάς της».²⁹⁸

Η διεύθυνση της εφημερίδας «Πρόοδος», που το φθινόπωρο του 1924 αποτελούσε την ηγετική ομάδα του «Θάρρους», αποδέχεται εν μέρει την συνεργασία με τον

²⁹⁴ Το καλοκαίρι του 1926, διευθυντής της εφημερίδας «Πρόοδος» είναι ο πρώην αρχισυντάκτης του Θάρρους, Κ. Τζαννετάκης, ενώ στο ίδιο έντυπο αρθρογραφεί και ο πρώην ιδιοκτήτης του Θάρρους, Π. Κουτούπης. βλ. τον οδηγό τοπικού τύπου στο παράρτημα.

²⁹⁵ Βλ. υπ. 108

²⁹⁶ Αναφέρει περιπαιχτικά το Θάρρος -που κατηγορεί την Πρόοδο για την υποστήριξη των λεγεώνων εθνικής σωτηρίας- : «Πληροφορούμεθα ότι καταφθάνει εις την πόλιν μας ο κ. Εφέσιος, ινά αναλάβη διοίκησιν λεγεώνος εθνικής σωτηρίας. Η έλευσις του κ. Εφέσιου θα συμβάλη μεγάλως εις το έργον των λεγεώνων». Θάρρος, 9/7/1926.

²⁹⁷ Πρόοδος, 10/7/1926.

²⁹⁸ Θάρρος, 11/7/1926.

«Εφέσιον», διευκρινίζοντας όμως ότι το έπραξε έναντι αμοιβής, αναφέροντας : «Το Θάρρος όταν ειργάζετο ο κ. Τζαννετάκης ουδέποτε εγγραφέν άρθρα υπέρ του Εφέσιου, δι' ένα ούζο, όπως ισχυρίζεται (ενν. το «Θάρρος») . Το Θάρρος συστηματικώς εδημοσιεύεσε επί πληρωμή διατριβάς του Εφέσιου υπέρ των εθνικών σωματείων του. Και προς πιστοποίησιν όλων αυτών δύναται ο κ Μιχαλάκης (ενν. τον ιδιοκτήτη της εφημερίδας) να συμβουλευθῇ το αρχεῖον της εφημερίδος. Και τούτο ακόμη πιστοποιείται παρὰ της ἰδίας εφημερίδας του αναγνωρίζουσης το χρέος του κ. Εφέσιου προς αὐτὴν ἐκ 1500 δρχ.».²⁹⁹

Τα στοιχεία αυτά, πιστοποιούν - αν και δύσκολο σε ποιο βαθμό - την σύνδεση μεταξύ «Θάρρους» και «Εφέσιου». Αναψηλαφώντας τα δεδομένα της περιόδου, υπενθυμίζεται το γεγονός ότι το «Θάρρος» το φθινόπωρο του 1924, κατείχε σπουδαία θέση στον τοπικό τύπο καθώς μαζί με την «Πρωία» και λίγο αργότερα τον «Αγών» αποτελούσαν τις μονές καθημερινά εκδιδόμενες εφημερίδες της Δράμας. Η σύζευξη έτσι ενός «εκπροσώπου» του παρακρατικού μηχανισμού με την αρχική διεύθυνση³⁰⁰ μιας από τις σημαντικότερες τοπικές εφημερίδες, δημιουργεί σημαντικά ερωτηματικά για την ποιότητα της ενημέρωσης από την συγκεκριμένη εφημερίδα αλλά και την εν γένει λειτουργία του τοπικού τύπου. Η επιρροή του συγκεκριμένου ατόμου συνέδεε την εφημερίδα «Θάρρος» με το δίκτυο μηχανισμών της κεντρικής εξουσίας, αυταρχικής κοπιάς ενώ κηλίδωνε την εικόνα της εφημερίδας την συγκεκριμένη εποχή.

1.3.2 Σχέσεις διαπλοκής: Τοπικός τύπος – Δημοτική αρχή

Το καλοκαίρι του 1926, το δημοτικό συμβούλιο του δήμου Δράμας ψήφισε την εφαρμογή του φόρου των «εξ' αλλοδαπής»³⁰¹, ενός φόρου που έπληττε τα συμφέροντα μερίδας του εμπορικού κόσμου της πόλης, μάλιστα στις 17 Ιουλίου οργανώθηκε

²⁹⁹ Πρόοδος, 14/7/1926.

³⁰⁰ Ιδιοκτήτης της εφημερίδας εκείνη την περίοδο ήταν ο Π. Κουτούπης και αρχισυντάκτης ο Κ. Τζαννετάκης.

³⁰¹ Μετά από πολυήμερες συσκέψεις και αλληπάλληλες παρεμβάσεις των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών της πόλης ως διαμεσολαβητών ανάμεσα στον εμπορικό σύλλογο Δράμας και το δημοτικό συμβούλιο της πόλης, τελικά επιτεύχθηκε συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών στις 5 Αυγούστου, με την εφαρμογή του φόρου εις το «απλούν», αναμένοντας την απόφαση επικύρωσης της από το Υπουργείο Οικονομίας. Θάρρος, 5/8/1926, Αγών, 6/8/1926 .

συλλαλητήριο από τον εμπορικό σύλλογο Δράμας και κλείσιμο των καταστημάτων ως αντίδραση στην εφαρμογή του νέου φόρου. Ο τοπικός τύπος της εποχής αποτελούμενος από τρεις εφημερίδες, επιδόθηκε σε ενδελεχή κάλυψη του ζητήματος, με τις εφημερίδες «Πρόοδος» και «Αγών» να υποστηρίζουν τη στάση του εμπορικού κόσμου της πόλης³⁰² εναντίον του δημοτικού συμβουλίου της Δράμας και ειδικότερα του προέδρου του Ν. Μουτεσίδη³⁰³. Αντίθετα η εφημερίδα «Θάρρος», αν και επίσημα κήρυττε την ουδετερότητα της, ήταν η μοναδική που παρουσίαζε καθημερινά τις ανακοινώσεις του προέδρου του δημοτικού συμβουλίου και υποστήριζε τις θέσεις του.³⁰⁴

Η οξύτατη διαμάχη μεταξύ των τριών εφημερίδων³⁰⁵ κατά την δημοτική κρίση, στάθηκε η αφορμή για την αποκάλυψη σημαντικών στοιχείων όσον αφορά τη σχέση συγκεκριμένων εφημερίδων με τη δημοτική αρχή. Κατά τη φάση της όξυνσης της κρίσης, ο πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου, δεχόμενος τα συνδυασμένα πύρα από τις εφημερίδες «Αγών» και «Πρόοδος», προέβη σε αποκαλύψεις σχετικά με τις ενέργειες του διευθυντή της εφημερίδας «Πρόοδος», ο οποίος στην προσπάθειά του να πετύχει την χρηματοδότηση της εφημερίδας του αιτούνταν την παροχή κονδυλίων από τα ταμεία του δήμου. Στην πρώτη από τις δύο επιστολές – αιτήσεις, του διευθυντή της «Προόδου», αναφέρεται χαρακτηριστικά : «Έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν όπως ευαρεστούμενοι εγκρίνητε την ενίσχυσιν της ημετέρας εφημερίδος δι αναλόγου προς τα υπηρεσίας

³⁰² Πρόεδρος του εμπορικού συλλόγου Δράμας εκείνη την εποχή ήταν ο γηγενής, Ι. Ζιώγας με καταγωγή από την Ήπειρο και το χωρίο Πάδες. Ε. Κασμερίδης, οπ. π., σ. 741.

³⁰³ Ο Ν. Μουτεσίδης, δικηγόρος και πρόσφυγας από τον Πόντο, αποκαλείτο ειρωνικά από τις εφημερίδες «Αγών» και «Πρόοδος», ως «Πατρίκιος» κατά την διάρκεια της δημοτικής κρίσης. Αφορμή ήταν οι φιλεργατικές του δηλώσεις στα μέσα της πόλης - συνδέοντας τον με τον υποψήφιο δήμαρχο της Θεσσαλονίκης, υποστηριζόμενο από τους κομμουνιστές, στις δημοτικές εκλογές του 1925. Αγών, άρθρο : « Ο εγκληματίας », 22/7/1926.

³⁰⁴ Η κορύφωση της διαμάχης μεταξύ των δυο αντιπάλων στρατοπέδων πραγματοποιήθηκε το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουλίου, το διάστημα αυτό το Θάρρος, δημοσιεύει καθημερινά ανακοινώσεις του Ν. Μουτεσίδη, που στην ουσία απαντά στην πολεμική των δύο εχθρικών προς το πρόσωπο του εφημερίδων. Θάρρος, 20/7/1926 - 30-/7/1926.

³⁰⁵ Στις 23 Ιουλίου, ο διοικητής της Χωροφυλακής Δράμας, Ι. Σταυριανός, κάλεσε τους εκπροσώπους των τριών εφημερίδων και τους γνωστοποίησε την απόφαση του – μετά από διαβούλευση με τον Γ. Διοικητή Αν Μακεδονίας-Θράκης, Γ. Μπουμπούλη – να παύσει την έκδοση τους εάν δεν σταματήσουν την κριτική τους στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης. Πρόοδος, 23/7/1926.

ως προσέφερε και προσφέρει αυτή εις τον υμέτερον δήμον ποσού, ως τούτο έπραττε πάντοτε ο δήμος ερχόμενος αρωγός δι' υλικής συνδρομής εις τας εφημερίδας της πόλεως μας».³⁰⁶

Προκαλεί απορία και ερωτηματικά για την λειτουργία του τοπικού τύπου η παράλογη και έκνομη αυτή απαίτηση του διευθυντή της «Προόδου», ο οποίος δεν διστάζει να προβεί, σε αίτηση επιχορήγησης μιας ιδιωτικής επιχείρησης από τα δημοτικά ταμεία. Το ενδιαφέρον αυτής της δήλωσης έχει να κάνει και με την έννοια της «προσφοράς» της εν λόγω εφημερίδας στον δήμο, πράγμα παράδοξο καθώς η «Πρόοδος» τον Μάιο του 1926 μετρούσε μόλις τρεις μήνες από την έναρξη της έκδοσής της, με την συγκεκριμένη διοίκηση, η οποία πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 1926. Επίσης, όπως αναφέρει η αίτηση, ο δήμος και στο παρελθόν, προχωρούσε σε τέτοιου είδους επιχορηγήσεις, καθιστώντας έτσι προβληματική την έννοια της ανεξαρτησίας του τοπικού τύπου. Εάν επίσης συνδυαστεί το γεγονός της μη ύπαρξης εκλεγμένων αξιωματούχων στις θέσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης αλλά διορισθέντων από τις εκάστοτε κυβερνήσεις λόγω των συχνών πολιτικών αλλαγών στην διακυβέρνηση της χώρας, ενισχύεται η άποψη περί σύνδεσης μεταξύ πολιτικών χώρων και τύπου.

Ο δήμαρχος Δράμας τη συγκεκριμένη περίοδο, Ν. Παρμενίδης³⁰⁷, συνιστά μια τέτοια περίπτωση. Όπως δήλωνε ο ίδιος, είχε διοριστεί από τον υπουργό Εσωτερικών. Στην προσπάθεια του να νομιμοποιήσει την εκλογή του στις «αμαρτωλές»³⁰⁸ - για τον αντιβενιζελικό τύπο - δημοτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν υπό το καθεστώς Πάγκαλου τον Οκτώβριο του 1925³⁰⁹, τόνιζε : «Ουδέποτε ηρνήθημεν ότι διωρισθήμεν υπό του κ. Παναγιωτόπουλου ως υπουργού των Εσωτερικών εις την θέσιν του Δημάρχου.

³⁰⁶ Η συγκεκριμένη αίτηση έχει ημερομηνία 19 Μαΐου 1926 και υπογραφή του διευθυντή της «Προόδου» Κ. Τζαννετάκη. Θάρρος, Άρθρο «Ποιοι επιτίθενται κατά του δημοτικού συμβουλίου», 24/7/1926.

³⁰⁷ Ο Ν. Παρμενίδης, διορίστηκε δήμαρχος τον Αύγουστο του 1925 μετά το πραξικόπημα του Πάγκαλου. Θάρρος, 10/8/1925. Στις αρχές Ιούλη του 1927, θα κατηγορηθεί για υποθέσεις διαφθοράς και διασπάθισης χρημάτων από τα δημοτικά κονδύλια. Μάλιστα τον Φεβρουάριο του 1928 θα προφυλακιστεί με την κατηγορία της πλαστογράφησης δημοσιών εγγράφων. Ο αδελφός του, Γεώργιος Παρμενίδης, είναι ο διευθυντής της καπνεμπορικής εταιρίας «Έρμαν Σπήρερ», η οποία κατέχει δεσπόζουσα θέση στο εμπόριο καπνού της ευρύτερης περιοχής. Θάρρος, 8/7/1927 & 12/2/1928.

³⁰⁸ Η εφημερίδα Αγών κάνει λόγο για «Αισχρά, σκανδαλώδη, νόθευση των εκλογών», την επομένη της εκλογικής αναμέτρησης. Αγών, 26/10/1925.

³⁰⁹ Αποτελούν τις πρώτες δημοτικές εκλογές από το 1914 κι έπειτα. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1923-27)*, Αθήνα, Κομμούνα / Ιστορική Μνήμη, 1985, σ. 101.

Αμφισβητούμεν ότι εξελέγημεν ελέω Παγκάλου εις τας δημοτικές εκλογάς. Πιστεύομεν ότι έχοντες την υποστήριξιν και την αγάπην των Δημοτών Δράμας και την κοινωνικήν θέσιν μας εν τη πόλει και κυριώτερον τας πολιτικές μας αρχάς, τας οποίας δεν εδυσκολεύθημεν εν προεκλογικώ πρόγραμματι να εκθέσωμεν εκερδίσασμεν τον εκλογικόν αγώνα τον οποίον αληθώς, εφάνη συμπαθούσα και η Κυβερνητική αντίληψις»³¹⁰. Να σημειωθεί επίσης, ότι ο Κ. Τζαννετάκης αποτελούσε αρχισυντάκτη της εφημερίδας «Θάρρος» από τα τέλη του 1923 μέχρι τις αρχές του 1926, εμπλέκοντας ακουσία και την προηγούμενη του εφημερίδα στην κατηγορία, των πιθανά χρηματοδοτούμενων εφημερίδων από δημοτικά χρήματα, στο παρελθόν.

Η δεύτερη επιστολή του διευθυντή της «Προόδου» έχει να κάνει με την απογοήτευση που του προκάλεσε ίσως, η απόφαση του δήμου, να χρηματοδοτήσει την εφημερίδα με ένα ποσό δυσανάλογα μικρό για την προσφορά της εφημερίδας στον τόπο, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά : «η Δημαρχιακή Επιτροπή του Δήμου Δράμας μοι εψήφισε μιαν συνδρομήν ως ενισχυσίν της παρ ‘ εμού εκδιδόμενης εφημερίδος «Πρόοδος» εκ (500) Δρχ. Το γεγονός φέρων υπό την αντίληψιν υμών και δηλών ότι δεν είμαι προδιατεθειμένος να δεχθώ την συνδρομήν ταυτήν και την ενισχυσιν του Δήμου, εκφράζων τας ευχαριστίας μου δια την γενναιοδωρίαν ταυτήν του δήμου, καθ’ ον χρόνον άλλοι δήμοι πολύ υποδιέστεροι του Δήμου Δράμας ενισχύουν τον τύπο χάριν αυτής ταύτης της προόδου των λαών. Και μάλιστα τον τύπον εκείνον όστις έχει να επιδείξη ηθικήν κατεύθυνσιν».³¹¹

Το δημοτικό συμβούλιο, με τη δημοσίευση των επιστολών σχολίαζε πως τα κίνητρα για την άσκηση κριτικής από την πλευρά της «Προόδου» έχουν να κάνουν με το γεγονός της δυσαρέσκειας της τελευταίας από τη μη χρηματοδότηση της και όχι από το πραγματικό ενδιαφέρον της για την προάσπιση των συμφερόντων του εμπορικού συλλόγου³¹². Αντίθετα η σύμμαχος της «Προόδου», στη δημοτική κρίση, εφημερίδα «Αγών», ασκεί δριμεία κριτική στην πρακτική του δημοτικού συμβουλίου να δημοσιεύσει τις επιστολές, δικαιολογώντας την θέση της, στην βάση της υποχρέωσης που πρέπει να έχει ο Δήμος έναντι του τύπου, γράφοντας : «Η βλακώδης ενέργεια της δημοσιευσεώς των αιτήσεων της συναδέλφου Προόδου προς τον Δήμον περί υλικής ενισχύσεως προκάλεσε παρά τη κοινωνίαν την χείριστην εντύπωσιν εις βάρος των δημοτικών αρχόντων. Οι

³¹⁰ Θάρρος, σ. 1, 26/8/1926, Αγών, πρωτοσέλιδο άρθρο «ο Νυν Δήμαρχος», 18/10/1926.

³¹¹ Η επιστολή έχει ημερομηνία αποστολής, 8/6/1926 και δημοσιεύεται στο Θάρρος στις 24/7/1926.

³¹² Θάρρος, 24/7/1926.

άρχοντες αυτοί εάν είχαν έστω και κόκκινον νοημοσύνης και εγνώριζον ότι όσσην υποχρέωσιν έχει ο τύπος απέναντι του λαού, τόσσην έχει και πας δήμος απέναντι του τύπου και δη ο δήμος της Δράμας όστις υπερηφανεύεται διότι τιμάται δια της εκδόσεως καθημερινώς τριών δημοσιογραφικών οργανισμών, πράγμα το οποίον εις ουδεμίαν πόλιν της Ελλάδος συμβαίνει πλην της Θεσσαλονίκης.»³¹³

1.4 Η ίδρυση συντηρητικών εργατικών σωματείων με την αρωγή του κράτους και η σχέση των ηγετικών στελεχών τους με την οργάνωση ένοπλων ομάδων κρούσης.

Σχετικά με την ύπαρξη και λειτουργία συντηρητικών εργατικών σωματείων με την αρωγή του κράτους, η πληροφόρηση που προκύπτει αρχικά από τις εφημερίδες της περιόδου δεν αποκαλύπτει κάτι συνταρακτικό. Κατά την ίδρυση τους στην περιοχή, παρατηρείται μια σχεδόν αδιάφορη στάση του τοπικού τύπου προς αυτά³¹⁴, η οποία εξηγείται από την καθοριστική – για την σύσταση των συντηρητικών σωματείων – ανάμιξη του Υπουργού Εσωτερικών Γ. Κονδύλη, προσώπου που εκείνη την περίοδο δρα ανταγωνιστικά στην πολιτική στάση που εκφράζει ο βενιζελικός τύπος³¹⁵. Καθώς όμως, η

³¹³ Αγών, 25/7/1926.

³¹⁴ Ενδεικτική της στάσης αυτής είναι η απουσία λεπτομερούς ενημέρωσης από τα τοπικά μέσα, των εγκαινίων των εθνικών σωματείων, τελεσθέντων στον μητροπολιτικό ναό της πόλης, παρουσία των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών της πόλης. Αναφορές των εφημερίδων Θάρρος & Πρωία, σε μια μικρή στήλη στην 3^η τους σελίδα. Πρωία, 25/8/1924, Θάρρος, 26/8/1924.

³¹⁵ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο «έπρεπε να ήσαν φρονιμότεροι» το Θάρρος στρέφεται ανοιχτά κατά του Κονδύλη, αρχηγού του εθνικού δημοκρατικού κόμματος και των συλλόγων που απορρέουν από αυτό. Ενώ την ίδια ημέρα φιλοξενείται και μια ανακοίνωση από ομάδα προσφύγων που στρέφεται κατά της προκήρυξης του εθνικού δημοκρατικού συλλόγου, που ζητεί την ένταξη όλων των προσφύγων στο εν λόγω σύλλογο. Θάρρος, 12/10/1924. Επίσης, στην ίδια εφημερίδα, στις 14/10/1924 με το άρθρο «Αι ανελεύθεροι ροπαί», γίνεται έντονη κριτική προς την δράση του εθνικού δημοκρατικού κόμματος και του ηγέτη του Γ. Κονδύλη.

ένταση των εργατικών κινητοποιήσεων στην περιοχή αυξάνεται³¹⁶, αναβαθμίζεται και η χρησιμότητα των εν λόγω σωματείων ως προς τη διαχείριση ανάλογων κρίσεων από την κυβέρνηση³¹⁷. Η συμβολή του κράτους στην ίδρυση των συντηρητικών εργατικών σωματείων αποκαλύπτεται από τα λόγια του Α. Παπαναστασίου κατά την διάρκεια συζητήσεων στην βουλή με θέμα τα επεισόδια στην Καβάλα τον Νοέμβριο του 1924. Έπειτα από σχετική παρέμβαση του Γ. Καφαντάρη, ο οποίος ζήτησε να μάθει τους λόγους ίδρυσης αντικομμουνιστικών εργατικών σωματείων από το κράτος, ο Αλ. Παπαναστασίου απάντησε ξεκάθαρα : « Δια να ενισχυσώμεν την ηθικώς την υγιά εργατικήν τάξιν [...] αι οργανώσεις αιταί εγένοντο όπως αντιμετωπισθή η οργανούμενη τότε γενική απεργία των εργατών».³¹⁸

Λίγο μετά το ξέσπασμα του σκανδάλου με την ίδρυση των εν λόγω σωματείων από το κράτος, ο φιλοβενιζελικός τοπικός τύπος και συγκεκριμένα το «Θάρρος» προσπάθησε να νομιμοποιήσει την ίδρυση αυτών των οργανώσεων. Η εφημερίδα ξεκαθαρίζει ότι η δημιουργία τους συνίσταται μόνο στην καταπολέμηση της διχαστικής για την κοινωνία, δράσης του κομμουνιστικού παράγοντα και όχι στην προσπάθεια προπαγάνδισης υπέρ κάποιου πολιτικού χώρου : «Διότι ταύτα ιδρυθήσαν όπως χρησιμεύσουν ως αντίβαρο εις την μεταξύ των εργατικών μαζών ασκούμενην από πολλού φθοροποιόν κομμουνιστικήν προπαγάνδαν και ουχί όπως χρησιμοποιηθώσιν οι αποτελούντες ταύτα εργάται δια την σύστασιν η επιτυχίαν του Α ή Β κόμματος»³¹⁹. Ταυτόχρονα ο βενιζελικός τύπος της πόλης κώφευε και δεν ανέφερε πουθενά τις καταγγελίες για αυταρχική επέμβαση ένοπλων σωμάτων σε καπνεργοστάσια και επιθέσεις εναντίων καπνεργατών, οι οποίες δημοσιεύονται στη νεοεμφανιζόμενη αντιβενιζελική εφημερίδα «Αγών», αργότερα την ίδια περίοδο.

Συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1924, θα δοθεί στην δημοσιότητα επιστολή του γ. γραμματέα του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία», που θα αναδείξει τον αντιδραστικό ρόλο των συντηρητικών εργατικών σωματείων όλο το προηγούμενο

³¹⁶ Επεισόδια καπνεργατών στην Καβάλα με δυνάμεις του στρατού, στο λιμάνι της πόλης, όταν οι πρώτοι συγκεντρώθηκαν για να απαγορεύσουν την εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών του καπνέμπορου Γρηγοριάδη. Ελεύθερο Βήμα, 23/11/1924, Αθήναι, 22 & 23/11/1924. Ενώ και οι συγκρούσεις στην Δράμα με πολιτικό περιεχόμενο αυξάνονται, βλ. ενότητα Ι, κεφ. 3.3.

³¹⁸ Η ερώτηση του Γ. Καφαντάρη αναφέρει : «Διατί το Κράτος οργάνωσε, οργανώσεις αντικομμουνιστών εργατών;». Αθήναι, 21/11/1924, σ. 3.

³¹⁹ Θάρρος, 25/11/1924, σ. 1.

διάστημα, αποκαλύπτοντας την ξεκάθαρη ταύτιση των ηγετικών τους στελεχών με τα ένοπλα σώματα τα οποία δρουν σε συνεργασία με τους καπνεμπόρους της πόλης και υπό την ανοχή της αστυνομίας. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αθ. Στάυρου : «Στο κατάστημα «Ντερμεντζόγλου», ο Εφέσιος³²⁰ επικεφαλής με φασίστες οπλισμένους με πιστόλια, βγάλανε τους εργάτες με τον ισχυρισμόν ότι ήταν κόκκινοι [...]. Στο κατάστημα «Στάνταρ» έγινε το ίδιο και εξεβίαζε τους υπόλοιπους να εγγραφούν στο κίτρινο σωματείο. Εις την περίπτωση αυτή είχε και βοηθούς τα κρατικά όργανα. Στο κατάστημα «Φουμαρό» πέταξε στον δρόμο με την βοήθεια των αστυνομικών και των καπεταναίων φασιστών 100 φτωχοκόριτσα προσφυγόπουλα τα οποία τοποθέτησε το Σωματείο (ενν. το «Ευδαιμονία»). Στο κατάστημα «Γιέρυ» στην σάλα τον Ιούλιο θέλησε να κάνει το ίδιο αλλά το κατάστημα έκλεισε κι έτσι έγινε η αιτία να μείνει κόσμος χωρίς δουλειά».³²¹

Συνεχίζοντας ο γενικός γραμματέας του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία», παρέθετε περιστατικά ανάλογης δράσης με υπεύθυνο τον «Εφέσιο» ο οποίος λειτουργούσε ως όργανο των καπνεμπόρων σε συνδυασμό με την ανεκτικότητα ή την συνεργασία των αρχών καταστολής : «Στο κατάστημα «Ανδρέογλου» επέβαλε με την απειλή της παύσεως και της αστυνομίας να εγγραφώσι στο εθνικό σωματείο 50 γυναίκες πρόσφυγες. Σαν είδε ότι οι εργάται παρέμειναν από συνείδηση στο σωματείο κι αφού απέσπασε την υπόσχεσιν των στρατιωτικών αρχών ότι θα τον υποστήριζαν προέβη εις την γνωστήν βίαιαν κατάληψιν του Σωματείου με την φανερά βοήθειαν των αρχών οι οποίες εις το πρόσωπον του (ενν. τον Εφέσιο) ευρήκαν τον άνθρωπον που θα μεταχειρίζοντο για την καταδίωξη της εργατικής τάξης και την διάσπασιν αυτής». Κλείνοντας, η επιστολή παρέχει πληροφορίες για την εξέλιξη των γεγονότων κατά τις συγκρούσεις του Νοεμβρίου, όταν εργάτες του συντηρητικού σωματείου, προσπάθησαν να εισβάλουν στο καπνεργατικό σωματείο «Ευδαιμονία» : «Την επομένη έστειλε τα όργανά του και ύστερα πήγε και αυτός με επικεφαλής την σημαία να καταλάβει το Σωματείο (ενν. το Ευδαιμονία) με την φανερή υποστήριξη των κρατικών οργάνων με αποτέλεσμα την τιμωρία των αδικηθέντων και την ατιμωρησίαν των αδικησάντων».³²²

Ο επονομαζόμενος «Εφέσιος» όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αποτελούσε τον οργανωτή του δικτύου δράσης του παρακρατικού μηχανισμού στην Δράμα. Όπως αποκαλύπτεται από τις παραπάνω μαρτυρίες, αποτελούσε τον εκδότη του προπαγανδιστικού έντυπου

³²⁰ Περαιτέρω στοιχεία για την προσωπικότητα του Εφέσιου, βλ. υποσημείωση 288.

³²¹ Αγών, 2/12/1924.

³²² Αγών, οπ. π.

«Εθνική Ιδέα», το οποίο εκδιδόταν με χρήματα του στρατού αλλά και των συντηρητικών εργατικών οργανώσεων. Ο ίδιος, με τη συμβολή των ένοπλων σωμάτων κρούσης, τρομοκρατούσε τις αντίπαλες ιδεολογικά, ομάδες εργατών, εξωθώντας τις να ενταχθούν στα κίτρινα σωματεία. Περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τον ρόλο του παρακρατικού «Εφέσιου», παρουσιάζει η εφημερίδα «Αγών», δύο χρόνια αργότερα, : « [...] άλλοτε αυτός ο ένθεος ενθουσιασμός έφερε κάποιον Αντώνιον Εφέσιον, παρουσιασθέντα υπό των αρχών ως αγνόν ιδεολόγον ως ορμηθέντα από αγιώτερα ελατήρια ως γαλβανιθέντα από τον φόβο της επικρατήσεως του Κομμουνισμού. Και ο Εφέσιος αυτός, του οποίου η λεοντή κατέπεσε μετ' ολίγον αφού όμως εν τω μεταξύ κατεργράκωσε την πάσαν ιδέαν Κράτους, Δικαιοσύνης, Ηθικής, συνεσιέπτετο και συνεδρίαζε επί ώρας με τα των υπάτων του τόπου αρχών, διέτασσε την ένοπλον της πόλεως δύναμιν και συνελάμβανε αναίτιως πολίτες οι οποίοι εσύροντο εις τα μπουδρούμια και εδέροντο ανιλεώς»³²³.

Η παραπάνω περιγραφή ταιριάζει απόλυτα με την αντίστοιχη που έκανε ο πληρεξούσιος Δράμας, Βοραζάνης κατά την διάρκεια των συζητήσεων της βουλής για το θέμα της δράσης των ένοπλων ταγμάτων : « (Παπανδρέου) : Συλλαμβάνει η πολιτοφυλακή!, (Βοραζάνης) : Μάλιστα, (Χαβίνης) : Τα διατεθέντα ένοπλα σώματα από ποιους αποτελούνται; (Βοραζάνης) : Από Κιρκιάσιους κατά το πλείστον. Ο περίφημος Εφέσιος ο υποδεικνύων επιστολάς του κ. Υπουργού συνεργάζεται και επηρεάζει τον Μεραρχόν Ξυδή. Η πολιτοφυλακή διατελεί επαφή με το εθνικόν δημοκρατικόν κόμμα [...] , κατήντησε να θεωρείται εν Δράμα πας μη ανήκων εις το εθνικόν δημοκρατικόν κόμμα ως κομμουνιστής και ο Εφέσιος τους υποχρεοί πάντας να εγγραφούν εις το κόμμα».³²⁴

Η δράση του δικτύου των συντηρητικών οργανώσεων στην Δράμα που διατηρούν στενούς δεσμούς με τα φασιστικά ένοπλα σώματα³²⁵ σε συνδυασμό με τα γεγονότα της Καβάλας³²⁶ αποτέλεσε πεδίο σύγκρουσης στις συζητήσεις της Βουλής και προκάλεσε την

³²³ Η εφημερίδα αναφέρεται στο γεγονός θέλοντας να το συσχετίσει με την προσπάθεια ίδρυσης των Λεγεώνων Εθνικής Σωτηρίας στην περιοχή από το καθεστώς Πάγκαλου. Αγών, άρθρο «Οι λεγεώνες», 9/7/1926, σ. 1.

³²⁴ Σκρίπ, 21/11/1924, σ. 6.

³²⁵ Καταχώρηση στην εφημερίδα Αθήναι με τίτλο « Υφίστανται τα φασιστικά τάγματα», στο οποίο αναφέρει ότι ο εισαγγελέας εφετών Αν. Μακεδονίας, Τσαπράλης, έπειτα από επιτόπια έρευνα, την οποία απέστειλε μέσω δύο εκθέσεων στο Υπουργείο Εσωτερικών, πιστοποιεί την ύπαρξη τέτοιων ταγμάτων. Αθήναι, 21/11/1924, σ. 4.

³²⁶ Τα βίαια γεγονότα στην Καβάλα το Νοέμβριο του 1924 μεταξύ καπνεργατών και των κρατικών αρχών καταστολής γονιμοποίησαν την παραγωγή έντονων συζητήσεων στις

έγερση ζητήματος παροχής ψήφου εμπιστοσύνης, προς την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου. Ο Α. Παπαναστασίου ως ο κυριότερος εκφραστής της κριτικής εναντία στην κυβέρνηση τόνισε : «Ό,τι όμως καθιστά σκοτεινή, την ευθύνη της κυβερνήσεως, είναι τα γεγονότα της Δράμας. Έγιναν εκεί κατ' αναμφισβήτητους μαρτυρίες, οργανώσεις, αι οποίαι ωπλίσθησαν υπό της μεραρχίας και αι οργανώσεις αύται επέδραμον κατά του εργατικού κέντρου. Εκβιάζουν τους εργάτας και φορολογούν τους απόρους. Αι οργανώσεις αύται αποτελούν δευτεράν εμφάνισιν ατιμού επιστρατισμού». Συνεχίζοντας, υπογραμμίζει τη διακριτή υπόσταση των ομάδων αυτών καθώς: «Επικεφαλής των οργανώσεων αυτών είναι ένα ελεεινόν υποκείμενο το οποίον μετεβλήθη εις διοικητήν Δράμας [...] οι οργανώσεις αυτές δεν έχουν καμιά σχέση με την πολιτοφυλακή η οποία προσέφερεν υπηρεσίας». Στον ίδιο τόνο ο Σ. Γόντικας, επισήμαινε τη στενή σχέση των σωμάτων με την κρατική εξουσία λέγοντας ότι : «τα σώματα ταύτα ευρίσκοντο υπό την διοίκησιν αξιωματικών, ήσαν δε προωρισμένα εν δεδομένη στιγμή να ενισχύσουν τον στρατόν».³²⁷

Στο πλαίσιο των ίδιων συζητήσεων, ο πληρεξούσιος Δράμας Κωνσταντινίδης αναφερόταν στη στενή σχέση μεταξύ των ένοπλων ταγμάτων και του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος του Γ. Κονδύλη υπονοώντας ότι τα τάγματα χρηματοδοτούνταν από το εν λόγω κόμμα : « η εντύπωση του λαού της Δράμας είναι ότι η φασιστική οργάνωσις και το Εθνικόν Κόμμα έχουν την αυτήν υπόστασιν. Απορούς δε εν Δράμα που ευρίσκεται το χρήμα το οποίον δαπανάται δια το σώμα αυτό. Ενώ η κυβέρνησις έπρεπε να φροντίση δια την ανέγερσιν σχολείων και νοσοκομείων στρέφεται κατά των εργατών με ένοπλα τάγματα [...]»³²⁸. Την ίδια στιγμή ο πληρεξούσιος Δράμας, Βοραζάνης, απευθυνόμενος στον Πρωθυπουργό Μιχαλακόπουλο, τονίζει: [...] εντούτοις εις την Δράμαν δεν υπάρχει κράτος κ. Πρωθυπουργέ. Κινούνται οργανώσεις τρομοκρατούσαι.»³²⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο που στον Αθηναϊκό τύπο παρουσιάζονται με λεπτομέρεια οι εξελίξεις γύρω από το σκάνδαλο της ύπαρξης συντηρητικών εργατικών σωματείων που συνδέονται με ένοπλα τάγματα φασίζουσας δράσης οργανωμένα από το κράτος, ο τοπικός φιλοβενιζελικός τύπος δεν αναφέρει πουθενά για τις αποκαλύψεις στις συνεδριάσεις της βουλής. Αντίθετα την ίδια στιγμή που λαμβάνουν μέρος οι παραπάνω

συνεδριάσεις της βουλής για τον καταμερισμό των ευθυνών σχετικά με τα αιματηρά επεισόδια.

³²⁷ Ελεύθερο βήμα, 30-11-1924.

³²⁸ Σκρίπ, 21/11/1924, σ. 5.

³²⁹ Σκρίπ, οπ. π.

αποκαλύψεις, οι εν λόγω εφημερίδες επικροτούν το έργο των συντηρητικών εργατικών σωματείων, σε βαθμό μάλιστα να θεωρούν ότι αυτές οι οργανώσεις αποτελούν τα θεμέλια στα οποία πρέπει να στηριχτεί η κοινωνία. Αναφέρει χαρακτηριστικά το «Θάρρος» : « Άξιον συγχαρητηρίων είναι το διάβημα των Δ.Σ των εθνικών σωματείων προς τας αρχάς [...] , Έχει δε την υποχρέωσιν πας έντιμος πολίτης, να βλέπη μετά πάσης αγαλλιάσεως την οργάνωσιν των συντηρητικών τούτων σωματείων ως και την δράσιν των», συνεχίζοντας προσθέτει πως το κράτος θα πρέπει να σταθεί αρωγός της όλης κίνησης: « Έχουσι όμως καθήκον και αι αρχαί να ενισχύσωσι την ωραίαν προσπάθειαν των εθνικιστών τούτων εργατών, οίτινες είναι η βάση του σημερινού κοινωνικού συγκροτήματος εις το οποίον διακρίνονται τα φυσικά προτερήματα κάθε ανθρώπου»³³⁰

1.5 Καπνικό ζήτημα

1.5 Η απελευθέρωση της εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών παρά την εκφρασμένη αντίθεση της πλειοψηφίας του αγροτικού και του καπνεργατικού κόσμου

Από τα πλέον σημαντικά αγροτικά προϊόντα για την εθνική οικονομία αλλά κι ένας ιδιαίτερα ζωτικός παράγοντας για την οικονομία της περιοχής και την περαιτέρω εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας ήταν ο καπνός³³¹. Η διαχείριση του καπνικού ζητήματος αποτελούσε μείζον θέμα για την περιοχή και η αντιμετώπιση του αποτελούσε επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό την καθημερινότητα των κατοίκων της περιοχής. Στην βιομηχανία του καπνού εμπλέκονταν ανταγωνιστικά τέσσερις κυρίως ομάδες

³³⁰ Θάρρος, 23/11/1924, σ. 3.

³³¹ Γ. Ν. Κοφίνας, «Τα οικονομικά της Μακεδονίας», Αθήνα, σ. 3.

διεκδίκησης, οι καπνέμποροι, οι καπνεργάτες, οι καπνοπαραγωγοί και το κράτος³³². Το κυριότερο σημείο έντασης, στη σχέση των παραπάνω ομάδων, την εξεταζόμενη περίοδο, παρουσιαζόταν στο ζήτημα της ελεύθερης εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών. Η πολιτεία είχε απαγορεύσει επίσημα, με νόμο την πρακτική αυτή, τον Ιούλιο του 1922³³³, προστατεύοντας και τους χιλιάδες καπνεργάτες αφού η επεξεργασία του καπνού απέδιδε μεγαλύτερα εισοδήματα και περισσότερη απασχόληση. Η πίεση όμως του ισχυρού καπνεμπορικού κεφαλαίου ήταν αρκετά μεγάλη, ώστε η κατάσταση αυτή να θεωρηθεί μόνιμη. Η συγκεκριμένη ενότητα θα ασχοληθεί με την έκβαση αυτού του κομβικού ζητήματος, αναζητώντας στοιχεία που αποκαλύπτουν την διαπάλη των αντιπαρατιθέμενων πλευρών για την επίτευξη των συμφερόντων τους μέσα από τα δημοσιεύματα των τριών εφημερίδων που εκδίδονταν καθημερινά εκείνη την περίοδο.

1.5.1 Περί ανεπεξέργαστων

Ξεκινώντας από τον Οκτώβριο του 1924, ο Νομάρχης Καβάλας Θ. Μάλης, συμβουλευόμενος την αναφορά του διοικητή Χωροφυλακής Καβάλας, ο οποίος τονίζει : « ότι ενδεχόμενη απόπειρα εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών παρὰ τας διατάξεις του ειρημένου Νόμου θέλει προικαλέσει ζητήματα διασαλεύσεως της δημοσίας τάξεως εκ μέρους του καπνεργατικού κόσμου», αποφασίζει την χρήση της απαγόρευσης της ελεύθερης εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών, αναφέροντας : «Απαγορεύομεν απολύτως την εξαγωγήν καπνών αρωματικών συσκευασμένων εις τόγκες, πλην ποσοστού της εκάστοτε εξαγόμενης ποσότητος 10-15% εις τρίμματα και άχρηστα φύλλα (κιρίντια) των οποίων η εξαγωγή επιτρέπεται άνευ επεξεργασίας μη θεωρούμενης τοιαύτης της εις αρμαθέματα»³³⁴. Η εντεινόμενη όμως πίεση των καπνεμπόρων προς επανεξέταση της σχετικής απαγόρευσης, θα δημιουργήσει περιστατικά, όπως αυτό της Καβάλας το Νοέμβριο του 1924, όταν ο καπνέμπορος

³³² Α. Μπεναρόγια, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Κομμούνα/ιστορική μνήμη, Αθήνα, 1986, σ. 257-260.

³³³ Πρόκειται για το νόμο 2869, που κυρώθηκε στις 16 Ιουλίου 1922. Κ. Φουντανόπουλος, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη*, Νεφέλη, Αθήνα, 2005, σ.147

³³⁴ Θάρρος, 16/10/1924, σ. 1.

Γρηγοριάδης επιχείρησε να εξαγάγει ανεπεξέργαστα καπνά (δικαιολογώντας τα ως κιρίντια), κίνηση που προκάλεσε ιδιαίτερα σοβαρά επεισόδια.³³⁵

Το «Θάρρος» μετά τα γεγονότα της Καβάλας ενοχοποίησε την πλευρά των καπνεργατών ως των μοναδικών υπεύθυνων για την εκτράχυνση των επεισοδίων με τα τραγικά αποτελέσματα σε αντιδιαστολή με την επίσημη έκθεση του εισαγγελέα που αθώωνε τους καπνεργάτες³³⁶. Η εφημερίδα προέβη σε μία σειρά αρθρογραφίας που σαν κύριο στόχο είχε την εισαγωγή, σε μια κατάσταση επανεξέτασης του νόμου περί ελεύθερης εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών αξιολογώντας την απαγόρευση, ως την σπουδαιότερη συνθήκη, υπαίτια για την κρίση που παρουσίαζε ο καπνικός τομέας. Προσάπτοντας και τον φόβο της πιθανής δυσαρέσκειας του ξένου κεφαλαίου, από τις εργατικές κινητοποιήσεις, προσυπόγραφε την ενδοτικότητα ως μέτρο στάσης απέναντι στο επεκτατικό καπνεμπορικό κεφάλαιο, αναφέροντας χαρακτηριστικά : « Τα τελευταία λυπηρά γεγονότα της Καβάλας, δια τα οποία οι κεφαλαιούχοι εργοστασιάρχαι της Αμερικής και οι έμποροι καπνών θα σκεφθώσι, αν εις το μέλλον είναι δυνατόν να εξακολουθήσουν παρέχοντες τα κεφάλαια των εις μίαν αναρχικήν, ουτως ειπεῖν εργατικήν κατάστασιν, ήτις τελευταίως έλαβε χαρακτήρα μέχρι παραλογισμού».³³⁷

Στην συνέχεια, το «Θάρρος» και καθώς το ενδιαφέρον για τα γεγονότα της Καβάλας αυξάνονταν, προκαλώντας μεγάλη αντιπαλότητα ακόμα και στην βουλή, φιλοξένησε στις στήλες του μια αρκετά μεγάλη συνέντευξη του Νομάρχη Καβάλας, Θ. Μαλή. Ο νομάρχης επιχειρήσε να αποφορτίσει την δυσχερή θέση στην οποία βρέθηκε, αιτιολογώντας την θέση που κράτησε γύρω από το ζήτημα³³⁸ ενώ παράλληλα

³³⁵ Οι συγκρούσεις είχαν ως αποτέλεσμα τον θάνατο μιας εργάτριας κι ενός ανθυπομοίραρχου καθώς και τον τραυματισμό τριάντα περίπου καπνεργατών και δεκαπέντε χωροφυλάκων. Δ. Λιβιεράτος, οπ. π. , σ. 48. Ο Α. Δάγκας, αναφέρει δύο νεκρούς ανθυπομοίραρχους, τον Θ. Σκαλιδάκη και τον Γ. Σταματάκη. Α. Δάγκας, οπ. π. σ. 92.

³³⁶ Η έκθεση του εισαγγελέα εμφανίζει το Νομάρχη Καβάλας ως τον κυριότερο υπεύθυνο του επεισοδίων καθώς έδωσε την άδεια εξαγωγής, χαρακτηρίζοντας δίκαια την εξέγερση των εργατών. Αθήναι, 22/11/1924, σ. 2. Δ. Λιβιεράτος, οπ. π., σ. 49.

³³⁷ Θάρρος, 15/11/1924.

³³⁸ Ο ίδιος, αναφέρει στην συνέντευξη του ότι τα δέματα καπνού του πρώτου καπνεμπόρου, ονόματι Σγουρού, πράγματι περιείχαν καπνά που δεν ανήκαν στην κατηγορία των ελευθέρων εξαγωγίμων, δεν ήταν δηλαδή κιρίντια. Κατά την εξέταση του έτερου καπνέμπορου Γρηγοριάδη, ομάδα καπνεργατών σε συμφωνία με το Νομάρχη θέλησε να εξετάσει «ιδίους

τοποθετήθηκε, όσον αφορά την γενικότερη στάση του στο θέμα, τασσόμενος, υπέρ της ελεύθερης εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών, λέγοντας : « [...] μέρους ανθρώπων γνωστών αντικοινωνικών αντιλήψεων θα έπρεπε σπεύσω να διατάξω τον φορτωτήν έμπορον να αποσύρη το υπό εξαγωγήν, εξαγωγήν ην επέτρεπον κείμενοι νόμοι του κράτους, εμπόρευμα του ή ότι έπρεπε να αφήσω εις την διακρισίν αναρχικών στοιχείων το καπνεμπόριον. Είχα σαφή αντίληψιν της μεγίστης σημασίας ην έχει δια την εθνικής μας οικονομία το εμπόριον του καπνού, εκ της ελευθέρας εξελίξεως και προαγωγής του οποίου εξαρτάται και η όλη του προσφυγικού ζητήματος λύσις εν την Αν. Μακεδονία και κατά μέγα μέρος η οικονομική ανόρθωσις του Κράτους». ³³⁹

Προχωρώντας ο νομάρχης, συνεπικουρούσε την θέση της ενδοτικότητας μπροστά στο καπνεμπορικό κεφάλαιο προσθέτοντας όμως συγχρόνως και την έννοια της εμπιστοσύνης που το κράτος πρέπει να παρέχει στους τελευταίους, με την αποφασιστική αντιμετώπιση εργατικών κινητοποιήσεων, λέγοντας ενδεικτικά: «Και έσχον επομένως την αντίληψιν ότι αντί πάσης προσπάθειας εφ' όσον τόσον αυθαδώς και τόσον αδικαιολογήτως εξεδηλώθη η πρόθεσις της δημιουργίας των τάραχων και αναρχίας έπρεπε να ενισχυθή η ήδη σοβαρώς κλονισμένη εμπιστοσύνη του κεφαλαίου επί την δύναμιν του κράτους να επιβάλει επί αυτό δεν έπρεπε αντί οιασδήποτε θυσίας να εδραιωθή εις το κυκλοφορούν κεφάλαιο, εκ της ασφάλειας του οποίου εξαρτάται ολόκληρη η αναδημιουργία της Ελληνοποιηθείσης Αν. Μακεδονίας [...] η εντύπωσις ότι η Ελληνική δημοκρατία εννοεί την αναρχίαν ή τουλάχιστον είναι ανίσχυρος να την πατάξη. Και αυτό επετεύχθη». Κλείνοντας την συνέντευξη του ο Θ. Μαλής εύχεται : « Ελπίζομει το δένδρον της ελευθερίας του εμπορίου άνευ της οποίας δεν θα δυνηθή να ανασυγκροτηθή η Ελλάς οικονομικώς να μεγαλυνθή καρποφόρον», με την σύμφωνή γνώμη του ιδιοκτήτη της εφημερίδας». ³⁴⁰

Το «Θάρρος» συνέχισε να καλύπτει τα γεγονότα της Καβάλας προτάσσοντας την υπαιτιότητα των καπνεργατών - υπό κομμουνιστική καθοδήγηση - ως την καθοριστικά υπεύθυνη για τη δραματική εξέλιξη των γεγονότων με άρθρο συνεργάτη της

όμασι» τα καπνά. Η έρευνα οδήγησε στην αμφισβήτηση του περιεχόμενου τους, πράγμα που αγανάκτησε του εργάτες και τους οδήγησε στην σύγκρουση με τις αρχές ώστε να μην εξαχθούν. Θάρρος, 22/11/1924, σ. 1.

³³⁹ Θάρρος, οπ. π.

³⁴⁰ Εκείνη την περίοδο ιδιοκτήτης της εφημερίδας είναι ο Π. Κουτούπης. Θάρρος 22/11/1924, σ. 1&4.

εφημερίδας³⁴¹. Αργότερα, μετά τη δημοσίευση της έκθεσης του εισαγγελέα εφετών που αθώωνε τους καπνεργάτες κι επέρριπτε την ευθύνη στον Νομάρχη³⁴², καταχώρησε πρωτοσέλιδη τοποθέτηση του ειδικού γραμματέα του Εμπορικού Συλλόγου Καβάλας, Γ. Λάμπρου, ο οποίος στεκόταν στην απουσία επαρκούς πληροφόρησης του εισαγγελέα κατά την διεξαγωγή της έρευνας, καταλογίζοντας του επίσης και μια δόση αφέλειας κατά την εξέταση των διαδραματισθέντων.³⁴³

Η ροπή του «Θάρρους» προς την υποστήριξη της ελεύθερης εξαγωγής του εμπορίου των ανεπεξέργαστων καπνών, πάγια θέση του καπνεμπορικών κύκλων, διατρανώθηκε καθαρότερα στο Α' καπνοπαραγωγικό συνέδριο, Μακεδονίας Θράκης, που διεξήχθη στα μέσα Ιανουαρίου του 1925³⁴⁴. Ένα συνέδριο τόσο σπουδαίο για το καπνικό ζήτημα, που όμως διεξήχθη χωρίς την συμμετοχή των αντιπροσώπων της ομοσπονδίας καπνεργατών αλλά και των αντίστοιχων της Γ.Σ.Ε.Ε³⁴⁵, αφού αποκλείστηκαν από την οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου. Μεταφέροντας το κλίμα από το συνέδριο, προτάσεις όπως του κ. Μπαλτατζή : « [...] πολύ ορθώς επράξεν η συνέλευσις αποκλείσασα τους αντιπροσώπους της γενικής ομοσπονδίας των εργατών της Ελλάδας. Αυτοί είναι και κύριοι δημιουργοί των σιγνών Καβάλας και Θεσ /νίκης», καταχειροκροτήθηκαν από τους συνέδρους, ενώ το «Θάρρος» παρέλειπε να σχολιάσει, πολύ σημαντικές παρατηρήσεις για την σύνθεση του συνεδρίου, προερχόμενες από τον Γ. Γραμματέα της ομοσπονδίας

³⁴¹ Πρωτοσέλιδο άρθρο του Σ. Κωστασιάνη, με τίτλο «Τις πταίει;», Θάρρος, 19/11/1924, σ.1&4

³⁴² Αναφέρει χαρακτηριστικά η έκθεση: « Το επεισόδιον κατά την κρίσιν μου δε φέρει κομμουνιστικόν χαρακτήρα. Ισώς οι κομμουνισταί να εξεμεταλλεύθησαν την εξαψίν των εργατών. Το επεισόδιον νομίζω δεν είναι δημιουργημα τούτων αλλά αποτοκόν μη δεξίων χειρισμού του ζητήματος παρὰ του Νομάρχου[...]Ειδικώς εν τη περιπτώσει ταύτη ο κ. Νομάρχης μετά τον αποκαλυφθέντα δόλον του προηγηθέντος εν τη φορτώσει καπνέμπορον Σγουρού, ώφειλε προσεκτικώτερόν να ενεργήση και όχι ως ενήργησεν επελθόντων τοιούτων θλιβερών γεγονότων». Ελεύθερο Βήμα, 22-11-1924, σ. 4.

³⁴³ Πρωτοσέλιδη τοποθέτηση με τίτλο «Ας ακουσθή και η άλλη άποψις», Θάρρος, 2/12/1924.

³⁴⁴ Συγκεκριμένα στις 11 με 15 Ιανουαρίου 1925. Η σπουδαιότητα του Συνεδρίου διαπιστώνεται και από την παρουσία του Υπουργού συγκοινωνίας κ. Βαλάλα και του γενικού γραμματέα του Υπουργείου γεωργίας Χ. Ευελπίδη. Θάρρος, 11/1/1925.

³⁴⁵ Την περίοδο εκείνη η Ομοσπονδία ήταν συνδεδεμένη οργανικά με το Κ. Κ. Ε., Δ. Λιβιεράτος, σπ. π., σ. 151-155. Ενώ για την διοίκηση της καπνεργατικής ομοσπονδίας ο Αγών τόνιζε αργότερα πως, : «είναι στα χέρια των συντηρητικών στοιχείων [...] παντελώς ξένοι προς το κομμουνιστικό κόμμα». Αγών, 7/12/1925.

γεωργικών συνεταιρισμών Μακεδονίας, Βουδούνα : «πλείστοι των αντιπροσώπων δεν είναι παραγωγοί αλλά εντελώς ξένοι και προς αυτήν και προς τον σκοπόν δι' όν συνεκλήθη το συνέδριον». ³⁴⁶

Η σπουδή των υπέρμαχων της ελεύθερης εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών και η βιασύνη τους να εκβιάσουν μία απόφαση ευνοϊκή προς τα συμφέροντα τους, φανερώθηκε όταν από την δεύτερη κιόλας ημέρα του συνεδρίου ενώ ακόμα δεν είχαν τοποθετηθεί όλοι οι αντιπρόσωποι ³⁴⁷, τέθηκε αρκετά πρόχειρα το ζήτημα των ανεπεξέργαστων. Μετά από πρόταση του Ε. Σπυράντη ³⁴⁸, ο οποίος ζητούσε : « Να αφεθή τελείως ελεύθερα η επεξεργασία των καπνών», τονίζοντας ότι : « ουδείς κίνδυνος αεργίας υπάρχει». Συνεπικουρώντας τον προλαλήσαντα ο Αναστασιάδης ζητεί : «να εγκριθεί αμέσως ψήφισμά το οποίον να διαβιβασθή τηλεγραφικώς προς την κυβέρνησιν και δια του οποίου να ζητηθεί η αποκατάστασις ήτις υφίστατο προ της εφαρμογής του Νόμου περί ανεπεξέργαστων, να αφεθή δηλαδή απόλυτος ελευθερία εις το εμπόριον, άνευ ουδενός περιορισμού». Χαρακτηριστικό της προχειρότητας, με την οποία κατατέθηκαν αυτές οι αιτιάσεις, είναι η απάντηση του προέδρου του συνεδρίου, Αυτζή, ότι πρέπει πρώτα να εξαντληθεί η συζήτηση και μετά να κατατεθούν οι προτάσεις. ³⁴⁹

Το συνέδριο των καπνοπαραγωγών Μακεδονίας Θράκης έληξε στις 14 Ιανουαρίου, αποφασίζοντας να αποδοθεί ψήφισμα στην κυβέρνηση που θα αποδομούσε την ισχύ του απαγορευτικού για την ελεύθερη εξαγωγή ανεπεξέργαστων κάπνων νόμου, 2869 ³⁵⁰. Παρά τις αντιδράσεις για τη σύνθεση του συνεδρίου και το γενικότερο χαρακτήρα του, το «Θάρρος» αλλά και η έτερη εφημερίδα της εποχής που εξέφραζαν τον κυρίαρχο

³⁴⁶ Θάρρος, 13/1/1925, σ. 4.

³⁴⁷ Πρωία, 13/1/1925. Συνολικά 88 αντιπρόσωποι και 40 συνεταιρισμοί πήραν μέρος στο συνέδριο. Αριθμός σχετικά μικρός για να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικός του αγροτικού κόσμου, αν υπολογίσει κανείς ότι την περίοδο εκείνη οι γεωργικοί συνεταιρισμοί Μακεδονίας - Θράκης ήταν περίπου 700. Αγών, 22/1/1926, Α. Κλήμης, σ. 98 – 100, Μ. Βεϊνογλου, οπ. π., σ. 91-92.

³⁴⁸ Πρόκειται για τον ιατρό (μαιευτήρα), διευθυντή του Νοσοκομείου Δράμας και πρώην πρόεδρο του συλλόγου ποντίων προσφύγων. Η καθοριστική του συμβολή στην εξέλιξη των διεργασιών του συνεδρίου προξενεί εντύπωση.

³⁴⁹ Πρωία 13/1/1925.

³⁵⁰ «Να αφεθή τελείως ελευθερόν το εξαγωγικόν εμπόριον του καπνού καταργούμενου του νόμου του απαγορευτικού σχετικού νόμου 2869, παραρμενιουσής μόνον υποχρεωτικής της ανεκαθέν συνήθους γεωργικής δεματοποιησέως». Πρωία, 16/1/1925, σ. 4.

πολιτικό χώρο, συμφωνούσαν ότι το συνέδριο ήταν επιτυχημένο. Αναλυτικότερα, το «Θάρρος» αναφέρει : «Υπο τας καλλιτερας εντυπώσεις έληξε χθές το εσπέρας το Α' καπνοπαραγωγικό συνέδριον Μακεδονίας - Θράκης το συγκληθέν ενταύθα. Τα πορίσματα εις α κατέληξε το συνέδριον ανταποκρίνεται πληρέστετα εις τα συμφέροντα των γεωργών[...]», ενώ σχολιάζοντας και την διττή αποστολή του συνεδρίου αναφέρει: «Το Α' Καπνοπαραγωγικόν συνέδριον Μακεδονίας Θράκης επετέλεσε και έτερον μέγα έργον. Διεκήρυξε κατά τον πανηγυρικώτερον τρόπον ότι ο κομμουνισμός και η προπαγάνδα αυτού είνε απεχθής εις τον γεωργικόν κόσμον και ότι ο γεωργικός πληθυσμός έχει πλήρη επίγνωσίν των ανατρεπτικών τάσεων και αντεθνικών ενεργειών των πρακτόρων της Μόσχας [...] Η κυβέρνησις ουδεμίαν έχομεν αμφιβολίαν ότι θα κατοχυρώση νομοθετικώς τας ληφθείσας αποφάσεις ενισχύουσας τον γεωργικόν κόσμον».³⁵¹

Αποτιμώντας την σπουδαιότητα των προτάσεων του συνεδρίου, προέτρεπε την επικύρωση τους από τον πολιτικό κόσμο : «Και έλαβον αποφάσεις τας οποίας θα επιβάλουν εις την Κυβέρνησιν και εις πάσαν άλλην. Διότι στηρίζονται επί του δικαίου [...] ». Εντύπωση πάντως, προκαλεί και η κατανόηση που έδειχνε το «Θάρρος» στην προσέγγιση της καταστροφικής -για τα συμφέροντα των καπνεργατών- τακτικής των καπνεμπόρων, να σχηματίσουν τράστ, : «Οι έμποροι ηναγκάσθησαν να καμουν τραστ το οποίον είναι βεβαίως ολέθριον δια του εργάτας. Εις τούτο όμως ωθήθησαν από την ιδέαν της αμύνης, ταυτόχρονά προειδοποιούσε τον εργατικό κόσμο: « Μόνο όταν ο εργάτης αποβάλη τους κακούς δαίμονας θα δυνηθή να καταλάβη την εμπρεπουσαν θέσιν και απέναντι της κοινωνίας και απέναντι του κράτους, το οποίον δεν αναγνωρίζουν τα κομμουνιστικά οργάνετα της Μόσχας».³⁵²

Το ζήτημα των ανεπεξέργαστων επανήλθε στην επικαιρότητα την άνοιξη του 1925, όταν μετά από κινητοποιήσεις των γεωργικών συνεταιρισμών του Νομού Δράμας, διοργανώθηκαν συλλαλητήρια εναντίον του νόμου που επέτρεπε την ελεύθερη διεξαγωγή των ανεπεξέργαστων καπνών. Η αντιβενιζελική εφημερίδα «Αγών» θα αναφερθεί στο θέμα, παρουσιάζοντας την δική της άποψη πάνω στο ζήτημα και αναδεικνύοντας την καθολικότητα της διαμαρτυρίας, σημειώνει: «Τα συλλαλητήρια αυτά δεν έχουν μόνον εργατικό χαρακτήρα όπως θέλουσι τίνες να τα παρουσιάσωσι σκοπίμως υποστηρίζοντες την μια μερίδα, την ταχθείσαν υπέρ της εξαγωγής, αλλά απεναντίας φέρουσι την σφραγίδα παλλαϊκού συναγερμού εις τας περρισότερας περιπτώσεις ως εν Σέρραις, Θεσ/νίκη και

³⁵¹ Θάρρος 15/1/1925

³⁵² Πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο « Και μετά την αποδοκιμασία». Θάρρος, 16/1/1925

εν Καβάλλα οπου όχι μόνον οι καθαρώς καπνεργάται αλλά και οι γεωργοί και επαγγελματίαι και αυτοί οι έμποροι ακόμη, εν πρωτοφανεί συναγεμώ εξέδηλωσαν την κατά του νομοσχεδίου αγανάκτησιν και διαμαρτυρίαν των απαιτήσαντες την απόρριψιν αυτού». ³⁵³

Επιπρόσθετα η εφημερίδα έκανε μνεία και για τον μη νομιμοποιητικό χαρακτήρα του Α' καπνοπαραγωγικού συνεδρίου, λόγω του σκανδαλώδους αποκλεισμού των υποστηρικτών της αντίθετης άποψης, κατηγορώντας την κυβέρνηση ότι χρησιμοποίησε εργαλειακά τις αποφάσεις του καπνοπαραγωγικού συνέδριου, έτσι ώστε να τις παρουσιάσει ως επιβράβευση από τα κάτω, στα σχέδια της, για το καπνικό. Συγκεκριμένα ο «Αγών» αναφέρει : «Η κυβέρνησις ήτις είχε συντεταγμένον ήδη το νομοσχέδιον τούτο προτού το εν Δράμαν κατά τον Ιανουάριον συγκληθέν καπνοπαραγωγικόν συνέδριον ειδώση τας γνωστάς και εξ υπαρχαγής ληφθείσας αποφάσεις περί ελευθέρας εξαγωγής ανεπεξέργαστων, δεν υπάρχει ουδεμία αμφιβολία ότι εις την ετυμηγορίαν του συνεδρίου τούτου ευρεόν των ακρογωνιαίων λίθον, όπως στηρίξη το αμφιβόλου πολιτικόοικονομικής αξίας νομοσχέδιο. Πάντες γνωρίζομεν ότι απ' του συνεδρίου εκείνου απεικλείσθη, η γνώμη της αντίθετα προς τους κρατήσαντας φρονούσης μερίδος, ήτις εχαρακτηρίσθη δυστυχώς κομμουνίζουσα». ³⁵⁴

Η κινητοποίηση για τη μη τροποποίηση της απαγόρευσης της εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών, απασχόλησε και τις συζητήσεις στην βουλή με τους Μακεδόνες πληρεξούσιους να μεταφέρουν στα κυβερνητικά στελέχη τις αμφιβολίες του αγροτικού και καπνεργατικού κόσμου για τις αρνητικές επιπτώσεις της μελλούμενης ανατροπής του νόμου 2869. Αναγράφοντας από το «Φώς» της Θεσ/νίκης, : «Μεταξύ των Μακεδόνων πληρεξουσίων εκδηλούται δυσφορία κατά της κυβερνήσεως δια την σύνταξιν του νομοσχεδίου περί εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών [...] έλαβων εκ Μακεδονίας, σωρείαν τηλ/ματων, τονιζόντων ότι η ψήφισις του νομοσχεδίου θα δημιουργήση μεγιστήν ανεργίαν εκτος του ότι και από δημοσιονομικής απόεως θα βλάψη μεγάλως και θα κλονίση το εμπόριον των καπνών». ³⁵⁵

Παρόλα αυτά, το «Θάρρος» αντηχώντας τις κυβερνητικές θέσεις, παρέκαμπε τις εκφρασμένες ανησυχίες του αγροτικού κόσμου για τα αρνητικά αποτελέσματα που προκαλούσε η απελευθέρωση του εμπορίου των ανεπεξέργαστων καπνών. Με άρθρο

³⁵³ Πρωτοσέλιδο άρθρο, «Τα ανεπεξέργαστα», Αγών, 9/4/1925.

³⁵⁴ Αγών, οπ. π.

³⁵⁵ Φως, 8/4/1925, σ. 5.

του επιχειρούσε να χειραγωγήσει την στάση των αγροτών στο επερχόμενο συλλαλητήριο, υποστηρίζοντας την θέση της ελεύθερης εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών, στην βάση της εφαρμογής των αποφάσεων του Α' καπνοπαραγωγικού συνεδρίου, αναφέροντας : «Το συλλαλητήριο των αγροτών θα αποβλέψη εις την υποστήριξιν των αποφάσεων του αγροτικού συνεδρίου Δράμας, το οποίον απεφάνθη περί της ρυθμίσεως ιδίως του καπνικού ζητήματος και της κατευθύνσεως την οποίαν επιθυμεί να δώση εις τούτο η κυβέρνησις».³⁵⁶

Παράλληλα, προσπαθώντας ίσως να προκαταλάβει το ενδεχόμενο ανεξέλεγκτης συμπεριφοράς των αγροτών κατά την κινητοποίηση, ορίζει το πρότυπο ιδανικής διαγωγής των τελευταίων, τονίζοντας ότι : «Ο αγρότης ουδέποτε εχάλκειυσεν απεργίας ουδέποτε προέβη εις αντεθνικάς ενέργειας ουδέποτε διενόηθη να προδώσει την πατρίδα του δια μέσων ανήθικων και ουδέποτε επούλησε την ψυχή του, εις ξένας προπαγάνδας»³⁵⁷. Ταυτόχρονα, δεν έπαυε να προτάσσει έστω και όχι τόσο ανοιχτά, την δική της άποψη: «είμεθα βέβαιοι ότι η κυβέρνησις έχουσα υπ' όψιν τα αληθή και πραγματικά συμφέροντα τού τόπου θέλει επιδίωξη και επιτύχει την ψήφισιν του κατατεθέντος νομοσχεδίου υπέρ της ελευθέρας εξαγωγής χάριν του εκ των καπνών εθνικού πλούτου»³⁵⁸. Θέση που τελικά πραγματώθηκε, μέσω της έκδοσης Νομοθετικού Διατάγματος, το οποίο καταργούσε τον νόμο 2869/1922 τον Ιούλιο του 1925, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πάγκαλου.³⁵⁹

³⁵⁶ Θάρρος, Πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο, «Το συλλαλητήριο καπνοπαραγωγών», 9/4/1925

³⁵⁷ Θάρρος, οπ. π.

³⁵⁸ «Θάρρος», στήλη «Συγκεκριμένα», 11/4/1925, σ. 3.

³⁵⁹ Στις 11 Ιουλίου του 1925 πραγματοποιήθηκε η έκδοση Νομοθετικού Διατάγματος, το οποίο καταργούσε τον νόμο 2869/1922 «περί απαγορεύσεως εξαγωγής ανεπεξέργαστων αρωματικών καπνών», απελευθερώνοντας ουσιαστικά την αγορά κατά την κρίση των καπνεμπόρων.

1.5.2 Προς το Β' Καπνοπαραγωγικό συνέδριο

Το επόμενο στάδιο αναφορικά με το καπνικό ζήτημα, ξεκινά τον Δεκέμβριο του 1925, όταν έξι μήνες μετά από την απελευθέρωση της εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών, η καπνική κρίση συνεχιζόταν αμείωτη με τους καπνοπαραγωγούς να απαιτούν καλύτερους όρους δανειοδότησης από την Εθνική Τράπεζα³⁶⁰. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τη δραστηριοποίηση των γεωργικών συνεταιρισμών του νομού που συγκάλεσαν ευρεία συνάντηση όλων των φορέων οικονομικής δραστηριοποίησης της περιοχής. Αναφέρει το κάλεσμά: « Προς όλας τας προσφυγιάς, επαγγελματικάς, αγροτικάς, εργατικάς οργανώσεις Δράμας και περιφερείας [...] Κατόπιν ολοέναν επιτεινόμενης καπνικής κρίσεως και της στάσεως της Εθνικής τραπεζής εις το ζήτημά των καπνοπαραγωγικών δανείων ιδίως αλλά και όλων των κοινωνικών τάξεων καθίσταται απελπιστική [...] Ημερήσια διάταξη: 1) Δάνεια καπνοπαραγωγών, 2) Καπνική κρίσις».³⁶¹

Για την εφημερίδα «Θάρρος», η διοργάνωση τέτοιων δράσεων, δεν μπορούσε παρά να ειδωθεί με καχυποψία, ως ενδεχόμενες, ανεπιθύμητες πράξεις διατάραξης του status quo, στο καπνικό ζήτημα. Απέφερε χαρακτηριστικά : «Πρώτοι ημείς από των στηλών μας εταχθήκαμεν υπέρ της χορηγήσεως πλασματικών δανείων υπό της εθνικής τραπεζής προς ενίσχυσιν των καπνοπαραγωγών μας [...] Η σημερινή όμως σύσκεψις μας δίδει εύλογους υπόνοιαις ότι έχει άλλον αντικειμενικόν σκοπόν, υπο ψευδές προσωπειόν την ενίσχυσιν των καπνοπαραγωγών μας δια τα πλασματικά δάνεια [...] και τούτο είναι φανερό εκ του γεγονότος ότι της συνελεύσεως

³⁶⁰ Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Α. Βογιατζή, πρόεδρου του γεωργικού συνεταιρισμού Δράμας: « Ως γνωρίζετε η τράπεζα αν και χορηγεί δάνεια εις τα οποία λαμβάνει τόκον μεσιτείαν και λοιπά 18%, τόκον υπερβολικόν, δύναται αν είχεν την καλίν διάθεσιν να φανή ικανοποιητικώτερα και επαριέστερα προς ικανοποίησιν των καπνοπαραγωγών [...] Θέλομεν διαμαρτυρηθεί παρὰ τη σεβαστή μας κυβερνήσει όπως επέμβη παρὰ τη Εθνική Τραπεζή διά την χορήγησιν ικανοποιητικότερου ποσού δανείου δια τα καπνά». Αγών, 4/12/1925. Ενδιαφέρει εδώ να παρατεθεί η κατηγορία της εφημερίδας «Νέοι καιροί» εν έτη 1929 , ιδιοκτησίας των πρώην εργαζομένων δημοσιογράφων στο «Θάρρος», Π. Πινάτση και Λ. Κουτούπη, για την ιδιότυπη σχέση του «Θάρρους» με την Εθνική τράπεζα : «[...] οφείλει να συμφωνήσει και το θάρρος εάν βεβαίως δεν επηρεασθή από τα δάνεια άτινα λαμβάνει παρὰ της εθνικής τραπεζής και από το τζαμί στο οποίο στεγάζεται επί μιαν ολόκληρην εξαετίαν, τζαμί δια την επισκευήν του οποίου εδαπάνησεν η Εθνική Τράπεζα 50.000 δραχμών δια να έχη το Θάρρος τυφλόν όργανον της». Νέοι Καιροί, 20/11/1929. Για τα γεωργικά δάνεια της περιόδου 1919-1929 στη Μακεδονία, βλ. Μ. Ι. Μαυρογορδάτου, Α.Χ. Χαμουδοπούλου, *Η Μακεδονία. Μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Θεσσαλονίκη 1931, σ. 108-109.

³⁶¹ Αγών, 5/12/1925.

ταύτης διοργανώται είναι οι Κ. Σινώκας και Βελένης εκ Τσατάλτζης γνωστοί κομμουνιστάι, της Δράμας ο κ. Κων/νίδης και οι εκ Θεσ/νίκης προς τον σκοπόν αυτόν αφιχθέντες κ. κ Σαπουντζής³⁶² και Χατζησταύρος, αρχικομμουνιστάι προς τόνωσιν της κομμουνιστικής ιδέας [...]. Προφανώς αι οι επαγγελματικά και προσφυγικά οργανώσεις Δράμας, έπεσαν θύματα της επιτηδειότητος των κομμουνιστών οίτινες θα αποπειραθούν εξ υφαρπαγής να αποσπάσουν απόφασιν της συγκεντρώσεως κατά της ελευθέρως εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών [...].»³⁶³

Το «Θάρρος», φτάνει μέχρι το σημείο να προτείνει την αποχή από τη συνάντηση, προειδοποιώντας τους παρευρισκόμενους για την αδυναμία άσκησης πίεσης προς την Εθνική τράπεζα αλλά και προεξοφλώντας την αποτυχία της σύσκεψης, αναφέρει : «Εχομεν να συστήσωμεν εις τους επαγγελματίας μας και τας προσφυγικάς οργανώσεις μας απόσχουν της σημερινής συγκεντρώσεως ήτις αποσκοπεί την εξυπηρέτησιν των κομμουνιστικών σχεδίων..πρέπει καλώς να γνωρίζουν ότι η εθνική τράπεζα αποτελεί οικονομικό οργανισμό ο οποίος δεν εκβιάζεται και τούτο διότι αι λαμβανόμεναι αποφάσεις υπό της εθνικής τραπεζής στηρίζονται επί της γενικότερας οικονομικής πολιτικής του κράτους [...] και η σημερινή συγκεντρώσις αντί να ωφελήση, θα βλάβη την υποθεσιν των καπνοπαραγωγών δια την αύξησιν των πλασματικών δανείων και δεν θα αποδώση τους αναμενόμενους καρπούς».³⁶⁴

Η εχθρική αυτή στάση του «Θάρρους», δεν πέρασε ασχολίαστη από τους μετέχοντες της συνάντησης μάλιστα μετά από σύσκεψη, συμφωνήθηκε από τους παρευρισκόμενους να γίνει διαμαρτυρία εναντίων της εφημερίδας για την άδικη στάση της απέναντι στην συγκέντρωση³⁶⁵. Η αποδοκιμασία κατά του «Θάρρους» δεν απέτρεψε την διεύθυνση της εφημερίδας να συνδέσει ακόμα μια φορά, την συγκέντρωση με την κομμουνιστική απειλή σε συνδυασμό με την προστασία του ρόλου της Εθνικής τράπεζας. Επεσήμαινε το «Θάρρος», : «Οι καπνοπαραγωγοί μας δεν είναι δυνατόν να πέσουν θύματα των κομμουνιστικών οι οποίοι χωρίς να έχουν άμμειαν σχέσιν με τα καπνικά δάνεια αναμειγνύονται δια να βλάψουν τους

³⁶² Να σημειωθεί ότι στις 3 Δεκέμβρη, πραγματοποιήθηκε συνάντηση για την οικονομική κρίση και το καπνικό, σε πολύ καλό κλίμα, του αντιπροσώπου της καπνεργατικής ομοσπονδίας, Κ. Σαπουντζή και του γραμματέα του καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία», με τον Μέγαρχο Δράμας Μ. Κοιμήση. Είναι σημαντικό ότι το «Θάρρος» δεν παραθέτει πληροφόρηση γι αυτήν την συνάντηση, θέλοντας ίσως να μειώσει των κύρος των «κομμουνιζόντων» οι οποίοι συνδιαλέγονται μ' ένα σημαντικό αξιωματούχο της τοπικής κοινωνίας. «Αγών», 3/12/1925.

³⁶³ Θάρρος, 6/12/1925, σ. 1.

³⁶⁴ Θάρρος, στήλη «Συγκεκριμένα», 6/12/1925, σ. 3.

³⁶⁵ Με αφορμή την τοποθέτηση του προέδρου του συλλόγου ποντίων, Παπαχαραλάμπους. Αγών, 7/12/1925.

καπνοπαραγωγούς και να τους ωθήσουν όπως πέσουν θύματα και έλθουν αντιμέτωποι προς την Εθνικήν τράπεζαν η οποία επιτέλους λίγο πολύ ενισχύει τους καπνοπαραγωγούς μας [...] » ³⁶⁶. Την ίδια ώρα η έτερη εφημερίδα της πόλης «Αγών», προσπαθώντας να αποφορτίσει το κλίμα κομμουνιστικού κινδύνου που έχει εισαγάγει το «Θάρρος», πληροφορούσε πως : « [...] η διοίκηση της καπνεργατικής ομοσπονδίας είναι ήδη εις χείρας των συντηρητικών στοιχείων [...] παντελώς ξένοι προς το κομμουνιστικό κόμμα [...] πρέπει να χαιρόνται και να παρακαλή όπως την πρωτοβουλία έχουν άνθρωποι θετικοί και εγκύψαντες εις το ζήτημα του καπνού όπως π.χ οι κ. κ. Σαπουντζής και Χατζησταύρου». ³⁶⁷

Οδεύοντας προς την διεξαγωγή του Β' Καπνοπαραγωγικού συνεδρίου, του οποίου η έναρξη είχε προγραμματιστεί για τα μέσα Ιανουαρίου του 1926, το «Θάρρος», αναλάμβανε την υπεράσπιση του νομοθετικού διατάγματος που επέτρεπε την ελεύθερη εξαγωγή των ανεπεξέργαστων καπνών. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που η εφημερίδα επενέβη στην διαδικασία, όταν δημοσιεύτηκαν τα ονόματα των εισηγητών του συνεδρίου και ανάμεσα τους βρίσκονταν άτομα που έθεταν αμφιβολίες, ως προς την υποστήριξη του σχετικού διατάγματος, όπως ο κ. Χριστοδούλου ³⁶⁸. Σημειώνει το «Θάρρος», : « Πιθανώς ο διευθυντής, ο προσληφθείς προ δεκαημέρου κ. Χριστοδούλου να έκαμε τας ενέργειας αυτάς διότι δεν φανταζόμεθα ότι ο πρόεδρος της ενώσεως γεωργικών συνεταιρισμών Σερρών, κ. Κυριακόπουλος ο οποίος έλαβε ενεργόν μέρος εις το Α! Καπνοπαραγωγικών συνεδριον ταχθείς ανεπιφύλακτως υπέρ της ελευθέρως εξαγωγής καπνών, θα ανέθετεν εις τον κ. Σινώκαν την εισήγησιν επί του καπνικού εφ' όσον γνωρίζει ότι ο κ. Σινώκας θέλει να εξυπηρετήσει την Κομμουνιστική ιδεολογίαν εις ην ανήκειν και ούχι του Καπνοπαραγωγούς». Κλείνοντας την τοποθέτηση της η εφημερίδα, εξεφράζε την πίστη ότι η γεωργική ένωση συνεταιρισμών των Σερρών θα διορθώσει το σφάλμα της: «Δεν αμφιβállωμεν το Δ.Σ της ενώσεως Σερρών θα σπεύση να θέση τα πράγματα εις την θέσιν των ». ³⁶⁹

Η μονόπλευρη δημοσιογραφική κάλυψη, αποτέλεσε τη μέθοδο ενημέρωσης της εφημερίδας «Θάρρος», για το Β' Καπνοπαραγωγικό συνέδριο. Η εφημερίδα αναπαρήγαγε μέσω των ανταποκρίσεων της, θέσεις των εισηγητών που ευνοούσαν την στάση της εφημερίδας, υπέρ της ελεύθερης εξαγωγής των ανεπεξέργαστων κάπνων,

³⁶⁶ Θάρρος, 7/12/1925.

³⁶⁷ Αγών, στήλη, «Θέσεις και κρίσεις», 7/12/1925

³⁶⁸ Εισηγητές του Β' Καπνοπαραγωγικού συνεδρίου Σερρών ήταν οι : Σιμωνίδης, Σινώκας και Χριστοδούλου. Θάρρος, 13/12/1925.

³⁶⁹ Θάρρος, 13/12/1925.

ενώ αναφερόμενη στην αντίπαλη πλευρά τόνιζε : «Εκείνο το οποίο μας ελύπησεν εκ της διεξαγωγής των συζητήσεων του συνεδρίου είναι ότι εξεδηλώθησαν γνώμαι ολίγων ευτυχώς μελών του Συνεδρίου περί καταργήσεως της ελευθέρας εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών, πράγμα όπερ εάν πραγματοποιηθή θα ζημειώση σοβαρώς τους καπνοπαραγωγούς μας»³⁷⁰. Ενδεικτικά το «Θάρρος» απέφυγε να παρουσιάσει, την ομιλία του Σινώκα, ενός εκ των εισηγητών του συνεδρίου, ο οποίος εξέφραζε μια πιο τεκμηριωμένη άποψη σχετικά με τις τελευταίες εξελίξεις στο καπνικό και η οποία δημοσιεύτηκε στον «Αγών». Ακολουθεί ένα μέρος της : « Από την άλλη μεριά το τραστ των αγοραστών εξακολουθεί την δουλεία του. Μήτε το χάρισμα εκατοντάδων εκ. δρχ. εκ της μειώσεως του εξαγωγικού δασμού υπέρ αυτών τους εξηυμένισε (ποσά τα οποία εισεπράχθησαν απ τους φτωχούς καπνοπαραγωγούς μας) μήτε και ο τελευταίως ψηθισθεί νόμος περί ελευθέρας εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών ανέκοψε τη καπνική κρίση [...], Θα ήμουν και εγώ υπέρ της ελευθερίας του εμπορίου εάν απόλυτος ρυθμιστής των τιμών των καπνών μας ήτο ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, εφ όσον όμως δεν συμβαίνει τούτο και επειδή δρουν πάνω στα καπνά μας παράγοντες στους οποίους δεν δύναμαι να έχω εμπιστοσύνη ας μοι επιτραπή να έχω αντιρρήσεις».³⁷¹

Ο «Αγών» συνέχισε να αρθρογραφεί δίνοντας έμφαση στην ανάδειξη της έλλειψης, ολοκληρωμένης πληροφόρησης στις ανταποκρίσεις των εφημερίδων, ενημερώνοντας : «Αι εφημερίδες ανακριβώς η ελλιπέστατα ανέγραψαν τας χθεσινάς προτάσεις του Χ. Τέντζου (δικηγόρου εν Δράμα και αντιπρ/που Καρλικόβης) [...] το προεδρείον υπέστη μέγιστην μείωση του κύρους του, διότι αυτού μετά πείσματος απαγορεύοντος το συνέδριον δια βοής απητησέ να ακούση του Χ. Τέντζου εμποδισθέντος και την πρωίαν καθ όμοιον τρόπον υπό του προεδρείου και των περί το βήμα τοποθετημένων ανθρώπων του θορυβούντως υστερικώς [...] »³⁷². Συγχρόνως, θέλοντας να δώσει φωνή στην άποψη που υποστηρίζε τις αδυναμίες αυτού του συνεδρίου, παρέθετε χαρακτηριστικά σημεία της τοποθέτησης του παραπάνω νομικού : « το ήδη σύστημα διεξαγωγής των εργασιών του συνεδρίου δεν είνε καθ' ημάς ο λυσιτελέστερος προς λήψιν εγκρίων, σοβαρών μελετημένων αποφάσεων ων η εφαρμογή και δυνατή να είνε και εδιωξιμός διότι εκ των προτέρων ωρίσθησαν δυο η τρεις εισηγηταί εν αγνοία των συνεταρισμών, οίτινες εισηγηταί προμελετημένοι ως είναι, υπάρχει κίνδυνος να παρασύρωσι άνευ βεβαίως προθέσεως τας ψήφους των συνέδρων οίτινες δεν δύνανται εκ μιας ακροάσεως συντόμου να φωτίσθωσι και να επιφέρωσι τις εσκεμμένας αντιρρήσεις γνωμάς ται τροπολογίας των διότι

³⁷⁰ Θάρρος, 20/1/1926.

³⁷¹ Αγών, 21/1/1926, σ. 1 & 4.

³⁷² Αγών, 22/1/1926.

εζητήθη παρ αυτών αν αποφανθούν δι ενός ναι ή όχι επί των σχεδίων ψηφισμάτων ουχί άρθρων αλλ' εν τω συνόλω των».³⁷³

Το Β' καπνοπαραγωγικό συνέδριο έληξε, χωρίς να λάβει κάποια απόφαση σε σχέση με την τροποποίηση του νομοθετικού διατάγματος που επέτρεπε την ελεύθερη εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών. Μολονότι, οι ως άνω παρατηρήσεις που παρέθετε ο «Αγών», αμφισβητούσαν την εγκυρότητα άρα και τον νομιμοποιητικό χαρακτήρα του συνεδρίου, το «Θάρρος» δεν παρέλειπε να θεωρεί τις εργασίες του συνεδρείου ως την αποτύπωση της θέλησης του συνόλου των αγροτών, : «Διότι το συνεδριόν των Σερρών εγένετο όπως ακουσθή η φωνή των αγροτών παρά της Κυβερνήσεως. Φωνή δίκαια και αγνή ήτις πρέπει να εύρη ηχώ εις τας ακοάς της κυβερνήσεως».³⁷⁴

³⁷³ Ο Χ. Τέντζος, προτείνει επίσης «Να εκτυποθώσι εν περιλήψει αι γνώμαι αυταί και να διανεμηθώσι εις τους συνέδρους και μελετώσι ταυτάς και εισηγηθώσι εις τας γεν. συνελεύσεις των συνεταιρισμών τα πορίσματα τουτών εντός δέκα ημερών[...]δια του τρόπου τούτου θα είχαμεν και την γνώμην των δι' οποιονδήποτε λόγον μη δυνηθέντων παραστώσιν, ενταύθα οι λοιποί 700 περ. γεωρ. Συνεταιρισμοί, Θράκης-Μακεδονίας, διότι είναι παρόντες μόνο οι 80». Ενώ επισημαίνει: «Να αποκείσθωσι του δικαιώματος ψήφου και να περιορισθώσι εις συμβουλευτικήν αποστολήν οι μη όντες καπνοπαραγωγοί[...]προς αποφυγήν του κινδύνου της υποκλοπής ψήφων των κατά το μάλλον και ήτον μη ειδικών βεβαίως αντιπροσώπων». Αγών, 22/1/1926.

³⁷⁴ Θάρρος, 23/1/1926.

Κεφάλαιο 2. Εργαλειοποιώντας τον αθλητισμό : Η δυναμική παρέμβαση του στρατού & τμήματος της τοπικής ελίτ στην ανάπτυξη του αθλητισμού της περιοχής / δημιουργία υποδομών, χειραγώγηση συλλόγων, διάπλαση νεολαίας, καταπολέμηση κομμουνιστικής επιρροής

Το πεδίο του αθλητισμού και ειδικότερα ο τομέας του ποδοσφαίρου, προσφέρει έναν ιδιαίτερα ελκυστικό, τομέα έρευνας των ανθρώπινων συμπεριφορών, που μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην ανάλυση των γεγονότων του Μεσοπολέμου καθώς συνιστά έναν παράπλευρο χώρο έρευνας ή μια πηγή άντλησης πληροφοριών, που διευκολύνει ως έναν βαθμό, την κατανόηση των ευρύτερων αλλαγών που επηρέασαν την νεότερη ιστορία της Ελλάδας³⁷⁵. Ο χώρος του αθλητισμού ως ένας τομέας ιδιαίτερα σημαντικός για την παρατήρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχει απασχολήσει κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι ήδη από τον 19^ο αιώνα προσπάθησαν να αναλύσουν τα αίτια ανάδυσης του ενδιαφέροντος για τα σπορ και την αλληλεπίδραση τους με τον ανθρώπινο παράγοντα³⁷⁶. Ερευνητές από ευρύτερες θεωρητικές προσεγγίσεις, χαρακτηρίζουν ως κομβική για την εξέλιξη του αθλητισμού την έννοια του ελεύθερου χρόνου, η ύπαρξη του οποίου αποτελεί προϋπόθεση ανάπτυξης του αθλητισμού και της μαζικότητας που αναλαμβάνει σταδιακά μέσα στα πλαίσια μια σύγχρονης αστικής κοινωνίας³⁷⁷.

³⁷⁵ Χ. Χατζηιωσήφ, Κοινοβούλιο και Δικτατορία, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, στο Χ. Χατζηιωσήφ, (επιμ.), Τόμ. Β' - Μέρος Β', Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σ. 101.

³⁷⁶ Αναφορικά με τις πρώτες θεωρητικές προσπάθειες προσέγγισης του φαινομένου, βλ. Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1997 σ. 17, T. Veblen, (επιμ. Ρ. Σοφιανός), *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης, Η οικονομική μελέτη των θεσμών*, Κάλβος, Αθήνα, 1992, J. Huizinga, *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι*, (μτφ. Σ. Ροζάνης, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα, 1989.

³⁷⁷ Εκπρόσωποι της σχολής της Φρανκφούρτης κατά τον Μεσοπόλεμο, υποστήριζαν μέσω της «Κριτικής θεωρίας», την έννοια της «Μαζικής κουλτούρας», πως τα σπορ αποτελούν επιπόνηση των ελίτ της εποχής με σκοπό να χρησιμοποιήσουν τις τεχνολογικές εξελίξεις για να χειραγωγήσουν τις συνειδήσεις των πολιτών. Τα σπορ και τα άλλα προϊόντα της «Μαζικής κουλτούρας», (βιβλία μπέστ σέλερ, δίσκοι ελαφριάς μουσικής, εμπορικές ταινίες κινηματογράφου, οι παραγωγές των Μ.Μ.Ε, κ. α), χρησιμοποιούνται στοχευμένα από τις ελίτ και λειτουργούν ως δικλείδα ασφαλείας για την εκτόνωση κρίσεων. Ζ. Σαρκάς (επιμ.), *Αντόρνο, Λοβεντάλ, Μαρκούζε, Χορκχάιμερ, Τέχνη και μαζική κουλτούρα, Ύψιλον, Αθήνα,*

Σε μία περιοχή όπως η Δράμα, ζωτική για τα εθνικά συμφέροντα της χώρας, η γαλούχηση της εθνικής συνείδησης σε συνδυασμό με την προσπάθεια παγίωσης ενός κλίματος φρονιμότητας και κανονικότητας στην εύθραυστη παραμεθόριο ζώνη και στην προβληματική από άποψη συνθηκών διαβίωσης, ανασχηματιζόμενη κοινωνία της πόλης, συνθέτουν ένα σκηνικό στο οποίο η ενεργή ανάμιξη για κάποιους δραστήριους - εκείνη την περίοδο - τομείς των κρατικών δομών όπως ο στρατός, παρουσιαζόταν ως μια αρκετά ελκυστική επιλογή για την επίτευξη των στρατηγικών τους. Η θέση που υποστηρίζει ότι, η αυξανόμενη απήχηση του ποδοσφαίρου - μεσοπολεμικά - ενίσχυσε τις πιθανότητες ανάμειξης του στρατού και μερίδας της ελίτ της τοπικής κοινωνίας στον χώρο αυτό με σκοπό τον έλεγχο του και το μπόλιασμα του με στοιχεία της ιδεολογίας τους, συγκεκριμένα την τόνωση του πατριωτικού αισθήματος και τον εκτοπισμό ανταγωνιστικών ιδεολογικών χώρων όπως ο κομμουνιστικός, απαρτίζει τον κατευθυντήριο συλλογισμό αυτού του κεφαλαίου.³⁷⁸

Από την επεξεργασία των πηγών προκύπτει ότι η αθλητική κίνηση στην πόλη είναι ιδιαίτερα ισχυρή το 1924. Το γεγονός αυτό ίσως πηγάζει από τη γενικότερη κατάσταση στην πόλη που έχει να κάνει με τη δυσκολία της αποκατάστασης των προσφύγων, τις δυσχερείς συνθήκες εργασίας που πρωτοαντιμετωπίζουν, την έλλειψη γυμναστηρίου ικανοποιητικών προδιαγραφών αλλά και ειδικευμένου προσωπικού που θα προπονήσει τους ενδιαφερόμενους αθλητές. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει ο στρατιωτικός παράγοντας φτιάχνοντας υποδομές για την άθληση του πληθυσμού, παρεμβαίνοντας όμως και χειραγωγώντας την πορεία υπαρχόντων αθλητικών συλλόγων όπως Γ.Σ Δόξα³⁷⁹, έτσι ώστε να εισάγει σε αυτούς ένα πλαίσιο δράσης που θα υποστήριζε τις

1984, σ. 221-23. Στην εισαγωγή του ίδιου έργου περιέχεται και η κριτική στη παραπάνω θεωρία, που αφορά κυρίως την υποτίμηση της αξίας των «μαζών» και της εργατικής τάξης ως κομμάτι τους και το γεγονός ότι στοιχεία που αποτελούν την μαζική κουλτούρα δεν εμφανίζονται μόνο στην σύγχρονη περίοδο του βιομηχανικού καπιταλισμού. Για μια εμπεριστατωμένη προσέγγιση της έννοιας του «ελευθέρου χρόνου» βλ. Αλ. Κορωναίου (επιμ.), *Κοινωνιολογία του Ελεύθερου Χρόνου*, Νήσος, Αθήνα, 1996.

³⁷⁸ Η θέση αυτή απαντάται σε έργο ιστορικών όπως ο S. Riess και αφορά την μεταλαμπάδευση στοιχείων της κουλτούρας, των νοοτροπιών και των ιδανικών της αστικής τάξης στην αντίστοιχη εργατική μέσω της ηγεμονίας της στα αθλητικά σωματεία. "From pitch to putt: Sport and class in Anglo-American Sport", *Journal of Sport History*, 21/2/1994, σ. 138-184.

³⁷⁹ Παρόλο που ο Γ. Σ «Δόξα» έχει διαμορφώσει έναν ιδιαίτερα αξιόλογο χώρο, που αφορά την ιστορία της ομάδας, αυτός περιέχει κυρίως αρχαιακό υλικό που έχει να κάνει με την μεταπολεμική ιστορία της ομάδας και άρα δεν μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στοιχεία στην παρούσα εργασία.

στρατηγικές τους και να κατευθύνει προς τα συμφέροντα του, την ανάπτυξη του αθλητισμού στην περιοχή. Το παρόν κεφάλαιο θα εξετάσει τα αίτια της στρατιωτικής ανάμιξης στον αθλητικό χώρο, την μετέπειτα συνεργασία του στρατιωτικού παράγοντα με εκπροσώπους της αστικής τάξης της περιοχής στον Γ.Σ «Δόξα» που θα οδηγήσει στην ηγεμόνευση του τελευταίου στην αθλητική κίνηση της περιοχής, εξετάζοντας παράλληλα και τις ιδεολογικές προεκτάσεις της παραπάνω σχέσης που αφορούν τον έλεγχο της κοινωνικής συμπεριφοράς.

2.1 Ο στρατός πρωτοστατεί στην οργάνωση της αθλητικής δραστηριότητας / Ανέγερση Γυμναστηρίου με πρωτοβουλία του στρατού και παραχώρηση του, στον Γ.Σ «Δόξα».

Από τα πρώτα χρόνια μετά την ανταλλαγή πληθυσμών είχε ξεκινήσει μια προσπάθεια από τις αρχές της πόλης, με σκοπό τη δημιουργία γυμναστηρίου για την άθληση των νέων της περιοχής. Είχε αποφασιστεί τότε από τον νομάρχη Δράμας να συσταθεί επιτροπή που θα ασχοληθεί με την ανάπτυξη του αθλητισμού στην περιοχή, να συνδράμουν οικονομικά οι κοινότητες του νομού Δράμας και κυρίως ο δήμος της πόλης αλλά και να ασκηθεί πίεση στο γραφείο ανταλλαγής έτσι ώστε να παραχωρηθεί οικόπεδο από την περιουσία του δημοσίου για την ανέγερση του γυμναστηρίου της πόλης³⁸⁰. Παρά την προσωπική εμπλοκή του νομάρχη η πρωτοβουλία αυτή δεν παρουσίασε ικανοποιητικά αποτελέσματα με συνέπεια την έλλειψη αθλητικών υποδομών και τον μαρασμό του αθλητισμού στην πόλη.³⁸¹

³⁸⁰ Το συγκεκριμένο οικόπεδο ήδη χρησιμοποιούνταν ως πρόχειρο γυμναστήριο από τους κατοίκους της πόλης και βρισκόταν στην οδό Προσωτσάνης, στην έξοδο της πόλης. Στο πλαίσιο της συνάντησης πάρθηκε και η απόφαση ανασυγκρότησης του ήδη υπάρχοντος γυμναστικού συλλόγου «Δόξα», μη αναγνωρίζοντας κανέναν άλλο σύλλογο προσωρινά. Θάρρος, 10/8/1924. Το οικόπεδο περιεχόταν στην δικαιοδοσία της αεροπορικής άμυνας. Θάρρος, 14/1/1930.

³⁸¹ Αθλητική επιθεώρηση, Ιανουάριος 1925, σ. 9.

Από τα τέλη του 1925 και την αρχή του 1926, εμφανίζεται μία αύξηση των αθλητικών εκδηλώσεων με επίκεντρο το ποδόσφαιρο η οποία ίσως οφείλεται στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης ενώ καθιερώνεται και αθλητική καθημερινή στήλη στην πλειοψηφία των εφημερίδων που κυκλοφορούν στην πόλη, πράγμα που σημαίνει και ανάπτυξη ή προσπάθεια προπαγάνδισης του αθλητισμού³⁸². Η νέα πρωτοβουλία που αφορούσε την αναθέρμανση της αθλητικής κίνησης στην πόλη πραγματοποιήθηκε στις αρχές Ιανουαρίου του 1926, όταν σε σύσκεψη στο δημαρχείο της πόλης μεταξύ του Δ.Σ του συλλόγου «Δόξα» και των αρχών της πόλης αποφασίστηκε η εκ νέου ανάληψη πρωτοβουλιών για την οικοδόμηση του γυμναστηρίου της Δράμας³⁸³. Την περίοδο αυτή αποκαλύπτεται η καθοριστική ανάμιξη του αντιστράτηγου Μ. Κοιμήση, διοικητή της ΙΧ μεραρχίας στρατού με έδρα την Δράμα, στον συντονισμό των ενεργειών για την ανασυγκρότηση του αθλητισμού στην περιοχή³⁸⁴. Με δικές του ενέργειες θα εγκατασταθεί στο συγκεκριμένο χώρο, υλικοτεχνική υποδομή και θα παράσχουν τα απαραίτητα εφόδια για την κατασκευή του γυμναστηρίου³⁸⁵. Παρόλα αυτά λίγες ημέρες αργότερα ο Μ. Κοιμήσης θα καταφερθεί εναντίον του Δ.Σ του Γυμναστικού συλλόγου «Δόξα» - πρόεδρος την περίοδο εκείνη είναι ο γηγενής δικηγόρος του αντιβενιζελικού χώρου, Χ. Τέντζος - και του προσωπικού του δήμου Δράμας για τη μη ένδειξη έμπρακτου ενδιαφέροντος για την κατασκευή του γυμναστηρίου απειλώντας μάλιστα με αποχώρηση από την όλη διαδικασία³⁸⁶.

³⁸² Η εφημερίδα «Θάρρος» είναι η πρώτη που καθιερώνει αθλητική στήλη, τον Φεβρουάριο του 1926. Ακολουθεί ο «Νέος Ορίζων» και ο «Αγών» τον Οκτώβριο του 1926. Θάρρος, 24/2/1926, Νέος Ορίζων, 19/10/1926, Αγών, 24/10/1926.

³⁸³ Θάρρος, 28/1/1926.

³⁸⁴ Μ. Κοιμήσης υπήρξε μέλος της επαναστατικής επιτροπής του 1922, μάρτυρας κατηγορίας στην Δίκη των έξι καθώς και διοικητής της Σχολής Ευελπίδων κατά την περίοδο 1929 - 1930. Το 1933 αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του υποστράτηγου λόγω της συμμετοχής του στο κίνημα του Πλαστήρα (1933). Το 1935 ύστερα από το κίνημα των Πλαστήρα - Βενιζέλου συνελήφθη, παρά το γεγονός ότι η συμμετοχή του στο κίνημα ήταν μηδαμινή, καταδικάστηκε σε θάνατο ως προδότης της αντιβενιζελικής παράταξης και εκτελέστηκε. Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Κούριερ, Αθήνα 1997, σ. 310 & 425.

³⁸⁵ Θάρρος, 6/2/1926.

³⁸⁶ Θάρρος, 9/2/1926. Κριτική ασκείται και από την φιλοβενιζελική εφημερίδα «Θάρρος» στο Δ.Σ της «Δόξας»: «Κύριοι πρόεδροι και γραμματείς της «Δόξης» κινηθείτε λιγάκι! [...] εάν μεταβή κανείς έως το γήπεδον της «Δόξης», το ευγενώς παραχωρηθέν παρὰ του Στρατηγού μας κ. Κοιμήση, θα

Η στασιμότητα³⁸⁷ που παρουσίαζε η διαδικασία σχετικά με την ανέγερση του γυμναστηρίου ώθησε τον Μ. Κοιμήση να αναλάβει ακόμα μια πρωτοβουλία για την επιτυχή ολοκλήρωση του γυμναστηρίου, κίνηση που σύνδεσε το στρατιωτικό στοιχείο ακόμα περισσότερο με την υπόθεση της ανάπτυξης του αθλητισμού στην περιοχή. Απογοητευμένος από την αδράνεια του Δ. Σ της «Δόξας», ο Διοικητής της ΙΧ Μεραρχίας, Μ. Κοιμήσης, ανέλαβε την σύσταση επιτροπής η οποία αποτελούνταν από στρατιωτικούς και πολίτες : « ήτις θα περιέλθει την πόλιν και τους γονείς των μαθητών προς συλλόγην εράνων και εγγραφήν μελών εις τον υπάρχοντα σύλλογο Δόξα προς αποπεράτωσιν του Γυμναστηρίου μας και κανονικὴν λειτουργίαν του»³⁸⁸. Αναγνωρίζοντας την συμβολή του Κοιμήση στην διεκπεραίωση της ανέγερσης του γυμναστηρίου, το «Θάρρος» γράφει : « Ο Στρατηγός μας ανέλαβεν ο ίδιος να προικίσῃ την Δράμαν με το απαραίτητον δια την νεολαίαν μας γυμναστήριον. Οι συμπολίται μας [...] προσφέροντες ἑκάστος τα υλικά μέσα εις το βαρὺ ἀλλ' ευεργετικώτατόν ἔργον που ανέλαβεν η ἐγνωσμένη δραστηριότης του κ. Κοιμήση».³⁸⁹

Σχετικά με την οικονομική διάσταση της επιχειρούμενης ανέγερσης του γηπέδου, η κυρίαρχη θέση του στρατιωτικού παράγοντα στην οικοδόμηση του γυμναστηρίου αποκαλύπτεται και από το γεγονός ότι η διοίκηση της ΙΧ μεραρχίας είναι ο υπεύθυνος φορέας διαχείρισης των κονδυλίων που απαιτούνται για την κατασκευή του γηπέδου. Τον Μάρτιο του 1926, το δημοτικό συμβούλιο του δήμου Δράμας ενέκρινε κονδύλιο 25.000 δρχ. για την κατασκευή του γηπέδου και ανακοινώσε στην διεύθυνση του Β' επιτελικού γραφείου της ΙΧ μεραρχίας ότι το ψηφισθέν ποσό είναι στην διάθεση της³⁹⁰. Η επόμενη μεγάλη χρηματοδότηση για την αποπεράτωση του γυμναστηρίου προέκυψε από τις κοινότητες του Νομού Δράμας, οι οποίες συγκέντρωσαν ένα ποσό γύρω στις 50.000 δρχ., τον Αύγουστο του 1926³⁹¹. Προς το τέλος του 1926 άλλη μια οικονομική ενίσχυση με

παράτηρηση ἑνα κόσμον ολοκληρὸν μικρὸν ο οποίος ασχολείται εις την ποδοσφαίραν και εις τον αθλητισμό». Θάρρος, 7/3/1926, σ. 3 & 24/2/1926 σ. 3.

³⁸⁷ Άρθρο με τίτλο «Τί θα γίνει;», όπου αναφέρεται η στασιμότητα που εμφανίζει η διαδικασία οικοδόμησης του νέου Γυμναστηρίου. Πρόοδος, 28/4/1926.

³⁸⁸ Θάρρος, 12/5/1926, σ. 3.

³⁸⁹ Θάρρος, 13/5/1926, σ. 1.

³⁹⁰ Πρόοδος, 28/3/1926.

³⁹¹ Θάρρος, 27/8/1926.

σκοπό την συνδρομή στην ανέγερση του γυμναστηρίου και αποδέκτη τον Μ. Κοιμήση αποστέλλεται, αυτήν την φορά από τον διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Εθνική Τράπεζας Σειραχίδη, αξίας 10.000 δρχ., καθιστώντας υπεύθυνο διαχείρισης του παραπάνω πόσου τον διοικητή της ΙΧ μεραρχίας³⁹². Λίγο αργότερα, το απερχόμενο Δ.Σ του Γ.Σ Δόξα, δηλώνει ότι ο Δήμος Δράμας διέθεσε για το πρώτο εξάμηνο του 1927, συνολικά το ποσό των 40.000δρχ.³⁹³

Συνεχίζοντας, συμπληρωματικές κινήσεις ως προς τη συγκέντρωση πόρων για την κατασκευή του γυμναστηρίου, ήταν η οργάνωση εράνων με πρωτοβουλία του Μ. Κοιμήση³⁹⁴ ενώ διοργανώθηκαν και χοροί στη στρατιωτική λέσχη της Δράμας με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων από εύπορους κάτοικους ή ισχυρά οικονομικά συγκροτήματα της περιοχής³⁹⁵. Η πρώτη φάση της οικοδόμησης του γυμναστηρίου της πόλης θα ολοκληρωθεί με την διεξαγωγή των Ε' Πανθρακικών Αγώνων³⁹⁶ που πραγματοποιήθηκαν στην Δράμα τον Ιούλιο του 1927. Παράλληλα με την έναρξη των αγώνων συντελέστηκαν και τα εγκαίνια του γηπέδου. Κατά την έναρξη των αγώνων

³⁹² Θάρρος 29/12/1926.

³⁹³ Από τις δηλώσεις του απερχόμενου Δ.Σ του Γ.Σ «Δόξα», Θάρρος, 24/8/1927. Η συγκεκριμένη Διοίκηση είχε αναλάβει τα ηνία του συλλόγου, στις 19/1/1927.

³⁹⁴ Τέλη Οκτώβρη, κατατίθενται στο ταμείο του Γ.Σ Δόξας, χρηματικά ποσά από τον Νομάρχη, τον Δήμαρχο, τον Μ. Κοιμήση και εύπορους πολίτες της Δράμας, για την κατασκευή αποδυτηρίων στο νεόδμητο γυμναστήριο. Θάρρος, 24/10/1927.

³⁹⁵ Θάρρος, 27/12/1926 & 22/12/27. Σε έναν από τους χορούς, τον Γ.Σ «Δόξα» ενισχύσε, με το ποσό των 1000 δρχ. και ο Καπνεμπορικός σύλλογος Δράμας. Αν και το πόσο δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλο, εντούτοις είναι από τις σπάνιες φορές που εν λόγω σύλλογος ενισχύει αθλητικό σωματείο της πόλης αυτήν την περίοδο. Θάρρος, 2/1/1928.

³⁹⁶ Οι Πανθρακικοί αγώνες συνιστούσαν προπολεμικά, ένα κορυφαίο αθλητικό γεγονός για την βόρεια Ελλάδα. Οι αγώνες άρχισαν να τελούνται το 1923 υπό την επίβλεψη του Γ. διοικητή Θράκης, κ. Δάσιου. Η τέλεση των αγώνων είχε διττή σημασία, από την μια πλευρά, ήταν η συγκέντρωση και η γνωριμία της νεολαίας με τον αθλητισμό και από την άλλη η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των περιοχών που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1920. Α. Γιαννακόπουλος, Ε. Αλμπανίδης, Α. Δοξακίδης, Πανθρακικοί αγώνες στίβου και σπουδαιότεροι αθλητές της διοργάνωσης, *Άθληση και κοινωνία*, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σ. 105-110 τεύχος 49, 2010. Πανθρακικοί αγώνες, *Αθλητική επιθεώρησης*, Αύγουστος 1923, σ. 5.

απονεμήθηκε από τον πρόεδρο του Γ.Σ «Δόξα» Δ. Στυλίδη³⁹⁷, ο τίτλος του μεγάλου ευεργέτη του Γ.Σ «Δόξα», στον Μ. Κοιμήση, αναγνωρίζοντας του, την καθοριστική συμβολή στην προσπάθεια ανέγερσης του σταδίου, αναφέροντας: «Ο Γ. Σ. Δόξας έχων υπόψιν τας πολλαπλὰς δια το στάδιον τούτο υπηρεσίας σας [...] τας πολλαπλὰς σας ευγενείς προσπάθειας ιδρύσεως, κατασκευής και αποπερατώσεως [...] ανακηρύσσει υμᾶς τον αγαπητὸν τοῖς πᾶσι στρατηγὸν Μ. Κοιμήσην μέγαν ευεργέτην του [...]»³⁹⁸. Για την οικοδόμηση του σταδίου, αρχικά εργάστηκαν κυρίως στρατιώτες³⁹⁹ ενώ η διοίκηση του Γ.Σ Δόξα για την ολοκλήρωση των εργασιών μετά την τέλεση των Ε΄ Πανθρακικών αγώνων, επέβαλε για μικρό χρονικό διάστημα, προσωπική εργασία στους αθλητές και στα μέλη του συλλόγου, συμπεριλαμβανομένων και των μελών του Δ.Σ, ώστε να συνδράμουν το έργο των στρατιωτών.⁴⁰⁰

Τα επόμενα χρόνια ο Γ.Σ «Δόξα», θα αποτελέσει και πάλι τον σύλλογο που θα απορροφήσει το μεγαλύτερο μέρος των κονδυλίων με σκοπό την ανάπτυξη των αθλητικών υποδομών στην περιοχή. Τον Ιανουάριο του 1928, ο Υπουργός πρόνοιας Μ. Κύρκος⁴⁰¹ ενέκρινε κονδύλιο 60.000δρχ, για την ολοκλήρωση των εργασιών στο γήπεδο του Γ.Σ «Δόξα» ενώ το δημοτικό συμβούλιο της πόλης ψήφισε υπέρ της ενίσχυσης του συλλόγου με 8.000δρχ για τον ίδιο λόγο⁴⁰². Την επόμενη χρονιά η χρηματοδότηση από

³⁹⁷ Ο Δ. Στυλίδης ήταν υιός του οικονομικά εύπορου εμπόρου Σ. Στυλίδη από το χωρίο Πάδες της Ηπείρου, πρώην πρόκριτου της δημογεροντίας Δράμας, ο οποίος εκείνη την περίοδο δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο καπνού έχοντας στην κατοχή του τρεις καπναποθήκες και εμπορικό κατάστημα με αποικιακά. Ε. Κασμερίδης, *Οι παροικίες των Παδιωτών στην Ανατολική Μακεδονία (19ος - 20ός αιώνας)*, στο Χρ. Φαράκλας, *Η Δράμα και η περιοχή της / Ιστορία και Πολιτισμός*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2006, σ. 750-753, Β. Πασχαλίδης, *οπ. π.*, σ. 181.

³⁹⁸ Θάρρος, 2/7/1927. Και η εφημερίδα «Μακεδονία» κάνει μνεία για την καθοριστική παρέμβαση Κοιμήση σχετικά με την ανέγερση του γηπέδου. Μακεδονία, 12-4-1928.

³⁹⁹ Θάρρος 14/5/1927.

⁴⁰⁰ Θάρρος, 10/7/1927 & 11/7/1927.

⁴⁰¹ Για την κίνηση του αυτή ο Υπουργός Μ. Κύρκος, επιβραβεύεται από το Δ.Σ του Γ.Σ Δόξα, που τον καθιστά επίτιμό μέλος του συλλόγου. Θάρρος 24/1/1928.

⁴⁰² Θάρρος, 29/1/1928.

τα δημοτικά κονδύλια θα φτάσει τις 100.000δρχ⁴⁰³. Η προνομιακή αυτή μεταχείριση, σύντομα ήγειρε τις αντιδράσεις των υπολοίπων αθλητικών σωματείων, τα οποία με τον καιρό ισχυροποιούνταν και αξίωναν καλύτερη αντιμετώπιση ως προς την οικονομική τους ενίσχυση από τις αρχές.

Στην πόλη μετά το 1929, είχαν αναγνωριστεί άλλα δύο αθλητικά σωματεία, ο «Άρης» και ο Γ.Σ «Ελπίδα»⁴⁰⁴. Μάλιστα στην ίδρυση του Γ. Σ «Ελπίδα» θα πρωταγωνιστήσουν δύο πρώην δραστήρια μέλη του Γ.Σ «Δόξα», ο Ε. Πατίκας⁴⁰⁵ και ο Δ. Στυλίδης, οι οποίοι είχαν αποπεμφθεί από τις τάξεις του συλλόγου γιατί κατηγορούνταν ότι είχαν ζητήσει την μη παροχή αποκλειστικής χρήσης του γηπέδου στον Γ.Σ «Δόξα». Από τα πρακτικά γενικής συνέλευσης της «Δόξας» αναφέρεται : « (Κ. Τζήμος, μέλος Γ.Σ Δόξας) : «Οι κ. Πατίκας και Στυλίδης απέστειλαν υπόμνημα εις την αεροπορικήν άμυνα συνιστώντες να μη χορηγηθή το στάδιο εις την Δόξαν»⁴⁰⁶. Ο Θ. Αθανασιάδης (μέλος Γ.Σ «Δόξας») αναγνωρίζοντας την ανάγκη χορήγησης του γηπέδου σε περισσότερα σωματεία, απάντησε στον Κ. Τζήμο, λέγοντας : «Έαν η ενέργεια εγένετο κατόπιν της ιδρύσεως (ενν. τη Ελπίδα) δεν είναι κολάσιμος»⁴⁰⁷. Πάντως από την ανακοίνωση διαγραφής των δύο μελών από τον Γ.Σ «Δόξα», φαίνεται ότι είχαν ζητήσει να καταστεί δημοτικό το γήπεδο αφού είχαν ενταχθεί στην «Ελπίδα» : « [...] ήλθομεν μετα λύπης και διεγράψαμεν συμφώνως τω άρθρω 8 του καταστατικού ημών διότι αναλάβοντες όντως την οργάνωσιν και διοίκησιν του τελευταίως επισημοποιηθέντος Αθλ. Σωμ. «Ελπίς» ποικιλοτρόπως ενήργησαν προς βλάβην των συμφερόντων του συλλόγου ημών»⁴⁰⁸

Συνεχίζοντας, η αφορμή για το ξέσπασμα διαμάχης που αφορούσε την απαίτηση καλύτερης αντιμετώπισης των υπολοίπων σωματείων από τους κρατικούς φορείς, δόθηκε λίγο πριν την επίσκεψη του Ε. Βενιζέλου στην περιοχή τον Μάιο του 1930. Λίγο πριν την άφιξη του πρωθυπουργού δημοσιεύθηκε ότι πρόκειται να εγκριθεί οικονομική

⁴⁰³ Από τον οικονομικό απολογισμό του απερχόμενου Δ.Σ του συλλόγου «Δόξα». Θάρρος, 16-1-1930.

⁴⁰⁴ Το αθλητικό σωματείο «Άρης» αναγνωρίζεται από το πρωτοδικείο Δράμας, στις 19/12/1929. Η «Ελπίδα», αναγνωρίζεται και αυτή ως επίσημο σωματείο το 1929, χωρίς να διευκρινίζεται η ακριβής ημερομηνία. Θάρρος, 18/1/1930.

⁴⁰⁵ Ο Ε. Πατίκας ήταν γραμματέας της μητρόπολης Δράμας.

⁴⁰⁶ Θάρρος, 13/1/1930. Η αεροπορική άμυνα ήταν ό κάτοχος του οικοπέδου του γηπέδου που αποδόθηκε στον Γ.Σ Δόξα.

⁴⁰⁷ Θάρρος, οπ. π.

⁴⁰⁸ Θάρρος, 18/1/1930.

ενίσχυση του Γ.Σ «Δόξα» με 150.000 δρχ. από το Υπουργείο Παιδείας για εργασίες στο στάδιο του συλλόγου⁴⁰⁹. Το γεγονός αυτό κινητοποίησε τα υπόλοιπα σωματεία της πόλης, τα οποία με εκφραστή τον Γ.Σ «Ελπίδα», αξίωσαν, με επιστολή τους στον πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο, την άμεση δημοτικοποίηση του σταδίου της «Δόξας», έτσι ώστε να καλύψει τις ανάγκες όλων των συλλόγων της περιοχής⁴¹⁰. Παρά τις έντονες πιέσεις των σωματείων προς τον δήμαρχο Δράμας σε σχετική σύσκεψη, το αίτημα τους δεν ευοδώθηκε και το στάδιο κατοχυρώθηκε στον Γ.Σ «Δόξα»: «[...] ετέθη τέρμα εις τον αγώνα της Ελπίδος όπως δημοτικοποιηθή το στάδιον δια της ομολογίας ταυτού του κ. Δημάρχου ότι η ιδιοκτησία του Σταδίου ανήκει εις μόνην την Δόξαν»⁴¹¹. Αντίθετα στην ίδια σύσκεψη προωθήθηκε σύμφωνα με το «Θάρρος», η πρόταση της ανέγερσης ενός νέου δημοτικού σταδίου για να καλύψει τις ανάγκες των υπόλοιπων σωματείων: «[...] εδόθη μια σοβαρά ώθησις εις το ζήτημα της ιδρύσεως Δημοτικού Σταδίου».⁴¹²

⁴⁰⁹ Το Δ.Σ της Δόξας αξίωνε ολόκληρο το ποσό για δική του χρήση ενώ ήταν αντίθετο στον χωρισμό του συγκεκριμένου ποσού στα δύο με σκοπό την χρήση του υπόλοιπου ποσού για την κατασκευή σχολικού γυμναστηρίου όπως πρότεινε ο τότε δήμαρχος Δράμας. Θάρρος, 11 & 12/5/1930.

⁴¹⁰ Θάρρος, 12/5/1930. Ήδη από το 1929 τα υπόλοιπα αθλητικά σωματεία της πόλης είχαν έρθει σε ρήξη με την διοίκηση της Δόξας σχετικά με την δυνατότητα χρήσης του γηπέδου. Νέοι Καιροί 20/11/1929.

⁴¹¹ Θάρρος, 17/5/1930.

⁴¹² Θάρρος, οπ. π.

2.2 Η σύζευξη του στρατιωτικού παράγοντα και μέρους της τοπικής ελίτ με τον Γ.Σ Δόξα και η ηγεμονία του τελευταίου στην αθλητική δραστηριότητα της περιοχής.

Η πολύ στενή σχέση που παρατηρήθηκε κατά τη διαδικασία ανέγερσης του γυμναστήριου της Δράμας - το οποίο αποδόθηκε στον Γ. Σ «Δόξα» - ανάμεσα στον στρατιωτικό παράγοντα και το περιβάλλον του συλλόγου, είχε σαφείς πολιτικές προεκτάσεις και δεν οφειλόταν μόνο στο ανιδιοτελές ενδιαφέρον για την ανάπτυξη του αθλητισμού στην περιοχή. Η περίοδος που η ανάμιξη του στρατού στα αθλητικά της περιοχής γίνεται έντονη, αφορά τα τέλη του 1925 και τις αρχές του 1926 κατά την διάρκεια της Παγκαλικής δικτατορίας. Το εν λόγω καθεστώς είχε σχηματίσει την Διεύθυνση Εθνικής Φυσικής Αγωγής τον Δεκέμβριο του 1925, με σκοπό τον απόλυτο έλεγχο στον χειρισμό της αθλητικής διαδικασίας στην χώρα⁴¹³. Στοιχείο που φανερώνει την ύπαρξη της παραπάνω σχέσης αφορά την ίδρυση από τον Γ.Σ «Δόξα», του τμήματος Εθνικής Φυσικής Αγωγής τον Ιανουάριο του 1927⁴¹⁴. Ως εκ τούτου δεν μπορεί να αγνοηθεί η πρόσδεση του στρατιωτικού παράγοντα στον Γ.Σ «Δόξα» την συγκεκριμένη εποχή καθώς ο Γ.Σ «Δόξα» αποτελούσε τον μοναδικό αναγνωρισμένο σύλλογο στην περιοχή, πάροχο ουσιαστικά, της αθλητικής δραστηριότητας στην περιφέρεια και στην πόλη.

⁴¹³ Στο πλαίσιο της στρατιωτικής επέμβασης σε κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής, η στρατοκρατική αντίληψη των πραγμάτων, εκδηλώνεται και στον χώρο του αθλητισμού με την ίδρυση της Δ.Ε.Φ.Α, τον Δεκέμβριο του 1925. Η διοίκηση της Δ.Ε.Φ.Α αποτελείται από 11 μέλη ανάμεσα τους ο αρχηγός του Γ.Ε.Σ και ο αντίστοιχός του Γ.Ε.Ν. Πρόκειται για έναν ολοκληρωτικού τύπου οργανισμό, υπό τη αιγίδα του οποίου θα τελείται ό,τι έχει να κάνει με τον αθλητισμό. Οι αποφάσεις της εφαρμόζονται καθολικά, σε οποιοδήποτε -εν δυνάμει- φορέα αθλητισμού, όπως τα σχολεία, τα αθλητικά σωματεία, τον στρατό και το ναυτικό. Ελληνική Δημοκρατία, Φ.Ε.Κ, τεύχος 1ο, αριθ. φύλλου 400, σ. 4, Αθήνα, 25 Δεκεμβρίου 1925.

⁴¹⁴ Το ενδιαφέρον εδώ έγκειται στο γεγονός ότι η ίδρυση του εν λόγω τμήματος πραγματοποιείται μετά την πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου. Νέος Ορίζων, 30/1/1927. Ενώ ενέργεια αυτή αποτελεί μια από τις πρώτες κινήσεις του νέου Δ.Σ του συλλόγου που προέκυψε μετά από την Γ.Σ της 19/1/1927. Από το νέο Δ.Σ, απουσιάζει ο μέχρι πρωτινά πρόεδρος του Γ.Σ, γηγενής δικηγόρος Χ. Τέντζος του αντιβενιζελικού πολιτικά χώρου. Ενδεικτικά το Νέο Δ.Σ αποτελείται από τους: Παπαδόπουλος, Αγοραστός, Σιμόπουλος, Πεντζίκης, Τούσιος, Αθανασιάδης, Δαδάκης. Θάρρος, 19/1/1927.

Την ίδια εποχή, έπειτα από συνέντευξη του Μ. Κοιμήση, μπορούν να αντληθούν επιμέρους στοιχεία που αφορούν τα αίτια της έντονης ανάμιξης του στρατιωτικού στοιχείου στον αθλητισμό. Ο διοικητής της ΙΧ Μεραρχίας, εξέφραζε την αποκρυσταλλωμένη θέση του για την αναγκαία άνθηση του αθλητισμού σε μια κοινωνία, την οποία συνέδεε άμεσα με το επίπεδο ετοιμότητας των στρατιωτών καθώς συσχετίζει το χρονικό όριο της στρατιωτικής θητείας με το επίπεδο της ανάπτυξης του αθλητισμού στην εκάστοτε χώρα. Ο ίδιος αναφέρει σχετικά - έπειτα από ερώτηση σχετική με το εάν η μείωση της θητείας επιδρά αρνητικά στην εκπαίδευση και την μόρφωση των στρατιωτών- : « Η πείρα απέδειξε ότι ο χρόνος της θητείας των κληρωτών δια την αποτελεσματικήν αυτών εκπαίδευσιν και την εδραίωσιν της σιδηράς συνειδητής πειθαρχίας καθορίζεται υπό τίνων ορίων ποικιλλόντων μεταξύ του έτους και των 18 μηνών. Εις τα Κράτη εις ο αθλητισμός, η γυμναστική, η φυσική και ηθική αγωγή των νέων ενασκειται συστηματικώς, ευχαρίστως υπό την διαρκή και επίμονον της πολιτείας επίβλεψιν η θητεία δύναται να περιορισθαι και εις κατώτατον όριον»⁴¹⁵. Παρουσιάζεται έτσι από τα λόγια του Μ. Κοιμήση, επίτιμου προέδρου του Γ.Σ «Δόξα», η στενή σχέση αθλητισμού και στρατού, καθώς η συστηματική άθληση δια μέσου των αθλητικών συλλόγων, οι οποίοι επιτηρούμενοι στενά από το κράτος, θα κληθούν να αναλάβουν την διατήρηση του αξιόμαχου των απολυμένων κληρωτών, δημιουργώντας παράλληλα μια πιθανή πηγή άντλησης ικανού στρατιωτικού δυναμικού σε περίοδο εντάσεων σε μια κοινωνία που φαίνεται να βρίσκεται εν αναμονή πολέμου.⁴¹⁶

Επιπλέον, πέρα από τον Μ. Κοιμήση ο οποίος είναι ο καθοριστικός ρυθμιστής των αθλητικών εξελίξεων στην περιοχή και αργότερα θα αποτελέσει τον επίτιμο πρόεδρο

⁴¹⁵ Θάρρος, 24/4/1927.

⁴¹⁶ Η διαπίστωση αυτή δεν είναι υπερβολική αν προσμετρήσει κανείς, την έντονη ύπαρξη στρατιωτικού στοιχείου στην περιοχή, τις ένοπλες εισβολές κομιτατζήδων στην μεθόριο ζώνη ή την ύπαρξη στην πόλη ενόπλων ατάκτων. Ενδεικτικό του κλίματος είναι το συλλαλητήριο που διοργανώνεται τον Φλεβάρη 1925 υπέρ του πολέμου, με αφορμή την άφιξη του εκδιωγμένου Πατριάρχη Κων/πόλεως, Θάρρος, 2/2/1925. Ακόμα και το 1929 υπάρχουν εφημερίδες που προωθούν μια φιλοπολεμική ρητορική ίσως λόγω και του γεγονότος της εκμετάλλευσης του αισθήματος εκδίκησης των υπεράριθμων προσφύγων που φιλοξενεί η Δράμα. «Νέοι καιροί, 6/11/1929, «ο Λαός ζητεί τον πόλεμον».

του συλλόγου και μέγα ευεργέτη του⁴¹⁷, εκπρόσωπος του στρατιωτικού στοιχείου υπάρχει και στο Δ.Σ του συλλόγου το 1926, αποκαλύπτοντας τη στενή σχέση μεταξύ του Γ.Σ «Δόξα» και του στρατιωτικού παράγοντα⁴¹⁸. Την ίδια εποχή και μέχρι τις αρχές του 1927, στην διοίκηση του συλλόγου⁴¹⁹ προεδρεύει ο γηγενής δικηγόρος Χ. Τέντζος - πρόεδρος επίσης του συλλόγου «Μακεδονικός Αγών» - ανήκων στον αντιβενιζελικό πολιτικό κόσμο και ιδιαίτερα κριτικός απέναντι στον κομμουνιστικό χώρο⁴²⁰. Παράλληλα ο σύλλογος προσεταιρίζεται όλο και περισσότερο από εύπορους οικονομικά παράγοντες κυρίως γηγενείς όπως ο Δ. Στυλίδης και λίγο αργότερα οι Αφοί Δουμπέσσα⁴²¹. Μια ακόμη προσθήκη από την πλευρά του στρατού σημειώνεται λίγο

⁴¹⁷ Η ανάμιξη του Μ. Κοιμήση δεν φαίνεται να αναλώνεται μόνο στο οργανωτικό κομμάτι του συλλόγου αλλά και στο καθαρά αγωνιστικό καθώς παράγοντας ποδοσφαιρικού συλλόγου από την Καβάλα (Α.Ε.Κ), κατηγορεί τον Μ. Κοιμήση για εκβιασμό στρατιώτη ποδοσφαιριστή με σκοπό να τον αναγκάσει να αγωνιστεί με την «Δόξα» στον μεταξύ τους αγώνα. Θάρρος, 17/2/1928.

⁴¹⁸ Πρόκειται για τον Οδ. Μαντέλλο, διευθυντή του Β' Επιτελικού Γραφείου της ΙΧ μεραρχίας, μέλους του Δ.Σ του Συλλόγου στα τέλη του 1926. Πρόδος, 28/3/1926, Θάρρος, 2/3/1926, 9/9/1926. Μάλιστα ο εν λόγω αξιωματικός του στρατού φέρεται και ως ιδρυτής ψυχαγωγικού συλλόγου, απευθυνόμενου στην μαθητική νεολαία της περιοχής. Αθλητική Επιθεώρηση, Φεβρουάριος, 1926, σ. 6. Ο ιστορικός Α. Δάγκας σε μελέτη του, αναφέρει ότι τα Β' επιτελικά γραφεία του στρατού σε Μακεδονία – Θράκη είχαν συνεργασία με τμήματα της ασφάλειας που ήταν υπεύθυνα για τις παρακολουθήσεις υπόπτων, κυρίως πολιτικής προπαγάνδας κατά του κράτους. Α. Δάγκας, *Ο Χαφίς / Το κράτος κατά του κομμουνισμού*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σ. 11

⁴¹⁹ Το Δ. Σ του Γ. Σ Δόξα αποτελείται κυρίως από γηγενείς εκείνη την περίοδο, συγκεκριμένα : Χ. Τέντζος (Πρόεδρος, δικηγόρος), Α. Αγοραστού (έμπορος, αντιπροσωπείες) , Ι. Πεντζίκης, Π. Παπαδόπουλος, Οδ. Μαντέλλος (Στρατιωτικός), Αρ. Σιμόπουλος, Δ. Πολυχρονιάδης και Πιπέρης (έμπορος).

⁴²⁰ Με μια σειρά επτά άρθρων με τίτλο «Ο Κομμουνισμός εις την Ελλάδα» στην στήλη «Κοινωνικά προβλήματα», της εφημερίδας «Θάρρος», ο Χ. Τέντζος προσπαθεί να επιχειρηματολογήσει σχετικά με το ανέφικτο της εφαρμογής της κομμουνιστικής θεωρίας στην Ελλάδα. Θάρρος 17/4/1928 έως 24/4/1928. Ο Χ. Τέντζος θα εκλεχθεί βουλευτής το 1932 με το Λαϊκό κόμμα, ενώ το 1936 θα επανεκλεγεί με το «Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα» του Κονδύλη. Κ. Α. Τσιούμης, Εκλογές και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο νομό Δράμας, 1923-1926, στο Γ. Βελένης, Β. Ατσαλος, (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.ΟΤ.Α, Δράμα, 1998, σ. 721-722.

⁴²¹ Η οικογένεια Δουμπέσσα παραχώρησε οικόπεδο συνολικής έκτασης 800 τ.μ., για την ολοκλήρωση των εργασιών στο στάδιο του Γ.Σ Δόξα. Η ανακήρυξη των Αδελφών Δουμπέσσα ως ευεργετών πραγματοποιήθηκε το Φθινόπωρο του 1927. Θάρρος, 20/9/1927. Η

πριν τον τερματισμό της δικτατορίας του Πάγκαλου όταν αποστέλλεται στην περιοχή ένας από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς παράγοντες που σχετίζονταν με τον αθλητισμό, ο λοχαγός Ιωσήφ Τερεζάκης⁴²². Αρμοδιότητα του ήταν η οργάνωση της αθλητικής κίνησης του νομού με επίκεντρο το ποδόσφαιρο⁴²³ σε στενή σχέση με το περιβάλλον του Γ.Σ. «Δόξα»⁴²⁴.

Την περίοδο μετά την πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου, παρατηρείται μια ανάπτυξη της αθλητικής δραστηριότητας στην Δράμα με επίκεντρο την ίδρυση ή την ανασυγκρότηση ποδοσφαιρικών σωματείων, λόγω ίσως και της χαλάρωσης του αυστηρού εποπτικού ρόλου της Δ.Ε.Φ.Α. επάνω στην αθλητική δραστηριότητα. Παράλληλα με την δημιουργία ομάδων που προσδιορίζονται κυρίως γεωγραφικά, αναφερόμενες σε περιοχές της πόλης⁴²⁵ ή της περιφέρειας⁴²⁶, ιδρύονται ή

συγκεκριμένη οικογένεια διέθετε έναν από τους πιο σημαντικούς οικονομικά, εμπορικούς οίκους της περιοχής, με αντικείμενο την εισαγωγή προϊόντων αλλά και το καπνεμπόριο. Το γεγονός ότι η οικογένεια καταγόταν από το ίδιο χωριό με τον Στυλίδη, ίσως διευκόλυνε την επαφή τους με τον σύλλογο. Ε. Κασμερίδης, οπ. π. σ. 750-753.

⁴²² Ο Ι. Τερεζάκης αποτελούσε έναν από τους πρωτοπόρους της οργάνωσης της αθλητικής κίνησης του στρατού στην Ελλάδα. Ο ίδιος είχε ηγηθεί της ελληνικής στρατιωτικής ποδοσφαιρικής ομάδας στους Πανσυμμαχικούς αγώνες στο Παρίσι το 1919, ενώ το 1924 ανέλαβε να οργανώσει το αθλητικό τμήμα του Γ' Σώματος Στρατού με έδρα την Θεσσαλονίκη. Αθλητική Επιθεώρησης, Ιούνιος 1924, σ. 13. Συνεχίζοντας ο λοχαγός Τερεζάκης ήταν ο εμπνευστής της διοργάνωσης ποδοσφαιρικού πρωταθλήματος ανάμεσα στις στρατιωτικές μονάδες της χώρας, ταυτόχρονα εκείνη την περίοδο ο Ι. Τερεζάκης ήταν ο πρόεδρος της Ένωσης ποδοσφαιρικών Σωματείων Πειραιά απεικονίζοντας έτσι την στενή σχέση στρατού και αθλητισμού εκείνη την περίοδο. Αθλητική Επιθεώρησης, Μάιος, 1925, σ. 7.

⁴²³ Το ποδόσφαιρο αναπτύσσεται στην περιοχή λόγω της ισχυρής δημοφιλίας του στο χώρο της νεολαίας αλλά και των σχετικά ευκολότερων συνθηκών διεξαγωγής του παιχνιδιού. Αθλητική επιθεώρησης, Φεβρουάριος, 1927, σ. 14-15.

⁴²⁴ Πρόοδος, 17-8-1926.

⁴²⁵ Ενδεικτικά οι ομάδες που συμμετέχουν αυτήν την περίοδο στην αθλητική κυρίως ποδοσφαιρική κίνηση της περιοχής είναι: Η ομάδα του Κεντρικού ορφανοτροφείου, η ομάδα του Γυμνασίου, η Νίκη, ο Ηρακλής Δράμας, το Βυζάντιο, η Ολύμπια, η ομάδα Πύρ και η ομάδα των σιδηροδρομικών ΑΕ.Ν.Σ. Στο Γ' πρωτάθλημα ανεπίσημων σωματείων την περίοδο 1927/28 παίρνουν μέρος οι ομάδες : «Εργατικός Αστήρ Τσατάλτζης, Νίκη, Αυγερινός, Ένωση Διδασκαλιστών, Ερυθρός Σταυρός Νεότητος Διδασκαλείου, Εργατικός Αστήρ Δράμας, Ελπίς, Άρης, Ακρίτας, Εθνικός, Κεραυνός, Βύρων και Β' Δόξα. Θάρρος, 8/2/1928.

ανασυγκροτούνται και σύλλογοι με κοινωνικοπολιτικό περιεχόμενο. Παράδειγμα τέτοιας δράσης, είναι ο «Εργατοαθλητικομορφωτικός Σύλλογος Εργατικός Αστέρας», ο οποίος ανασυγκροτήθηκε στα τέλη του 1926 και παρουσίαζε δράση από τις αρχές του 1927⁴²⁷. Ο παραπάνω σύλλογος δρούσε ανταγωνιστικά στο περιβάλλον του Γ. Σ «Δόξα» καθώς φιλοδοξούσε και κατάφερε να προσελκύσει στις τάξεις του, αθλητές από την εργατική τάξη της πόλης ενισχύοντας έτσι την δυναμική του⁴²⁸.

Η ανάπτυξη του αθλητικού εργατικού σωματείου είναι τάχιστα στις αρχές του 1927 καθώς τον Φεβρουάριο του γίνεται γνωστό ότι αθλητές διαγράφονταν από τα σωματεία «Ηρακλής» Δράμας, «Βυζάντιο» και Γ.Σ «Δόξα» και παράλληλα εγγράφονταν στο δυναμικό του συλλόγου «Εργατικός Αστέρας» καθιστώντας τον σύλλογο των εργατών έναν από τους πιο ισχυρούς στην Δράμα⁴²⁹. Από την αθλητική ειδησεογραφία της εποχής διαπιστώνεται ότι ο σύλλογος επιχειρούσε να αποτελέσει τον «μαγνήτη» της εργατικής τάξης της πόλης. Αναφέρει σχετικά ο «Νέος Ορίζων» : « Ο Εργατικός

⁴²⁶ Από τις κοινότητες της περιφέρειας Δράμας ξεχωρίζουν : οι Φίλιπποι Δοξαίου, ο Ηρακλής Εδιναρτζίκ, ο Πυρσός Προσωτσάνης ενώ εμφανίζονται περιστασιακά : η Δημοκρατία Κιούπ Κιοϊ, ο Άτλας Λατσίστας και ο Ερμής Νικηφόρου. Να τονιστεί εδώ ότι η αθλητική κίνηση στα χωριά της παραμεθόριας ζώνης είναι μηδαμινή, στοιχείο που απεικονίζει εν μέρει την δυσχερή διαβίωση των κατοίκων της ζώνης αυτής. Μαρτυρία Ν. Παπαδόπουλου (γεννηθείς 1928) & Ν. Λάγου (1932), &, κατοίκων του χωριού Δασωτό της Περιφέρειας Κ. Νευροκοπίου. Παράλληλα την ίδια εποχή στην Δράμα υπάρχουν και δύο ομάδες Ισραηλιτών η Μακάμπι και ο Ερυθρός Σταυρός ενώ ομάδα διαθέτουν και οι Αρμένιοι της πόλης, εκ Κων/πόλης όπως πληροφορεί το «Θάρρος». 26/10/1927 & 13/5/1927.

⁴²⁷ Νέος ορίζων, 30/1/1927. Αντίστοιχα χαρακτηριστικά παρουσιάζει και ο Εργατικός Αστέρας Τσατάλτζης, ο οποίος δραστηριοποιείται την ίδια περίοδο.

⁴²⁸ Μάλιστα ο αρχηγός του ποδοσφαιρικού τμήματος του «Εργατικού Αστέρα» ήταν ο Φίλιππος Δοξαίνος, βασικό στέλεχος και από τους πρώτους σκόρερ του Γ.Σ «Δόξα» στους αγώνες του σωματείου τα προηγούμενα χρόνια. Παράλληλα και άλλοι ποδοσφαιριστές που εμφανιζόταν στις τάξεις του Γ.Σ Δόξα, όπως ο Γ. Κουγιουμτζής ή ο Ζλάτος (υπαρχηγός Εργ. Αστέρα) αγωνίζονται με τον Εργατικό Αστέρα. Την ομάδα του εργατικού ενισχύει κι ένας από τους κορυφαίους παίκτες του «Ηρακλή» Δράμας ο Σπαγγόπουλος. Νέος Ορίζων, 1/2/1927. Πέρα από το τμήμα ποδοσφαίρου ο «Εργατικός Αστέρας» ενημερώνει τους ενδιαφερόμενους αθλητές ότι το επόμενο χρονικό διάστημα πρόκειται να δημιουργήσει τμήμα στίβου, διευρύνοντας το αθλητικό του τμήμα. Νέος Ορίζων, 19/2/1927, σ. 3.

⁴²⁹ Νέος Ορίζων, 1/2/1927. Στην ίδια εφημερίδα στις 3/2/1927 γίνεται λόγος για κακή λειτουργία του Γ.Σ Δόξα και απουσία αθλητικής δράσης στις τάξεις του συλλόγου.

Αστέρας, η νεοϊδρυθείσα αυτή της πόλεως ομάς περισυλλέγει εις τους κόλπους της όλους τους Εργάτες αθλητάς οίτινες εγκαταλείποντες τας διάφορους άλλας ομάδας εγγράφονται εις αυτόν»⁴³⁰. Οι αθλητικές συναντήσεις που πραγματοποιούσε το παραπάνω σωματείο με ομάδες αντιστοίχου ύφους όπως η «Εργατική Πρόοδος» Ξάνθης αποκαλύπτουν την ισχυρή δημοφιλία της ομάδας καθώς εφημερίδες του τοπικού που δεν διακρίνονται για την φιλεργατική τους στάση, παραδέχονταν το παραπάνω γεγονός, αναφέροντας ενδεικτικά : «Χθες ενώπιον πρωτοφανούς συρροής κόσμου έλαβε χώραν η συνάντησις Εργατικού Αστέρος και Εργατικής Προόδου Ξάνθης»⁴³¹.

Η ανάδυση του Εργατικού Αστέρα συνέπιπτε με την κινητοποίηση που παρατηρείται εκείνη την εποχή στις τάξεις του κομμουνιστικού κόμματος σχετικά με την επιθυμία οργάνωσης της διείσδυσης στον αθλητικό χώρο. Τον Φεβρουάριο του 1927 κατά τη διάρκεια της Γ' Συνδιάσκεψης της Ο.Κ.Ν.Ε (Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδας), αποφασίστηκε η οργάνωση συλλόγων που θα προωθήσουν την ιδέα του εργατοαγροτικού αθλητισμού. Η πρωτοβουλία αυτή αποσκοπούσε : α) να προσφέρει διασκέδαση στις μάζες της εργατικής νεολαίας, β) να αντιδράσει με την φυσική διάπλαση των εργαζόμενων νέων στη δηλητηρίαση από την εκμετάλλευση, γ) να προετοιμάσει ρωμαλέους και γυμνασμένους προλετάριους για τον αγώνα της εργατικής τάξης, δ) να αποσπάσει τους εργαζομένους νέους από την ιδεολογική εθνικιστική προπαγάνδα των αστικών αθλητικών συλλόγων, ε) να οργανώσει καινούρια στρώματα δραστήριων νέων εργατών⁴³². Η επανεμφάνιση του «Εργατικού Αστέρα» λογίζεται ως καρπός της προσπάθειας αυτής.

Το γεγονός της ενδυνάμωσης του εργατικού αυτού συλλόγου και η ενδεχόμενη ανάδυση ενός ιδιαίτερα ισχυρού σωματείου, ικανού να παράγει ένα πλαίσιο δράσης που λειτουργεί ανταγωνιστικά στην κυρίαρχη δύναμη του πόλου στρατός - Γ.Σ «Δόξας» ίσως να λειτούργησε καθοριστικά στην δραστηριοποίηση του περιβάλλοντος γύρω από

⁴³⁰ Νέος Ορίζων, 12/2/1927, σ. 3. Την επόμενη ημέρα ο σύλλογος ενημερώνει με ανακοίνωση του πως οι ενδιαφερόμενοι αθλητές για τις δράσεις του συλλόγου μπορούν να απευθύνονται στα γραφεία της Πανεργατικής.

⁴³¹ Θάρρος, 28/3/1927, σ. 3.

⁴³² Χρήστου Ν. Τσιντζιλώνης, *Ο.Κ.Ν.Ε 1922-1943 : Λενινιστικό, Μαχητικό Σχολείο των Νέων*, Σύγχρονη εποχή / εκδόσεις οδηγητής, σ. 191.

τον σύλλογο της Δόξας και να επίσπευσε τις διαδικασίες ισχυροποίησης του στον χώρο του αθλητισμού. Ήδη από τις αρχές του 1925 ο Γ.Σ «Δόξα» αποτελούσε τον σύλλογο που καθόριζε το πλαίσιο ανάπτυξης των αθλητικών δραστηριοτήτων της περιοχής σε συνεργασία με υφισταμένους φορείς του αθλητισμού όπως η Ε.Π.Ο και ο Σ. Ε. Α. Γ. Ο Γ.Σ «Δόξα» προκήρυσσε ετησίως την διεξαγωγή των τοπικών πρωταθλημάτων ποδοσφαίρου αναγγέλλοντας τους κανονισμούς των παραπάνω διοργανώσεων από τις αρχές του 1925⁴³³ ενώ μετά από εντολή του Σ.Ε.Α.Γ καλούνταν να προκηρύξει τους πολύ σημαντικούς για την ευρύτερη περιοχή και απαιτητικούς οργανωτικά, Ε' Πανθρακικούς αγώνες, τον Ιούλιο του 1927⁴³⁴. Την συγκεκριμένη περίοδο παρατηρείται και η προσέγγιση ευπόρων οικονομικά παραγόντων στο περιβάλλον του συλλόγου. Λίγο μετά τους Πανθρακικούς, Ο Γ. Σ Δόξα ανέλαβε την διοργάνωση των περιφερειακών εφηβικών αγώνων στίβου τον Αύγουστο του 1927⁴³⁵. Συνεχίζοντας ο σύλλογος θα προκηρύξει τους Γ' ποδοσφαιρικούς αγώνες ανεπίσημων σωματείων της Δράμας για την περίοδο 1927/28, ενώ θα πράξει αντίστοιχα και για τους Α' Περιφερειακούς Αθλητικούς αγώνες τον Σεπτέμβριο του 1928.⁴³⁶

Η ισχυροποίηση του Γ.Σ Δόξα οφειλόταν και σε ένα ακόμη γεγονός που αφορούσε το αγωνιστικό κομμάτι. Ο παραπάνω σύλλογος, αποτελούσε εκείνη τη περίοδο τον μοναδικό αναγνωρισμένο σύλλογο του νομού. Το καθεστώς του Πάγκαλου λίγο πριν την ανατροπή του είχε θεσπίσει ένα νομοθετικό διάταγμα το οποίο κατοχύρωνε στους νεοσύλλεκτους στρατιώτες, κατόχους δελτίου βεβαίωσης αναγνωρισμένων σωματείων από το κράτος, μείωση της στρατιωτικής θητείας κατά τρεις ή τέσσερις μήνες κάνοντας έτσι, ελκυστική την προοπτική ένταξης στον Γ.Σ «Δόξα», στους αθλητές της

⁴³³ Αγών, 25/12/1925.

⁴³⁴ Ανάθεση από τον Σ. Ε. Α. Γ (μετέπειτα Σ.Ε.Γ.Α.Σ) και διεκπεραίωση τους με διοργανωτές τον Γ.Σ «Δόξα» και μια επιτροπή επιφανών πολιτών της Δράμας στους οποίους προΐσταται ο επιτελάρχης της ΙΧ' μεραρχίας κ. Τσιμικάλης. Η έναρξη των αγώνων συμπίπτει με τα εγκαίνια του γηπέδου της Δόξας. Θάρρος, 1/5/1927 & 19/5/1927. Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος, 29/6/1927, σ. 3.

⁴³⁵ Θάρρος, 10/7/1927.

⁴³⁶ Για τους ποδοσφαιρικούς αγώνες της περιόδου 1927/28, Θάρρος, 8/2/1928. Για τους Α' Περιφερειακούς αθλητικούς αγώνες, Θάρρος, 21/9/1928.

περιοχής⁴³⁷. Το γεγονός αυτό εξηγεί εν μέρει, την ισχυροποίηση του συλλόγου καθώς από την ανάγνωση των συνθέσεων των ποδοσφαιρικών ομάδων που λειτουργούν στην πόλη, αναγνωρίζονται παίκτες οι οποίοι ενώ ανήκουν και αγωνίζονται στα ανεπίσημα σωματεία της πόλης εντούτοις εμφανίζονται στο δυναμικό του Γ.Σ «Δόξα», όταν αυτός αντιμετωπίζει αντίπαλα σωματεία για το περιφερειακό ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα Αν. Μακεδονίας και Θράκης⁴³⁸. Η επιθυμία ηγεμονίας του Γ.Σ Δόξα εντάθηκε τα επόμενα χρόνια καθώς ο σύλλογος επιχείρησε να ηγηθεί των ενεργειών οργάνωσης του τοπικού αθλητισμού αλλά και να συμπεριλάβει στην δύναμη του, τους ικανότερους αθλητές από τα ανεπίσημα σωματεία ή ακόμα και τα ίδια τα σωματεία.⁴³⁹

Συνδέοντας τις εξελίξεις στον αθλητικό τομέα με τα γεγονότα του πολιτικού περιβάλλοντος, παρατηρεί κανείς, ότι το πρώτο εξάμηνο του 1927 που διαπιστώνεται μια έγερση των αθλητικών δραστηριοτήτων στην πόλη, δημιουργούνται και ιδιαίτερα διεκδικητικές κινητοποιήσεις από την πλευρά των καπνεργατών της πόλης που κορυφώνονται στις αρχές του Ιούνη λίγο πριν την τέλεση των Ε΄ Πανθρακικών αγώνων στην Δράμα⁴⁴⁰. Η πολιτικοποίηση των κάτοικων της περιοχής αυξάνεται και η πόλωση

⁴³⁷ Οι νεοσύλλεκτοι μετά την επίδειξη των πιστοποιητικών, θα δοκιμάζονταν σε κάποια στιβικά αγωνίσματα με σκοπό να πιστοποιηθεί η αγωνιστική τους ικανότητα, έτσι ώστε να κατοχυρωθεί η μείωση της θητείας τους. Θάρρος, 13/8/1926, σ. 3.

⁴³⁸ Ενδεικτικά ο αρχηγός του Εργατικού Αστέρα Φ. Δοξατινός αγωνίζεται στις 17/3/1927 με την φανέλα της Δόξας εναντίον του Εργατικού Αστέρα Καβάλας ενώ την επόμενη ημέρα καλεί τους ποδοσφαιριστές του Εργατικού Αστέρα -ως αρχηγός της ομάδας- για προπόνηση εν όψει του αγώνα με την Εργατική Πρόοδο Ξάνθης. Θάρρος, 17/3/1927 & 18/3/1927.

⁴³⁹ Στις 25/11/1927, γίνεται γνώστη η εισχώρηση του σωματείου «Ελπίς» στον Γ.Σ «Δόξα», η οποία ονομάζεται Β' Δόξα (σημμ. το σωματείο «Ελπίς» θα επανεμφανιστεί τα επόμενα χρόνια, χάρη στην δράση 2 πρώην παραγόντων της Δόξας, του Ε. Πατίκα και του Δ. Στυλίδη). Στις 21/2/1928 ο Πρόεδρος του Γ.Σ Δόξα, Δ. Στυλίδης, ανακοινώνει την πρόταση του με την οποία επιθυμεί: «άπασαι αι ανεπίσημαι ομάδες Δράμας εγγραφώσι εις την δύναμιν της Δόξης με καθωρισμένους έκαστη παίκτης και αποτελέσθαι είδος ποδοσφαιρικής ενώσεως σωματείων Δράμας ούτινος θα προΐσταται ο Γ.Σ «Δόξα». Λίγο αργότερα στις 2/5/1928, γίνεται γνωστό ότι ο γενικός αρχηγός της Δόξας, Α. Σιμόπουλος: « Συνέλεξεν όλα τα ικανά στοιχεία των ανεπίσημων ομάδων της πόλεως μας και ίδρυσεν την Χρυσήν Δόξην». Συμπληρωματικά στις 11/8/1928, ο αθλητικός συντάκτης του «Θάρρους» ομολόγει ότι η Δόξα οφείλει την επιτυχία της, στην συνδρομή των Αν. σωματείων : «Εις τας Προόδους ταύτας οφείλει και η Δόξα ομολογουμένης την ωραία της σταδιοδρομίαν διότι τα ανεπίσημα σωματεία είναι δι' αυτήν μια διαρκώς παρακαταθήκην παικτών». Εφημερίδα Θάρρος.

⁴⁴⁰ Βλ. ενότητα Ι, κεφάλαιο 1.3.

ανάμεσα στον πληθυσμό διευρύνεται καθώς εν μέσω των πολυπληθών εργατικών κινητοποιήσεων που εκδηλώθηκαν με απεργίες, συγκεντρώσεις και βίαιες συμπλοκές με τις αρχές, διεξήχθησαν παράλληλα ζυμώσεις των συντηρητικών κύκλων της περιοχής που αντιτίθονταν στην δυναμική πρακτική διεκδίκησης. Οι προσπάθειες των παραπάνω κύκλων εκδηλώνονται με τη διοργάνωση αντιδραστικού συλλαλητηρίου στην πλατεία της πόλης, στις αρχές Ιουλίου του 1927 και το οποίο τιτλοφορείται από το «Θάρρος», ως : «Το χθεσινόν Μέγα συλλαλητήριον κατά του Κομμουνισμού και του Καπνεργατικού»⁴⁴¹. Το ενδιαφέρον σχετικά με τον αθλητισμό, που παρουσιάζει το εν λόγω περιστατικό σχετίζεται με την επιτροπή που σχημάτισαν οι φορείς του συλλαλητηρίου, με σκοπό να παραδώσει το αντικομμουνιστικό ψήφισμα, στις αρχές της ελληνικής πολιτείας. Ανάμεσα στα μέλη της, βρίσκεται ο Ι. Δουμπέσσας, μέλος της οικογένειας, των μετέπειτα ευεργετών του Γ. Σ «Δόξα», καθώς η συγκεκριμένη οικογένεια παραχώρησε πολύ σημαντική έκταση για την ολοκλήρωση της αποπεράτωσης του Γυμναστηρίου, του Γ. Σ «Δόξα».⁴⁴²

Το περιστατικό αυτό δεν μπορεί παραγνωριστεί ως προς την έρευνα για την κατανόηση του ύφους του Γ.Σ «Δόξα» την συγκεκριμένη περίοδο καθώς τον επόμενο μήνα και συγκεκριμένα τον Αύγουστο του 1927, πραγματοποιήθηκε γενική συνέλευση του συλλόγου που διεξήχθη στην αίθουσα της στρατιωτικής λέσχης της πόλης - συνδέοντας ακόμα μια φορά το στρατιωτικό στοιχείο με τον Γ.Σ «Δόξα» - με θέμα την τροποποίηση του καταστατικού και την λογοδοσία του απερχόμενου Δ. Σ⁴⁴³. Από την εξέταση του καταστατικού προκύπτει η ξεκάθαρη αντικομμουνιστική στάση του συλλόγου η οποία διαπιστώνεται διαβάζοντας το άρθρο 4 που καθορίζει τις προϋποθέσεις απόκτησης ιδιότητας μέλους του Γ.Σ «Δόξα». Συγκεκριμένα το άρθρο απαγορεύει την ιδιότητα μέλους στην κατηγορία των τακτικών και των δόκιμων μελών, σε κομμουνιστές, αναφέροντας χαρακτηριστικά : «Τακτικά μέλη είναι πρόσωπα

⁴⁴¹ Θάρρος, 5/6/1927.

⁴⁴² Ο εμπορικός οίκος της οικογένειας Δουμπέσσα είχε αξιοσημείωτη οικονομική δύναμη στην περιοχή της Δράμας με κύριο αντικείμενο τις εισαγωγές προϊόντων αλλά και το καπνεμπόριο. Αποτελούνταν από τα αδέρφια Αναστάσιο, Κωνσταντίνο και Νικόλαο με καταγωγή από την Ήπειρο και το χωριό Πάδες. Ο Ιωάννης Δουμπέσσας (1896 – 1966) ήταν υιός του Κωνσταντίνου και της Σουλτάνας Δουμπέσσα. Ε. Κασμερίδης, οπ. π. σ. 751. Ληξιαρχείο Δράμας.

⁴⁴³ Θάρρος, 22/8/1927 & 23/8/1927.

συμπληρώσαντα το 18^ο έτος της ηλικίας των αδιακριτως φύλου, εθνικότητας ή θρησκείας πλην Κομμουνιστών καταβάλλοντα την κεκανομισμένην συνδρομήν», αντίστοιχα για τα δόκιμα : «Δόκιμα μέλη είναι τα πρόσωπα άγοντα ηλικίαν κάτω των 18 ετών αδιακριτως φύλου, εθνικότητας ή θρησκείας πλην κομμουνιστών».⁴⁴⁴

Μολονότι παραμένει αδιευκρίνιστο, αν η τροποποίηση του καταστατικού στην συγκεκριμένη Γ.Σ αφορούσε και την παρέμβαση στα άρθρα τα σχετικά με τον αποκλεισμό των Κομμουνιστών αφού το πρώτο καταστατικό του συλλόγου που κατατέθηκε στο πρωτοδικείο Δράμας τον Οκτώβριο του 1925, δεν απαντάται στα ευρήματα αυτής της εργασίας. Ανεξάρτητα από το παραπάνω περιστατικό και την γνώση της ακριβούς ημερομηνίας του αποκλεισμού των υποστηρικτών του Κομμουνισμού στο καταστατικό του Συλλόγου, γεγονός είναι ότι ο Γ.Σ «Δόξα» λαμβάνε σαφή πολιτική θέση, αποκαλύπτοντας ότι ο χώρος του αθλητισμού την περίοδο εκείνη περιέχεται στην διεξαγωγή της πολιτικής αντιπαράθεσης. Είναι σημαντικό εδώ να τονιστεί ότι η Δ.Ε.Φ.Α είχε αναστείλει την δράση της στην περιοχή και η διάλυση του παραπάνω οργάνου ανακοινώθηκε στα τέλη Ιουλίου του 1927, ως εκ τούτου η ύπαρξη του συγκεκριμένου άρθρου στο καταστατικό του συλλόγου δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πράξη πίεσης από τον συγκεκριμένο θεσμό⁴⁴⁵.

Θεωρητικά, στις αρχές του 20ου αιώνα, τα αθλητικά σωματεία που ασχολούνται με ένα ευρύ φάσμα αθλημάτων κυρίως του κλασικού αθλητισμού, παρουσίαζαν μια πιο χαλαρή διαδικασία για την εγγραφή στον σύλλογο⁴⁴⁶. Αντίθετα τα αθλητικά σωματεία που καλλιεργούσαν ένα ψυχαγωγικό σπορ, όπως το ποδόσφαιρο, χαρακτηρίζονταν από δείγματα κοινωνικών αποκλεισμών που ενίσχυαν τις κοινωνικές διακρίσεις. Συγκεκριμένα θέτουν αυστηρούς όρους εισαγωγής που συχνά δεν είναι οικονομικοί, αποτυπώνοντας έτσι τις διαιρέσεις που υπάρχουν στην κοινωνία⁴⁴⁷. Το παράδοξο αρχικά γεγονός, ότι ο Γ.Σ «Δόξα» ανήκει στην πρώτη κατηγορία αθλητικών συλλόγων αλλά εμφανίζει χαρακτηριστικά γνωρίσματα της δεύτερης κατηγορίας ίσως εξηγείται

⁴⁴⁴ Γυμναστικός Σύλλογος Δόξα, *Καταστατικόν*, Κυριαζόπουλου / Πεντζίκη, Δράμα, 1927.

⁴⁴⁵ Για την διάλυση της Δ.Ε.Φ.Α, Θάρος, 27/7/1927.

⁴⁴⁶ Χ. Κουλούρη, Αθλητισμός και Σπορ, στο Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας, 1900-1922*, τομ. Α, μέρος 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, σ. 415 – 418.

⁴⁴⁷ Τέτοιου είδους σωματεία συσπειρώνουν άτομα της ελίτ της ανώτερης αστικής τάξης. Χ. Κουλούρη, *οπ. π. σ.* 416.

από το γεγονός ότι ο σύλλογος έδειχνε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το ποδόσφαιρο, άλλωστε για τις επιδόσεις του στο συγκεκριμένο άθλημα διακρίνόταν. Θα πρέπει ωστόσο, να συνυπολογιστούν και οι τοπικές εξελίξεις με την ανάδυση ανταγωνιστικών αθλητικών συλλόγων από την εργατική τάξη με επιρροή από τον κομμουνιστικό χώρο.

Την ίδια περίοδο το καλοκαίρι του 1927, στο περιβάλλον του Γ. Σ «Δόξα» εντάχθηκε ένας ακόμα ισχυρός παράγοντας, αυτήν την φορά από την πλευρά του τοπικού τύπου ενισχύοντας το κύρος του συλλόγου και την δυνατότητα ευνοϊκής προπαγάνδισης των δραστηριοτήτων του συλλόγου. Πρόκειται για τον ιδιοκτήτη της φιλοβενιζελικής – την ίδια περίοδο η εφημερίδα οξύνει την αντικομμουνιστική της στάση με πληθώρα άρθρων κατά του συγκεκριμένου πολιτικού χώρου⁴⁴⁸ – εφημερίδας «Θάρρος», Μ. Βεζιρτζόγλου, ο οποίος ανακηρύσσεται από το Δ.Σ του συλλόγου επίτιμο μέλος για τις υπηρεσίες τις οποίες είχε προσφέρει στον σύλλογο⁴⁴⁹. Η ανακήρυξη έγινε λίγες ημέρες αφού ο Ι. Αθανασιάδης – ταμίας του Γ.Σ «Δόξα» το πρώτο εξάμηνο του 1927 – είχε δημοσιεύσει επιβαρυντική επιστολή κατά του Δ.Σ του συλλόγου, η διεύθυνση όμως του «Θάρρους» αποφάσισε να μην τη δημοσιεύσει στις στήλες της αποκαλύπτοντας έτσι την μεροληπτική στάση της εφημερίδας στα τεκταινόμενα του συλλόγου.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Η θέση αυτή διαπιστώνεται με μια σειρά άρθρων όπως στις 3/11/1927, με τίτλο «Κομμουνισμός», όπου τονίζεται η ανάγκη συστηματική εκδίωξης του κομμουνισμού. Συνεχίζοντας και με αφορμή την επίσκεψη του Υπουργού στρατιωτικών Α. Μαζαράκη στις 8/11/1927, όπου τον προτρέπει να πάρει μέτρα κατά του κομμουνισμού: « διότι ολόκληρος η επαρχία αυτή μετεβλήθη τη ανοχή του κράτους, εις κομμουνιστική φωλέαν [...] ». Στο ίδιο μοτίβο η καταχώρηση: « Το φάρμακον κατά του κομμουνισμού, ανάγκη να οργανωθούν αι εργαζόμεναι τάξεις », στις 16/11/1927, ενώ προς το τέλος του ίδιου μήνα, 28/11/1927, δημοσιεύεται το πρωτοσέλιδο άρθρο : «Ο κομμουνισμός, πως είναι δυνατόν να καταπολεμηθεί».

⁴⁴⁹ Θάρρος, 31/8/1927

⁴⁵⁰ Θάρρος, 29/8/1927

2.3 Αθλητισμός και ιδεολογία : Ο αθλητισμός ως προαγωγός της πατριωτικής στάσης ζωής και παράγοντας αναχαίτισης της κομμουνιστικής ιδεολογίας

Στην ανασχηματιζόμενη κοινωνία της Δράμας, ο αθλητισμός στα μάτια των συντηρητικών κύκλων της περιοχής μπορούσε να παίξει τον ρόλο του διαμορφωτή του ανδρικού χαρακτήρα και της διάπλασης του με συγκεκριμένα κοινωνικά πρότυπα⁴⁵¹. Διαπιστώνεται έτσι η παραγωγή εθνικόφρονος πολιτικής ρητορείας και αντικομμουνιστικών προσταγών από το περιβάλλον των πρωταγωνιστών της ανάπτυξης του αθλητισμού στην περιοχή. Στα μάτια των τελευταίων ο αθλητισμός μπορεί να ιδωθεί ως ο φορέας που θα συνέδεε το ένδοξο παρελθόν των αρχαίων προγόνων, πρωτοπόρων του αθλητισμού με την νέα γενιά, εξαγνίζοντας την συγχρόνως, από την αμαρτωλή ζωή που προξενεί η περιπλάνηση στα καφενεία και στους χώρους διασκέδασης. Ταυτόχρονα η καθοριστική επιρροή του στρατιωτικού παράγοντα και μελών της αστικής τάξης της πόλης θα οδηγήσει στον εκθειασμό από τοπικούς παράγοντες της ανδρικής γενναιότητας και ρωμαλεότητας, αρετές τις οποίες προάγει η αθλητική άσκηση⁴⁵². Στον ιδεολογικό τομέα θα προωθηθούν έντονα αντικομμουνιστικά στοιχεία καθώς ο αθλητισμός, θα ιδωθεί από την πλευρά τους, ως ένα ικανοποιητικό μέτρο καταπολέμησης -της ανατρεπτικής για την διατήρηση του κοινωνικού οικοδομήματος- κομμουνιστικής ιδεολογίας, συνεισφέροντας συγχρόνως θετικά στην επιθυμούμενη αποπολιτικοποίηση της νέας γενιάς.

⁴⁵¹ X. Κουλούρη, οπ. π. σ. 412-418

⁴⁵² Ενδιαφέροντα παραδείγματα για την ανάδυση της ανδρικής ρωμαλεότητας και της συσχέτισης της με τον κόσμο των σπορ στην Αμερικανική κοινωνία από τον 18ο αιώνα κι έπειτα δίνονται στο, E. A. Rotundo, Body and Soul / Changing Ideals of American Middle-Class Manhood, 1770-1920, *Journal of Social History* 16 1983, σ. 23-30

2.3.1 Η τόνωση του πατριωτικού στοιχείου της κοινωνίας μέσω του αθλητισμού

Στα πρώτα χρόνια μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών και τις μεγάλες πληθυσμιακές ανακατατάξεις στην περιοχή της Δράμας, η γυμναστική και τα αγαθά της άθλησης αποτελούσαν για πολλούς το εχέγγυο για την καλυτέρευση της κοινωνικής ζωής. Ο μετέπειτα γυμναστής του Γυμνάσιου Δράμας, Ι. Σκόρδας, αναφερόταν με άρθρο του στα ευεργετικά αποτελέσματα της άθλησης, ιδιαίτερα για τη διάπλαση της νεολαίας – σωματική και διανοητική- αλλά και τη θετική επίδραση που μπορούσε να έχει στην πρόληψη των κοινωνικών ταραχών, λέγοντας: «Είναι και κατασταλτικόν του εγκλήματος και της παρανομίας [...] Η άσκησις -λέγει ο πολύς Μακφράδδεν- είνε ο μέγιστος εχθρός των κακών σκέψεων»⁴⁵³. Στον ίδιο τόνο, εξάγοντας παρεμφερή συμπεράσματα, το μέλος του Δ.Σ του Γ.Σ «Δόξα» Γ. Αθανασιάδης, τονίζε με επιστολή του, το ηθικό έργο των πρωτοπόρων αθλητικών συλλόγων που : « δεν αποβλέπουν εις άλλο τι ειμί, εις το πώς θα απομακρύνουν την νεολαίαν από τον καταστρεπτικόν ρουν της ακολασίας και του εκφυλισμού και να τον παρουσιάσουν εν καιρώ εν τη κοινωνία υγιή ηθικώς και σωματικώς χαλύβδινον και δυνατόν άκαμπτον προ των τυχών παρουσιασθησόμενων κοινωνικών εμποδίων»⁴⁵⁴. Ενώ η σφοδρά αντικομμουνιστική εφημερίδα «Κέρβερος», έκανε λόγο για «ιεράν υποχρέωσιν» της κοινωνίας να ενισχύσει τον αθλητισμό και άλλους πολιτιστικούς φορείς, έτσι ώστε να αποφευχθεί η πρόωρη πολιτικοποίηση της νεολαίας : « η εφηβική και σπουδάζουσα νεολαία μας ευρίσκουσα ενασχόλησιν πνευματικήν και σωματικήν τροφήν, θα παύσουν να καταγίνωνται εις την πολιτικολογίαν και εις ξένας προς την ηλικίαν των συζητήσεις».⁴⁵⁵

Ο εμπλουτισμός των αθλητικών διοργανώσεων με τον τονισμό του στοιχείου της αποστολής του αθλητισμού να εκπολιτίσει αλλά και να τονώσει το πατριωτικό στοιχείο της κοινωνίας, είναι κάτι που απασχολούσε έντονα τους φορείς της προπαγάνδισης του αθλητισμού στην περιοχή. Η εφημερίδα «Θάρρος», στενά συνδεδεμένη με το περιβάλλον του Γ.Σ «Δόξα», επαληθεύει την παραπάνω στάση, αναφερόμενη στη διοργάνωση των Α΄ εσωτερικών αγώνων του Γ.Σ «Δόξα» : « Οι σημερινοί αγώνες θα

⁴⁵³ Άρθρο του Ι. Σκόρδα με τίτλο «Η γυμναστική ως ηθικός παράγων». Αγών, 30/12/1925.

⁴⁵⁴ Θάρρος, 20/8/1927.

⁴⁵⁵ Κέρβερος, 19/2/1928.

δώσωσι νέαν κατευθυνσιν στον αθλητικόν εκπολιτιστικό ορίζοντα της πόλεως μας [...] , Θα γεννήσωσι στην νεολαίαν μας την ευγενή άμιλλα του αθλητικού στίβου που θ' απαλλάξη αυτήν από τα χαμερπή καταγώγια, ταις Μπαγιαντεραίς, τα Καμπαρέ [...] , Θα γίνη η απαρχή της σφυρηλατήσεως της μέλλουσας γεννίας, αντάξιας να προστατεύση το Ελληνικό χώμα, το χώμα οπού ετάφησαν οι πρόδρομοι του αθλητισμού [...] , Όσοι λοιπόν έχουν συνείδησιν Ελληνικήν, συνείδησιν δια τον καθαρόν πολιτισμόν, οφείλουν να συνδράμωσι τους Α' Εσωτερικούς Αγώνες Δόξης»⁴⁵⁶. Συνεχίζοντας η εφημερίδα παρέθετε ανταπόκριση από την πρώτη ημέρα των αγώνων, σημειώνοντας: « Εσφυρηλατήθησαν χθές τα σώματα και εξευγενίσθησαν δια της ευγενούς αμίλλης αι ψυχαί των μελλόντων Ελλήνων Πολιτών και φρουρών της Πατρίδος. Ετελειοργήθη μυστικά και εδόθη ο όρκος της αιώνειας πίστεως εις την αθλητικήν ιδεολογίαν, την ιδεολογίαν που οδηγεί εις τον δρόμον της αρετής, του ανώτερου πολιτισμού».⁴⁵⁷

Σε αντίστοιχο τόνο καταγράφονται και οι δηλώσεις του Υποστράτηγου Μ. Κοιμήση, επίτιμου προέδρου του Γ.Σ «Δόξα» κατά την τελετή λήξης των Ε' Πανθρακικών Αγώνων, οπού υπογραμμίζει την σύνδεση ανάμεσα στην πρόοδο του αθλητισμού και την ανάπτυξη ισχυρού πατριωτικού αισθήματος στην κοινωνία : «Στρέψατε τα βλέμματα σας δια να ιδετε και ατενίσετε πόσοι σας χειροκροτούν που αγωνίζεσθαι δια την εξύψωσιν του αθλητισμού οστίς διαπλάττει το σώμα και εξευγενίζει την ψυχήν. Αποτανθήτε προς τη Νεολαίαν της Δράμας και φωνάξτε την να σας μιμηθή κα να σας συναγωνίση. Ημείς δε δηλούμεν κατηγορηματικώς εκ μέρους των Στρατιωτικών αρχών ότι θα εργασθώμεν υπέρ του αθλητισμού ο οποίος διαπλάσσει τα ωραία σώματα και θα ανύψωση την τιμήν της Πατρίδος μας. Ζήτω ο αθλητισμός. Ζήτω το Έθνος μας.»⁴⁵⁸. Οι συγκρούσεις ανάμεσα σε αθλητές κατά τη διάρκεια ποδοσφαιρικού αγώνα θα δώσουν την αφορμή στον Μ. Κοιμήση να επέμβει άλλη μια φορά στα αθλητικά δρώμενα και με δηλώσεις του να προσδιορίσει τον παιδαγωγικό ρόλο της στρατιωτικής ανάμιξης στον αθλητισμό και τις επιδιώξεις της, αναφέροντας : « Ημείς αγωνιζόμεθα δια να διαπλάσωμεν την νεάζουσαν νεολαίαν και δια την επικράτησιν της θρησκείας του αθλητισμού, δυστυχώς όμως σας είδον σήμερα ως πραγματικοί αντίπαλοι να αγωνίζεσθε δια την απόκτησιν της νίκης».⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Θάρρος, 16/10/1927.

⁴⁵⁷ Θάρρος, 17/10/1927.

⁴⁵⁸ Θάρρος, 5/7/1927, σ. 3.

⁴⁵⁹ Πρόκειται για την ποδοσφαιρική συνάντηση μεταξύ του Γ.Σ Δόξας και της Ασπίδας Ξάνθης. Θάρρος, 21/11/1927.

Οι αθλητικές διοργανώσεις παρουσίαζαν μια πρώτης τάξης ευκαιρία για να προπαγανδιστεί η αθλητική κίνηση ως η αρμόζουσα πράξη, ένωσης του ένδοξου παρελθόντος των αρχαίων Ελλήνων με το σήμερα. Η εφημερίδα «Θάρρος» προχωρούσε ακόμα περισσότερα τονίζοντας την ιστορική συνέχεια του ελληνικού αθλητισμού από την αρχαιότητα έως την σύγχρονη εποχή : « Εις την αρχαιότητα εν τω ιερῷ στίβῳ εἰς διαφόρους αγῶνας τῶν Ὀλυμπίων τῶ Νεμέων [...] Εἰς τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τὰ κλεφτόπουλα ἠσκούοντο εἰς τὸν χορὸν καὶ τὸ ρίψιμον τοῦ λιθαρίου [...] καὶ τώρα βλέπομεν τὴν Ἑλληνικὴν γενεὰν ἀσχοῦμένην μετὰ ἱεροῦ φανατισμοῦ εἰς τὸν ἀθλητισμόν»⁴⁶⁰. Παρεμφερή χαρακτηριστικά αποπειράθηκε να αποδώσει ο Νομάρχης Δράμας στα μέλη του Δ.Σ του Γ.Σ «Δόξα», όταν σε κοινή συνεδρίαση του συλλόγου υπό την προεδρεία του, απευθυνόμενος στα μέλη του Δ.Σ παρομοίασε το έργο τους προς αυτό των αρχαίων ελλήνων⁴⁶¹, ενώ λίγο νωρίτερα ο γηγενής πρόεδρος του Γ.Σ «Δόξα» Χ. Τέντζος, μετά από κάποια νίκη του συλλόγου, προσέδωσε την δική του εκδοχή στην σύνδεση με το ένδοξο παρελθόν, υπογραμμίζοντας το μακεδονικό στοιχείο αυτής : « Το Δ.Σ Δόξης, εὐχεται εἰς αὐτοὺς λαμπρότερας νίκας οὐ μόνον εἰς τὴν ποδοσφαίραν ἀλλ' ἐν γένει εἰς τοὺς ευγενεῖς ἀθλητικοὺς αγῶνας ἵνα ἐν τῷ πρόσωπῳ τῶν νέων μας τούτων ἀναζήσῃ ὁ Μακεδονικὸς τοῦ παρελθόντος ἀθλητισμός»⁴⁶². Η συσχέτιση του παρόντος με το αρχαίο ένδοξο παρελθόν είναι ένα στοιχείο που απασχολούσε τους διοργανωτές των αθλητικών αγώνων της περιοχής, ο όρκος των αθλητών των σχολικών αγώνων τον Μάρτιο του 1928, φανερώνει κάτι τέτοιο : «Ἐν Ὄνόματι τῆς ἀθλητικῆς τιμῆς καὶ μνημῶν τῶν ἀρχαίων παραδόσεων τῆς φυλῆς ὀρκίζομαι ὅτι θὰ αγωνισθῶ τιμῶς καὶ εὐκρινῶς στὸν ἱερὸν τούτον στίβον ἀνεὺ δόλου ἢ πάθους».⁴⁶³

Η αντιμετώπιση του αθλητικού χώρου ως πεδίου διάπλασης του σώματος και της ψυχῆς με άμεσο στόχο τη δημιουργία ταυτοτήτων, παριστά μια διαδικασία που δεν μένει ανεπηρέαστη από ιδεολογικά χαρακτηριστικά και πολιτικές τοποθετήσεις. Η καταχώρηση του «Θάρρους» μετά από επεισόδια σε ποδοσφαιρική αναμέτρηση, με ιδεολογικό περιεχόμενο, τον Ιούλιο του 1931, αποτυπώνει μια τέτοια σχέση : « Το

⁴⁶⁰ Το απόσπασμα αφορά τον σχολιασμό της έναρξης των Γ' Ανεπίσημων αγώνων ποδοσφαίρου. Θάρρος, 20/2/1928.

⁴⁶¹ Θάρρος, 24/11/27

⁴⁶² Θάρρος, 9/9/1926.

⁴⁶³ Θάρρος, 22/4/1928.

στάδιον, ο ιερός χώρος εις τον οποίον ασκείται η νεότης δια να παρατάξη αλκίμους μαχητάς αυρίον εις τον κοινωνικόν και εκπολιτιστικόν στίβον, ο ιερός χώρος εις τον οποίον χαλυβδίνεται η νέα γεννεά και ανδρύνονται αι δυναμικότητες της φυλής, ο χώρος αυτός από τον οποίον αναμένομεν να εξέλθῃ μια νέα υγιής το σώμα και την ψυχὴν γενναία, εδοκίμασε χθες το αίσχος μιας σκοτεινῆς και αμφιβόλου ηθικῆς βάσεως συρράξεως»⁴⁶⁴

Η διάσταση της παρασκευαστικῆς ιδιότητος του αθλητισμοῦ, που προωθεί την παράγωγη ενδεδειγμένων προτύπων αθλητῶν - ανδρῶν, οἱ οποίοι ξεχωρίζουν για τον δυναμισμό και την γενναιότητα τους, εμπλουτιζόταν με την απαραίτητὴ ιδεολογική χροιά που απέκλειε ανταγωνιστικὰ ιδεολογικά δόγματα ἀπὸ τὴ διαδικασία κατασκευῆς τῆς ταυτότητος τῆς νεολαίας, ορίζοντας ὅσα στοιχεῖα ἀφίστανται ἀπὸ τὴν κατεστημένη ιδεολογική ὀρθοδοξία, ὡς διεφθαρμένα και ἄρα μὴ επιτρεπτά : « Αἱ ἐπιφωνήσεις « Ζήτω ἡ ἐργατιά ! », « Κάτω ἡ μπουρζουαζία ! » και ἄλλα παρόμοια συνθήματα που ἀντήχησαν χθες εἰς τὸν χώρον τοῦ Σταδίου εἶναι ἀρκετὰ να δώσουν μια ιδεάν περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ὁρίων τῶν χθесινῶν γεγονότων τα ὁποῖα ὅπως συνέβησαν και ἐξεδηλώθησαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγώνος δὲν ἦσαν παρὰ μια ἐπανάστασις τῶν διανοητικῶς, ηθικῶς και ιδεολογικῶς διεφθαρμένων στοιχείων τῆς Νεολαίας τοῦ τόπου μας ἐναντίον τῆς μεγάλῃς μεριδὸς τῆς Νεολαίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τοῦ παρόντος και τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλλοντος.»⁴⁶⁵

2.3.2 Ο αθλητισμός ως εργαλείο καταπολέμησης του κομμουνισμού

Ο συγχρωτισμός τοῦ στρατιωτικοῦ στοιχείου τῆς περιοχῆς με τὸν χώρο τοῦ αθλητισμοῦ, μέσα σε ἓνα ἐντονα πολιτικοποιημένο περιβάλλον εἰσήγαγε ἓνα ἰδιαίτερα μιλιταριστικὸ πλαίσιο δράσεως στὴν ἀθλητικὴ κίνηση τῆς περιοχῆς, ὁ χειρισμός τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται μέσω τοῦ μοναδικοῦ ἀναγνωρισμένου συλλόγου τῆς περιοχῆς, τοῦ Γ. Σ «Δόξα». Πέρα ἀπὸ τὴν ἀπόπειρα ἐμφύσησης τῆς ἀθλητικῆς ιδεολογίας ὡς τῆς κατάλληλης καθοδηγητικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας στὴν ἀναδιαρθρωμένη κοινωνία τῆς Δράμας, ἡ ὁποία περικλείει ἓνα μίγμα ἀποθέωσης τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ κάλλους σε συνδυασμὸ με τὴν προσπάθεια τόνωσης τοῦ πατριωτικοῦ

⁴⁶⁴ Θάρρος, πρωτοσέλιδο ἀρθρο με τίτλο « Τα γεγονότα τοῦ Σταδίου », 13/7/1931.

⁴⁶⁵ Θάρρος, ὁπ. π.

αισθήματος της κοινωνίας· ο αθλητισμός στα μάτια των υπεύθυνων για την συστηματική διάδοση του στην περιοχή, μπορεί να ιδωθεί και ως το κατάλληλο φάρμακο με σκοπό να καταπολεμηθεί η βλαβερή για την κοινωνική συνοχή, κομμουνιστική ιδεολογία. Ο επιθεωρητής της γυμναστικής στην περιοχή Ι. Ορεσίτροφος, εμπεριέχει στα καθήκοντα των γυμναστών και την ευθύνη τους να γαλουχήσουν τη νεολαία με διττή κατεύθυνση, την υπεράσπιση της πατρίδας και την απομάκρυνση από επικίνδυνες πολιτικές προπαγάνδες : « [...] διότι θα της δώσι την μέλλουσαν γενεαν από πολίτας πραγματικούς από νέους γερούς και στο σώμα και στο μυαλό, με θέλησι δική τους, ώστε να είναι απρόσβλητοι από τας νοσηράς ιδέας πολιτειακής προπαγάνδας και τους σιδερένιους φύλακες των συνόρων της».⁴⁶⁶

Σημαντικό τμήμα του τοπικού τύπου λαμβάνει ενεργό ρόλο στην προσπάθεια εμπέδωσης της ιδέας ότι η καταπολέμηση του κομμουνισμού μπορεί να συντελεστεί μέσω του αθλητισμού. Σε καταχώρηση στην εφημερίδα «Θάρρος», - ο ιδιοκτήτης της οποίας είναι επίτιμο μέλος του Γ.Σ «Δόξα» - με σκοπό την προπαγάνδηση των Α' Εσωτερικών Αγώνων του 1927, που προκηρύσσει ο Γ.Σ «Δόξα», γίνεται λόγος για επίδειξη υπέρμετρης αναλγησίας από την πλευρά της εμπορικής τάξης της πόλης, η οποία δεν δείχνει την κατάλληλη κινητικότητα ως προς την αγορά εισιτηρίων και επομένως είναι υπεύθυνη για την ενδεχόμενη ανάπτυξη του Κομμουνισμού : «Και οι άνθρωποι αυτοί, του χρήματος, έχουν έπειτα την απαίτησιν να λένουν πως το κράτος δεν καταπολεμή τον κομμουνισμόν. Οποία αναισθησία! Πώς θέλουν αι κύριοι αυτοί να καταπολεμηθῇ εφ'όσον αυτοί οι ίδιοι δια της εγκληματικής αδιαφορίας των, προς τον μοναδικόν καταστροφέα αυτού, τον αθλητισμόν, τον ενισχύουσιν πανηγυρικώτατα;»⁴⁶⁷. Από την πλευρά της, η εβδομαδιαία εφημερίδα «Κέρβερος» προτρέπει τους κατοίκους της περιοχής να παραβρεθούν στους αγώνες επιβραβεύοντας με την παρουσία τους και τον αγώνα κατά του Κομμουνισμού: « Σήμερον τελούνται [...] , υπό την προστασία του Στρατηγού μας, οι Α' ετήσιοι εσωτερικοί αγώνες. Δεν αμφιβάλλομεν ότι η Κοινωνία μας θέλει τιμήσει και ενισχύσει τους ακάματους φιλότιμους και ευγενείς της πόλεως μας νέους, εις τας προσπάθειάς των, μια εκ των οποίων είναι και η καταπολέμησις του Κομμουνισμού.»⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Θάρρος, 28/4/1928.

⁴⁶⁷ Θάρρος, 6/10/1927, σ. 3.

⁴⁶⁸ Καταχώρηση με τίτλο «Αγώνες Δόξης», Κέρβερος, 15/10/1927.

Λίγο αργότερα το «Θάρρος», θα δημοσιεύσει σε διήμερη καταχώρηση στην αθλητική του στήλη, αρθρογραφία από αθλητικό περιοδικό το οποίο δαιμονοποιεί τον κομμουνιστικό χώρο ανάγοντας τον, ως τον πλέον επικίνδυνο εχθρό της νεολαίας: «Τώρα κοντά στον εκφυλισμό που εχσάλασε τον χαρακτήρα και το ήθος των νέων, προστίθεται ο νέος εχθρός φοβερότερος του πρώτου, ο ΕΡΥΘΡΟΣ! [...], Ο κομμουνισμός εισέρχεται με όλα τα εφόδια εις τον αθλητισμόν και ζητεί να διαφθείρη τας ψυχάς πλέον και όχι τα σώματα των Ελληνοπαίδων εκείνων που έμειναν αμόλυντα από τα μικρόβια του εκφυλισμού [...]. Παράλληλα, προειδοποιεί για τις οδυνηρές συνέπειες που μπορεί να περιέχει η διείσδυση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στην κοινωνία: «αναζητεί μεταξύ των ισχυροποιηθέντων δια του αθλητισμού σωμάτων [...] την δύναμιν κατά την μεγάλην μάχην που προπαρασκευάζει εναντίον του κοινωνικού μας καθεστώτος», ενώ καταφέρεται και ενάντια στις ενέργειες των κομμουνιστικών αθλητικών οργανώσεων: «Την ίδρυσαν (εν. την οργάνωση Ερυθρά Ελληνική Αθλητική Ένωση) διότι γνωρίζουν ότι ο αθλητισμός και ο προσκοπισμός είναι τα μοναδικά τονωτικά του σώματος και της ψυχής εναντίον του φθοροποιού μικροβίου του κομμουνισμού».⁴⁶⁹

Προς το τέλος του 1927, ο Γ.Σ «Δόξα» πραγματοποίησε το Β' ετήσιο χορό του συλλόγου με σκοπό την συγκέντρωση χρημάτων για την απαραίτητη οικονομική του ενίσχυση. Μέσα από τα γραφόμενα του «Θάρρους», αναδύεται η ανάγκη ενίσχυσης από την πλευρά της κοινωνίας, της πατριωτικής αποστολής που ανέλαβε ο σύλλογος: «Η κοινωνία μας έχει υποχρέωσιν ιεράν όπως συνδράμη τον χορόν όστις θα αφίση εποχήν εις τα χορευτικά χρονικά της πόλεως Δράμας συγχρόνως δε θα υποβοήθηση το εθνικιστικόν έργον το οποίο ανέλαβεν να φέρη εις πέρας ο Γυμναστικός Σύλλογος «Δόξα». Πατριωτική αποστολή που συνδέεται άμεσα με την καταπολέμηση του ισχυρότερου κίνδυνου που αντιμετωπίζει η νεολαία και αφορά την δημιουργία εργατικών αθλητικών συλλόγων υπό την επιρροή του κομμουνιστών: «τον πραγματικόν κίνδυνον ον διατρέχει σήμερον η Ελληνική αθλητική νεότης, λόγω της εισχωρήσεως εις τας τάξεις της των μίσαρων πρακτόρων του δήθεν παραδείσου της Μόσχας [...], Θεωρούμεν καθήκον πατριωτικόν όπως από των στήλων τούτων των πρωτοστατήσαντων εις κάθε πατριωτικήν άμυναν όπως κρουσωμεν τον κώδωνα του κινδύνου του αληθούς κινδύνου όστις απειλεί την μέλλουσαν ελληνικήν γενέαν».⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Αναδημοσίευση του «Θάρρους» από το περιοδικό “Αθλητικός κόσμος”, 13/12/1927 & 14/12/1927.

⁴⁷⁰ Θάρρος, καταχώρηση στην αθλητική στήλη με τίτλο «Ο χορός του Αθλ. Συλλόγου Δόξα/Ερυθρός Κίνδυνος». 15/12/1927.

Η διοργάνωση αθλητικών εκδηλώσεων σε προβληματικές από άποψη ιδεολογικής πειθαρχίας -προς το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα- κοινότητες της περιφέρειας Δράμας, θεωρήθηκε από φορείς της τοπικής πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, ως ένα σημαντικό εργαλείο στην ενδυνάμωση του πατριωτικού αισθήματος σε συνδυασμό με την εξάλειψη της κομμουνιστικής επιρροής. Δείγμα τέτοιας τάσης, αποτελούν οι αθλητικοί αγώνες που πραγματοποιήθηκαν στα τέλη Απριλίου του 1928, στην κοινότητα Τσατάλτζης (Χωριστή) όπου η κομμουνιστική επιρροή ήταν ιδιαίτερα έντονη⁴⁷¹. Στον εναρκτήριο λόγο του ο Πρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής Ε. Ψάλτης, κατέκρινε : «τους εξ επαγγελματίες πατριώτας οι οποίοι εχαρακτήρισαν την Τσατάλτζαν Σοβιετικήν κοινότητα και οι οποίοι, δια λόγους συμφεροντολογικούς απέδωσαν την μορφήν του κομμουνισμού εις την κατά πάντα πατριωτικήν και εθνικόφρον Νεολαίαν της Χωριστής. Ήλθε η ώρα να λείψη κάθε μορφή αντεθνισμού και προδοσίας από την Κοινότητα, καθότι οι κάτοικοι αυτοί είναι γνήσιοι Έλληνες Πατριώται [...], εις δε τα στήθη της Νεολαίας βράζει το ελληνικόν αίσθημα και ο πατριωτισμός»⁴⁷². Από την πλευρά των στρατιωτικών αρχών, ο μέραρχος Μ. Κοιμήσης, υπογράμμισε: « Κατόπιν της εθνικής Δράσεως την οποίαν ήδη αντικρύζει εις το χωρίον των δεν του μένει ουδεμία αμφιβολία ότι η κομμουνιστική ιδεολογία η οποία προς στιγμήν εφάνη ότι επεικράτησεν εφ' αυτών εξέλειπεν τελειωτικώς καθότι μόνον σφίγγος νεανικόν και ακράτητον πατριωτισμόν βλέπει σήμερον εις την Τσατάλτζαν».⁴⁷³

Προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω ως προς την καταπολέμηση της κομμουνιστικής επιρροής στον αθλητισμό και σε μια περίοδο που οξύνεται η καταδίωξη των εργατικών σωματείων, οι αρχές θα παρέμβουν άμεσα ώστε να καταστείλουν, με την καταπίεση στην λειτουργία και τελικά την διάλυση των εργατικών αθλητικών συλλόγων συνδεδεμένων με τα όργανα του Κ.Κ.Ε, την αντίθετη άποψη στον αθλητικό χώρο. Στην Δράμα η τάση αυτή εμφανίστηκε αρχικά με την παρενόχληση του «Εργατικού Αστέρα» από το Δ.Σ της Δόξας: «Ενώπιον του Δ.Σ της Δόξης παρουσιάσθη επιτροπή του νέου Δ.Σ του Εργατικού Αστέρος, ήτις εδήλωσεν μεταμέλειαν δια την μέχρι τούδε στάσιν του συλλόγου αναγνωρίζουσα και το σφάλμα ο διέπραξεν το τέως Δ.Σ [...] Ο σύλλογος υμών την στάσιν ην ετήρησεν απέναντι ημών ήτο όντως αχαρακτήριστος άπαξ όμως συναισθανθέντες το σφάλμα εις ο

⁴⁷¹ Βλ. παραπομπή 200.

⁴⁷² Θάρρος, 24/4/1928.

⁴⁷³ Θάρρος, οπ. π.

περιεπέσατε ζητείτε τρόπον τινά συγγνώμην θα τύχετε»⁴⁷⁴. Έπειτα από λίγους μήνες η όξυνση της σύγκρουσης ανάμεσα στα δύο σωματεία διαπιστώνεται από την απόφαση του Δ.Σ της «Δόξας» να διακόψει τις σχέσεις με το εργατικό σωματείο, με αφορμή την απόκτηση από τον «Εργατικό Αστέρα» διαφιλονικούμενου ποδοσφαιριστή : « Το Δ.Σ της Γ.Σ Δόξα απεφάσισε όπως διακόψει από τούδε εις το εξής δια παντός πλέον πάσαν σχέσιν μετά του Εργ. Αστέρος λόγω των σκανδάλων τα οποία εις βάρος της δόξης ούτος έχει δημιουργήσει εν εκ των οποίων είναι και η πρόσληψις εις τον Εργ. Αστέρα του παίκτη της Δόξης Ν. Παπαδημητρίου».⁴⁷⁵

Η παρεμπόδιση της λειτουργίας του εργατικού σωματείου από τις αποφάσεις του ισχυρότερου αθλητικού συλλόγου της πόλης συνδυάστηκαν με την δίωξη από την πλευρά του κράτους με την χρησιμοποίηση των περιοριστικών διατάξεων του «Ιδιωνύμου»⁴⁷⁶. Έναν μήνα μετά το τελευταίο επεισόδιο ανάμεσα στους δύο συλλόγους, ο Γ.Σ Δόξα ξαφνικά προχώρησε στην ενσωμάτωση των παικτών του «Εργατικού Αστέρα» στην δύναμη του : « Οι αποσχισθέντες εκ του «Εργατικού Αστέρος» ποδοσφαιρισταί της Αης Ομάδος προσεχώρησαν εις τον Γ.Σ Δόξα και απετέλεσαν την Β'αν ποδοσφαιρικήν αυτού ομάδα»⁴⁷⁷. Όσον αφορά το καίριο χτύπημα στους εργατικούς αθλητικούς συλλόγους, απόσπασμα εφημερίδας μεταγενέστερης χρονικής περιόδου - που αφορά την ίδρυση ενός νέου αθλητικού συλλόγου με ιδεολογικό περιεχόμενο - αποκαλύπτει την καθοριστική ανάμιξη του κράτους στην διάλυση των κομμουνιστικών συλλόγων ανά την χώρα με τον τοπικό «Εργατικό Αστέρα» να έχει την ίδια κατάληξη : «Ο προ ενός έτους ιδρυθείς σύλλογος Πανδραμαϊκός ιδρύθη κατόπιν διαλύσεως υπό του Κράτους των

⁴⁷⁴ Το νέο Δ. Σ του «Εργατικού αστέρα» μπορεί να ήταν αποτέλεσμα των διώξεων ενάντια σε σωματεία και συλλόγους, αντίθετα στο κατεστημένο πολιτικό σύστημα. Βλ. κλείσιμο ευδαιμονίας. 14/4/1928.

⁴⁷⁵ Θάρρος, 24/7/1928. Ο συγκεκριμένος ποδοσφαιριστής πάντως, φέρεται να προέρχεται από τις τάξεις του εργατικού Αστέρα καθώς συμμετέχει στις πρώτες εμφανίσεις του συλλόγου. Νέος Ορίζων, 27/3/1927.

⁴⁷⁶ Το άρθρο 1 του σχετικού νόμου αναφέρει : « Οστις επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εκούσων ως εκδηλών σκοπόν την δια βίαιων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών των προσηλυτισμόν, τιμωρείται με φυλακισιν τουλάχιστον εξ μηνών. Προς τουτοις επιβάλλεται δια της αποφάσεως και εκτοπισμός μέχρι δύο ετών.». Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1927-1931*, οπ. π. σ. 122.

⁴⁷⁷ 17/8/1928.

κομμουνιστικών ομάδων εν οίς συγκαταλέγεται και ο εν τη πόλει μας ερυθροφανής «Εργατικός Αστέρας».⁴⁷⁸

Το επόμενο χρονικό διάστημα, δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο θα αναδείξουν νέα περιστατικά διώξεων αθλητών η παραγόντων του αθλητισμού που σχετίζονται με το κομμουνιστικό περιβάλλον και στηρίζονται στις αυταρχικές διατάξεις του «ιδιωνύμου». Χαρακτηριστική είναι η τιμωρία με δεκάμηνο αποκλεισμό από τις αθλητικές διοργανώσεις - στα μέσα του 1929 - του πρώην αρχηγού του «Εργατικού Αστέρα», Φ. Δοξατινού από τον Γ.Σ «Δόξα»⁴⁷⁹ ενώ το Νοέμβριο του ίδιου έτους στην εφημερίδα «Νέοι Καιροί» γίνεται λόγος για προσαγωγή σε δική, κομμουνιστή ο οποίος προσπαθούσε να «προσηλυτίσει» νέους στο κομμουνιστικό περιβάλλον μέσω του ποδοσφαίρου. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της εφημερίδας, σχετικά με την διαδικασία «κατήχησης» : « [...] Τους αράδιαζε κάτω τις φανέλες και άρχιζε τη διδασκαλία του Κομμουνιστικού Φουτμπώλ δίνοντας σκληρές κλωτσιές στις προηγούμενες νοθεσίες της μητέρας, του δασκάλου και του Παπά με της οποίες όλοι μας ποτίσαμε την αγνότητα της ψυχής των παιδικών μας χρόνων».⁴⁸⁰

Παρά την καταπιεστική ροπή του των κρατικών αρχών προς τα εργατικά αθλητικά σωματεία η αναδημιουργία εργατικών αθλητικών συλλόγων στο επόμενο χρονικό διάστημα με κεκαλυμμένη μορφή⁴⁸¹ ήταν ένα γεγονός που αποδείκνυε την έντονη πολιτικοποίηση του αθλητικού χώρου και ιδιαίτερα του ποδοσφαίρου. Έπειτα από τη διάλυση του «Εργατικού Αστέρα» η διάδοχη κατάσταση στους εργατικούς αθλητικούς συλλόγους αναδύεται με την εμφάνιση του «Πανδραμαϊκού», το Μάρτιο του 1930. Από τις στήλες του «Θάρρους» ανακοινωνόταν ότι : «Υπό φιλάθλων νέων της πόλεως μας ιδρύθη αθλητικός όμιλος με την ονομασία, Πανδραμαϊκός Αθλητικός Όμιλος»⁴⁸². Στόχος του

⁴⁷⁸ Θάρρος, 13/7/1931. Το άρθρο 4 του «Ιδιωνύμου», αναφέρει : « Απαγορεύεται η συστάσις σωματείων ή ενώσεων οιασδήποτε μορφής δι' ων επιδιώκονται οι εν άρθρω 1 σκοποί. Τοιαύτα σωματεία ή ενώσεις οιασδήποτε μορφής, διαλύονται δια δικαστικής αποφάσεως του Πρωτοδικείου.». Δ. Λιβιεράτος, οπ. π., σ. 122

⁴⁷⁹ Θάρρος, 15/1/1930

⁴⁸⁰ Άρθρο με τίτλο: «Το καινούριο σπορ». Νέοι καιροί, 9/11/1929.

⁴⁸¹ Ο παραπάνω σύλλογος για να μην στοχοποιηθεί ως φιλοκομμουνιστικός θα χρησιμοποιήσει τα πράσινα και όχι τα ερυθρά χρώματα του «Εργατικού Αστέρα». Θάρρος, 17/3/1931, σ. 3.

⁴⁸² Θάρρος, 17/3/1930

συλλόγου ήταν η επίτευξη μαζικής αθλητικής άσκησης των μελών του, γεγονός που σύμφωνα με τις δηλώσεις των ιδρυτών του, τον διαφοροποιούσε από τα υπόλοιπα αθλητικά σωματεία : « Ο Σύλλογος θα αποβλέψη εις την ομαδικήν εκγύμνασιν των μελών του και όχι μόνον εις την εκγύμνασιν περιωρισμένου αριθμού μελών όπως συμβαίνει με τους άλλους συλλόγους»⁴⁸³. Το σωματείο αυτό απορρόφησε σταδιακά τους αθλητές του «Εργατικού Αστήρα» και αποτελέσε την ομάδα των εργατών της πόλης : « Ο Πανδραμαϊκός ιδρύθη, όλοι δε οι παίκτες του Εργατικού Αστήρος και άλλοι παίκται ανήκοντες εις τας τάξεις των καπνεργατών και κατηχηθέντες με τα νάματα του Εργατικού αστήρος ενεγράφησαν εις τον Πανδραμαϊκόν με τα λευκά και πράσινα χρώματα».⁴⁸⁴

Ενδεικτικό συμβάν που φανερώνει την έντονη πολιτικοποίηση του ποδοσφαίρου, αφορά τα εκτεταμένα επεισόδια που ακολούθησαν έπειτα από τον αγώνα μεταξύ «Πανδραμαϊκού» και «Ελπίδας» το καλοκαίρι του 1931. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του «Θάρρους» ο αγώνας διεξήχθη σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα. Η κατάσταση εκτροχιάστηκε μετά την λήξη του αγώνα έπειτα από πρόκληση ποδοσφαιριστή της «Ελπίδας» : « [...] Παίκτες του Πανδραμαϊκού προκληθέντες παρά του Σαατσόγλου (παίκτης Ελπίδας) , επιτίθενται εναντίον ποδοσφαιριστών της Ελπίδος [...] »⁴⁸⁵. Η περιγραφή των επεισοδίων περιέχει συγκρούσεις με ταξικό περιεχόμενο ενώ απεικονίζει και τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά που συνέθεταν την κατηγορία των οπαδών του «Πανδραμαϊκού» : « [...] Εν τω μεταξύ είχε παραβιάση το κοινόν το συρματοπλέγμα και εξεχύθη εντός του στίβου οπού επικρατεί πανικός! ο οποίος ενετάθη όταν ηκούσθησαν αι φράσεις «Ζήτω η εργατιά», «Δέρνουν την εργατιά», «Μαχαίρι στην μπουρζουαζία». Η έκτασις του στίβου επαρουσιάζεν όψιν μάχης. Δεν ήσαν μόνο οι παίκται οι οποίοι εγρονθοκοπούντο αγρίως αλλά και οι οπαδοί της «Ελπίδος» εναντίων των οποίων επετέθησαν πολλοί οπαδοί του Πανδραμαϊκού, εργάται, αρχειομαρξισταί και κομμουνισταί»⁴⁸⁶. Η ευθύνη για τα επεισόδια, αποδόθηκε αποκλειστικά στον «Πανδραμαϊκό» και για το λόγο αυτό η αστυνομία προχώρησε σε συλλήψεις παικτών της ομάδας και ανακρίσεις μελών του Δ.Σ του συλλόγου, : « Η

⁴⁸³ Η προσωρινή επιτροπή του Συλλόγου αποτελείται από τους, Τσούρη, Νικολάου, Τόλιο, Παπανικολάου, Ζλάτου. Θάρρος, οπ. π.

⁴⁸⁴ Θάρρος, 17/3/ 1931, σ. 3.

⁴⁸⁵ Θάρρος, 13/7/1931, σ. 1 & 3.

⁴⁸⁶ Σύμφωνα με την εφημερίδα υπήρχαν αρκετοί τραυματίες, σοβαρότερα εκ των οποίων ο ποδοσφαιριστής της Ελπίδας, Σταμπουλίδης. Θάρρος, οπ. π.

αστυνομία κατόπιν των καταγγελλθέντων προέβη εις συλλήψεις παικτών του Πανδραμαϊκού εκάλεσεν δε εις ανάκρισιν τον προέδρον του συλλόγου δημοδιδάσκαλον, κ. Κων/νίδην».⁴⁸⁷

Η δυναμική υποστήριξη των οπαδών του «Πανδραμαϊκού» και η εκδήλωση των ταξικών χαρακτηριστικών του συλλόγου, στάθηκε ίσως η πρόφαση για τη διάλυση του «Πανδραμαϊκού», σε μια εποχή που λόγω του «Ιδιωνύμου» η εκδήλωση των πολιτικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών ήταν αρκετά περιορισμένη. Σύμφωνα με μαρτυρίες ανθρώπων από τον χώρο της «Ελπίδας» η αφορμή για τη διάλυση του «Πανδραμαϊκού» δόθηκε μετά από μια ποδοσφαιρική αναμέτρηση ανάμεσα στην «Ελπίδα» και τον «Πανδραμαϊκό», όταν κατά την διάρκεια του παιχνιδιού υπήρξε διακοπή κατά την οποία δημιουργήθηκαν σοβαρά επεισόδια μεταξύ οπαδών του «Πανδραμαϊκού» και ίλης ιππικού, με αποτέλεσμα λίγο αργότερα, την οριστική διάλυση του σωματείου από το κράτος⁴⁸⁸. Το περιστατικό αυτό είναι ενδεικτικό της δυναμικής αντιπαράθεσης μεταξύ των εργατικών αθλητικών σωματείων και των κρατικών αρχών. Από την μια πλευρά αποκαλύπτεται η τάση της πολιτείας να μην παραχωρήσει χώρο σε αθλητικούς συλλόγους που παρουσίαζαν ταξικά χαρακτηριστικά. Από την άλλη, αναδεικνύεται - ίσως και εξαιτίας της ισχύς νομοθετικών ρυθμίσεων που περιόριζαν την άσκηση των συνδικαλιστικών ελευθεριών - η διάθεση από τον ριζοσπαστικό χώρο των εργαζομένων να μεταφερθεί η συνδικαλιστική δράση και το ιδεολογικό της περιεχόμενο - έστω και συμβολικά - σε δημόσιους χώρους όπως τα γήπεδα και οι αθλητικές διοργανώσεις.

Συμπεράσματα

Συναθροίζοντας τα στοιχεία από τις παραπάνω ενότητες έτσι ώστε να εξαχθεί ένα όσο το δυνατόν καλύτερο αποτέλεσμα που θα επικουρήσει την παράγωγή ικανοποιητικών συμπερασμάτων κανείς θα πρέπει να επαναφέρει στο νου τις συνθήκες

⁴⁸⁷ Θάρρος, οπ. π. σ. 3.

⁴⁸⁸ Η μαρτυρία προέρχεται από τον Θ. Τοπολίγκα και φιλοξενείται στην ιστοσελίδα : http://clubs.pathfinder.gr/ARIS_ELPIDA/729392. Σχετικά με την διάλυση του σωματείου βλ. <http://clubs.pathfinder.gr/PANDRAM/732138>.

κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η ανταλλαγή πληθυσμών και η κοσμοσυρροή που αυτή προκάλεσε στην περιοχή που καλύπτει ο Νομός Δράμας. Η εκτεταμένη αποχώρηση ενός πολύ μεγάλου μουσουλμανικού πληθυσμιακού αριθμού αλλά και ενός σεβαστού αριθμού σλαβόφωνων βουλγαρικής εθνικής συνείδησης με μακρόχρονη παρουσία στην περιοχή αυτόματα σήμαινε και το τέλος μιας εποχής για τη Δραμινή ιστορία που η άφιξη των νέων κατοίκων της Δράμας θα επαναπροσδιόριζε μέσα στα πλαίσια της νεοελληνικής πραγματικότητας. Μετά από μια ιδιαίτερα ανώμαλή α' φάση ενσωμάτωσης στο Ελληνικό κράτος όπου η διαδικασία μετάβασης «βραδυπορούσε» λόγω του Α' παγκόσμιου Πόλεμου και της επακόλουθης βουλγαρικής κατοχής του 1916-18, η πραγματοποίηση της ανταλλαγής πληθυσμών αποτελούσε ίσως και τον σημαντικότερο σταθμό της μεταβατικής διαδικασίας από το Οθωμανικό παρελθόν της αυτοκρατορίας στην πραγματικότητα του νεοελληνικού εθνικού κράτους ⁴⁸⁹. Με την ανταλλαγή η περιοχή εμπλουτιζόταν από έναν πληθυσμό που θα πλήρωνε τα κενά των βαθμιαίως αναχωρούντων αλλοεθνών κατοίκων της, ομοιογενή ως προς την εθνικότητα, ανομοιογενή όμως πολιτιστικά και κοινωνικά στην ίδια την εσωτερική ομαδοποίηση των προσφύγων αλλά και με διαφορετική στάση απέναντι στους γηγενείς Δραμινούς κάτοικους.

Το γεγονός ότι η Δράμα κατείχε το ποσοστό της μεγαλύτερης προσφυγικής απορρόφησης σε όλη την χώρα δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο. Δύο ζητήματα προκρίνονται από την εργασία ως τα σημαντικότερα για την αποστολή των προσφύγων στην Δράμα. Αρχικά, το γεγονός ότι η περιοχή της Δράμας αποτελούσε ένα σημαντικό χώρο παραγωγής καπνών άριστης ποιότητας, του σημαντικότερου ίσως αγροτικού προϊόντος για την εθνική οικονομία εκείνη την περίοδο, οπότε θα έπρεπε οι αποχωρούντες πολυάριθμοι καπνεργάτες τουρκικής καταγωγής να αντικατασταθούν επάξια από τους νεοεισερχόμενους πληθυσμούς, έτσι ώστε η λειτουργία της βιομηχανίας του καπνού να μην συναντήσει εμπόδια ισορροπώντας τις αναγκαιότητες εγκατάστασης του πληθυσμού στην περιφέρεια όπου παράγεται ο καπνός και το αστικό κέντρο της πόλης όπου επεξεργάζεται.

Κατά δεύτερο λόγο η περιοχή της περιφέρειας αποτελούσε παραμεθόριο ζώνη του Ελληνικού κράτους με τη Βουλγαρία με την οποία κυριαρχούσε αμοιβαία εχθρότητα. Σε

⁴⁸⁹ Για τη μεταβατική διαδικασία από τις αυτοκρατορίες στα έθνη-κράτη, βλ. J. Esherick, H. Kayali, and Young E. Van, *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2006,

πολλά από τα χωριά της ζώνης εκείνης (ιδιαίτερα της ζώνης Κ. Νευροκοπίου) την πλειοψηφία είχαν βουλγαρίζοντες πληθυσμοί που δεν σκόπευαν να μεταναστεύσουν, λόγω πιέσεων από την Βουλγαρική κυβέρνηση. Οι πληθυσμοί αυτοί με τον καιρό στοχοποιήθηκαν ως ύποπτοι στην συνείδηση του ελληνικού πληθυσμού για υπόθαλψη ενόπλων βουλγαρικών συμμοριών που συχνά πυκνά εκείνη την εποχή εισέβαλαν στην ελληνική επικράτεια. Υπήρχε λοιπόν η ανάγκη από την πλευρά ελληνικού κράτους να εμπλουτιστεί η παραμεθόρια ζώνη με πρόσφυγες οι οποίοι θα λειτουργούσαν ως ασπίδα προστασίας των ελληνικών συνόρων από επιθέσεις ενόπλων και γενικότερες παραβιάσεις. Για τον σκοπό αυτό επιλέχτηκε να εποίκισουν την παραμεθόρια περιοχή της Δράμας ως επί των πλείστων πόντιοι πρόσφυγες αρκετοί από τους οποίους είχαν εμπειρία στα όπλα αλλά και καλύτερη εξοικείωση σε διαβίωση σε ημιορεινές περιοχές.

Τα πράγματα όμως δεν εξελίχθηκαν με τον ιδανικότερο τρόπο. **Όσον αφορά το σκηνικό της πόλης** εκεί η διαδικασία αποκατάστασης του πληθυσμού παρουσίαζε καθυστέρηση και γεγονός είναι ότι περίπου 6.000 άνθρωποι παρέμεναν άστεγοι μέχρι και το 1928. Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης για πολλούς από τους κατοίκους της πόλης επιδεινώνονταν από τη δυσχερή κατάσταση στον τομέα των εργασιακών συνθηκών. Οι εργοδότες προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν την υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού συμπιέζοντας προς τα κάτω τα ημερομίσθια ενώ σε περιόδους απεργιών χρησιμοποιούσαν την πληθώρα των απελπισμένων προσφύγων για την συνέχιση της παραγωγής. Πέρα από τους αγώνες για την εφαρμογή της νομοθετικά θεσπισμένης οχτάωρης εργασίας και της Κυριακής ως αργίας, υπήρχαν παρατυπίες σε ζητήματα που αφορούσαν την προστασία των γυναικών και των ανήλικων εργαζομένων ενώ έντονα παράπονα υπήρχαν για τις συνθήκες εργασίας από τον χώρο των αρτεργατών και των εργαζομένων στον τύπο.

Την αντιμετώπιση της αναδυόμενης λαϊκής δυσφορίας η κυβέρνηση προσπάθησε σε πρώτη φάση να την αντιμετωπίσει μέσα από την επιβολή των αυταρχικών διατάξεων του στρατιωτικού νόμου και την ίδρυση συντηρητικών εργατικών σωματείων. Τα σωματεία επιδείκνυαν ήπια συνδικαλιστική δράση απέναντι στους εργοδότες και βάνανυση αυταρχική συμπεριφορά - με την ανοχή των αρχών - προς τους εργαζόμενους των διεκδικητικών σωματείων της πόλης, τα περισσότερα εκ των οποίων ελέγχονταν από τους κομμουνιστές. Ηγετικά στελέχη των συντηρητικών σωματείων ήταν άτομα που αποδεδειγμένα άνηκαν στον παρακρατικό μηχανισμό και είχαν αποσταλεί στην περιοχή από στρατιωτικούς κύκλους της κυβέρνησης με στόχο την τρομοκράτηση των

εργατών και την εμπέδωση ενός εθνικόφρονου κλίματος στο πληθυσμό, έστω και με τη βία. Τα άτομα αυτά που συνδέονταν στενά με τα συντηρητικά εργατικά σωματεία, είχαν σχηματίσει κατά το πρόσφατο παρελθόν ένοπλα σώματα ατάκτων που συμφώνα με βουλευτές της Δράμας, βαςάνιζαν, φορολογούσαν και έστελναν στη φυλακή οποιαδήποτε φωνή αντίθεσης στην κυβερνητική πρακτική.

Αντίστοιχη καταπίεση των πολιτικών φρονημάτων υπήρχε και επί της δικτατορίας του Πάγκαλου με την κλιμάκωση της στρατιωτικοποίησης της καθημερινής ζωής και τις διώξεις των αντικαθεστωτικών. Ενδεικτική είναι η ενέργεια του καθεστώτος να ιδρύσει στην περιοχή «Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας» λίγο πριν την ανατροπή του. Το σημαντικό είναι ότι οι διώξεις των πολιτικών φρονημάτων δεν σταμάτησαν με την πτώση του Πάγκαλου αλλά συνεχίστηκαν και με τις επόμενες κυβερνήσεις συνασπισμού Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών από τις λεγόμενες «Επιτροπές Ασφάλειας». Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Δράμα, μέλος της επιτροπής που αποφάσιζε για τον εκτοπισμό των πολιτικά ανυπάκουων πολιτών, ήταν ο πρόεδρος των «κίτρινου» συντηρητικού σωματείου «Πρόοδος». Ανάλογη στάση και καταπίεση των πολιτικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών παρατηρήθηκε και κατά την διάρκεια της θητείας της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων υπό τον Ε. Βενιζέλο με την ψήφιση του νόμου που έμεινε γνωστός ως «Ιδιώνυμο».

Στην περιφέρεια, η κατάσταση ήταν δύσκολη και για τις δύο κατηγορίες του πληθυσμού, πρόσφυγες και γηγενείς. Ομάδες προσφύγων αντιτίθεντο στην προοπτική εγκατάστασης τους στη μεθόρια ζώνη κυρίως στην περιοχή του Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι), λόγω των συχνών επιθέσεων ενόπλων από την Βουλγαρία αλλά και εξαιτίας του ελλιπούς συγκοινωνιακού δικτύου που απέκοπτε τους πληθυσμούς αυτούς από τα αστικά κέντρα και επιβάρυνε το κόστος ζωής λόγω της ακρίβειας. Παρ' όλα αυτά μεγάλος αριθμός πόντιων προσφύγων προωθήθηκε εκεί σε βάρος των βουλγαρίζοντων κατοίκων οι οποίοι εξωθήθηκαν σταδιακά και σε κάποιες περιπτώσεις εξαναγκάστηκαν βίαια να μεταναστεύσουν στην Βουλγαρία. Ενδεικτικό της αυταρχικότητας που περιείχε η απόφαση για τη μεθοριακή εγκατάσταση αποτελεί το γεγονός της απαγόρευσης μετακινήσεως των αγροτικά εγκατεστημένων προσφύγων ήδη από το 1924. Οι πρόσφυγες αυτοί εξέφραζαν την αγανάκτηση τους για τις συνθήκες διαβίωσης διαμέσου προσφυγικών συνεδρίων και κυρίως μέσω της απειλής αποχώρησης από την μεθόρια περιοχή και εγκατάστασης τους, στην πόλη. Πέρα από την ενίσχυση της παραμεθόριας περιοχής με ελληνικό πληθυσμό δεν μπορεί να

παραγνωριστεί και η πολιτική διάσταση της πράξης αυτής. Όπως διαπιστώνεται και από μαρτυρίες γηγενών οι διώξεις των σλαβόφωνων βουλγαρίζοντων περιείχαν και πολιτικά κριτήρια καθώς παρουσιαζόταν η ευκαιρία να αποχωρήσουν πληθυσμοί που είχαν τοποθετηθεί πολιτικά στον χώρο των αντιβενιζελικών και να αντικατασταθούν από τους πρόσφυγες οπαδούς του βενιζελικού χώρου.

Στα πεδινά της περιφέρειας αντικατοπτρίζεται η περιπλοκή κατάσταση της σχέσης μεταξύ εντόπιων και προσφύγων. Η εγκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών, οι οποίοι μάλιστα ευνοούνται από την πολιτική συγκυρία καθώς θεωρούνται προστατευόμενοι του βενιζελικού χώρου σε χωριά με πλειοψηφία εντόπιων, στο παρελθόν προκαλούσε εντάσεις. Η αντιπαράθεση αυτή θα εξωτερικευθεί στην πεδινή περιοχή, έπειτα από ένα περιστατικό ρήξης μετά την εγκατάσταση μιας ομάδας προσφύγων στο χωρίο Καρλίκοβα (Μικρόπολη), αποκαλύπτοντας την στερεοτυπική πρόσληψη της μιας πληθυσμιακής ομάδας από την άλλη. Οι μεν εντόπιοι, οργανωμένοι στον σύλλογο του «Μακεδονικού αγώνα» αποκάλεσαν τους πρόσφυγες «προσκυνητές των Τουρκικών και Ταταρικών τσαρουχιών» και οι δε ηγέτες των ποντίων προσφύγων κατηγόρησαν τους ντόπιους ότι η αγωνιστική δράση των εντόπιων εναντίων των Βουλγάρων συνίστατο στην «υποδοχή του βουλγαρικού στρατού κατά την εισβολή του εις την Δράμαν». Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πλευρών της περιοχής, οδηγήθηκε στις αίθουσες των δικαστηρίων όπου οι εντόπιοι καλούνταν από τους πρόσφυγες να αποδείξουν την ενεργή τους συμμετοχή στους αγώνες κατά των Βουλγάρων.

Η εντεινόμενη δυσσέσκεια των κατοίκων της Δράμας για τις συνθήκες διαβίωσης τους οδήγησε στην παραγωγή ενός ιδιαίτερα συγκρουσιακού κλίματος ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού αλλά συνολικά των κατοίκων απέναντι στις κρατικές αρχές που εκδηλωνόταν ακόμα και με βίαιο τρόπο. Στην περιφέρεια, σε μικτά χωριά, οικονομικοί λόγοι που αφορούν κυρίως τις κτηματικές διαφορές, επιχρωματίζονται με πολιτισμικές διαφορές των εντόπιων και των γηγενών προκαλώντας συγκρούσεις. Στα αμιγή προσφυγικά χωριά που αποτελούν και την πλειοψηφία οι προστριβές προέρχονται από οικονομικά αίτια που προκαλεί η οικειοποίηση διαφιλονικούμενων γαιών, χωρίς να απουσιάζουν και εκεί τα βίαια περιστατικά ανάμεσα και σε ομόφυλους πληθυσμούς. Στην πόλη προκαλούνται συγκρούσεις λόγω της ίδρυσης - με την υποστήριξη του κράτους - αντιδραστικών εργατικών σωματείων. Τα «κίτρινα σωματεία» όπως αποκαλούνταν είχαν σκοπό να εμποδίσουν την ισχυροποίηση των διεκδικητικών εργατικών σωματείων που

«παρεμπόδιζαν τη ροή της καπνοβιομηχανικής λειτουργίας». Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, συγκρουσιακά σκηνικά έντονης βίας δημιουργήθηκαν από την αντιπαράθεση μεταξύ εργατών και των αρχών κατά την περίοδο των έντονων καπνεργατικών κινητοποιήσεων όταν η πόλη μετατρέπεται σε φρούριο και ακόμα και αυτή η χρήση των όπλων κατά του πληθυσμού δεν αποτελούσε σπάνιο φαινόμενο.

Η εξιστόρηση των παραπάνω συμπεριφορών και καταστάσεων αποκαλύπτει αποσταθεροποιητικά χαρακτηριστικά στην αναδιαρθρωμένη πληθυσμιακή περιοχή της Δράμας από τα οποία προκύπτει η ανάγκη και θέληση των κρατικών αρχών και των τοπικών ελίτ για την επιτυχή αφομοίωση του ετερόκλητου πληθυσμού στο πρότυπο κοινωνικής συγκρότησης που αυτές προκρίνουν. **Ο τομέας του τύπου** αποτελεί έναν εν δυνάμει σύμμαχο της προσπάθειας αυτής καθώς διαπιστώνεται η προσπάθεια επηρεασμού των υπαρχουσών εφημερίδων από τμήμα του πολιτικού κόσμου, από τον στρατιωτικό παράγοντα ή τις οικονομικές ελίτ της περιοχής αλλά και διαμέσω της δημιουργίας εντελώς χειραγωγημένων εντύπων από τους παραπάνω παράγοντες παραγωγής πολιτικής. Ξέχωρα από την προσπάθεια των ελίτ η θέση του τύπου καθίσταται πιο ευάλωτη στην αποδοχή της επιρροής λόγω και των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετωπίζει αλλά και λόγω της ασταθούς πολιτειακής κατάστασης που επιτρέπει σε φορείς του κρατικού μηχανισμού να λογοκρίνουν η ακόμα και να παύουν για κάποιο χρονικό διάστημα την έκδοση.

Η περίοδος που μελετά η εργασία, σημαδεύεται από την ολοκληρωτική κυριαρχία του βενιζελικού πολιτικού χώρου. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, ότι η πλειοψηφία των εμφανιζόμενων έντυπων στην Δράμα αφορά φιλοβενιζελικές εφημερίδες που αντιπροσωπεύουν το πολιτικό φάσμα του χώρου αυτού στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η εφημερίδα ο «Νέος ορίζων», δεξιά του το «Θάρρος» και δεξιότερα η υπερσυντηρητική «Κέρβερος». Ο αντιβενιζελικός πολιτικός χώρος εκπροσωπείται από την εφημερίδα «Αγών». Η συγκεκριμένη εφημερίδα ξεκαθαρίζει από νωρίς την αφοσίωση της, στην συντηρητική παράταξη και την αντίθεση της στην κομμουνιστική ιδεολογία. Παρόλ' αυτά λόγω του βενιζελικού αυταρχισμού και στο όνομα του ανθρωπισμού όπως η ίδια αναφέρει, αναπαράγει ή δημοσιεύει ειδήσεις και από την πλευρά των καταπιεζόμενων, κυρίως των εργατών, διευκολύνοντας έτσι την έρευνα στην συγκεκριμένη περίοδο, καθώς παρέχει στους ερευνητές ένα ευρύτερο πεδίο μελέτης.

Όσον αφορά τις φιλοβενιζελικές εφημερίδες, στο σύνολο τους, αναδύουν μια καθεστωτική ματιά απέναντι στα πράγματα και αποτυπώνουν πολλές φορές την άποψη της κεντρικής εξουσίας. Η τοποθέτηση αυτή εκδηλώνεται αρχικά με την προσπάθεια εκλογικής χειραγώγησης κυρίως της προσφυγικής ψήφου σε περιόδους εκλογικών αναμετρήσεων. Η αρωγή στην κυβερνητική πρακτική αφορά και την μεροληπτική ενημέρωση καθώς οι εφημερίδες του χώρου όπως το «Θάρρος» δεν αναφέρουν την ύπαρξη ενόπλων ταγμάτων που δρούσαν με ιδιαίτερό βίαιο και αυταρχικό τρόπο στη Δράμα ενώ η συγκεκριμένη εφημερίδα προπαγάνδιζε υπέρ της ενίσχυσης των εθνικών συντηρητικών σωματείων και του πατριωτικού τους έργου. Κορυφαία στελέχη των σωματείων αυτών, οργάνωναν τις ένοπλες ομάδες κρούσης και μάλιστα συνεργάζονταν ένα διάστημα με την εφημερίδα. Ταυτόχρονα αποδοκιμάζαν την δράση εξωκοινοβουλευτικών οργανώσεων όπως οι «Παλαιοί Πολεμιστές» και δυναμικών εργατικών οργανώσεων όπως το καπνεργατικό σωματείο «Ευδαιμονία» απλά και μόνο με την κατηγορία της ύπαρξης κομμουνιστικής επιρροής στις εν λόγω οργανώσεις.

Η επιλεκτική ενημέρωση αφορούσε και την κάλυψη των εργασιακών ζητημάτων, καθώς τα φιλοβενιζελικά έντυπα παρότι παρουσίαζαν κάποιες πτυχές της αδικίας εις βάρος των εργαζομένων, εν τούτοις υπερθεμάτιζαν το έργο των συντηρητικών εργατικών οργανώσεων, αποτυπώνοντας την φοβική τους στάση έναντι της εργατικής διαμαρτυρίας και ενθαρρύνουν την ροπή της κυβέρνησης προς καταστολή των κινητοποιήσεων. Οι εφημερίδες αυτές πρόβαλλαν, την ανάγκη υποχωρητικότητας των εργατών, την εγκατάλειψη των διεκδικητικών αγώνων και την υποταγή, στον βωμό της κοινωνικής γαλήνης. Συγχρόνως υποστήριζαν κινήσεις που ενίσχυαν τον απεργοσπαστισμό ο οποίος προέρχεται κυρίως από τις τάξεις των προσφύγων αγνοώντας την επικίνδυνη για την κοινωνική συνοχή, ρήξη εντόπιων – προσφύγων στον τομέα αυτό. Για τον σκοπό αυτό οι διεκδικητικές οργανώσεις της πόλης και της περιφέρειας αποστέλλουν τις ανακοινώσεις και τις επιστολές τους, στο περισσότερο «φιλικό» αντιβενιζελικό έντυπο «Αγών», παραμερίζοντας τον καθεστωτικό φιλοβενιζελικό τύπο σε μεγάλο βαθμό.

Ενδεικτικό παράδειγμα της διάστασης μεταξύ του φιλοβενιζελικού τύπου και της εκφρασμένης άποψης του εργατικού κόσμου της πόλης αλλά και μέρους των επαγγελματιών αφορούσε το καπνικό ζήτημα. Παρά την διατυπωμένη άρνηση των εργατικών οργανώσεων κατά της ελεύθερης εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών που προστατεύονταν με νόμο, ο φιλοβενιζελικός τύπος πρωτοστάτησε στην δημιουργία

προϋποθέσεων απαγκίστρωσης από το καθεστώς αυτό με την παροχή νομιμοποίησης σ' ένα καπνοπαραγωγικό συνέδριο τον Γενάρη του 1925 που χαρακτηρίστηκε από μικρή συμμετοχή εκπροσώπων των γεωργικών συνεταιρισμών και δεν εξέφραζε το σύνολο των άμεσων ενδιαφερόμενων φορέων. Για το συγκεκριμένο ζήτημα, πάρθηκε μια απόφαση που έδινε το πράσινο φώς στην κυβέρνηση να απελευθερώσει το εμπόριο των ανεπεξέργαστων καπνών πανελλαδικά. Η μεροληπτική αυτή στάση συνεχίστηκε και την επόμενη περίοδο καθώς φορείς του εργατικού και αγροτικού κόσμου αγανακτισμένοι από τις επιπτώσεις της εν λόγω απόφασης, αποφάσισαν να κινητοποιηθούν με σκοπό την αναθεώρηση της απελευθέρωσης από την κυβέρνηση. Το «Θάρρος» από την αρχή στάθηκε ενάντια σε αυτές τις κινητοποιήσεις τις οποίες χαρακτήριζε άσκοπες. Για τις θέσεις του αυτές αποδοκιμάστηκε από τους οργανωτές των κινητοποιήσεων, με επιστολή διαμαρτυρίας στον τοπικό και περιφερειακό τύπο.

Περνώντας από την ανάλυση της σχέσης τοπικού τύπου και έλεγχου της κοινωνικής συμπεριφοράς στην **εξέταση των αιτίων της εργαλειοποίησης του αθλητισμού**, διαπιστώνεται η καθοριστική στρατιωτική παρέμβαση και ώθηση της αθλητικής δραστηριότητας στην περιοχή. Στον χώρο αυτό, αναδύεται όπως και στην περίπτωση του τύπου ένας πατερναλιστικός τρόπος επέμβασης σε τομείς της κοινωνίας όπου εκδηλώνεται η προσπάθεια προώθησης στον πληθυσμό, ιδεολογικών προτύπων που αφορούσαν την τόνωση του πατριωτικού αισθήματος και την αναχαίτιση της επιρροής στην κοινωνία ανταγωνιστικών ιδεολογιών όπως η κομμουνιστική. Η δυναμική ανάμιξη του στρατιωτικού στοιχείου με προεξέχοντα, τον ανώτερο αξιωματικό του στρατού στην περιοχή, Μ. Κοιμήση κατά την περίοδο ανέγερσης του γυμναστηρίου υποδήλωνε την επιθυμία των αρχών να ελέγξουν τον τρόπο ανάπτυξης της αθλητικής δραστηριότητας και ειδικότερα το ποδόσφαιρο, το οποίο χάρη στις συνθήκες συνωστισμού που υπήρχαν στη Δράμα και το γεγονός των σχετικά εύκολων συνθηκών διεξαγωγής του, απέκτησε αυξημένη απήχηση στην νεολαία. Ένας ακόμα παράγοντας που ευνόησε την παρέμβαση του στρατού έχει να κάνει με το γεγονός ότι η περιοχή βρισκόταν σε μια κατάσταση «πολεμικής ετοιμότητας». Για τους αξιωματικούς του στρατού όπως ο Μ. Κοιμήσης η κατάσταση αυτή υποχρέωνε ένα σύγχρονο κράτος να οργανώσει τις αθλητικές του υποδομές που διατηρώντας έτσι, το αξιόμαχο των στρατιωτών μετά το πέρας της στρατιωτικής θητείας των κληρωτών και λειτουργώντας ως μια ενδεχόμενη πηγή άντλησης στρατιωτικού δυναμικού.

Η милитарιστική παρέμβαση στον χώρο του αθλητισμού διεκπεραιώθηκε διαμέσου του γυμναστικού συλλόγου «Δόξα». Ο στρατιωτικός παράγοντας με προεξέχοντα τον Μ. Κοίμηση, ήταν ο οργανωτής των προσπαθειών για την ολοκλήρωση των έργων ανέγερσης του γυμναστηρίου και ο διαχειριστής των οικονομικών που απαιτούσε η υλοποίηση αυτού του έργου. Η δημιουργία του γηπέδου το καλοκαίρι του 1927 κρίνεται ως ένα ιδιαίτερο κομβικό σημείο καθώς αποτελούσε ίσως την κορύφωση των προσπαθειών αναδιοργάνωσης του συλλόγου όλο το προηγούμενο διάστημα και συνέπιπτε με την ισχυροποίηση του και τον προσεταιρισμό του από ιδιαίτερα εύρωστους οικονομικά παράγοντες. Ο Γ.Σ «Δόξα» ως το μοναδικό αναγνωρισμένο σωματείο ανέλαβε σε συνδυασμό με οργανωτικούς φορείς του αθλητισμού της χώρας να οργανώσει τοπικές ή ακόμα και περιφερειακές αθλητικές διοργανώσεις ιδιαίτερα απαιτητικές οργανωτικά. Το χρονικό εκείνο σημείο είναι που διαπιστώνεται και ένα είδος μετασχηματισμού του ύφους του συλλόγου καθώς μετά από γενική συνέλευση, τροποποιήθηκε το καταστατικό του, πιθανότατα λόγω της σημαντικής ανάμιξης στρατιωτικών και εύρωστων οικονομικά παραγόντων. Είναι εκείνη η περίοδος που διατηρούνται ή πιθανότερα τοποθετούνται για πρώτη φορά, διατάξεις αποκλεισμού με πολιτικές προεκτάσεις καθώς απαγορεύεται η απόκτηση ιδιότητας μέλους του συλλόγου σε Κομμουνιστές.

Δεν μπορεί να παραγνωριστεί η αξία του γεγονότος αυτού καθώς εκείνη την περίοδο είχε ενταθεί η πολιτική δράση των κατοίκων λόγω της αρνητικής τροπής των εξελίξεων στο καπνικό ζήτημα για τους πολυάριθμους καπνεργάτες. Ακολούθησαν οι μεγάλες καπνεργατικές κινητοποιήσεις την άνοιξη-καλοκαίρι του 1927, που προκάλεσαν την οργανωμένη αντίδραση του εμπορικού κόσμου κατά των κινητοποιήσεων, τμήμα του οποίου είχε συνδεθεί με τον Γ.Σ «Δόξα». Την ίδια εποχή, στις αρχές του 1927, το Κ.Κ.Ε μέσω των οργάνων του, είχε διακηρύξει την πρόθεση του να διεισδύσει στον χώρο του αθλητισμού δημιουργώντας εργατοαθλητικούς συλλόγους. Η πρόθεση αυτή φαίνεται να έχει ιδιαίτερη επιτυχία στην Δράμα, καθώς το εν λόγω εργατοαθλητικό σωματείο «Εργατικός Αστέρας» συγκέντρωνε το σύνολο των εργαζόμενων αθλητών της πόλης και αναπτύσσόταν με γοργό ρυθμό, λειτουργώντας συγχρόνως ανταγωνιστικά στην δράση του Γ. Σ «Δόξα». Το παράδοξο γεγονός της συμμετοχής, πρωτοκλασάτων αθλητών του «Εργατικού Αστέρα» όπως ο αρχηγός του Φίλιππος Δοξατίνος και με την ομάδα της «Δόξας» ίσως εξηγείται από το γεγονός ότι οι αθλητές των αναγνωρισμένων σωματείων μπορούσαν να έχουν μείωση της στρατιωτικής τους θητείας αλλά και ίσως

λόγω του ανώτερου κύρους και ευκαιριών ανάδειξης που περιείχε για έναν αθλητή η συμμετοχή σε αναγνωρισμένα σωματεία όπως ο Γ.Σ «Δόξα».

Η οξυνόμενη αντιπαλότητα των δύο σωματείων που κατά καιρούς κορυφωνόταν με αφορμή την δικαιοδοσία πάνω σε διαφιλονικούμενους αθλητές, θα λήξει «άδοξα» υπέρ του Γ.Σ «Δόξα», καθώς ο «Εργατικός Αστέρας» διαλύθηκε αυταρχικά από το κράτος περίπου στα μέσα του 1929, ως αποτέλεσμα των διώξεων που λαμβάνουν μέρος εκείνη την εποχή εναντίων των εργατικών σωματείων που ελέγχονται από τους κομμουνιστές. Αντίστοιχες διώξεις θα υποστούν και τα νέα εργατικά αθλητικά σωματεία που εμφανίστηκαν την επόμενη περίοδο με κεκαλυμμένη μορφή, καθώς αργά ή γρήγορα εκδήλωναν ιδεολογικά χαρακτηριστικά ανταγωνιστικά στο ισχύον πολιτικό σύστημα. Ανεξάρτητα από το παραπάνω συμβάν, το γεγονός που ενδιαφέρει και αφορά την ουσία αυτής της εργασίας, έχει να κάνει με την εκδήλωση της επιθυμίας των κρατικών αρχών να επέμβουν και να διαμορφώσουν ανάλογα με τα δικά τους ιδεολογικά πρότυπα κοινωνικούς χώρους, όπως ο αθλητικός. Η συνεργασία τους με όμορους ιδεολογικά χώρους από τον χώρο της αστικής τάξης οδήγησε σε αποκλεισμούς ατόμων και ομάδων διαφορετικών πολιτικών φρονημάτων και αύξηση των κοινωνικών διακρίσεων στον αθλητικό τομέα. Στόχος αυτής της ιδιότυπης «συμμαχίας» στον χώρο του αθλητισμού ήταν κυρίως, η διάπλαση της αθλούμενης νεολαίας κάτω από συγκεκριμένα ιδεολογικά πρότυπα που ενίσχυαν το πατριωτικό αίσθημα και αναχαίτιζαν την κομμουνιστική επιρροή στον χώρο αυτό. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η αυταρχική επιβολή της καθεστωτικής ιδεολογίας, η καταπίεση της εκδήλωσης των πολιτικών πεποιθήσεων και ο φρονηματισμός της συμπεριφοράς των πολιτών, αθλούμενων ή φιλάθλων των αθλητικών συλλόγων, στοιχεία που αποδεικνύουν την αντιδημοκρατική ανάπτυξη κοινωνικών χώρων όπως ο αθλητισμός, που εκ πρώτης όψεως δεν εμφανίζονται πολιτικοποιημένοι.

Παράρτημα

Πηγές

Χάρτες

Πίνακες

Έγγραφα

Παράρτημα Α.

Οδηγός τοπικού τύπου ⁴⁹⁰

Στο σημείο αυτό, θα γίνει μια καταγραφή - όσο το επιτρέπει το αρχειακό υλικό - των κυριότερων εφημερίδων του τοπικού τύπου της υπό εξέταση περίοδο 1923-1928, με έμφαση στην ανάδειξη της αρθρογραφίας και των πιστεύω της κάθε εφημερίδας, με απώτερο σκοπό να διαφανεί η ταυτότητα του κάθε έντυπου. Για την καλύτερη αντιμετώπιση του ζητήματος, η περιγραφή των εξελίξεων του τοπικού τύπου θα πραγματοποιηθεί με την ένταξη των γεγονότων σε αυτόνομες χρονικά περιόδους που αντιπροσωπεύουν τομές στο κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι της χώρας. Ο κυριότερος σκοπός της συγγραφής αυτού του κεφαλαίου αναφέρεται στην καλύτερη εξοικείωση του αναγνώστη με το πολύπλοκο περιβάλλον του τοπικού τύπου της Δράμας καθώς οι εναλλαγές ατόμων στις συντακτικές ομάδες από το ένα έντυπο στο άλλο σε μικρό χρονικό διάστημα αποτελούν τον κανόνα. Η παρούσα καταχώρηση δεν περιλαμβάνει το σύνολο του τοπικού τύπου για την υπό εξέταση περίοδο αλλά ίσως το σημαντικότερο κομμάτι του, περιέχοντας πληροφορίες για τις εφημερίδες κυρίως του βενιζελικού χώρου - που κυριαρχεί την συγκεκριμένη περίοδο- αλλά και του αντιβενιζελικού χώρου⁴⁹¹.

⁴⁹⁰ Χαρακτηριστικό γνώρισμα της εφημεριδογραφίας της εποχής είναι η ελάττωση της αρθρογραφίας στις εφημερίδες και η μετατόπιση του ενδιαφέροντος συνολικά στην ειδησεογραφική δημοσιογραφία, ως συνέπεια προφανώς της έλλειψης των εθνικιστικών και πατριωτικών αφορμών για αγωνιστική και έντονη αρθρογραφία, ταυτόχρονα ξεκινά η συστηματική παράθεση στις εφημερίδες αναγνωσμάτων, ερευνών και αναλύσεων. Μ. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης/Συμβολή στην ιστορία του τύπου 1923-1941*, University press, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 41-52.

⁴⁹¹ Για μια συνολική ματιά στον τοπικό τύπο της εποχής βλ. Β. Πασχαλίδης, *Οι εφημερίδες της Δράμας, 1914-1980*, Μ.Η.Θ, 52, 1982, όπως επίσης και την σύγχρονη μελέτη του Ι. Σκούρτη, Νέα πληροφοριακά στοιχεία για εφημερίδες και περιοδικά της Δράμας 1926-1929, στο Χ. Φαράκλας, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2013.

Α. Από το κίνημα των Γεωργαλίδη - Λεοναρδόπουλου έως το πραξικόπημα του Πάγκαλου, Οκτώβριος 1923 – Ιούνιος 1925

Τύπος προσκείμενος στον Βενιζελικό χώρο : Εφημερίδα «Θάρρος»

Ξεκινώντας χρονικά, η εφημερίδα η οποία ανοίγει την μεσοπολεμική περίοδο – για τη συγκεκριμένη έρευνα – είναι το «Θάρρος», με ημερομηνία έναρξης την 18^η Νοεμβρίου 1923, λίγο πριν τις εκλογές της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1923. Εφημερίδα του ευρύτερου βενιζελικού χώρου, εκδιδόμενη καθημερινά, τετρασέλιδη, με έμφαση στην πολιτική κατάσταση σε εθνικό αλλά και τοπικό επίπεδο, χωρίς να παραβλέπεται η αφιέρωση ύλης σε πολιτιστικού περιεχόμενου ειδήσεις-αναλύσεις. Όσον αφορά το προσωπικό⁴⁹², ιδιοκτήτης και διευθυντής είναι ο Π. Κουτούπης⁴⁹³, διαχειριστής ο Μ. Βεζιρτζόγλου, ενώ αρθρογραφούν οι Κ. Τζαννετάκης⁴⁹⁴, Δ. Στόλιγκας, Β. Ποντικόπουλος⁴⁹⁵, Θ. Αναγνώστου⁴⁹⁶ και ο πρώην δήμαρχος της

⁴⁹² Είναι σημαντική η αναφορά στα ονόματα των στελεχών διότι κάποιοι από αυτούς θα μεταπηδήσουν σε άλλες εφημερίδες ή θα δημιουργήσουν οι ίδιοι κάποιες από αυτές.

⁴⁹³ Ο Π. Κουτούπης εκτός των άλλων είναι και διευθυντής του πολιτικού γραφείου της Δημοκρατικής Νεολαίας Δράμας. Θάρρος, 5/3/1924.

⁴⁹⁴ Ο Κ. Τζαννετάκης αποτελεί γυρολόγο του τοπικού τύπου της Δράμας. Ξεκινώντας ως αρχισυντάκτης στην εφημερίδα Θάρρος, μεταπήδα στις αρχές του 1926 στην εφημερίδα Πρόοδο, οπού εμφανίζεται ως διευθυντής της, ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, βρίσκεται στο δυναμικό της εφημερίδας Αγών, του αντιβενιζελικού πολιτικά χώρου, με τον ίδιο να επιστρέφει τελικά στο Θάρρος, τον Δεκέμβριο του 1927. Η αρθρογραφία του περιλαμβάνει κείμενα αρκετά συντηρητικά, σφοδρά αντικομμουνιστικά και ενίοτε αντιδραστικά. Ενδεικτικά: άρθρο κατά της οργάνωσης Π. Πολεμιστών, στις 8/1/1925 ή το άρθρο «προς του εργάτας», 16/2/1926.

⁴⁹⁵ Είναι μηχανικός και διατηρεί τεχνικό γραφείο στην πόλη. Πρωία, 1/1/1925.

⁴⁹⁶ Αποτελεί γηγενή κάτοικο της Δράμας με καταγωγή από την Ήπειρο και το χωριό Πάδες. Η παροικία των Παδιωτών στη Δράμα αποτελούσε μια από τις πιο σπουδαίες στην περιοχή καθώς περιείχε άτομα ιδιαίτερα εύρωστα οικονομικά με κυριότερο αντικείμενο το εμπόριο, ικανούς επαγγελματίες σε πάρα πολλούς τομείς αλλά και ανθρώπους με σημαντική παρουσία στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης. Ε. Κασμερίδης, οπ. π., σ. 748-753.

Δράμας, Θ. Αθανασιάδης⁴⁹⁷. Μετά από την πάροδο ήσσονος χρονικού διαστήματος η διεύθυνση αλλά και η ιδιοκτησία της εφημερίδας περνάει στα χέρια του πρώην διαχειριστή, Μ. Βεζιρτζόγλου.⁴⁹⁸

Η εφημερίδα φιλοδοξεί να κατακτήσει σημαντικό χώρο στον τομέα της τοπικής ενημέρωσης με το να : «καταστεί ο μοναδικός αντιλήπτωρ αλλά και παραστάτης του λαού [...] αλλά και των πολιτικών του πιστεύω και δοξασιών» και διακηρύσσει ότι : «ο τύπος, ων τεταγμένων να εκτέλεση ύψιστων προς την πατρίδαν καθήκον, εν συνδυασμό προς την ροή των λαϊκών αντιλήψεων». Το «Θάρρος» διαπνεόμενο από τις αρχές των Φιλελεύθερων-Δημοκρατικών, θεωρεί καθήκον του να διεξάγει αγώνα κοινωνικό, εκπολιτιστικό, ανθρωπιστικό και να διαφωτίσει την κοινή γνώμη, ακολουθώντας την ροή των λαϊκών αντιλήψεων, οι οποίες όπως αναφέρει, πηγάζουν από την καθαρή λογική και την πραγματικότητα. Σημαντική είναι εδώ η έννοια του προστάτη των λαϊκών συμφερόντων που θέλει να προσδώσει η εφημερίδα στην ταυτότητα της, δηλώνοντας πως : «το θάρρος, υπό αρχάς δημοκρατικής φιλελεύθερας [...] βεβαιού ότι θα καταστή ο πραγματικός φρουρός των λαϊκών δικαιωμάτων και προ ουδενός όσο μέγας και είναι και ίσταται αυτός θα φοβηθεί του σχήματος του». ⁴⁹⁹

Όσον αφορά τα κυριότερα θέματα ενασχόλησης, η εφημερίδα αναφέρει το καπνικό και την γεωργία, ως το σημαντικότερα ζητήματα της τοπικής ζωής. Όσον αφορά το καπνικό η στάση της εφημερίδας, διαχωρίζει την θέση της από το θεωρητικό ρεύμα που υποστηρίζει την πάλη των τάξεων και τάσσεται ενεργά υπέρ της τάσης που κηρύσσει την αρμονία στις σχέσεις εργασίας και κεφαλαίου, με την

⁴⁹⁷ Ο πρώην δήμαρχος Δράμας, ασχολείται και αυτός με το εμπόριο, ενώ έχει επιτελέσει και πρόεδρος του συλλόγου Θρακών Δράμας το 1919. Η εφημερίδα έχει στην διάθεση της κι ένα ευρύ δίκτυο ανταποκριτών από την Αθήνα, την Θεσσαλονίκη και τις σημαντικότερες πόλεις την Αν. Μακεδονίας και της Θράκης. Θάρρος, 18/11/1924.

⁴⁹⁸ Η αποχώρηση του πρώην ιδιοκτήτη και διευθυντή της Π. Κουτούπη, πραγματοποιείται τον Φλεβάρη του 1925, με τον ίδιο να κάνει μια λιτή δήλωση αναχώρησης, χωρίς να αναφέρει τους λόγους αυτής της κίνησης. Είναι σημαντικό ότι ο νέος ιδιοκτήτης είναι πολύ μικρός σε ηλικία όταν αναλαμβάνει τα ηνία της εφημερίδας, γύρω στα είκοσι. Θάρρος, σ.1, 5/2/1925, Πρόοδος, 2/8/1926, σ. 1. Η σύνδεση του ιδιοκτήτη της εφημερίδας «Θάρρος» με τον βενιζελικό χώρο θα τον στοχοποιήσει αρνητικά στα μάτια των αντιβενιζελικών δυνάμεων καθώς μετά το ανεπιτυχές βενιζελικό κίνημα του 1935, θα διακοπεί η έκδοση του «Θάρρους» και ο ιδιοκτήτης της θα κακοποιηθεί από τις αρχές περνώντας και ένα βραχύ διάστημα στις φυλακές. Λ. Δρούλια, Γ. Κουτσοπανάγου, οπ. π. σ. 347.

⁴⁹⁹ Εφημερίδα Θάρρος, 18-11-1924, σ. 1

δημοσίευση διαφωτιστικών άρθρων ως προς το ζήτημα αυτό. Συνεχίζοντας ως προς το θέμα αυτό, θεωρεί σημαντική την άσκηση κριτικής και στις δύο πλευρές, αρχικά : «σε ορισμένα ελαττώματα και αυθαιρεσίες του μεγάλου κεφαλαίου» αλλά και στην ακραία συμπεριφορά μερίδας της εργατικής τάξης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει : «τούτο το έπραξε διότι ούτως ορίζει η αγνή ελληνική συνείδησις, η ελληνική πραγματικότης [...] » και ξεκαθαρίζει ότι θα σταθεί πλάι σε κάθε προοδευτική εργατική κίνηση αρκεί αυτή να : «δρα νομίμως εντός των ορίων του θετικισμού και της πραγματικότητας». ⁵⁰⁰

Σημαντικό γεγονός για την λειτουργία της εφημερίδας στο τέλος της περιόδου αυτής, αποτελεί η αποχώρηση του διευθυντή της, Π. Κουτούπη. Νέος ιδιοκτήτης, αναλαμβάνει ο μέχρι πρωτινά, διαχειριστής της Μ. Βεζιρτζόγλου σε πολύ νεαρή ηλικία. Παρά την σοβαρή αυτή αποχώρηση, η εφημερίδα δηλώνει ότι θα συνεχίσει την έκδοση της : «υπό τας ίδιαις πολιτικάς αρχάς και το ίδιον πρόγραμμαν που εχάραξε από την αρχή της σταδιοδρομίας του». ⁵⁰¹

«Πρωία»⁵⁰²

Η εφημερίδα «Πρωία»⁵⁰³ ξεκίνησε να εκδίδεται καθημερινά τον Μάιο του 1924. Στην πρώτη φάση της έκδοσης της, διευθυντής της εμφανίζεται ο Ι. Κατσούφρης και αρχισυντάκτης ο Κ. Σουκάς. Η εφημερίδα ανήκει στον ευρύτερο χώρο των βενιζελικής παράταξης⁵⁰⁴ και ο ανταγωνισμός που θα προκαλέσει η έκδοση της θα

⁵⁰⁰ Η συχνή χρήση της λέξης «πραγματικότητα» αναφέρεται για να χαρακτηρίσει την ήπια εργατική συμπεριφορά δίχως διεκδικητικό ύφος και αντιπαράβalletai με τον ουτοπικό χαρακτήρα των δυναμικών εργατικών διεκδικήσεων και αιτημάτων.

⁵⁰¹ Εφημερίδα Θάρρος, 5/2/1925.

⁵⁰² Το διαθέσιμο αρχείο για την ανάλυση αυτής της εφημερίδας, αφορά τον τρίμηνο μεταξύ Μαΐου και Αύγουστου του 1924 και κάποια φύλλα από τον Ιανουάριο του 1925.

⁵⁰³ Συγκεκριμένα στις 19/5/1924. Εφημερίδα με το όνομα Πρωία είχε ξαναεμφανιστεί στο παρελθόν, στις εκλογές του 1915, με σκοπό να συνδράμει τον αγώνα των αντιβενιζελικών. Εφημερίδα «Θάρρος», ιστορική ανασκόπηση από τον Θ. Αθανασιάδη, 18/11/1924, σ. 4.

⁵⁰⁴ Δείγματα γραφής ως προς αυτήν την στάση αποτελεί συνεχής υποστήριξη με άρθρα και πρωτοσέλιδες φωτογραφίες των ηγετών της βενιζελικής παράταξης αλλά και η υπονομευτική

επιφέρει την σύγκρουση με την έτερη εφημερίδα του βενιζελικού χώρου το «Θάρρος». Από την αντιπαράθεση αυτή αναδύονται στοιχεία που η διεύθυνση της Πρωίας επιθυμεί να προτάξει ως χαρακτηριστικά της ταυτότητάς της, όπως το γεγονός ότι δεν είναι «προεδρική⁵⁰⁵», όπως την κατηγορεί το «Θάρρος» - χαρακτηρισμός που μπορεί να την δυσφημήσει ανάμεσα στο κόσμο των εντόπιων της πόλης - άλλα είναι η εφημερίδα που φιλοδοξεί να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στις δυο κατηγορίες του πληθυσμού, των προσφύγων και των εντοπίων, κρατώντας αντικειμενική στάση και ουσιαστική ενημέρωση σε αντίθεση με το «Θάρρος» που λειτουργεί διασπαστικά για την κοινωνία της πόλης.⁵⁰⁶

Η εφημερίδα αφιερώνει το μεγαλύτερο της κομμάτι στην ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τα πολιτικά γεγονότα της εποχής χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν επεμβαίνει στα τοπικά ζητήματα με ριζοσπαστικό τρόπο⁵⁰⁷. Η «Πρωία» φαίνεται να λειτούργει, ως το αντίπαλο δέος στην μέχρι τότε κυριαρχία του «Θάρρους» καθώς οι εγκαλούμενοι από το τελευταίο έχουν βρει πλέον ένα φύλλο που παραχωρεί χώρο, στις δίκες τους απόψεις. Ενδεικτικά της θέσης της αυτής είναι η έντονη διαμάχη του «Θάρρους» με τον Δήμαρχο Δράμας Λ. Δανιηλίδη⁵⁰⁸, ο οποίος «χρησιμοποιεί» την «Πρωία» για να απαντά στην κριτική του «Θάρρους»

κάλυψη του ρεπορτάζ που αφορούσε την άφιξη του Ι. Μεταξά στην Δράμα, τον Ιούλιο του 1924.

⁵⁰⁵ Βέβαια στο πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας την 21/8/1924 καλεί τον «μεγάλο αρχηγό Ελ. Βενιζέλο να έλθει σε αυτόν τον αδιόρθωτο τόπο».

⁵⁰⁶ Στο φύλλο της 29/5/1924 με τίτλο «οι αρχές της Πρωίας», το μεγαλύτερο μέρος του άρθρου αφιερώνεται στην καταπολέμηση του αντίπαλου φύλλου παρά στην παράθεση των δικών της χαρακτηριστικών. Πρωία, 29/5/1924, σ. 1.

⁵⁰⁷ Ενδεικτικό της στάσης της αυτής η έντονη αντίθεση της εφημερίδας στην μετατροπή του Τζαμιού «Εσκή σεχίρ» σε εκκλησία ερχόμενη σε ρήξη με φορείς της εκκλησίας που επιθυμούσαν διακαώς αυτήν την μετατροπή. Ενδεικτικό είναι το πρωτοσέλιδο άρθρο του Ι. Καραμαλίκη, με τίτλο «Δημοκρατικοί Μεσαιωνισμοί», προς τον υπουργό Γεωργίας, που είχε συναινέσει σε αυτή την πρόταση. Πρωία, 2/7/1924.

⁵⁰⁸ Ο δήμαρχος Δράμας διατηρεί κατάσταση υποδημάτων, χονδρικής και λιανικής πώλησης στο κέντρο της πόλης. Θάρρος, 29/11/1924.

αλλά και η αντιπαράθεση ανάμεσα στο «Θάρρος» και τον πληρεξούσιο Δράμας, Ε. Σπυράντη η οποία και αυτή διεξάγεται ανάμεσα στις δύο εφημερίδες.⁵⁰⁹

Στην δεύτερη φάση του υλικού που διαθέτουμε γι αυτήν την εφημερίδα και αφορά τον Ιανουάριο του 1925, διευθυντής της εφημερίδας είναι ο Γ. Συρούκης, άνθρωπος με ιστορία στον τύπο της Δράμας, ο οποίος διαθέτει και δικό του τυπογραφείο⁵¹⁰. Η αλλαγή αυτή στην διεύθυνση της εφημερίδας παρατηρείται και στην αρθρογραφία της εφημερίδας η οποία αφιερώνει μεγαλύτερο μέρος πλέον στην παρουσίαση των προβλημάτων που αφορούν τον εντόπιο πληθυσμό της Δράμας αστικό η αγροτικό, σε μια σειρά ζητημάτων όπως το ενοικιοστάσιο, τις κτηματικές διαφορές εντοπίων – προσφύγων και το καπνικό⁵¹¹. Η αποχώρηση του διευθυντή της εφημερίδας, Γ. Συρούκη στα τέλη του 1925, ίσως συντέλεσε στο κλείσιμο της εφημερίδας.⁵¹²

⁵⁰⁹ Για την κόντρα Δανιηλίδη – Θάρρους, Εφημερίδα Πρωία, 4/7/1924. Αντίστοιχα για την αντιπαράθεση Σπυράντη – Θάρρους. Πρωία, 29/5/1924.

⁵¹⁰ Γεννημένος στην Ευρυτανία, ήρθε στην Δράμα μετά την περίοδο των βαλκανικών πολέμων. Το 1917 εν μέσω Βουλγαρικής κατοχής, είναι αρχισυντάκτης και μετέπειτα διευθυντής της εφημερίδας, «Νέα δράμα», εφημερίδα φιλοβασιλική, με την αρθρογραφία της να στηρίζει έντονα τις δυνάμεις του άξονα και τα πλεονεκτήματα Γερμανικού πολιτισμού. Εφημερίδα «Νέα Δράμα», 3/2/1917, 12/2/1917, 8/3/1917. Παρόλα αυτά θα μεταφερθεί και ο ίδιος ως όμηρος στην Βουλγαρία, κατά την διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής (1916-18) της Αν. Μακεδονίας. Αγών, 15/2/1926. Λ. Δρούλια, Γ. Κουτσοπανάγου, οπ. π. σ. 156.

⁵¹¹ Εφημερίδα Πρωία, 4/1/1926, σ. 1.

⁵¹² Η τελευταία του δημοσιογραφική απόπειρα αφορούσε την Κομοτηνή και την εφημερίδα «Ελεύθερο βήμα της Θράκης», ενώ λίγο πριν φύγει από την Δράμα είχε εργαστεί στην εφημερίδα «Αγών», ως οικονομικός διευθυντής το καλοκαίρι του 1925. Από τον επικήδειο λόγο, προς τον Γ. Συρούκη. Θάρρος, 15/2/1926 & Αγών 16-6-1925.

«Αγών»

Η εφημερίδα «Αγών»⁵¹³, εμφανίζεται στις αρχές του Νοέμβρη του 1924. Εφημερίδα τετρασέλιδη, με πολυποίκιλη ύλη που αφορά ειδήσεις – δημοσιεύσεις από τον εσωτερικό και διεθνή χώρο, παρέχοντας συγχρόνως, ενημέρωση πολιτιστικού περιεχομένου, συντηρητικής κυρίως προέλευσης. Ομοίως δεν παραλείπει να παρουσιάζει γεγονότα σημαντικών ιστορικών περιόδων με βασικό στόχο, να εξιδανικεύσει την στάση του αντιβενιζελικού χώρου και να κατηγορήσει τους βενιζελικούς⁵¹⁴. Ο «Αγών», παρέχοντας στήριξη στο κόμμα των ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά, έρχεται να καλύψει το κενό στον αντιβενιζελικό τύπο, πράγμα δύσκολο για τις συνθήκες της εποχής αφού η πολιτική ζωή κυριαρχείται από τον βενιζελικό κόσμο με αρνητικές συνέπειες για την ελευθερία του τύπου⁵¹⁵. Αρχισυντάκτης της εφημερίδας εμφανίζεται ο Σ. Λεβεντίδης⁵¹⁶ και διαχειριστής, ο Δ. Αρετσιανόπουλος, ενώ στο δίκτυο συντακτών ανήκει και ο Λ. Κουτούπης αδελφός του Π. Κουτούπη, ιδιοκτήτη του «Θάρρους». Ο «Αγών»

⁵¹³ Το συνολικά χρησιμοποιούμενο αρχείο γι αυτή την εφημερίδα περιλαμβάνει τα φύλλα από τις 3/5/1925 έως την λήξη του 1926 και κάποια φύλλα από τον Φλεβάρη του 1927.

⁵¹⁴ Σειρά κειμένων με τίτλο «η Ελλάς εν Μ. Ασία», με αρθρογράφο τον Ξ. Στρατηγό. Αγών, Ιανουάριος, 1926.

⁵¹⁵ Πρόσφατα ήταν τα γεγονότα λίγο πριν την πτώση της κυβέρνησης Παπαναστασίου τον Ιούλιο του 1924, με τις διώξεις κατά των εφημερίδων της Θεσ/νίκης(Ημερησία-Ταχυδρόμος), που ασκούσαν κριτική στα πρόσωπα του καθεστώτος και της κυβέρνησης, όπως χαρακτηριστικά τόνιζε ο Θ. Πάγκαλος. Πρωια-1-7-1924. Από τα απομνημονεύματα του Στ. Γονατά: « την νύκτα της 17ης Ιουλίου, 5 στρατιώται με επικεφαλής έναν λοχία του εν Θεσ/νίκη τάγματος Καρακούφα κατέστρεψαν τα τυπογραφεία των εφημερίδων Ταχυδρόμος και Ημερησία, διότι ανέγραψαν ύβρεις κατά του διοικητή τους, αντισυνταγματάρχη Καρακούφα». Απομνημονεύματα Στ. Γονατά. Σ. 322-23

⁵¹⁶ Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την επαγγελματική απασχόληση του συγκεκριμένο άτομου. Μεταγενέστερα το 1927 εμφανίζεται ως γραμματέας του δημοτικού συμβουλίου. Θάρρος, 22/8/1927.

παρουσιάζεται ως μετοχική εταιρία, με την διοίκηση του να αποτελούν οι, Α. Τριανταφυλλίδης, Ε. Μαγιάκος⁵¹⁷, Ι. Σκόρδας, Αγ. Κωνσταντινίδης.⁵¹⁸

Η στάση της εφημερίδας την πρώτη αυτή περίοδο εμφάνισης, αφορά μια πολύ προσεκτική κριτική στην κυβέρνηση και τον βενιζελικό χώρο κυρίως δια μέσου ανακοινώσεων άλλων φορέων, όπως οι εργατικές οργανώσεις που απαιτούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης κι εργασίας ή αντιδρούν για τις κατασταλτικές μεθόδους του κράτους⁵¹⁹. Άλλη μια κοινωνική ομάδα που μπορεί να προσφέρει τέτοιου είδους χρησιμότητα στον «Αγών» ως προς την κριτική απέναντι στην κυβέρνηση, είναι οι πρόσφυγες, με το να δημοσιεύει παράπονα προσφυγικών συλλόγων⁵²⁰, αδικίες κατά μεμονωμένων ατόμων⁵²¹ ή γενικότερα την απουσία οργανωμένης διαχείρισης των προσφυγικών προβλημάτων.⁵²²

Σε σχέση με τα αντίπαλα ιδεολογικά ρεύματα, η διεύθυνση του «Αγών» παρείχε καλύτερα τεκμηριωμένες αντικομμουνιστικές θέσεις από το «Θάρρος» και σε όχι τόσο οξύ αντικομμουνιστικό τόνο⁵²³. Για τις θέσεις του αυτές θα κατηγορηθεί από το «Θάρρος», συνεπικουρούμενο από την δημοσίευση κατασχεμένων

⁵¹⁷ Ο Ε. Μαγιάκος, διετέλεσε υφυπουργός εφοδιασμού και Υπουργός Εσωτερικών για βραχύ διάστημα στην περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά (1936-41). Β. Πασχαλίδης, *Οι δικηγόροι της Δράμας, 1924-1998*, Δράμα, 1998, σ. 15.

⁵¹⁸ Οι δύο πρώτοι ασκούν το επάγγελμα του δικηγόρου, ενώ όλοι τους αποτελούν μέλη, του κόμματος των ελευθεοφρόνων του Ι. Μεταξά. Θάρρος, 8/1/1925.

⁵¹⁹ Παράδειγμα τέτοιας στάσης είναι η συμπεριφορά της εφημερίδας κατά την διάρκεια της απεργίας των σιδηροδρομικών τον Μάρτη του 1925. Εφημερίδα Αγών, 11/3/1925, σ. 1, 12/3/1925, σ. 1 & 2.

⁵²⁰ Η εφημερίδα δημοσιεύει ανακοίνωση των προσφυγικών οργανώσεων Θεσ/νίκης, Σερρών, Καβάλας, που απαιτούν να γίνουν όλες οι απαραίτητες ενέργειες για την ανέγερση συνοικισμού ώστε να επιλυθεί το πολυθρόλυτο ζήτημα της Νέας Πάφρας. Αγών, 13/3/1925.

⁵²¹ Αγών, 9/4/1925.

⁵²² Αγών, 18/4/1925.

⁵²³ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο του, ξεκαθαρίζει πως πίσω από τα εργατικά αιτήματα δεν βρίσκονται πάντα πράκτορες της Μόσχας, όπως θέλει να παρουσιάζει η κυβέρνηση αλλά αποτελούν εν μέρει δίκαια αιτήματα θέτοντας παράλληλα την έννοια της ομαλής διαχείρισεως αυτών των ζητημάτων. Αγών, 16/3/1925.

κομμουνιστικών εγγράφων από την διεύθυνση χωροφυλακή Δράμας⁵²⁴, ότι αποτελεί «φωλιά» των κομμουνιστών καθώς και ότι επιχορηγείται από τους κομμουνιστές για να προπαγανδίζει τις θέσεις τους. Παρόλο τον σάλο που δημιουργήθηκε, η σύνδεση αυτή που επιχείρησε το «Θάρρος» δεν αποδείχτηκε ποτέ.

Β. Από το πραξικόπημα του Πάγκαλου έως την καθαίρεση του από τον Κονδύλη, (Ιούνιος 1925) – (Αύγουστος 1926).

Τύπος προσκείμενος στον βενιζελικό χώρο

«Θάρρος»

Στο ξεκίνημα αυτής της περιόδου - τον Ιούλιο του 1925 - το «Θάρρος» αποτελεί την μοναδική βενιζελική εφημερίδα καθώς η εφημερίδα «Πρωία» είχε πιθανότατα αναστείλει την έκδοση της⁵²⁵. Είναι άλλη μια δύσκολη περίοδος για τον τύπο της χώρας καθώς επιβάλλεται λογοκρισία σε αρκετά έντυπα βενιζελικά ή μη⁵²⁶. Τα γεγονότα που απασχολούν την εφημερίδα αυτήν την περίοδο, έχουν να κάνουν με την κατάσταση στον δήμο, όπου για την «κατάσταση αποσύνθεσης» την οποία παρουσιάζει, υπεύθυνος είναι ο «ανάξια» τοποθετημένος εκεί, Λ. Δανιηλίδης. Θα

⁵²⁴ Πρόκειται για την υπόθεση της «συνομωσίας», η οποία αφορούσε μια υποτιθέμενη συνεργασία βασιλικών και κομμουνιστικών της Δράμας, σενάριο που τελικά δεν αποδείχτηκε. Αγών, 19/3/1925 & 14/4/1925.

⁵²⁵ Το διαθέσιμο αρχείο της εφημερίδας Πρωία, σταματά τον Ιανουάριο του 1925.Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι ο τελευταίος διευθυντής της Γ. Συρούκης, την περίοδο αυτή είχε μετακομίσει στην εφημερίδα ο «Αγών». Αγών, 16/6/1925.

⁵²⁶ Κριτική της εφημερίδας, για την επιβολή λογοκρισίας από το καθεστώς Πάγκαλου, Θάρρος, σ. 3, 28/6/1925.

ακολουθήσει μια περίοδος έντονης διαμάχης για το δημοτικό, με τον «Αγώνα», η οποία θα κορυφωθεί στις δημοτικές εκλογές του Οκτώβριου, με το «Θάρρος» να υποστηρίζει ανοιχτά τον υποψήφιο των Φιλελεύθερων, Ν. Παρμενίδη.⁵²⁷

Από το φθινόπωρο του 1925 το καθεστώς του Πάγκαλου, έχει αυξήσει τον έλεγχο στον τύπο ακόμα και για έντυπα όπως το «Θάρρος» που ανήκουν στον ίδιο πολιτικό χώρο. Το «Θάρρος» με μια σειρά άρθρων, θα ταχθεί ενάντια στην λογοκρισία και θα διαμαρτυρηθεί όσο του επιτρέπεται, ενάντια στην βάνανση επέμβαση κατά της ελευθερίας του τύπου που περιορίζει τις λαϊκές ελευθερίες⁵²⁸. Η κατάσταση θα χειροτερέψει αναφορικά με την ανεξαρτησία του τύπου, όσο ισχυροποιείται το καθεστώς και αυτό θα φανερωθεί από τις αρχές του 1926 και την επίσημη εγκαθίδρυση της δικτατορίας από τον Πάγκαλο. Όσον αφορά το «Θάρρος», η αυταρχική αυτή στάση, θα εκδηλωθεί κατά της εφημερίδας με την παύση της έκδοσης της, λίγο μετά τις εκλογές του Απριλίου του 1926 για δύο εβδομάδες⁵²⁹. Πέρα όμως από την καταπιεστική στάση του κράτους, ένα ακόμη γεγονός που θα δοκιμάσει τις αντοχές της εφημερίδας είναι η εμφάνιση ενός άλλου έντυπου της βενιζελικής παράταξης, με την ονομασία, «Πρόοδος», τον Μάρτιο του 1926. Το σημαντικότερο και σπουδαιότερο μέρος της συντακτικής ομάδας του «Θάρρους» μεταπηδά σταδιακά στην νέα εφημερίδα, με συνέπεια το «Θάρρος» να απολέσει μεγάλο τμήμα του μέχρι τότε κύρους του.⁵³⁰

⁵²⁷ Ο οποίος είχε ήδη διοριστεί στις 11/8/1925 από την κυβέρνηση Πάγκαλου δήμαρχος Δράμας. Θάρρος, 11/8/1925.

⁵²⁸ Εφημερίδα «Θάρρος», 20/11/1925, σ. 1.

⁵²⁹ Έπειτα από διαταγή της ΙΧ μεραρχίας από τις 6/4 έως τις 17/4/1926. Θάρρος, 18/4/1926

⁵³⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι βασικά στελέχη του «Θάρρους», όπως ο Κ. Τζαννετάκης, ο Θ. Αθανασιάδης ή ακόμα και ο πρώην ιδιοκτήτης του, Π. Κουτούπης, συγκροτούν τώρα την εφημερίδα «Πρόοδος». Ν. Ρουδομέτωφ, οπ. π., σ. 497-498,

«Πρόοδος»

Στις 22 Μαρτίου του 1926, πραγματοποιεί την εμφάνιση της, η εφημερίδα «Πρόοδος», ιδιοκτησίας του Ν. Καραθάνου⁵³¹, με διευθυντή έκδοσης τον Κ. Τζαννετάκη, πρώην αρχισυντάκτη του «Θάρρους». Σε σύντομο χρονικό διάστημα κι άλλα γνωστά ονόματα του τοπικού τύπου, με παρελθόν στο «Θάρρος», όπως ο Θ. Αθανασιάδης⁵³² και ο Π. Κουτούπης⁵³³, εργάζονται στην «Πρόοδο», ενισχύοντας έτσι του κύρος της νέας εφημερίδας. Στο εναρκτήριο φύλλο αναφέρονται τα εξής ως προγραμματικοί στόχοι της εφημερίδας : «Άμυνα των λαϊκών συμφερόντων, προστασία παντός αδικημένου, ενίσχυσις πάσης ευγενικής προσπάθειας και δράσις σθεναρά δια την ανάπτυξιν της πλουτοπαράγωγής»⁵³⁴. Πέρα από τις τυπικές αυτές διακηρύξεις, το ποιόν της αρθρογραφίας του αρχισυντάκτη⁵³⁵ στην προηγούμενη εφημερίδα, κατά μια έννοια προκαθόριζε την πολιτική στάση που θα εξέπεμπε το έντυπό αυτό. Πολιτική, σταθερά συνδεδεμένη με τα συμφέροντα του βενιζελικού χώρου και μάλιστα σε μια εποχή που οι ακραίοι αυτής της παράταξης, ελέγχουν την διακυβέρνηση της χώρας⁵³⁶.

Ως συνέπεια, σε εθνικό επίπεδο, η εφημερίδα δεν ασκεί ιδιαίτερη κριτική στην αποδεδειγμένα αυταρχική διακυβέρνηση του καθεστώτος Πάγκαλου αλλά

⁵³¹ Ο Ν. Καραθάνος αρθρογραφούσε τακτικά στο «Θάρρος» την προηγούμενη περίοδο ενώ η επαγγελματική του απασχόληση έχει να κάνει με το εμπόριο καθώς εμφανίζεται ως ιδιοκτήτης καταστήματος μαζί με τον Σ. Πιπερή, πραγματοποιώντας εισαγωγές φωνογράφων, γραφομηχανών και ηλεκτρικών συσκευών. Θάρρος, 26/11/1924, σ. 3. Ο Ν. Καραθάνος καταγόταν και αυτός από το χωρίο Πάδες της Ηπείρου. Ε. Κασμερίδης, οπ. π. , σ. 748-753

⁵³² Πρόοδος, 27/7/1926.

⁵³³ Υπογράφει τα άρθρα του με τα αρχικά Π.Γ.Κ.

⁵³⁴ Εφημερίδα «Πρόοδος», 22/3/1926, σ. 1.

⁵³⁵ Δες υπ. 493.

⁵³⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή που το Παγκαλικό καθεστώς παύει την έκδοση του Θάρρους για 10 μέρες, η εφημερίδα Πρόοδος κυκλοφορεί κανονικά, αποκαλύπτοντας έτσι την στενή σχέση που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στο καθεστώς και την εν λόγω εφημερίδα, την στιγμή που δεν υπάρχει άλλο έντυπο να εκφράζει τον βενιζελικό χώρο.

αντίθετα, ενισχύει το προφίλ του Δικτάτορα⁵³⁷ ενώ σε τοπικό επίπεδο προσπαθεί να υπερασπίσει τα συμφέροντα του εμπορικού κόσμου με τον οποίο φέρεται να συνδέεται στενά. Ενδεικτικό της στάσης αυτής, είναι η μεγάλη διαμάχη που θα ξεσπάσει τον Ιούλιο του 1926, ανάμεσα στον Εμπορικό σύλλογο της πόλης και το Δημοτικό συμβούλιο, όταν το τελευταίο θέλησε να εφαρμόσει τον λεγόμενο φόρο «εξ αλλοδαπής»⁵³⁸. Η «Πρόοδος» θα ταχθεί από την αρχή με σθένος, υπέρ του εμπορικού συλλόγου της πόλης που είναι αντίθετος στην εφαρμογή αυτού του μέτρου. Μάλιστα, σε αυτήν την διαμάχη βρήκε σαν σύμμαχο, την εφημερίδα των αντιβενιζελικών δυνάμεων της πόλης, «Αγών» ⁵³⁹. Αντίθετα το Θάρρος, επίσης, τήρησε στάση ουδετερότητας, παράλληλά όμως, έδινε το βήμα στους εκπροσώπους του δημοτικού συμβουλίου για να δικαιολογήσουν την χρησιμότητα του φόρου αλλά και να επιτεθούν στην κριτική των δύο εφημερίδων.

Το τεταμένο κλίμα ανάμεσα στις δύο εφημερίδες θα συνεχιστεί, με τα στελέχη των αντιμαχόμενων εφημερίδων να αλληλοκατηγορούνται καθημερινώς με άκομπο τρόπο⁵⁴⁰, από τις στήλες των εφημερίδων τους, εισάγοντας έντονα στοιχεία κιτρινισμού στον τοπικό τύπο. Η ρήξη μεταξύ των δύο εντύπων θα φθάσει σε τέτοιο σημείο, που ο αρχισυντάκτης του Θάρρους» Μ. Βλαχόπουλος, θα καταθέσει μήνυση κατά της «Προόδου» στις αρχές του Αυγούστου⁵⁴¹.

⁵³⁷ Πρόοδος, 11/4/1925, σ. 1.

⁵³⁸ Οι υπέρμαχοι της εισαγωγής του φόρου, υποστήριζαν ότι είναι άδικο τα εγχωρία προϊόντα να φορολογούνται «εις τριπλούν» και οι έμποροι των εισαγόμενων προϊόντων να μην πληρώνουν ούτε «εις το απλούν» φόρο στον δήμο. Από την άλλη ο εμπορικός σύλλογος Δράμας, αντέτεινε ότι τα εισαγόμενα προϊόντα, επιβαρύνονταν ήδη από την φορολογία του κράτους και πως μια νέα φορολόγηση θα κατασττούσε τα προϊόντα ασύμφορα. Πρόοδος, σ. 1, 23/7/1926,

⁵³⁹ Ο πρώην Δήμαρχος Λ. Δανιηλίδης συγχαίρει τις διοικήσεις των εφημερίδων Πρόοδος και Αγών για την στάσης τους ενάντια στο δημοτικό συμβούλιο κατά την δημοτική κρίση του Ιουλίου του 1926. Πρόοδος, 26/7/1926.

⁵⁴⁰ Ιδιαίτερα από τις 27/7/1926 μέχρι και τις 2/8/1926, διεξάγεται μια σφοδρή σύγκρουση μεταξύ των εφημερίδων και των στελεχών τους, στα όρια του χυδαίου. Θάρρος, Πρόοδος, 27/7 - 2/8/1926.

⁵⁴¹ Θάρρος, 10/8/1926.

Η ανατροπή του Πάγκαλου, στα τέλη Αύγουστου από το στρατιωτικό πραξικόπημα του Κονδύλη, θα φέρει σε δύσκολη θέση την εφημερίδα καθώς είχε ταχθεί ανοιχτά υπέρ του. Στην Δράμα, όπως και σε άλλες πόλεις της χώρας συγκροτούνται μαζικά συλλαλητήρια, ενάντια στην στρατιωτικοποίηση της πολιτικής και την αγανάκτηση που έχει προκαλέσει η ανάμιξη των στρατιωτικών στα πολιτικά⁵⁴². Παρόλ' αυτά, η «Πρόοδος» δεν αποποιείται την φιλοπαγκαλική στάση της κατά την προηγούμενη περίοδο άλλα καυτηριάζει τα υπόλοιπα έντυπα και μέρος της τοπικής πολιτικής σκηνής που ενώ στήριζαν και είχαν σχέσεις με το καθεστώς, τώρα με την αλλαγή των συσχετισμών, όσον αφορά την καθαίρεση του Πάγκαλου, πρωτοστατούν στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας.⁵⁴³

Το διαθέσιμο αρχείο από την Πρόοδο, σταματά στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1926⁵⁴⁴. Δεν είναι σίγουρο, εάν η ταύτιση της εφημερίδας με το πρώην καθεστώς λειτούργησε αρνητικά για την βιωσιμότητα της εφημερίδας, μπορεί όμως να θεωρηθεί ως πιθανό σενάριο, καθώς τα βασικά στελέχη της εφημερίδας, εμφανίζονται να εργάζονται στο «Θάρρος» λίγο αργότερα.⁵⁴⁵

Τύπος προσκείμενος στον Αντιβενιζελικό χώρο

«Αγών»

Από το διαθέσιμο υλικό αυτής της περιόδου⁵⁴⁶, διαπιστώνεται η προσεκτική κριτική προς την κυβερνητική πολιτική και η συνέχιση της κόντρας με το

⁵⁴² Αγών, 25/8/1926, Πρόοδος, 25/8/1926.

⁵⁴³ Πρόοδος, 25/8/1926.

⁵⁴⁴ Το τελευταίο διαθέσιμο φύλλο είναι στις 26/9/1926.

⁵⁴⁵ Δες υπ. 462.

⁵⁴⁶ Από την 1/3/1925 και μέχρι το τέλος του 1926, ενώ από το 1927, υπάρχει μόνο ο Φεβρουάριος.

«Θάρρος»⁵⁴⁷, με ξεχωριστό γεγονός, την σύμπλευση της εφημερίδας με την βενιζελική «Πρόοδο», ενάντια στο «Θάρρος», βενιζελικών συμφερόντων, κατά το ξέσπασμα της δημοτικής κρίσης τον Ιούλιο του 1926. Διαχειριστής της εφημερίδας αυτή την περίοδο είναι ο Λ. Κουτούπης⁵⁴⁸, από τα αρχικά στελέχη του «Θάρρους» και αδελφός του Π. Κουτούπη, αρχικού ιδιοκτήτη της εφημερίδας⁵⁴⁹. Επίσης, στο δυναμικό της εφημερίδας ανήκει κι ένας ακόμα πρώην εργαζόμενος του Θάρρους, ο Δ. Στόλιγκας. Ενώ για ένα μικρό χρονικό διάστημα, ως οικονομικός διευθυντής της εφημερίδας εμφανίζεται ο Γ. Συρούκης.⁵⁵⁰

Η ένταση με το βενιζελικό «Θάρρος», θα οξυνθεί κατά την προεκλογική αναμέτρηση για τις δημοτικές εκλογές τον Οκτώβριο του 1925. Ο «Αγών» θα υποστηρίξει με χαμηλούς τόνους, τον υποψήφιο Δ. Δεϊρμεντζόγλου⁵⁵¹, για τον οποίο διατείνεται πως δεν αποτελεί εντολοδόχο κάποιου πολιτικού κόμματος σε αντίθεση με το «Θάρρος» που κατηγορεί τον προτεινόμενο του «Αγών», για δειλία αποκάλυψης των πραγματικών του πιστεύω, που κατά την εφημερίδα, πηγάζουν από τον αντιβενιζελικό χώρο⁵⁵². Η εφημερίδα θα ασκήσει σφοδρή κριτική ενάντια στον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών και θα την χαρακτηρίσει «*αισχροά και σκανδαλώδη*»⁵⁵³. Ο «Αγών» θα προχωρήσει σε δημοσιεύσεις μαρτυριών από διάφορα εκλογικά κέντρα της Δράμας, που αποδείκνυν την κατηγορία της νοθείας

⁵⁴⁷ Χαρακτηρίζει ως καθεστωτική την εφημερίδα «Θάρρος» καθώς αποκαλύπτει, πως η Νομαρχία τυπώνει τα έγγραφα της αποκλειστικά στο τυπογραφείο του «Θάρρους» την στιγμή που στην πόλη υπάρχουν τέσσερα τυπογραφεία. Αγών, 15/10/1925.

⁵⁴⁸ Ο Λ. Κουτούπης θα αποχωρήσει από την εφημερίδα στις 7/12/1925, θα συνεργαστεί και πάλι όμως το καλοκαίρι του 1926. Αγών, 7/6/1926.

⁵⁴⁹ Ο Λ. Κουτούπης είχε αποπεμφθεί από το δυναμικό της, από τον αδελφό του, πριν αλλάξει το ιδιοκτησιακό καθεστώς του «Θάρρους». Θάρρος, 13/2/1924

⁵⁵⁰ Από τις 14/6/1925 έως τις 5/7/1925, παρουσιάζεται σε στήλη της εφημερίδας ως οικονομικός της διευθυντής.

⁵⁵¹ Το «Θάρρος» είχε δίκιο όσον αφορά τα αντιβενιζελικά αισθήματα του Α. Δεϊρμεντζόγλου καθώς ένα χρόνο αργότερα συμμετείχε στον εκλογικό συνδυασμό του Κόμματος των Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά.

⁵⁵² Εφημερίδα το «Θάρρος», 1/10/1925, σ. 1.

⁵⁵³ Πρωτοσέλιδο άρθρο στο φύλλο της 26/10/1925.

συμπεραΐνοντας και πως τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών παρά την προσπάθεια του Παγκαλικού καθεστώτος, αποτελούσαν νίκη των αντιβενιζελικών δυνάμεων της χώρας.⁵⁵⁴

Ο επόμενος σταθμός για την εξεταζόμενη υποπερίοδο, αφορά τα γεγονότα του Ιουλίου σχετικά με την κόντρα ανάμεσα στον εμπορικό σύλλογο της πόλης και το δημοτικό συμβούλιο για την εφαρμογή του μέτρου φορολόγησης των «εξ αλλοδαπής» εμπορευμάτων. Η εφημερίδα θα επιδοκιμάσει την «Πρόοδο» για την κριτική που ασκεί στο δημοτικό συμβούλιο -το οποίο υποστηρίζεται ήπια από το Θάρρος- και θα συμπαραταχθεί μαζί της, στο πλευρό του εμπορικού κόσμου της πόλης. Η ιδιότυπη αυτή συμμαχία, μεταξύ των δυο εφημερίδων, θα διατηρηθεί και απέναντι στις κατηγορίες που εξαπολύει το «Θάρρος» κατά της «Προόδου» και του αρχισυντάκτη της καθώς με σειρά άρθρων ο «Αγών» θα στηρίζει την Πρόοδο για την ποιότητα του δημοσιογραφικού της επιπέδου αλλά και γενικότερα, για το έργο που επιτελεί στην τοπική κοινωνία.⁵⁵⁵

Η καθαίρεση του Πάγκαλου από την εξουσία θα προσφέρει ένα είδος «ανακούφισης» στην εφημερίδα, η οποία με την αρθρογραφία της αμέσως μετά την καθεστωτική αλλαγή, θα προσπαθήσει να αναδείξει τα αρνητικά της «τυραννίας» του Πάγκαλου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και να συστρατευτεί με τον κόσμο που διαδηλώνει υπέρ της κατάλυσης της δικτατορίας.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Εφημερίδα «Αγών», 31/10/1926.

⁵⁵⁵ Βλ. ενότητα II, Κεφάλαιο 2.5.2

⁵⁵⁶ Εφημερίδα, «Αγών», 23/8/1926, σ. 1.

Γ. Από την λήξη της δικτατορίας του Πάγκαλου έως την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελ. Βενιζέλο, Αύγουστος 1926 – Ιούλιος 1928.

Το διαθέσιμο αρχείο γι αυτήν την περίοδο⁵⁵⁷, περιλαμβάνει μόνο εφημερίδες του ευρύτερου βενιζελικού χώρου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η εφημερίδα «Αγών» έχει παύσει την έκδοση της. Αντίθετα όπως αποκαλύπτεται από τις σελίδες του «Θάρρους» η κόντρα μεταξύ των δύο εφημερίδων συνεχίζεται έντονα⁵⁵⁸. Η έλλειψη όμως αρχειακού υλικού από τον αντιβενιζελικό τύπο και συνεπώς η απουσία διασταύρωσης των κατηγοριών που προκύπτουν θα στρέψει το ενδιαφέρον της έρευνας στις νέες εφημερίδες που λειτουργούν στην πόλη αυτήν την περίοδο, παραμερίζοντας το δίπολο, «Θάρρος»⁵⁵⁹ – «Αγών».

Τύπος προσκείμενος στον βενιζελικό χώρο

«Νέος ορίζων»

Η εφημερίδα εμφανίζεται την 17 Οκτωβρίου 1926, με ιδιοκτήτη τον Ν. Γεωργιάδη και διευθυντή σύνταξης τον Α. Θεοδωρίδη. Ο «Νέος Ορίζων» είναι εφημερίδα τετρασέλιδη και εκδίδεται καθημερινά με την διεύθυνση της να δείχνει σαφή προτίμηση, στην κάλυψη γεγονότων που αφορούν τον αγροτικό και τον

⁵⁵⁷ Το αρχειακό υλικό για την εφημερίδα «Αγών» σταματά στο τέλος του 1926, με την παροχή κάποιων φύλλων από το Φεβρουάριο του 1927.

⁵⁵⁸ Η εφημερίδα «Αγών» με άρθρο του Α. Στόλιγκα, κατηγορεί το «Θάρρος» για παράτυπη χορήγηση χρημάτων από τον δήμο στην εφημερίδα. Θάρρος, 22/7/1926

⁵⁵⁹ Κατά την περίοδο αυτή, επιστρέφουν στις τάξεις της εφημερίδας, ο πρώην αρχισυντάκτης της, Κ. Τζαννετάκης αλλά και ο Ν. Καραθάνος ως διευθυντής της, ενώ αρθρογραφεί και ο Θ. Αθανασιάδης, 3/12/1927 & 4/1/1928.

προσφυγικό κόσμο⁵⁶⁰. Μέσα από τις πρώτες σελίδες της, ανακοινώνεται ότι θα εργαστεί ειλικρινώς με σκοπό να συμβάλει στην οικονομική ανόρθωση της χώρας η οποία θα περατωθεί μόνο «υπό την ειλικρινή συνεργασία του παραγωγικού κεφαλαίου και της εργασίας». Προχωρώντας, η εφημερίδα υπογραμμίζει τις καταβολές της «από τα σπλάχνα του προσφυγικού κόσμου» και τονίζει ότι θα αγωνιστεί για την υποστήριξη των συμφερόντων του, ενώ αναγνωρίζοντας ότι ο αγροτικός κόσμος αποτελεί την βάση κάθε κοινωνίας, δηλώνει ότι δεν θα αρνηθεί «πάση θυσία για τα δίκαια του κλάδου αυτού». Κλείνοντας θέτει τον εαυτό της στην υπηρεσία προάσπισης του δημοκρατικού πολιτεύματος.⁵⁶¹

Όσον αφορά την θέση της εφημερίδας, στον βενιζελικό κόσμο, από τη ανάλυση της αρθρογραφία της, αυτή θα μπορούσε να καταχωρηθεί στον προοδευτικό χώρο αυτού του πολιτικού μπλοκ. Η εφημερίδα αναλαμβάνει να υπερασπιστεί σθεναρά τα δικαιώματα του προσφυγικού κόσμου κι εκπέμπει μια σαφή εικόνα κριτικής διάθεσης⁵⁶² προς του ιθύνοντες των υπόλοιπων εφημερίδων αλλά και σε αυτούς των πολιτικών κομμάτων, κατηγορώντας τους, ότι η μόνη τους μέριμνα για τον προσφυγικό κόσμο, αφορά την «αρπαγή» της ψήφου τους κατά τις εκλογές⁵⁶³. Το γεγονός όμως, ότι πρωτοεμφανίζεται, λίγο πριν τις εκλογές της 7^{ης} Νοέμβρη 1926, παραπέμπει στην σκέψη, ότι η ίδρυση της, περιέχει και την ανάγκη προώθησης της προεκλογικής καμπάνιας του χώρου τον οποίο εκπροσωπεί. Η θέση αυτή, εκδηλώνεται εντονότερα, καθώς πλησιάζουν οι μέρες των εκλογών, με την εφημερίδα να τάσσεται ξεκάθαρα προς τον χώρο των βενιζελικών δυνάμεων, προτείνοντας την ψήφιση των συνδυασμών των δυο δημοκρατικών κομμάτων(

⁵⁶⁰ Νέος ορίζων, 19/10/1926, σ. 1.

⁵⁶¹ Είναι γεγονός πως η εφημερίδα παραχωρεί μεγαλύτερο μέρος της ύλης της σε σχέση με τις υπόλοιπες, σε θέματα που αφορούν τους αγρότες και τους πρόσφυγες. Νέος Ορίζων, 17/10/1926, σ. 1.

⁵⁶² Άρθρο με τον τίτλο « Προς θεού αφήστε μας», εφημερίδα Νέος ορίζων, 18/10/1926, σ. 1.

⁵⁶³ Σχετικά με τον κατακερματισμό των δημοκρατικών δυνάμεων στην Δράμα, σχετικές είναι οι δηλώσεις του Α. Παπαναστασίου, δέκα ημέρες μετά την έκδοση της εφημερίδας, ότι: « στην Δράμα υφίσταται δημοκρατική διαίρεση». Θάρρος, 29/10/1926.

Δημοκρατική ένωση – Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι) και την απομάκρυνση από τους συνδυασμούς των προσφύγων.⁵⁶⁴

Γενικότερα η εφημερίδα θα κρατήσει μια ήπια στάση, όσον αφορά την αναφορά της, σε άλλους πολιτικούς χώρους. Αυτό δεν σημαίνει, ότι από τις στήλες του, απουσιάζουν αρνητικά άρθρα κατά του ηγέτη των ελευθεροφρόνων Ι. Μεταξά κυρίως κατά την προεκλογική περίοδο του Νοεμβρίου ενώ θα καυτηριαστεί έντονα η στάση της εφημερίδας «Αγών» για τον τρόπο με τον οποίο συμμετέχει η τελευταία στην διαιώνιση της αντιπαράθεσης μεταξύ εντόπιων και προσφύγων⁵⁶⁵. Επιπλέον, ο «Νέος ορίζων», θα επιχειρήσει να προσφέρει, μια πιο ενδελεχή ματιά στα αίτια που κινητοποιούν τους εργαζομένους και ριζοσπαστικοποιούν την πολιτική τους θέση, παράλληλα όμως θέτει τα όρια αυτής της πολιτικής συμπεριφοράς, η οποία τοποθετείται μέσα στον παραδοσιακά βενιζελικό χώρο και σε καμία περίπτωση την αποδοχή της πολιτικής του κομμουνιστικού χώρου.⁵⁶⁶

«Κέρβερος»

Η επόμενη εφημερίδα που ανήκει στον ευρύτερο βενιζελικό χώρο, είναι ο «Κέρβερος». Εφημερίδα ιδιοκτησίας του Μαυρουδή Τσαουσίδη⁵⁶⁷, κυκλοφορεί από το φθινόπωρο του 1924, με διαλείμματα στην έκδοση της, σε εβδομαδιαία έκδοση. Παρά ταύτα, το διαθέσιμο υλικό από το αρχείο της εφημερίδας, αφορά την περίοδο από τον Οκτώβριο του 1927 έως τον Μάρτιο του 1928, οπότε εντάσσεται στην τρίτη υποπερίοδο εξέτασης της παρούσης μελέτης. Η εφημερίδα περιέχει τέσσερεις σελίδες, με το κυριότερο βάρος της αρθρογραφίας της, να στοχεύει στην καταπολέμηση του κινδύνου που λέγεται κομμουνισμός κατά την εφημερίδα αλλά και στην ανάδειξη των προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο προσφυγικός κόσμος της περιοχής, τα οποία εντέχνως συνδυάζονται ώστε να κατασκευαστεί η θεωρία της

⁵⁶⁴ Μάλιστα ο «Νέος ορίζων», δεν αποφεύγει να τοποθετεί και το σήμα των προοδευτικών φιλελευθέρων στο πρωτοσέλιδο του. Άρθρο με τίτλο: «Τι μας ενόμισαν;», Νέος Ορίζων, σ. 1, 22/10/1926, Νέος ορίζων, 19/10/1926, σ. 1.

⁵⁶⁵ Νέος Ορίζων, 22/11/1926.

⁵⁶⁶ «Κομμουνισμός, Κράτος, Αγρόται», Άρθρο της εφημερίδας, Νέος Ορίζων, 22/12/1927.

⁵⁶⁷ Είναι πρόεδρος του Γεωργικού Συλλόγου Δράμας και περιφέρειας. Θάρρος, 28/2/1926.

κομμουνιστικής απειλής⁵⁶⁸. Ο «Κέρβερος» με σαφή επιρροή από το περιβάλλον Κονδύλη⁵⁶⁹, αποτελεί το έντυπό που αναλαμβάνει να επιτελέσει, την αποστολή «εξολόθρευσης», της κομμουνιστικής επιρροής στην περιοχή της Δράμας⁵⁷⁰.

Για τον σκοπό αυτό, παραθέτει σειρά άρθρων, που ενημερώνουν για τα επίπεδα διείσδυσης της κομμουνιστικής ιδεολογίας και τους κινδύνους που αυτή περιλαμβάνει, στις μονάδες του στρατού⁵⁷¹, στη νεολαία⁵⁷², στον εργατικό κόσμο⁵⁷³ καθώς και στην περιφέρεια της Δράμας⁵⁷⁴. Η διαφορά της, σε σχέση με τα υπόλοιπα έντυπα όσον αφορά την κριτική στον κομμουνιστικό χώρο, έχει να κάνει με την χυδαιότητα που χαρακτηρίζει τον λόγο της. Η εφημερίδα πολλές φορές υπερβαίνει τα όρια και προτρέπει τις αρχές να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο για να καταδιώξουν κάθε ύποπτη ενέργεια που μπορεί να ενδυναμώσει την κομμουνιστική εξάπλωση.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ Η εφημερίδα κάνει λόγο για τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων, οι οποίες αυξάνουν τις πιθανότητες ευκολότερης αποδοχής των κομμουνιστικών θέσεων. Άρθρο «Τα έργα των κομμουνιστών», Κέρβερος, 6/11/1927.

⁵⁶⁹ Ενδεικτικά της στάσης αυτής, κατά την άφιξη του αρχηγού του εθνικού δημοκρατικού κόμματος στην Δράμα περιγράφεται από την εφημερίδα, ως «ένδοξος και τετιμημένος αρχηγός του εθνικού δημοκρατικού κόμματος» αλλά και «ο κολοσσός της ηθικής και της εντιμότητας». Εφημερίδα «Κέρβερος», 20/11/1927.

⁵⁷⁰ Σε πρωτοσέλιδο, κύριο άρθρο του, χρησιμοποιεί τις εξής φράσεις: «Ελληνικέ λαέ ξύπνα! φωτιά, μολύβι και σπαθί εις τους Κομμουνιστάς». Εφημερίδα «Κέρβερος», 16/10/1927.

⁵⁷¹ Άρθρο, «Στρατός και κομμουνιστές», 22/10/1927.

⁵⁷² Άρθρο, «Το κρατικό αίσχος, οι νεκροί και οι κομμουνιστές», 30/10/1927.

⁵⁷³ Άρθρο, «Τα φλέγοντα εργατικά ζητήματα: το κράτος υπεύθυνο για την άνοδο του κομμουνισμού», 6/11/1927.

⁵⁷⁴ Παρουσίαση της κομμουνιστικής «κίνησης» σε διάφορα χωριά της Δράμας. 6/11/1927, «τι γίνεται εις την Οσένιτσα;»

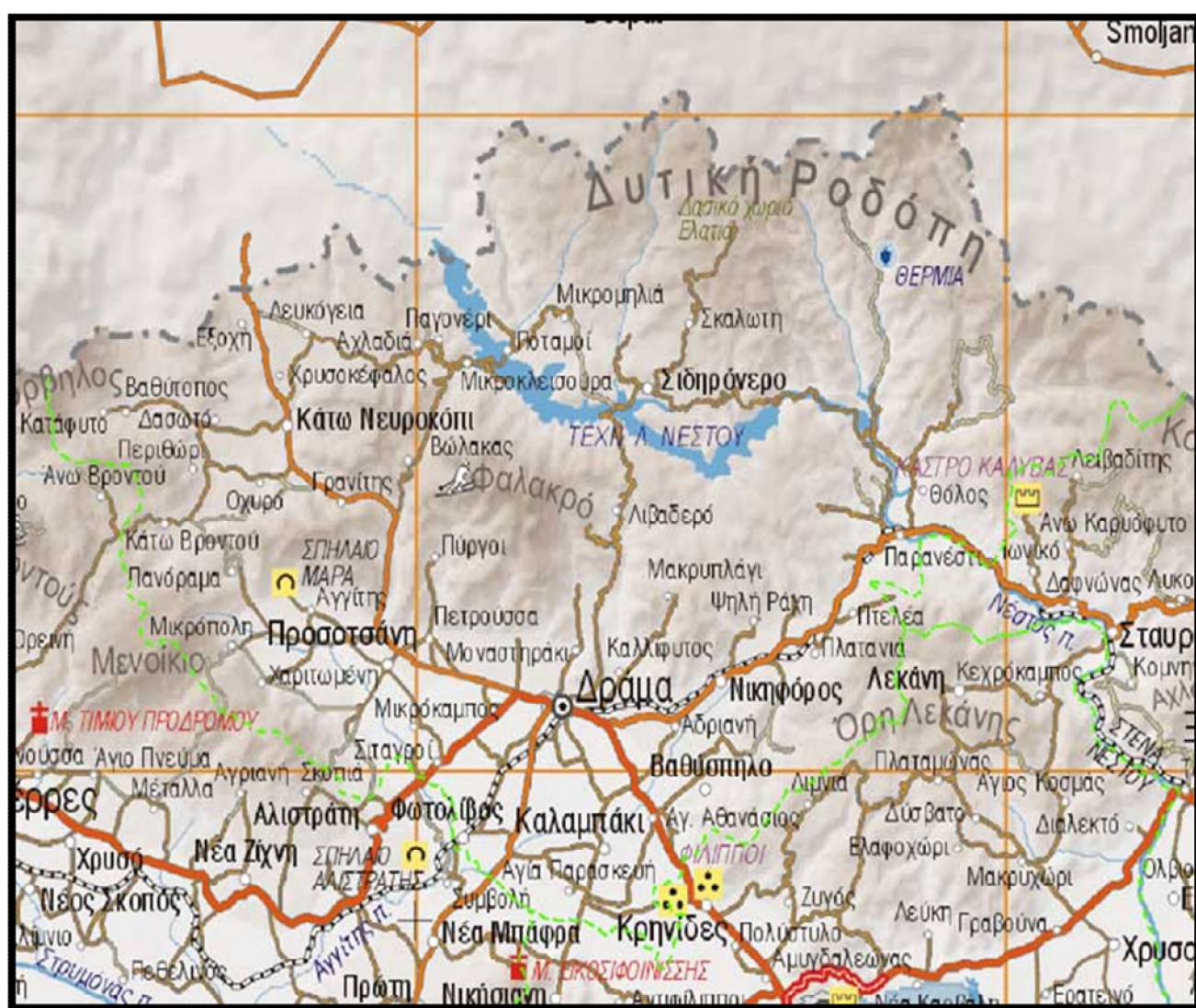
⁵⁷⁵ Αναφερόμενη στην αντιμετώπιση που αρμόζει στους κομμουνιστές σημειώνει : « [...] πρέπει να τουφεκίζονται τα παλιόσκυλά, 17/10/1927, « Η κρεμάλα και η σφαίρα να αντικαταστήσει την επιείκεια για τους κομμουνιστές, 30/10/1927, « [...] να καταστραφούν, να παταχτούν, τα μίσαιρα και ειδική δηλητηριώδη υποκείμενα», 6/11/1927.

Ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας Μ. Τσαουσίδης, εκτός των άλλων του ασχολιών, είναι και πρόεδρος του συλλόγου Θρακών γεωργών Δράμας. Αρθρογραφώντας στην εφημερίδα, προτρέπει τους αγρότες να ξυπνήσουν και να οργανωθούν. Ως μέσο, για την επιτυχή τελεσφόρηση του σκοπού αυτού, προτείνει την εγγραφή των τελευταίων, στον σύλλογο των γεωργών Θρακών, του οποίου ηγείται ⁵⁷⁶. Στην εφημερίδα αρθρογραφεί ο Πελοπίδας Πινάτσης ⁵⁷⁷, παλιό στέλεχος της εφημερίδας «Θάρρος» και μέλος του δημοτικού συμβουλίου της πόλης, κατά την έντονη κρίση που προκάλεσε η διαμάχη γύρω από τον φόρο «εξ αλλοδαπής». Η εφημερίδα «Κέρβερος», δεν φαίνεται να απασχολεί αρκετούς εργαζομένους κάτι που αποδεικνύει η απουσία ενυπόγραφων άρθρων αλλά και η έλλειψη ποικιλίας στα θέματα που παρουσιάζει. Πρακτική της εφημερίδας, αποτελεί η φιλοξενία στις στήλες της, κειμένων, από διάφορους κατοίκους της περιοχής που λειτουργούν ως ανταποκριτές και οι οποίοι εκφράζουν τις θέσεις της εφημερίδας.⁵⁷⁸

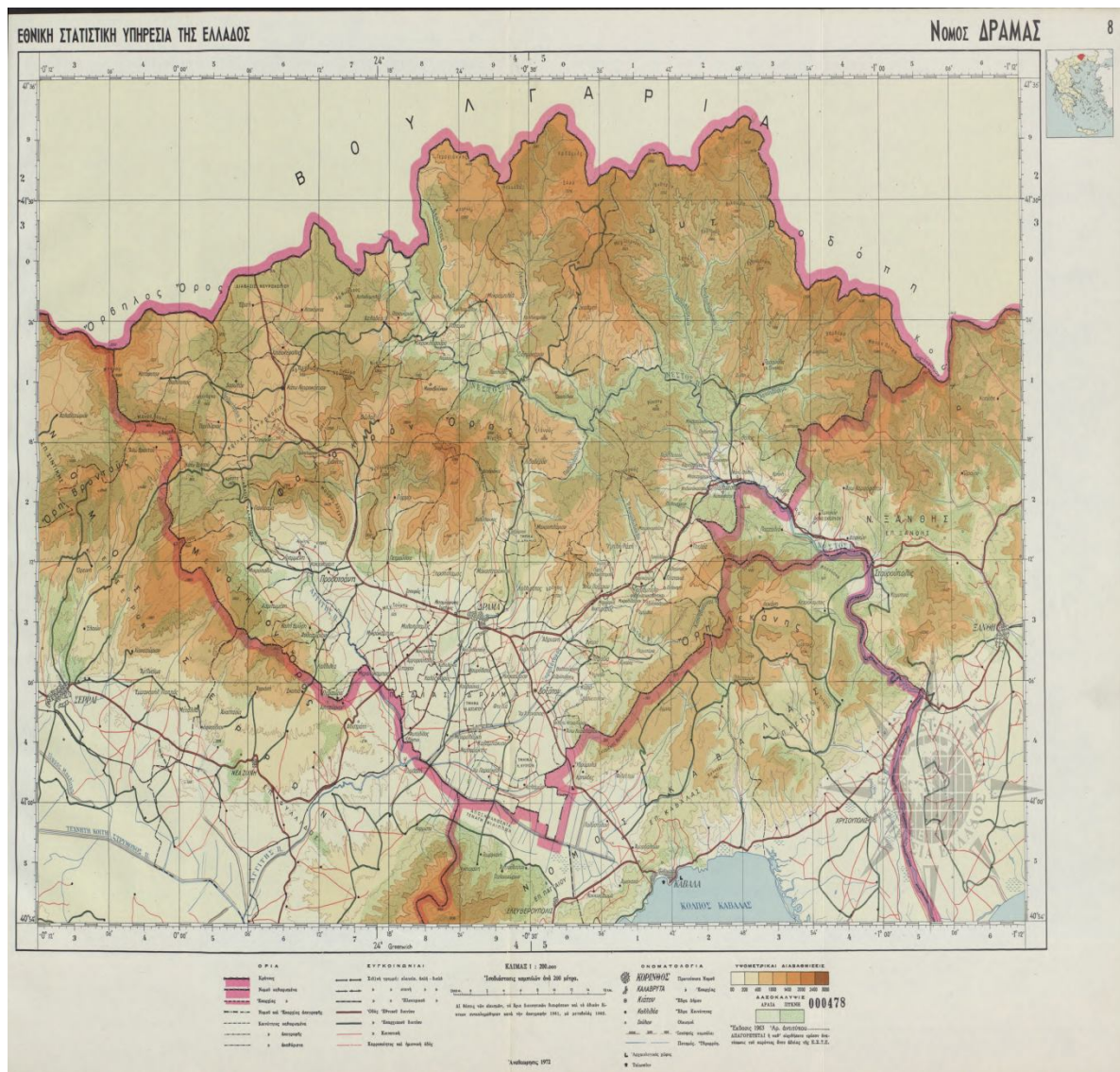
⁵⁷⁶ Μάλιστα προτρέπει τους αγρότες να μην παρασυρθούν από την κομμουνιστική απειλή που ενυπάρχεις το «ψευτοεργατοαγροτικό» κόμμα των Παπαναστασίου και Μπακάλμπαση, καθώς αποτελούν την καταστροφή του αγρότη. Κέρβερος, 5/2/1928, σ. 3.

⁵⁷⁷ Ο παραπάνω δημοσιογράφος εμφανίζεται και στην συντακτική ομάδα του Θάρρους το φθινόπωρο του 1927. Παράλληλά εργάζεται στον δήμο Δράμας ενώ αποτελεί και ανταποκριτή της εφημερίδας «Νεολόγος» της Θεσ/ νίκης. Πρόοδος, 23/7/1926. Είναι σημαντικό ότι την επόμενη χρονιά εγκαταλείπει την εφημερίδα «Κέρβερος» και γίνεται ιδιοκτήτης της εφημερίδας «Νέοι καιροί» μαζί με τον Λέων Κουτούπη. Νέοι καιροί, 29/10/1929, σ. 1.

⁵⁷⁸ Παράδειγμα τέτοιας αρθρογραφίας είναι το κείμενο του Καπνοπαραγωγού, Β. Μανιωτίδη, ο οποίος περιγράφει την κατάσταση σε σχέση με την κομμουνιστική διείσδυση στο χωριό Τσατάλτζα (Χωριστή), 30/10/1927. Ομοίως το κείμενο : «Κομμουνισμός και Νουρσελή (Νικηφόρος)», 22/1/1927.

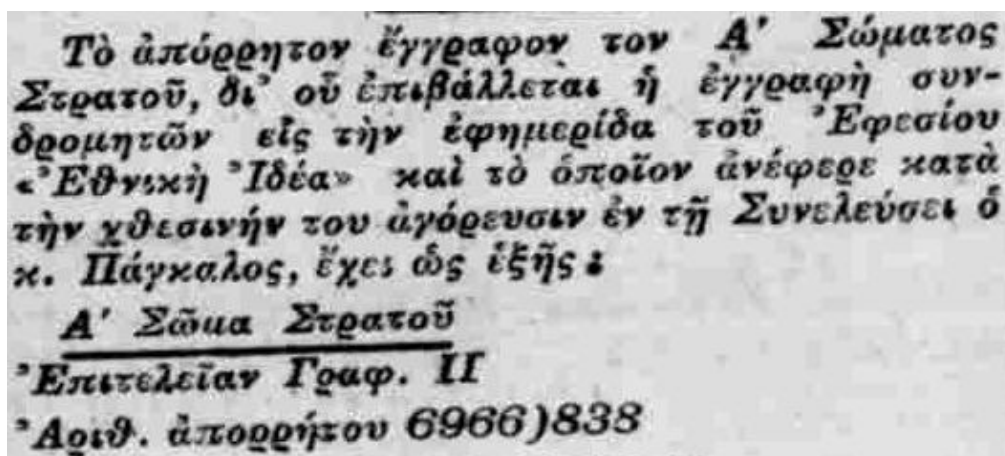

Χάρτης 3. Λεπτομερής άποψη του νομού Δράμας.

Χάρτης 4. Γεωφυσικός χάρτης του νομού Δράμας. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας.
Κλίμακα 1.200.000

Έγγραφα / Αποσπάσματα εφημερίδων

Α Σώμα Στρατού

Επιτελείαν γραφείου ΙΙ

Αρ. Απορρήτου 6966/833

Γενική διαταγή

Κοινοποιῶν κατώτερον την αἴτησιν του Πολιτικού γραφείου των ηνωμένων Σωματείων Δράμας εντέλλομαι την υποβολὴν ἀριθμ. καταστάσεως εἰς αξιωματικούς και οπλίτας των βουλόμενων να εγγραφῶσι συνδρομηταὶ εἰς την υπό των σωματείων τούτων εκδιδόμενην εφημερίδα «Ἐθνικὴ Ἰδέαν». Κρίνω περιττόν να συστήσωμεν την συμβολὴν πάντων ημῶν προς μεγαλείτεραν κυκλοφορίαν της περὶ ης πρόκειται εφημερίδος εξυπηρετούσης κατὰ πολὺ την τόνωσιν του ηθικοῦ του στρατεύματος. Αἱ μεραρχίαι και τα μη μεραρχιακά τμήματα να συμπεριληφθοῦν εἰς την υποβληθεισόμενην καταστασὶν των συνδρομητῶν ἐκάστης μονάδος και τον απαιτούμενον ἀριθμόν ἀντιτύπων, ὥστε εἰς ἕκαστον λόχον ἐκάστου σώματος και ἐκάστης υπηρεσίας να χορηγῆται υπηρεσιακῶς εν τουλάχιστον ἀντίτυπον της περὶ ης πρόκειται εφημερίδος. Την εκ των ἐπὶ πλέον τούτων υπό των μεραρχειᾶκων και μη μεραρχιακῶν μονάδων υπηρεσιακῶς εἰς τα συντάγματα και τους λόχους ἀποστελλόμενων ἀντιτύπων δαπάνην θέλω κανονίσει δια νεωτέρας μου διαταγῆς. Τον τρόπον της ἀποστολῆς του ἀντιτίμου των ἀντιτύπων θα μας γνωρίσει εν καιρῷ το γραφεῖον της εν λόγω εφημερίδος.

Αθήναι 4 Νοεμβρίου 1924

Ζ. Παπαθανασίου/Αντιστράτηγος

Έγγραφο 1. Εφημερίδα «Αθήναι», 23/11/1924

**ΤΑ ΧΘΕΣΙΝΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ
ΜΕΤΑΞΥ ΕΘΝΙΚΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ
ΕΡΓΑΤΩΝ**

Απόσπασμα 1. Εφημερίδα «Θάρρος», 10/8/1924

**Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΣΥΡΡΕΞΙΣ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΤΩΝ**

Καὶ χθὲς ἀτυχῶς ἡ πόλις μας
ἐτρομοκρατήθη ἀπὸ σκηναῖς αἵ-
τινες ἔλαβον χώραν κατόπιν συμ-
πλοκῆς μεταξὺ Ἑθνικιστῶν καὶ
Κομμουνιστῶν ἐργατῶν, ὠθου-
μένων τῶν δευτέρων ἀπὸ ἐλατή-
ρια βαθυτέρας ἐννοίας εἰς τὴν
ἐκδήλωσιν ἀναρχικῶν τάσεων.

Απόσπασμα 2. Εφημερίδα «Θάρρος», 6/11/1924

ΥΦΙΣΤΑΝΤΑΙ
ΤΑ ΦΑΣΙΣΤΙΚΑ ΤΑΓΜΑΤΑ
ΜΙΑ ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΚΘΕΣΙΣ
Καθ' ὅς ἔχομεν πληροφορί-
ας, ὁ Εἰσαγγελεὺς τῶν Ἐφε-
τῶν Ἀνατολικῆς Μακεδονίας
καὶ Θράκης κ. Τσαπραλῆς ὑ-
πέβαλεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον
τῶν Ἐσωτερικῶν δύο ἐκθέ-
σεις σχετικῶς μὲ τὰς σκηναὶς
τῆς Καβάλλας καὶ Δράμας, μί-

Απόσπασμα 3. Εφημερίδα «Αθήναι», 21/11/1924

ΤΟ ΧΘΕΣΙΝΟΝ ΜΕΓΑ ΣΥΛΛΑΛΗΤΗΡΙΟΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΙΚΟΥ

Απόσπασμα 4. Εφημερίδα «Θάρρος», 5/6/1927

ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΔΡΑΜΑ 1927

Απόσπασμα 5. Εφημερίδα «Θάρρος», 16/7/1927

**ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕ ΤΟΥΣ Α! ΤΟΠΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΑΣ "ΔΟΞΗΣ",
ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Κ. ΚΟΙΜΗΣΗ**

ΑΓΩΝΕΣ "ΔΟΞΗΣ",

Σήμερον καὶ περὶ ὥραν
2ην μ. μ. τελοῦνται εἰς τὸ
Στάδιο τῆς πόλεώς μας, ὑ-
πὸ τὴν προστασίαν τοῦ
Στρατηγοῦ μας, οἱ Α! ἐτή-
σιοι ἐσωτερικοὶ ἀγῶνες. Δὲν
ἀμφιβάλλοιεν ὅτι ἡ Κοινω-
νία μας θέλει τιμήσει καὶ ἐ-
νισχύσει τοὺς ἀκαμάτους,
φιλοτίμους καὶ εὐγενεῖς τῆς
πόλεώς μας νέους, εἰς τὰς
προσπαθείας των, μὲα τῶν
οποίων εἶναι καὶ ἡ καταπο-
λέμησις τοῦ Κομμουνι-
σμοῦ.

Απόσπασμα 6. Εφημερίδα «Κέρβερος», 16/10/1926

Ἄρθρον 3ον

Ὁ Σύλλογος εἶναι ἀθλητικὴ ὁργάνωσις ἀποκλειομένης ἀπο-
λύτως τῆς ἀναμίξεως αὐτοῦ εἰς πολιτικάς, κομματικάς ἢ δογμα-
τικὰς διαμάχας. 291/59

Ἄρθρον 4ον

Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου εἶναι :

α') Ἐπίτιμα.

β') Εὐεργετικά.

γ') Τακτικά.

δ') Δόκιμα. 291/59

α') Ἐπίτιμα

Ἐπίτιμα μέλη εἶναι οἱ παρέχοντες μεγάλας ὑπηρεσίας πρὸς
τὸν ἀθλητισμὸν ἢ πρὸς τὸν Σύλλογον. Οὗτοι ἐκλέγονται ὑπὸ
τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἢ τοῦ ἐνὸς τετάρτου τῶν τακτικῶν
μελῶν τῆς Γεν. Συνελεύσεως. Τὰ ἐπίτιμα μέλη ἀπαλλάσσονται
τῆς καταβολῆς μηνιαίων συνδρομῶν.

β') Εὐεργετικά

Εὐεργετικά μέλη τοῦ Συλλόγου εἶναι οἱ καταβάλλοντες συν-
δρομὴν πενταπλασίαν καὶ ἄνω τῶν τακτικῶν μελῶν.

γ') Τακτικά

Τακτικά μέλη εἶναι πρόσωπα συμπληρώσαντα τὸ 18 ἔτος
τῆς ἡλικίας των ἀδιακρίτως φύλου, ἐθνικότητος ἢ θρησκείας
πλὴν Κομμουνιστῶν, καταβάλλοντα τὴν κεκανονισμένην συνδρομὴν.

δ') Δόκιμα

Δόκιμα μέλη εἶναι πρόσωπα ἄγοντα ἡλικίαν κάτω τῶν 18
ἔτων ἀδιακρίτως φύλου, ἐθνικότητος ἢ θρησκείας πλὴν Κομμου-
νιστῶν. Ταῦτα καταβάλλουν τὸ ἥμισυ τῆς μηνιαίας συνδρομῆς
τῶν τακτικῶν μελῶν.

— ‘Ο ‘Εργατικός ‘Ασπὴρ
 πληροφοροῦμεθα ὅτι σὺν τῷ
 χρόνῳ ὁ ‘Εργατικός ‘Ασπὴρ ἡ
 νεοϊδρυθεῖσα λαβὴ τῆς πόλεως
 ἡμᾶς περισυλλέγει εἰς τοὺς κόλ-
 πους τῆς ὁλοῦς τοῦς ‘Ερ. ἀθλη-
 τὰς, οἵτινες ἐγκατελείποντες τὰς
 διαφόρους ἄλλας ‘Ομάδας ἐγ-
 γράφονται εἰς αὐτόν.

Απόσπασμα 8. Εφημερίδα Νέος Ορίζων, 12/2/1927

Προσκαλοῦνται οἱ κάτωθι
 παῖνται ὅπως ἀδριον Κυριακὴν
 10ην ὥραν π. μ. εὐρίσκονται
 συγκεντρωμένοι εἰς τὰ γραφεῖα
 τοῦ Σὺλλόγου ὁ ‘Ερ. ‘Ασπὴρ
 ἐντὸς τῆς Καπνεργατικῆς ‘Ε-
 νώσεως.
 Ζλᾶτος ‘Αμαξόπουλος Παπα-
 δημητρίου Σαξανίδης, Μιχαή-
 λιδης Καράτσαλης Δοξατινὸς
 ἀρχηγὸς Κοδγιουμτζῆς Πα-
 τριάντης [Κλεάνθης καὶ Κων)τί-
 νος Τόλιου.
 ὁ ἀρχηγὸς
 Φ. Δοξατινὸς

Απόσπασμα 9. Εφημερίδα «Νέος Ορίζων», 19/2/1927

—Διευγραφή και μεταγραφὴ
 Διευγράφησαν καὶ ἐνεγράφη-
 σαν εἰς τὴν Ε. Ἑργατῶν ἐκ
 τοῦ Συλλόγου Ἡρακλῆς οἱ
 πικῆται Δ. Ἀμαξόπουλος Ν.
 Σαζανίδης. Ἐκ τοῦ συλλόγου
 Δόξης Φ. Δεξατίνης Γ. Κου-
 γουμδζῆς καὶ Ἀ. Μιχαηλίδης.

Απόσπασμα 10. Εφημερίδα «Νέος Ορίζων», 2/3/1927

Ο ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝ. ΣΥΛΛΟΓΟΥ "ΔΟΞΑ", Ο ΕΡΥΘΡΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ

Ἡ κοινωνία μας ἔχει ὑποχρέωσιν
 ἱερὰν ὅπως συνδράμη ὅσον ἔνεστι
 τὸν χορὸν τοῦτον ὅστις θ' ἀφίστηται ποχὴν
 εἰς τὰ χορευτικὰ χρονικὰ τῆς πόλε-
 ως Δράμας συγχρόνως δὲ θ' ὑπο-
 βοηθήσῃ τὸ ἐθνικιστικὸν ἔργον τὸ
 ὁποῖον ἀνέλαβεν νὰ φέρῃ εἰς πέ-
 ρας ὁ Γυμναστικὸς Σύλλογος «Δό-
 ξα».

Απόσπασμα 10. Εφημερίδα «Θάρρος», 15/12/1927

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ

ΚΑΙ ΕΔΩ Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ

ΤΑ ΧΘΕΣΙΝΑ ΕΚΤΡΟΠΑ ΕΙΣ ΤΟ ΣΤΑΔΙΟΝ ΤΗΣ ΔΟΞΗΣ
Ο ΣΤΙΒΟΣ ΕΙΧΕΝ ΜΕΤΑΒΛΗΘΗ ΕΙΣ ΑΛΗΘΕΣ ΠΕΔΙΟΝ ΜΑΧΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΝ ΠΑΝΔΡΑΜΑΪΚΟΥ ΚΑΙ ΕΛΠΙΔΟΣ
ΕΤΡΑΥΜΑΤΙΣΘΗΣΑΝ ΠΟΛΛΟΙ ΚΑΙ ΕΔΑΡΗΣΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ

Αί ἐπιφωνήσεις «Ζήτω ἡ Ἑργατιά!», «Κάτω ἡ μπουρξουαζιά!» καὶ ἄλλα παρόμοια συνθήματα ποῦ ἀντήχησεν χθὲς εἰς τὸν χώρον τοῦ Σταδίου εἶναι ἱσχυρὰ νὰ δώσουν μίαν ἰδέαν περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ὁρίων τῶν χθεσινῶν γεγονότων τὰ ὅποια ὅπως συνέβησεν καὶ ἐξεδηλώθησαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος δὲν ἦσαν παρὰ μίαν ἐπανάστασιν τῶν διαννοητικῶς, ἡθικῶς καὶ ἰδεολογικῶς διεφθαρμένων στοιχείων τῆς Νεολαίας τοῦ τόπου μας ἐναντίον τῆς μεγάλης μερίδος τῆς Νεολαίας ἣ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν βάση τοῦ παρόντος καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλλοντος.

Απόσπασμα 11. Εφημερίδα «Θάρρος», 13/7/1931

ΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΔΡΑΜΑ
ΤΕΤΑΡΤΗ
13
ΙΟΥΝΙΟΥ 1928

ΤΑ: ΟΔΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ 41

Χειρόγραφα δημοσιευμένα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.

ΕΚΗΡΥΧΘΗ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΥΘΑ ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΩΝ
ΤΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ ΕΠΥΡΟΒΟΛΗΣΑΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ
ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΤΕΣΣΑΡΕΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΙ ΚΑΙ ΜΟΛΟΠΙΣΜΕΝΟΙ
ΘΑ ΑΠΕΡΓΗΣΟΥΝ ΕΡΓΑΤΑΙ ΕΠΙΣΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΛΛΟΙ

Ἀπὸ τῆς 8ης πρωινῆς τῆς χθὲς ἐκηρύχθη καὶ εἰς τὴν πόλιν μας ἡ ἀποφασισθεῖσα ὑπὸ τῆς Γεν. Συνομοσπονδίας κήρυξις τῆς γενικῆς καπνεργατικῆς ἀπεργίας ἀνευ τινὸς σοβαροῦ ἐνδεχομένου χίτρις ἀπ' ἐνὸς εἰς τὰ ληφθέντα μέτρα ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν καὶ διότι παρὰ τῶν ἐπὶ κεφαλῇ τῶν καπνεργατικῶν τάξεων ἐπεκράτησε πνεῦμα μετριοπαθείας. Τὴν πρωΐαν οἱ ἐργάται καὶ ἐργάτιδες ἀπεχώρησαν τοῖς ἐργασίων των καὶ συνεκεντρώθησαν εἰς τὰ κέντρα των παρὰ τῶν ὁποίων ἔλαβον σχετικὰς ὁδηγίας περὶ ἐμμονῆς των εἰς τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναμονῇ ὁδηγῶν τῆς Γεν. Συνομοσπονδίας.

Ἡ Διοίκησις Χωροφυλακῆς ἀπὸ προχθὲς ἔλαβε τὰ ἀνάλογα μέτρα πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ἐνισχυθεῖσα καὶ ὑπὸ τμήματος στρατιωτικῆς δυνάμεως.

Ἐπίσης ὁ Δήμος Δράμας διέθεσε καὶ τὸν αυτοκίνητον καταβεβηκτῆρα ὁ ὁποῖος ἐπληρώθη μελήνης πρὸς βίαιαν διάλυσιν εἰς περιπτώσιν ἐκδηλώσεων ταραχῶν ἐκ μέρους τῶν ἀπεργῶν, ἀβλαβοῦς πάντοτε μέσου διαλύσεως τῶν διαδηλωτῶν.

Ἡ ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΑΠΕΡΓΙΑΣ

Τὴν 7ην πρωινὴν οἱ Καπνεργάται μεταβάντες εἰς τὰ Καπνεργοστάσια ἐγκατέλειψαν τὴν ἐργασίαν των τὴν 8 π. μ. διὰ ζητωκραυγῶν κατευθυνθέντες ἐν σώματι ἐμπρο-

ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΑΙΘΡΟΝ

Απόσπασμα 12. Εφημερίδα «Θάρρος», 13/6/1928

ΝΑ ΔΙΑΛΥΘΗ

Ὁ φίλος «Ἀ.Ὠ» θρηνητὶ καὶ δόξαται ἐπὶ τῇ προβλεπμένῃ, διαλύσει τοῦ Κομμουνιστικοῦ Σωματείου τῆς πόλεως μ. ἡ Εὐδαιμονία, ὅπερ ἡλίου φωτεινότερον διὰ τυχάνει παρόντημα τῇ Γ' Διεθν. ὁ τῆς Μόσχας εἰς ἣν ἡ ἐπισήμους τὸ Κομμουνιστικὸν Κόμμα τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἀπεστηρίζει δὲ ἐνταῦθα Κομμουνιστικὸν τὸ Σωματεῖον αὐτὸ, ἀλλὰ καθαρῶς ἐπαγγελματικόν. Οὐδὲν ψευδέστερον τοῦ του θύο, διότι ἡ Εὐδαιμονία εἶναι ὁ σπουδαιότερος μοχλὸς τῆς δακν. Κομμουνιστικῆς δράσεως ἐν τῇ Ν. ἡμ. μ.

Ἡ Εὐδαιμονία διοργανώσεως καὶ διοργανῶναι τὰ μνημόσυνη τῶν Δένιν καὶ αἱ περὶ αὐτὴν ἐργασίαι μᾶλλον πᾶλλουσιν ἐν διαλειμμάτων τὸ θάνατον τῆς Τρίτης Διεθν. οὐς.

Ἡ Εὐδαιμονία διοργανῶναι καθὰ πρωτοεμπνέει τὴν κόκκινην ἐρετὴν, καθ' ἣν πύρινοι λόγοι ἀντεθνικῆς καὶ ἀντιπατριωτικῆς ἀκ. ὄνται καὶ αἰσχυρὰ ὄβρις κατὰ τῆς πατρίδος, καὶ τὰ καθ' ἑστώτος ἐκστομίζονται παρὰ τῶν ρητόρων, οἷνες δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τοῦ πυρήνας καὶ παράγοντος αὐτῆς.

Ἡ Εὐδαιμονία προσκαλεῖται τὰς συγκεντρώσει καὶ τὰς συνελεύσεις εἰς τὸν Μ. Κεντρικὸν φων καὶ Λοιπῶν Συμβούλοι αὐτῆς εἶναι οἱ κατ' αὐτὰς προκαλοῦντες τὸν Στρατὸν καὶ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῆς Πατρίδος κατὰ τοῦ καθ' ἑστώτος.

Ἡ Εὐδαιμονία ἐξέδωκεν ἐπανειλημμένως ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις προκαλοῦσας τὸν λαὸν εἰς ἐμφύλιον σπαραγμὸν καὶ ἡρυσσά τὴν ἀντισημῶσιν τῆς Μανδρινίας καὶ Θράκης τὴν ὁποῖαν ἐπιδιώκουν καὶ ἐπιτύχουν εἰς Κομμουνιστικὰς τῆς Βουλγαρίας καὶ οἱ Τσέτες τοῦ Κεράλ.

Ἡ Εὐδαιμονία ἔσσε καὶ κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς εἰς

τὸν ὑπεψήφειον τοῦ Ἑνταίου Μετώπου καὶ ἤδη Κομμουνιστὴν Βουλευτὴν κ. Κ. Μερκουρίου 800 ψήφους. Πράντορες αὐτῆς δὲ εἶναι οἱ χυθέντες εἰς τὴν ὑπαιθρον Καπνεργαῖται οἱ διδάσκοντες μὲ φανατισμόν καὶ μὲ λύσαν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Κομμουνισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀπλοῦν καπνεργαγωγῶν, ὡς πλείστους δεσφ. παρέσχεσαν εἰς τὰς δεξιοτάτας τῆς Κομμουνιστικῆς θρησκείας τῶν.

Ἡ Εὐδαιμονία συνέστησε καὶ διοργάνωσε τὴν Κομμουνιστικὴν Νεολαίαν καὶ εἰς Ἀχτιδικὰς Ἐπιτροπὰς, ἡμψυήσασα οὕτω τὸ δηλητηριεὺς εἰς τὰς ἀπαλὰς καὶ ἀθώας ψυχὰς τῆς ἐργαζομένης καὶ σπουδ. ἡρώτη. Νεολαίας μας καὶ μετέβαλε πέτραις τότε Γυμνάσιον μας καὶ τὸ Ὁρφανιστρεῖο μας εἰς Κομμουνιστικὰ Κέντρα ἀφοῦ καὶ περιεδοκὸν ἐβδομαδιαίων δανιυλογραφημένων ἐξεδίδετο ἐν αὐτοῖς καὶ μετὰ τῶν μαθητῶν ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἰδρυμάτων.

Ἡ Εὐδαιμονία, λυσσωδὲς ἐργάζεται διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ΤΑΚ. ὅπερ τὸ Κράτος, παρ' ὅλην τὴν αἰκονομικὴν καχεξίαν τοῦ, ἔδρυσεν, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τὴν ἀνεργίαν καὶ τὰς παρὰ τὴν λαοικτὴν περιθάλψιν εἰς τὴν ἀπώρευ. ἀσθενεῖς καπνεργαῖται. Καὶ τοῦτο μόνον καὶ μόνον ἵνα εἴσῃ τὰς ἐργαζομένας τάξεις, ἐν καιρῷ τῆς ἀεργίας εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν κακοερίειαν, καὶ τὰς ὠθήσῃ οὕτω εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ Κράτους.

Ἡ φωτογραφία τοῦ Δένιν, καὶ τὸ σφῆρι καὶ δρεπάνι, εἶναι τὰ μοναδικὰ σπολίδια καὶ ἐμβλήματα τῆς Εὐδαιμονίας.

Ὅταν ποιεῖται καὶ ποιεῖται τῆς ἀντεθνικῆς δράσεως τοῦ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γνωστὰ εἰς διόκληρον τὴν Κοινωνίαν μας, ἔχομεν κατὰ τὸ ἐν τῇ πόλει μας Κομμουνιστικῶν τμήματος ἡ Εὐδαιμονία ὑπερισσοτέρων

καὶ παρὰ τὰς ὑπερλαϊκιστικὰς περὶ ἡ θρημὴ καὶ γήνησιν μουνισμοῦ συνήγου σιγμὴν μάλιστα καὶ νωνία καὶ Κράτος γερῆς σύστασιν, ὅπως συγκρατήσασιν, ἔσσε καὶ κατὰ τὴν ὥραν τὸ ἐκ βζόμενον Κοινωνικὸν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ θά τερῆς ἀεὶ παρ' ὅλας τὰς ἀπυλαφειὰς τοῦ Κρατὸς νήγορες.

Δράμα τῆ 24 Φεβρουαρίου 1928

ΑΙ ΠΡΟΒΟΛΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ 24. - γείον Ἐσωτερικὸν πίναν τῶν προκτετῆς τῆς χωροφυλακῆς τοῦ Ἀνθυπασπιστοῦ

Τὸ σχετικὸν Διοζόμενον πρόκειται ἐντὸς δέκα ἡμερῶν

Μεταξὺ τῶν προΔ) τῶς Χωροφυερόνται καὶ οἱ ἐν νας καὶ Καρδαια

ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΙΣ

ΑΘΗΝΑΙ 22. - φανιν τῆς ἀνακρ. λευτικῆς ἐπιτροπῆς κίσεως τοῦ κ. Κ. ὑπουργοῦ ἐπ' ἐγκ. θυρημῆτος ἔρινο; φύγων Ἀθηνῶν προσφυγικῶν Σ. παρχιῶν ὅστις ἀρον ποσὰ 430 χιλ

Κατόπιν τούτου ἀποφυλακίζεται ἔδος διδομένου δολακισίν του ἀπαχιλάδων δρυχιδ γέν ποσὸν ὑπερβ. μεν κατὰ 70 χ

Απόσπασμα 14. Άρθρο της εφημερίδας Θάρρος κατά του διεκδικητικού καπνεργατικού σωματείου «Ευδαιμονία», 25/2/1928.

Απόσπασμα 13. Εφημερίδα «Νέοι Καιροί», 29/10/1929

Πίνακες

Πληθυσμός Δράμας (Πόλη)	1920	1928
	15.263	29.339

Σύνθεση πληθυσμού Δήμου Δράμας	Γηγενείς	Πρόσφυγες	Μετανάστες
1928	6.161	22.601	3.424
%	19.2	70.2	10.6

Πίνακες 1 & 2, πηγή : Χατζηιωσήφ Χρήστος « Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β1, Αθήνα 2002, σελ. 62-64

Προέλευση	Αριθμός
Πόντιοι	28.732
Μικρασιάτες	14.217
Θράκες	11.362
Καυκάσιοι	1.988
Εκ Βουλγαρίας	1.777
Διάφοροι	10
Σύνολο	58.086

Σύσταση πληθυσμού	Νομός Δράμας 1928
Γηγενείς	24.854
Αγρότες πρόσφυγες	58.086
Αστοί πρόσφυγες	34.000
Σύνολο	116.940

Πίνακες 3 & 4, πηγή : Στ. Κισαγιζλής, Ετήσιο Δελτίο του Εμπορικού Επιμελητηρίου Καβάλας 1927-1928, σ. 59-74

Πόλεις	Αριθμός εγκατεστημένων Πόντιων προσφύγων στη Μακεδονία
Δράμα	26.628
Κοζάνη	17.124
Σιδηρόκαστρο	12.453
Κιλκίς	10.216

Πίνακας 5. Οι πόλεις με τον μεγαλύτερο αριθμό εγκατάστασης Ποντίων προσφύγων, πηγή : Μαραντζίδης, *Γιασασίν μιλλέτ / Ζήτω το έθνος*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2001, σ. 86

Κοινότητες	Δηλώσεις Μετανάστευσης κατοίκων Επαρχίας Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι), 1925
Λόφτσα (Ακρινό)	1060
Τερλίσ (Βαθύτοπος)	805
Ζύρνοβο (Κ. Νευροκόπι)	443
Κουμανίτσι (Δασωτό)	479
Λευκόγεια (Μπελότιντσα)	1.162
Καρά κιοϊ (Κατάφυτο)	1.191

Λειβάδειστα (Λιβαδάκι)	279
Στάρτιστα (Περιθώρι)	565
Κ. Βροντού	746
Βέσμη (Εξοχή)	515
Τσερέσοβο (Παγονέρι)	313
Μπουτίμ (Κριθαράς)	215

Πίνακας 6. Ο αριθμός των κατατιθέμενων δηλώσεων μετανάστευσης προς την Βουλγαρία από τους κατοίκους της επαρχίας Ζυρνόβου (Κ. Νευροκόπι), το 1925, πηγή : Ι. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930)*, Κριτική, Αθήνα, 2003, σ. 146

Πηγές

1. Βιβλιογραφία

- Θ. Αθανασιάδης, Οικονομική στατιστική του Νομού Δράμας, 1927, Δράμα, 1928
- Δ. Αϊβάζογλου - Δόβα, *Η Δράμα, Ο νεοκλασικισμός στην αστική αρχιτεκτονική της πόλης*, Δράμα 2002
- Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983
- Π. Αμπεριάδης, *Η ανατολική Μακεδονία το 1941 και η εξέγερση της Δράμας*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1998
- Γ. Αναστασιάδης, *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Γ. Ανδρικόπουλος, *Η Δημοκρατία Του Μεσοπολέμου 1922 – 1936*, Φυτράκης, Αθήνα, 1987
- Γ. Ανδρικόπουλος, *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού*, Αθήνα 1977
- Μ. Βεϊνογλου, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Αθήνα, 1997
- Θ. Βερέμης, *Βαλκάνια, από τον 19^ο ως τον 21^ο αιώνα: Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Πατάκης, Αθήνα, 2004
- Θ. Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αθήνα, Εξάντας, 1977
- Θ. Βερέμης, *Οικονομία και Δικτατορία: η συγκυρία 1925-1926*, Αθήνα, 1982.
- Θ. Βερέμης, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1997
- Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Κούριερ, Αθήνα 1997
- Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Τολίδη, Αθήνα, 1977
- Χ. Βουρουτζίδης, Από το ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα της Εβραϊκής κοινότητας των Σερρών στο Α. Καραδήμου - Γερολύμπου, Λ. Θεοδορίδου-Σωτηρίου, *Σέρρες 1900-1940, Χώρος και Ιστορία*, Τ.Ε.Ι Σερρών, Σέρρες, 2008
- Γ. Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωση εξωτερική πολιτική και "εθνικά θέματα"*, Πανόραμα, Αθήνα, 2003
- Α. Δάγκας, *Ο Χαφιάς / το κράτος κατά του κομμουνισμού*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2011

- Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, Κάκτος, Αθήνα, 1974
- Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες / Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Νεφέλη, Αθήνα, 1995
- Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974 : εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2008, τομ. 1 & 3
- Ε. Κασμερίδης, «Οι παροικίες των Παδιωτών στην Ανατολική Μακεδονία (19ος - 20ός αιώνας)», *Η Δράμα και η περιοχή της - Ιστορία και Πολιτισμός, Δράμα 18-21 Μαΐου 2006*, ανέκδοτα Πρακτικά εισηγήσεων, Δράμα, 2006
- Κ. Κατσάπης, «Αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Γ. Τζεδόπουλος Γιώργος (επιμ.), Ί. Μ. Ε., Αθήνα 2003
- Δ. Κατσορίδας, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα*, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, Αθήνα, 2008
- Μ. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης, Συμβολή στην Ιστορία του Τύπου (1912-1923)*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 2000, *(1923-1924)*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη, 2005
- Ε. Καρσανίδης, *Η εκπαίδευση στις επαρχίες Δράμας & Ζιχνών κατά την Τουρκοκρατία (1840-1913)*, Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2010
- Α. Κλήμης, *Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΠΑ. Σ. Ε. ΓΕ. Σ, Αθήνα, 1988, Τόμος Β'
- Γ. Ν. Κοφίνας, *Τα οικονομικά της Μακεδονίας*, Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα, 1914
- Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας*, Γ. Γ. Ν. Γ, Αθήνα, 1997
- Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1923-27*, Κομμούνα, Αθήνα, 1985
- Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1927-31*, Κομμούνα, Αθήνα, 1987
- Σ. Λιναρδάτος, *Η 4η Αυγούστου*, Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1967
- Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν μιλλέτ / Ζήτω το έθνος*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2001
- Γ. Μαυρογορδάτος, *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-40*, Σακκούλα, Αθήνα, 1981

- Γ. Μιχαήλ, *Ελληνικός οδηγός*, Αθήνα, Τόμος Α', 1920
- Ι. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930)*, Κριτική, Αθήνα, 2003
- Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του εργατικού κινήματος*, Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκη, 1979
- Γ. Μπακάλη, *Το «Θάρρος» και το προσφυγικό ζήτημα στη Δράμα και την περιοχή της (1923-1926)*, Διπλωματική εργασία μεταπτυχιακών σπουδών, Α.Π.Θ, Θεσσαλονίκη, 2007
- Α. Πάλλης, *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης, 1912-1924*, Αθήνα, 1925
- Α. Πάλλης, *Η ανταλλαγή των πληθυσμών*, Βάρτσου, Αθήνα, 1933
- Β. Παπακοσμάς, *Ο στρατός στην πολεμική ζωή της Ελλάδος*, Εστία, Αθήνα, 1981
- Α. Π. Ευταξίας, *Το έργο του ελληνισμού εν Μακεδονία*, Αθήνα, 1880
- Δ. Πασχαλίδης – Τ. Χατζηαναστασίου, *Τα γεγονότα της Δράμας (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1941), Εξέγερση ή προβοκάτσια;* Χρ. Π. Φαράκλας (επιμ.), Δράμα 2003
- Α. Ρήγος, *Τα Κρίσιμα Χρόνια, 1922-1941*, Β, Αθήνα, Παπαζήσης, 1995
- Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935 :Κοινωνικές Διαστάσεις της Πολιτικής Σκηνης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992
- Ν. Ρουδομέτωφ, «Ο Τύπος της Δράμας 1916-1946, Παρουσίαση των φύλλων των εφημερίδων της Δράμας των αποκειμένων στο Αρχείο Τύπου του Ιστορικού και Λογοτεχνικού Αρχείου Καβάλας», *Η Δράμα και η περιοχή της, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2013*
- Γ. Ρούσκας, *Η συμβολή του τύπου στη διαμόρφωση εθνικής ιδεολογίας κατά την περίοδο 1897-1912*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2004,
- Ζ. Σαρικάς, *Αντόρνο, Λοβεντάλ, Μαρκούζε, Χορκχάμερ, Τέχνη και Μαζική κουλτούρα*, Υψίλον, Αθήνα, 1984
- Κ. Σβολόπουλος, Φ. Κάραμποτ κ. α, *Η Ελλάδα των βαλκανικών πολέμων 1910-1914*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα, 1913
- Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990
- Κ. Σεφέρης, *Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, 1860-1975*, Αθήνα, 1977

- Ι. Σκούρτης, Νέα πληροφοριακά στοιχεία για εφημερίδες και περιοδικά της Δράμας (1926-1929) στο Χ. Φαράκλας, *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 2013
- Σ. Σταυρίδης, Ν. Γεωργιάδης, *Η ιστορία του καπνεργατικού κινήματος Δράμας (1840-1940)*, Ν. Αυτοδιοίκηση Δράμας, Δράμα, 2009
- Ν. Σχίνας, *Οδοιπορικοί σημειώσεις, Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα, 1886
- Α. Τούντα - Φεργάδης, *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες, Πρωτόκολλο Πολίτη - Καλωσόρισμα 1924-1925*, Θεσσαλονίκη 1986
- Κ. Τρακοσοπούλου – Τζήμου, Δράμα: Από την Οθωμανική στη Νεοελληνική πόλη, Εξέλιξη της μορφολογίας του χώρου και αρχιτεκτονική, στο *Η Δράμα και η περιοχή της*, Δράμα, 1992
- Φ. Τριάρχης, *Ιστορία του Νομού Δράμας*, Λασκαρίδης - Αλεξιάδης, Θεσσαλονίκη, 1973
- Β. Τσιαμπούσης, *Δόξα Δράμας 1918-1965*, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 1996
- Κ. Τσιούμης, Εκλογές και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο Νομό Δράμας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1923-1936), στο *Η Δράμα και η περιοχή της*, τόμ. 2/2, Δ.Ε.Κ.Π.Ο.Τ.Α, Δράμα, 1998
- Χ. Φλάϊσερ, Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944: Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε, Αθήνα, 1990
- Χατζηιωσήφ Χρήστος « Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β1, Αθήνα, 2002
- Ν. Ελίας, Ε. Ντάνιγκ, *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, Αθήνα, Δρομέας, 1998,
- R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-1990*, Αθήνα, Ιστορήτης, 1995
- G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922 - 1936*, California, University of California Press, 1983
- H. Morgenthau, Σ. Κασεσιάν (μτφρ.), *Η αποστολή μου στην Αθήνα : 1922, το έπος της εγκατάστασης*, Τροχαλία, Αθήνα, 1994
- L. Danforth, *Η Μακεδονική Διαμάχη, Ο Εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1999
- M.Kenna, *Η κοινωνική οργάνωση της εξορίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004
- G. Abbot, *The tale of a tour in Macedonia*, E. Arnold, London, 1903
- F.M. Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of the empire*, Oxford University Press, USA, 1996

- J. Esherick, H. Kayali, and Young E. Van, *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2006
- D. Pentzopoulos, *The Balkan exchange of minorities and its impact on Greece*, London Hurst , 2002

Περιοδικά

- Α. Γιαννακόπουλος, Ε. Αλμπανίδης, Α. Δοξακίδης, Πανθρακικοί αγώνες στίβου και σπουδαιότεροι αθλητές της διοργάνωσης, *Άθληση και κοινωνία*, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σελ. 105-110 τεύχος 49, 2010
- Ε. Κωφός, *Βαλκανικά Σύμμικτα*, Πολιτικές και στρατιωτικές επαναστατικές διαδικασίες, 1876-78, *Ίδρυμα μελετών χερσονήσου του Αίμου*, Θεσσαλονίκη 1989, τ. 3
- Α. Φεργάδη, Η Καβάλα στα κρίσιμα χρόνια του Α' Παγκοσμίου πολέμου, *Βαλκανικά σύμμικτα* , Ίδρυμα μελετών χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, τ. 4 1992
- Β. Γούναρης, Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας : Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870 – 1940, *Μακεδονικά*, Σύγγραμμα Περιοδικόν της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τόμος 29^{ος} 1993-1994, Θεσσαλονίκη, 1994, 209-236
- E. A. Rotundo, Body and Soul / Changing Ideals of American Middle-Class Manhood, 1770-1920, *Journal of Social History*, 16, 1983
- A. Wimmer, B. Min, From Empire to Nation-State: Explaining Wars in the Modern World, 1816–2001, *American Sociological Review*, Vol. 71, December, 2006

2. Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος

Δράμα

- Καθημερινή εφημερίδα «Νέα Δράμα», Φεβρουάριος 1917
- Καθημερινή ημερήσια εφημερίδα «Εθνική της Δράμας», Ιούνιος 1921, Σεπτέμβριος 1923
- Καθημερινή ημερήσια εφημερίδα «Θάρρος», Νοέμβριος 1923 – Σεπτέμβριος 1928, Μάρτιος 1931,
- Καθημερινή ημερήσια εφημερίδα «Αγών», 1/3/1925 - 31/12/1925, 1/12/1926-31/12/1926, κάποια φύλλα του Φεβρουαρίου του 1927
- Καθημερινή εφημερίδα «Πρωία», Μάιος-Αύγουστος 1925
- Καθημερινή εφημερίδα «Πρόοδος», Μάρτιος-Σεπτέμβριος 1926
- Καθημερινή εφημερίδα «Νέος Ορίζων», Οκτώβριος 1926 – Δεκέμβριος 1927
- Εβδομαδιαία εφημερίδα «Κέρβερος», Οκτώβριος 1927 - Ιανουάριος 1928
- Καθημερινή εφημερίδα « Νέοι Καιροί», Οκτώβριος 1929 - Ιανουάριος 1930
- Μηνιαίο αθλητικό περιοδικό « Αθλητική Επιθεώρηση»

Αθήνα

- Καθημερινή εφημερίδα «Αθήναι», Νοέμβριος 1924
- Καθημερινή εφημερίδα «Ελεύθερο Βήμα», Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1924
- Καθημερινή εφημερίδα «Σκρίπ», Αύγουστος – Δεκέμβριος 1924
- Μηνιαίο Περιοδικό «Αθλητική Επιθεώρηση», Ιανουάριος 1924 – Φεβρουάριος 1927
- Μηνιαίο περιοδικό « Αθλητικός Κόσμος», Μάιος 1926 – Μάιος 1927

Θεσσαλονίκη

- Καθημερινή εφημερίδα «Φώς», Απρίλιος 1924 – Δεκέμβριος 1925
- Καθημερινή εφημερίδα «Μακεδονία», Απρίλιος 1928

3. Νόμοι / Φ.Ε.Κ

- Φ.Ε.Κ, τεύχος 1ο, αριθ. φύλλου 400, σ. 4, Αθήνα, 25 Δεκεμβρίου 1925

4. Διαδικτυακοί Τόποι

- Βιβλιοθήκη της βουλής

<http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/microfilms.htm>

5. Αρχεία : Δημόσια / Ιδιωτικά / Διάφορα

Δημόσια

Ι. Μ. Χ. Α (Ίδρυμα μελετών Χερσονήσου του Αίμου)

- Χ. Τέντζος, «Παλιές Ιστορίες / Από τους αγώνες για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, φάκελος 29, Ι.Μ.Χ.Α
- Χ. Τέντζος, Ιστορία Μακεδονικού Αγώνα, φάκελος 29
- Εκθέσεις κοινοτήτων για την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, Νομός Δράμας, φάκελος 26, Ι. Μ. Χ. Α

Ι. Α. Μ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας), Συλλογή αρχείου Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας

- Γ.Δ.Μ, φάκελος, 74, «Τουρκικό προξενείο», 1914
- Γ.Δ.Μ, φάκελος 85, «Βούλγαροι μετανάστες», 1925-1928

- Γ.Δ.Μ, φάκελος 89, «Προπαγάνδες», Ιανουάριος 1923-Δεκέμβριος 1925

Ε. Λ. Ι. Α (Ελληνικό Λογοτεχνικό & Ιστορικό αρχείο)

- Αποκτήματα εφημερίδας « Εθνική της Δράμας», 7/5/1921, 5/9/1923

Ληξιαρχείο Δράμας

- Ληξιαρχικές πράξεις της οικογένειας Δουμπέσσα

Ιδιωτικά

- Αρχείο Ν. Ρουδομέτωφ, Ι. Λ. Α. Κ (Ιστορικό & Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας), Αποκτήματα εφημερίδας «Αγών», 30/11/1924, 2/12/1924, 9/4/1926, 11/2/1927, 31/7/1927, 2/7/1927
- Αρχείο Ρ. Βεζιρτζόγλου, Καθημερινή εφημερίδα «Θάρρος», Νοέμβριος 1923 – Αύγουστος 1928

Διάφορα

- Καταστατικό Γυμναστικού Συλλόγου Δράμας «Η Δόξα», Κυριαζόπουλου / Πεντζίκη, Δράμα, 1927
- Πρωτοδικείο Δράμας, Πιστοποιητικό Γυμναστικού Συλλόγου Δράμας «Η Δόξα», Αριθμ.1191, 6/3/2012

